

Науково-дослідний центр правової інформатики
Національної академії правових наук України
Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського
Національної академії наук України
Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”

Інформація і право

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2(5)

2012

Зареєстрований Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 17541-6291Р від 18.03.11 р.)

Згідно з Постановою ВАК України від 31.05.11 р. № 1-05/5
у журналі можуть публікуватися матеріали стосовно дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі юридичних наук

м. Київ

УДК 002:340+316.4+338.46:002

Редакційна колегія

Пилипчук Володимир Григорович, член-кореспондент НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор (*голова редакційної колегії, головний редактор*);
Брижко Валерій Михайлович, кандидат юридичних наук (*Doctor of Philosophy*), с.н.с.
(*перший заступник голови редакційної колегії та заступник головного редактора*);
Попик Володимир Іванович, кандидат історичних наук, с.н.с. (*заступник голови редакційної колегії*);

а) юридичні науки:

Арістова Ірина Василівна, доктор юридичних наук, професор;
Беляков Костянтин Іванович, доктор юридичних наук, с.н.с.;
Коноплев В'ячеслав В'ячеславович, член-кореспондент НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор;
Копан Олексій Володимирович, доктор юридичних наук, професор;
Марушак Анатолій Іванович, доктор юридичних наук, професор;
Настюк Василь Якович, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Нор Василь Тимофійович, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Петришин Олександр Віталійович, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Середа Григорій Порфирівич, доктор юридичних наук, доцент;
Скулиш Євген Деонізієвич, доктор юридичних наук, доцент;
Тихий Володимир Павлович, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Шемшученко Юрій Сергійович, академік НАН України, доктор юридичних наук, професор;

б) соціальні комунікації:

Бebик Валерій Михайлович, доктор політичних наук, професор;
Горовий Валерій Микитович, доктор історичних наук, с.н.с.;
Дзьобань Олександр Петрович, доктор філософських наук, професор;
Дмитренко Микола Андрійович, доктор політичних наук, доцент;
Ковальчук Галина Іванівна, доктор історичних наук, професор;
Куйбіда Василь Степанович, доктор наук з державного управління, професор;
Литвиненко Олександр Віталійович, доктор політичних наук, доцент;
Омельчук Володимир Юхимович, доктор історичних наук, професор;
Онщенко Олексій Семенович, академік НАН України, доктор філософських наук, професор;
Різун Володимир Володимирович, доктор філологічних наук, професор;
Серажим Катерина Степанівна, доктор філологічних наук, професор;
Соснін Олександр Васильович, доктор політичних наук, професор;
Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор;
Циба Віталій Трохимович, доктор філософських наук, професор;

в) технічні науки:

Богданович Володимир Юрійович, доктор технічних наук, професор;
Бондаренко Володимир Михайлович, доктор технічних наук, професор;
Гладківська Оксана Василівна, кандидат фізико-математичних наук, с.н.с.;
Дубінець Олександр Іванович, доктор технічних наук, професор;
Забара Станіслав Сергійович, доктор технічних наук, професор;
Зайцев Володимир Григорович, доктор технічних наук, професор;
Ланде Дмитро Володимирович, доктор технічних наук, с.н.с.;
Покутний Сергій Іванович, доктор фізико-математичних наук, професор;
Таланчук Петро Михайлович, доктор технічних наук, професор;
Фурашев Володимир Миколайович, кандидат технічних наук, доцент, с.н.с.;
Шевченко Віктор Леонідович, доктор технічних наук, с.н.с.

З М І С Т

Т е о р і я і н ф о р м а ц і й н о г о п р а в а

КОРЧЕВНА Л.О. Категорія “право” в ученнях німецької класичної філософії	5
БРИЖКО В.М. Про концептуальні основи системного впорядкування суспільних відносин в інформаційній сфері України	10
СУЛАЦЬКИЙ Д.В. Генеза поняття “телекомунікаційна послуга” в українському та європейському законодавстві	18
КОНЦЕВОЙ Р.С. До питання визначення поняття “персональні дані”	23
КРАСНОСТУП Г.М. Нові медіа: становлення та перспективи правового регулювання	29
БРАТКО І.В. Міжнародне право розвитку: питання теорії.....	33

П р а в о в і п р о б л е м и і н ф о р м а ц і й н о ї д і я л ь н о с т і

БЄСЄДНА Л.Л. Термінологія та визначення понять в нормативно-правових актах ...	39
БАРАНОВ О.А. Правові проблеми електронної торгівлі (комерції)	48
БЄЛКІН Л.М. Проблеми інформаційного забезпечення клірингових операцій з цінними паперами в контексті податкових наслідків цих операцій	57
ХОДОС Л.В. Управління інформаційними ризиками як фактор підвищення довіри до фінансової системи України: організаційно-правовий контекст	64
АНТОНЕНКО С.А. До питання розроблення концепції та програми правової інформатизації України	69

С о ц і а л ь н і к о м у н і к а ц і ї

ДЗЬОБАНЬ О.П., МЕЛЯКОВА Ю.В. Комунікаційна природа інформаційного простору	81
ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ Є.Л. Прикладні аспекти застосування моделей взаємозв’язку “ЗМІ-соціум-державна політика”	89
КОРНІЛОВ І.Є., КЛІТЧЕНКО О.С., АНДРЕЙЧУК В.С. Інформаційна взаємодія суб’єктів масової комунікації під час суспільних трансформацій в Україні... 101	101
МАРУЩАК А.І., ПАНЧЕНКО В.М. Проблеми правового захисту персональних даних в умовах соціалізації Інтернет-сервісів... 110	110

І н ф о р м а т и з а ц і я т а і н ф о р м а ц і й н і т е х н о л о г і ї

ЗУБОК В.Ю. Інтернет як мережа, що самобудується: вразливості топології	117
НЕСТЕРЕНКО О.В. Засади державного регулювання формування системи електронного уряду	125

БРАЙЧЕВСЬКИЙ С.М. Інформаційні потоки та інформаційні об’єкти	133
БАРАНОВСЬКИЙ О.М., КАЧИНСЬКИЙ А.Б., ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ Є.Л., ЛАНДЕ Д.В. Характеристики інформаційних потоків, пов’язаних з реформуванням податкової системи України	139
БРАТІЦА М.С., САНДУЛ В.С. Про заходи забезпечення якості телекомунікаційних послуг	146
ЛАНДЕ Д.В. Захист персональних даних в Україні у дзеркалі веб-простору	154
І н ф о р м а ц і й н а б е з п е к а	
ФУРАШЕВ В.М. Кіберпростір та інформаційний простір, кібербезпека та інформаційна безпека: сутність, визначення, відмінності	162
СКУЛИШ Є.Д. Інформаційна безпека: нові виклики українському суспільству	170
ДОРОНІН І.М. Баланс між реалізацією функції забезпечення державної безпеки та дотриманням прав і свобод людини в інформаційній сфері	176
ХАХАНОВСЬКИЙ В.Г. Запобігання та протидія торгівлі людьми в мережі Інтернет	182
ТРОФІМОВ С.А. Урегулювання порядку надання хостинг-послуг як фактор забезпечення ефективної антитерористичної діяльності	186
ПАЛАДІЙЧУК О.Ю. Проблеми формування експертно-криміналістичної служби як цілісної структури України	191
Д о в і д о м а а в т о р і в	197

Теорія інформаційного права

УДК 34

КОРЧЕВНА Л.О., кандидат юридичних наук, доцент,
Одеський національний університет ім. І. Мечникова

КАТЕГОРІЯ “ПРАВО” В УЧЕННЯХ НІМЕЦЬКОЇ КЛАСИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Анотація. Про категорію “право” в ученнях І. Канта та Г. Гегеля.

Ключові слова: механізм правового регулювання, право, свобода, закон.

Аннотация. О категории “право” в учениях И. Канта и Г. Гегеля.

Ключевые слова: механизм правовой регуляции, право, свобода, закон.

Summary. Of the category “right” in the studies of I. Cantata and G. Gegelya.

Keywords: mechanism of the legal adjusting, right, freedom, law.

Постановка проблеми. У сучасній вітчизняній юридичній літературі під механізмом правового регулювання розуміють систему юридичних засобів, які забезпечують упорядкованість суспільних відносин правом. До його елементів відносять норми права, юридичні факти, правовідносини, акти застосування права і реалізації суб’єктивних прав та юридичних обов’язків. Однак за умов гуманітаризації теоретичних знань про державу і право правомірність цього викликає сумніви.

Радянська наука ототожнювалася з природничими науками взагалі, внаслідок чого правознавство знаходилося в одній низці з природознавством. Таке розуміння було зорієнтоване на причинно-механістичну картину світу, згідно з якою вважалося, що усі явища викликаються причинами і оцінюються відповідно до законів механіки. Ця картина склалася в епоху Просвітництва, коли з природничих наук була вилучена метафізика. Відкрита у той час всезагальність причинного зв’язку дозволяла робити припущення, що каузальний закон є всезагальним законом природи, а досягнення техніки давали підстави вважати, що все підпорядковане законам механіки, людина ж відіграє роль гвинтика.

Минуле століття характеризувалося онтологічною революцією у розумінні наукового пізнання. Було доведено, що пізнавальне відношення є відношенням буття і що пізнання крім суто інтелектуального, логіко-гносеологічного дискурсу охоплює й волю, і чуття людини (її переконання, оцінки, страждання). Згідно з сучасною онтологією реальний світ у собі є не простим, а всебічно розширеним. У ньому зводяться один над одним чотири шари буття, нижчий з яких завжди стає опорою для вищих.

Найнижчий шар охоплює космос як сукупність усіх фізичних утворень – від атома до величезних систем, про які ми дізнаємося з астрономії. Другим шаром є царство органічного, плинність якого дуже мала порівняно з космосом за протяжністю, але набагато переважає його за рівнем буття й автономності. Над організмом, спираючись на нього і водночас будучи цілком самостійним, підноситься світ душі (психіка в цілому й свідомість зокрема). А над ним знаходиться духовне життя (світ ідей), яке утворює загальну сферу, становлення якої поєднує покоління. Свідомість, що розуміється як примітивна (позбавлена духу), може містити тільки зародок пізнання. Але розгортається вона на рівні вищого шару, яким є духовне життя. Лише духовна свідомість здатна ставити певні цілі та забезпечувати їх досягнення.

Метою статті є дослідження категорії “право” в ученнях класичної філософії в контексті поняття “механізм правового регулювання”.

Виклад основних положень. Онтологічна революція у розумінні наукового пізнання спонукає до перегляду нашої гносеології, яка до цього часу має сциєнтистський характер і не бере до уваги екзистенційну природу мислення. Водночас знання в галузі гуманітарних наук, у тому числі юридичних, відрізняються від природничо-механістичних знань. Якщо нині запитати дослідника-позитивіста (таким є той, хто навчався і виховувався на причинно-механістичній картині світу) про мету його дослідження, то його відповідь не буде пов’язана з проблемою природи людини, душі чи духу. Запитавши у юриста-легіста (позитивіста), заради чого він повинен настоювати на додержанні закону, чому служать держава і право, у більшості випадків отримаємо відповідь, пов’язану з поняттям порядку. Визначити ж, навіщо цей порядок потрібний, юрист-легіст неспроможний, бо з самого початку відкинута будь-яка кінцева осмислена мета.

Найістотнішим недоліком юриспруденції легізму є її нездатність зрозуміти смислову цілісність правової реальності внаслідок ігнорування цілісної (тілесно-душевно-духовної) структури особи як носія цієї реальності. Тому представники позитивізму сповідують методологію, неадекватну природі досліджуваного об’єкта. Неспроможність позитивізму стає очевидною, як тільки постає проблема загального змісту життєвого досвіду. Адже він нічого не може сказати про осмислену мету поведінки і тому не здатний інтерпретувати пов’язані з цією метою елементи поведінки. Основною тенденцією природничо-наукових знань було прагнення до аналізу. При цьому явище набувало наукової значущості лише після того, як воно було розкладено на окремі елементи. Тож ця течія втратила і здатність прямо й безпосередньо пізнавати цілісність речей.

Зі сказаного випливає необхідність перегляду наших уявлень про природу науки. Досить кинути побіжний погляд на сучасну концепцію та організацію останньої, щоб відчувати теоретичну неспроможність галузей, так чи інакше пов’язаних з людською практикою.

Неперевершеним зразком гуманістичного (а не механістичного) осмислення держави і права є вчення І. Канта та Г. Гегеля. Так, ключем до кантівського розуміння права є його вчення про емпіричний і інтелігібельний (розсудковий) характер людини. Він вважав, що людина як емпіричний характер є одним з перехідних кілець чуттєвого світу явищ і перебуває в залежності не тільки від певних умов, місця і часу, а й від певних причин. Тому цей характер таким же чином зумовлений загальними зв’язками світу явищ, як й будь-який предмет емпіричного знання. Людина ж як інтелігібельний характер вільна від умов часу і простору та причинних залежностей. Така незалежність від природного закону причинності й зумовленість до дії суто зсередини себе, зі свого духу або ідей називається інтелігібельною свободою. Тож людина є винятком з основного природного закону, згідно з яким будь-яке реальне явище зумовлене певною причиною. Вона здатна розпочинати новий ланцюг явищ, найглибшим джерелом яких є її духовна субстанція.

Найкраще зрозуміти, що таке право за Кантом, можна через його зв’язок зі свободою. Ще з часів Сократа вважалося, що оскільки людина є складною (плотсько-розсудково-розумною) істотою, свобода – це незалежність людини від плотської, чуттєво-тілесної та розсудкової частин у ній. Свобода не потребує теоретичного доведення, бо вона дається людині від природи.

Кант вважав свободу сутністю, розпізнавальною ознакою права. На його думку, право – це сукупність умов, за яких вільна воля однієї особи узгоджується з волею іншої з погляду всезагального закону свободи [1, с. 285].

У своєму “Вступі до вчення про право” Кант відокремив вчення про позитивне право від вчення про природне право, наголосивши на тому, що правознавець, роз’яснюючи вчення про право, повинен викладати принципи, що мають бути незмінними для будь-якого позитивного законодавства. Він стверджував, що вчення про природне право повинне ґрунтуватися лише на апріорних принципах, а позитивне (статутне) право випливати з волі законодавця [1, с. 291]. На його погляд, природне право – це приватне право, яке існує поряд з публічним.

Головна ідея вчення Канта про приватне право полягала в тому, щоб свобода, яка є найглибшою сутністю людини, не залишалася абстрактною можливістю. Вона повинна мати буття. Першим актом свободи є власність. Кант і розпочинав своє вчення про приватне право з відносин, пов’язаних з володінням річчю. Він ретельно розробив поняття договору як основного поняття приватного права.

Ключ до розуміння природи договору Кант знайшов у понятті волі. Базовим положенням його вчення про її автономію була теза: *“Розумна природа тим відмінна від будь-якої іншої, що сама собі задає мету”* [1, с. 97]. На його думку, ідея гідності розумної істоти полягає в тому, щоб підкорятися лише такому закону, який вона сама собі встановлює [1, с. 95]. Тож воля розумної істоти має розглядатися як така, що наділена законодавчими функціями. Це положення є принциповим. Воно висувало проблему співвідношення волі державного законодавця і законодавчої волі будь-якої людини як розумної істоти. Своїм вченням про приватного законодавця Кант спростовував механістичний підхід до пізнання права і правового регулювання. На його погляд, інтелігібельний характер свободи, в якому Кант вбачав сутнісну ознаку права, зумовлює метафізичне, а не емпіричне походження останнього. Він сформулював правовий закон, відповідно до якого кожна людина повинна діяти таким чином, щоб вільний вияв її волі був узгоджений з волею інших людей, сумісною із всезагальним законом свободи [1, с. 284].

Духовно-гуманістичну традицію вчення про право Канта продовжив Гегель. Він вважав, що право є буттям вільної волі. Система права – це царство реалізованої свободи. Принцип свободи – найвищий принцип. Право – ніщо інше, як здійснення свободи. Підвалини права треба шукати у сфері духовного. Субстанцією духу є свобода. Тож витoki поняття права знаходяться поза наукою про право. Його необхідно сприймати як дане [2, с. 60, 67]. Гегель буквально відтворив кантівське тлумачення права, стверджуючи, що в його основі лежить свобода окремої людини і право полягає в тому, щоб кожна людина спілкувалася з іншими як з вільними істотами [2, с. 36].

Гегелівське поняття свободи, а отже, і права подібне до розуміння його Кантом. Воно не емпіричне, а інтелігібельне. Свобода – це постулат. У центрі вчення Гегеля знаходиться людина, природним станом якої є свобода, що набувається нею від народження. Він вважав, що розумінню права не може навчити чуттєво-емпіричний досвід, і тому вступав у гостру полеміку з позитивними юристами.

Гегель відомий своїм вченням про різність джерел права та їх ієрархію. Філософською мовою суть цього вчення можна виразити таким чином: логосом права є природне право (“право само в собі”), субстанційну сутність якого становить людська вільна воля з модифікаціями у вигляді звичаїв, договорів, законів, правових принципів, судової практики. Отже, й за Гегелем усе право не є творінням державного законодавця.

Закони можуть суперечити логосу права, що зумовлює необхідність дослідження проблеми неправових законів.

На думку Гегеля, важливо не те, щоб люди постійно мали на меті абстрактні правила й перетворювали своє життя на механічне підведення своїх вчинків під букву законів. Важливо, щоб у душах людей жило і діяло “право само в собі” і щоб закони адекватно і правильно відображали зміст людської вільної волі. У такому разі позитивне право збігатиметься з природним і вільна воля збереже свободу. Люди мають жити правом і в праві, знаючи його розумну сутність і свою власну розумну природу. Закон має бути для людини тим “об’єктом”, який лише умовно начебто “приходить ззовні”. Насправді він розкриває внутрішню сутність душі – розумну й вільну волю. Зустріч суб’єктивної волі із законом повинна мати не підкорююче, а звільняюче значення, бо розум завжди звільняється шляхом усвідомлення своєї тотожності з “об’єктивним”. Однак для цього усвідомлення людині необхідно не тільки знати закон, а й мати вільний доступ до своєї внутрішньої природи, яка в усіх людей однакова.

“Право само в собі” дається кожній людині у вигляді її розумної й вільної волі. Отже, і суддя може здобути його в собі таким же чином, як і громадянин, що постає перед судом. Тому Гегель надавав великого значення правовій інтуїції при застосуванні права. Судді не повинні застосовувати закон, йдучи за його буквою, бо на цьому шляху педантичного пристосування справжню справедливість відшукати неможливо. Між загальним правилом, закріпленим у законі, і одиничним випадком завжди є розбіжність, яка зумовлює необхідність того, щоб закон був модифікований. Однак ця модифікація повинна здійснюватися в душі істинного права, згідно з вказівками людської вільної волі. А таку зумовленість суддя може знайти лише всередині себе. Можливо, звичайно, що суб’єктивна впевненість судді буде лише його суб’єктивною впевненістю, не більше. Але правильна організація суду присяжних дає певну гарантію уникнення таких рішень. Суд присяжних задовольняє вимогам “вільного” суду.

“Право само в собі” спонукає людину до того, щоб вона стала особистістю. Правова заповідь проголошує: будь особистістю і поважай інших як особистостей. Без цього немає шляхів до цілого, до ідеї. Людина, якщо вона не особистість і не визнає особистості в інших, нездатна бути “правом”. Саме в цьому полягає підґрунтя прагнення природного права піддавати тиску особу, її життя, діяльність, сферу свободи. На цій забороні ґрунтуються правові веління [2, с. 265 – 280].

За Гегелем людська вільна воля є сутнісною й визначальною ознакою не тільки права, а й держави. Він зазначав, що держава є дійсністю конкретної свободи, а остання полягає в тому, що певна індивідуальність та її особливі інтереси дістають повний розвиток і визнання свого права [2, с. 286]. Гегель вважав, що змістом і метою державної влади є здійснення природних, тобто абсолютних прав громадян. Останні мають не відмовлятися від цих прав у державі, а, навпаки, лише в ній користуватися ними і досягати їх розвитку [2, с. 53].

З огляду на сказане стають зрозумілими гегелівські твердження, що “держава є моральним універсумом”, “здійсненням моральної ідеї”, “моральним цілим, здійсненням свободи і розуму” [2, с. 55, 279, 283]. Гегель зазначав, що держава є організмом, тобто розвитком ідеї в своїй окремоті або особливості. Особливості створюють різну владу, її функції та сфери діяльності, завдяки чому всезагальне породжує і зберігає себе. Зазначений організм є політичним устроєм. Якщо не всі його частини стають тотожними, якщо одна з них вважає себе самостійною, має загинути все. Метою держави є всезагальний інтерес як такий, а в ньому – збереження окремих

інтересів громадян, субстанцію яких він складає [2, с. 293 – 294]. Міцність держави полягає в тотожності обох цих сторін [2, с. 291]. Тож головною ідеєю Гегеля є визнання того, що держава – це не механізм, а розумне життя свободи, що усвідомлює себе, система морального світу [2, с. 300].

Висновки.

Поняття механізму правового регулювання, як і механізму держави, є природним наслідком причинно-механічної картини світу. Усі механістичні поняття знаходять у цій картині обґрунтування та виправдання.

Онтологічна революція в науці й пов’язана з нею гуманітаризація теоретичних знань, включаючи й знання про державу і право, спростовують механістичний підхід у правопізнанні як спрощений, а отже, й недостатній інтелігібельний елемент у функціонуванні правової системи не підвладний каузальній детермінації і тому не пізнається за допомогою механістичних понять.

Використана література

1. Кант И. Метафизика нравов в двух частях. – Ч. 1. Метафизические начала учения о праве. – СПб., 1995.
2. Гегель Г.В.-Ф. Философия права. – М., 1990.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 340:002.6

БРИЖКО В.М., кандидат юридичних наук (*Doctor of Philosophy*), с.н.с.,
Лауреат премії науково-технічної творчості,
Заслужений винахідник республіки

ПРО КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ СИСТЕМНОГО ВПОРЯДКУВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

(за матеріалами виступу на “Круглому столі”: “Концептуальні основи кодифікування інформаційного законодавства України” (“Укртелерадіопресінститут”, м. Київ, 18.04.12 р.)

Анотація. До кодифікації інформаційного законодавства України.

Ключові слова: інформаційні відносини, систематизація, кодифікація.

Аннотация. К кодификации информационного законодательства Украины.

Ключевые слова: информационные отношения, систематизация, кодификация.

Summary. To codifications of informational legislation of Ukraine.

Keywords: informational relations, systematization, codification.

Сьогодні розвиток інформаційної сфери визначається нормами Закону України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки” від 09.01.07 р. № 537-V. В імперативній формі він поставив ряд завдань, зокрема, згідно з пунктом 2 “Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства” Розділу III “Національна політика розвитку інформаційного суспільства в Україні” визначено:

- створити цілісну систему інформаційного законодавства України;
- гармонізувати її з нормами міжнародного права;
- здійснити кодифікацію інформаційного законодавства України.

Які причини вищезазначеного? Вони лежать у площині значних недоліків та невирішених проблем чинного інформаційного законодавства. Ось деякі з них:

- впродовж 20 років нормотворчість в Україні здійснюється фрагментарно, фахівцями різних галузей, за відсутності єдиної системності. Концепція впорядкування відносин в інформаційній сфері держави відсутня. Підсумок – маємо більш як 4000 актів, які не відповідають наявності в країні цілісної системи інформаційного права і інформаційного законодавства. Деякі думки із зазначеного: доктор економічних наук І. Жилияєв (секретаріат Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти) відзначав: “*Общий недостаток государственной политики – стратегия развития ИКТ непоследовательна. Бизнес привык к этому и полагает, что так лучше манипулировать нормами*”. В.О. Горобцов (колишній заступник голови Держтелерадіо України): “*Имеется 5 законов о СМИ, причем – разное регулирование. Принят Закон “О доступе к публичной информации”. По этой логике можно принимать законы по любым другим видам деятельности*”;

- понятійний апарат потребує термінологічної єдності. Так, доктор юридичних наук, професор І. Арістова справедливо зауважує: “*Нет постоянного понятийного аппарата, а значит, отсутствует фундамент информационного права*”. Доктор юридичних наук В. Ковальський: “*В 7 законах разные определения термина “информация”. Сегодня существует около 200 определений понятия “особа”*”;

- види інформаційної діяльності визначаються жорсткими рамками того, що прописане у ст. 32 Конституції України: збір, зберігання, використання, поширення. Згідно зі ст. 9 Закону України “Про інформацію” від 13.01.11 р. “види інформаційної діяльності”

не повною мірою відповідають видам Основного Закону України. У той же час, електронно-інформаційний простір (е-простір) визначає свої види діяльності: введення даних, обробка, накопичення, вивід, передача, доступ, знищення та багато ін.;

- частина положень законодавства не мають механізмів їх реалізації. Згідно із Законом “Про електронні документи і електронний документообіг” (ст. 8) – *“юридична сила документа, створеного в електронній формі, не може братися під сумнів через те, що він має електронну форму”*. На практиці контролюючі суб’єкти вимагають заверений паперовий дублікат. Як підстави використовують норми законів про бухгалтерський облік і фінансову звітність (ст. 9), про товарні біржі (про договори, ст. 17), про цінні папери і фондовий ринок (ст. 24), норми цивільного законодавства (ст. 207, ст. 208), в яких йдеться лише про паперові документи;

- “право власності на інформацію” не має механізму правозастосування, хоча це один з основоположних мотивів комерції. Зважаючи на складність та нерозробленість цієї проблеми, процес введення інформаційних продуктів у господарський обіг існує на умоглядних уявленнях вартості результатів інформаційної праці, що перешкоджає захисту прав суб’єктів відносин;

- відсутня системність в адаптації інформаційного законодавства України до положень європейських і світових правових стандартів.

Сьогодні в юридичному середовищі продовжуються дискусія про впорядкування відносин в інформаційному просторі. Усі згодні з одним – специфіка комунікацій в е-просторі (зокрема, в Інтернеті) має істотні відмінності, обумовлені особливостями е-технологій і мереж. До них можна віднести:

- обмін інформацією здійснюється в режимі реального часу (он-лайн);
- анонімність обміну інформацією, що утрудняє встановлення прав суб’єктів віртуального середовища з погляду суб’єктів реального світу (автор, користувач, провайдер контенту, хостингу);
- складність встановлення часу розміщення, зміни, видалення інформації;
- можливість представлення інформації в різних форматах: відео-, аудіо- і текст, графіка, фото (мультимедіа) – одночасно і – в різних варіантах конфігурації;
- інформаційний обмін стирає грань між продуктом і послугою. Всі види відомостей можуть бути об’єктом товарних операцій (е-комерція, е-банкінг, е-гроші, е-біржі, е-операції). В їх основі – обмін інформацією (паролі, картки, доменні імена);
- легкість зміни і видалення інформації на сайтах;
- конвергенція різних реальних явищ і процесів (пошта, зв’язок, бібліотека, телефонія, ЗМІ, економіка, політика і маніпуляція свідомістю, право і закон та ін.);
- трансграничність (децентралізація) е-комунікацій в умовах різної державної юрисдикції (способів вирішення правових конфліктів) учасників.

Вищезазначені недоліки та проблеми потребують врахування у роботі щодо удосконалення та створення акта кодифікації інформаційного законодавства України.

Спроби розробки відповідної концепції та кодифікації інформаційного законодавства України робилися ще з 1997 р. у Національному агентстві з питань інформатизації при Президентові України та одночасно у Міжвідомчому центрі з проблем боротьби з організованою злочинністю МВС при РНБО України.

У 2000 р. рішенням Урядової комісії із питань інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів виконавчої влади (Протокол № 7 від 06.10.00 р.) була затверджена та взята за основу Концепція реформування законодавства України у сфері суспільних інформаційних відносин (далі – “Концепція реформування 2000 р.”).

У 2007 р. прийнятий Закон України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки” від 09.01.07 р. № 537-V.

У 2012 р. в Науково-дослідному центрі правової інформатики Національної академії правових наук України розроблено проект Концепції кодифікації інформаційного законодавства України (далі – “Концепція кодифікації 2012 р.”).

У чому суть основних відмінностей згаданих концепцій?

Рішення Урядової комісії щодо “Концепції реформування 2000 р.” мало рекомендаційний характер, без реального механізму реалізації відповідних намірів. У результаті 12 років якщо й виконувалася якась робота, то на ентузіазмі, за відсутності її нормативної легалізації.

Згідно з “Концепцією реформування 2000 р.” пропонувалося:

Перше. Здійснити інкорпорацію інформаційного законодавства – тобто в межах базового нормативного акта Закону “Про інформацію” 1992 р. впорядкувати суспільні відносини, з внесенням змін та доповнень.

Про адаптацію до світових та європейських правових стандартів мови не було.

Друге. Пропонувалося включити до класифікатора галузей законодавства України новий розділ – “Інформаційне законодавство”.

За умов відсутності конкретних напрацювань щодо методології кодифікації законодавства, якої безпосередньо стосується дуже важлива та не вирішена на сьогодні проблема – економічного змісту того, що вкладається у поняття “інформація”, зазначене визначало лише декларацію намірів та не вирішувало проблему конкретики наукового становлення нової юридичної галузі.

Згідно з юридичними канонами галузь права обов’язково повинна мати: а) метод регулювання однорідних суспільних відносин та б) предмет цих відносин, який має відображати їх матеріальний аспект. Проблема у тому, що “інформація” – це субстанція, яка не є “річчю”, “майном”. Звідси уявлення про те, що претензія “Інформаційного права” на галузеву самостійність не має достатніх підстав.

З іншого боку, “інформація” є предметом товарно-грошового обігу, має собівартість і споживчу вартість, які визначаються у грошовому еквіваленті.

Вищевідзначена суперечність може свідчити про потребу юридичного визнання реалій функціонування економічного аспекту в процесі інформаційної діяльності та про необхідність створення відповідного нормативного механізму для його реалізації. Лише в цьому випадку можна говорити про те, що “Інформаційне право” “відбулося” та існує не як компіляція законів, а як окрема галузь, що має повноцінний статус у складі загального законодавства.

Третє. У “Концепції реформування 2000 р.” передбачалася розробка Кодексу України про інформацію. Зробити це повинна була Верховна Рада України.

Що і як розробляти – ясності не було. Давати завдання парламенту України на “розробку” – м’яко кажучи, некоректно. В умовах боротьби за матеріальні ресурси та політичної нестабільності було ілюзією сподіватися на парламент. Хоча, заради справедливості, слід подякувати за те, що у 2007 р. прийнято Закон України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки”, у якому визначено, що назва кодексу буде не “Кодекс України про інформацію”, а – “Інформаційний кодекс України”.

У “Концепції кодифікації 2012 р.” (Розділ 7) прописаний інший “механізм”. Пропонується організацію і фінансове забезпечення вирішення проблеми покласти на “уповноважений державний орган”, який відповідно до законодавства забезпечує проведення єдиної державної політики з питань регуляції у сфері телекомунікацій,

інформатизації і розвитку інформаційного суспільства. Розробку Інформаційного кодексу України – покласти на Робочу групу з кодифікації.

Четверте. “Концепція реформування 2000 р.” (у п. 5.1. “Наукове забезпечення систематизації”) визначила необхідність “забезпечення умов для розвитку і захисту всіх форм власності на інформацію”. Помилка тут у тому, що тільки інформаційні продукти та інформаційні ресурси можуть складати предмет власності. Спроби застосувати тріаду власності* (існує з часів римського права) до “чистої” інформації, точніше, – до (!) уявлень про відомості, безуспішні. Пояснення наступне:

- *володіти відомостями* без доступу до них інших осіб неможливо, інакше виходить “знаю, але нікому не скажу”, що взагалі виключає юридичне значення володіння;

- *користуватися відомостями* знову-таки може не тільки власник (автор інформації), а й будь-яка особа, що їх почула;

- *розпорядження відомостями* також має, на відміну від матеріальних об’єктів, дещо інший зміст. Зробити відчуження відомостей (віддати їх в оренду або під заставу) неможливо, може йтися про розпорядження у вигляді визначення порядку доступу до них. Щоб відомості стали власністю, для них необхідний носій, без чого вони не можуть бути об’єктом права власності.

Інформація може бути фактом матеріального прояву. Але право володіння, користування і розпорядження виникає тільки тоді, коли не окремі відомості (тим більше уявлення про них), а їх сукупність складають функціонально закінчений для використання інформаційний продукт. Тобто, право власності як “економічна категорія” в інформаційній сфері виникає тільки у разі трансформації поняття “інформації” в поняття “інформаційний продукт”, сукупність яких визначають таке поняття як “інформаційні ресурси”.

У січні 2011 року до Закону України “Про інформацію” від 1992 р. були внесені зміни, які виключили з базового закону в інформаційній сфері положення про “право власності на інформацію” (ст. 38) та “інформації як товару” (ст. 39). Усі проблеми щодо “інформації” переорієнтовано до компетенції Цивільного кодексу України 2007 р. У статті 177 Кодексу сформульовані види об’єктів цивільних прав, а саме: *“речі, зокрема гроші і цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага”*. При цьому, жоден правовий акт не визначає матеріальну особливість регулювання відносин, пов’язаних як з “інформацією”, так й з “інформаційним продуктом”. А раз відсутній критерій “матеріальності” суспільних відносин – немає предмета правового регулювання та немає сенсу вести мову про “самостійність” інформаційної галузі.

Одночасно, торгівля “інформаційними продуктами” була, є і буде.

Купуючи CD з фільмом або книгу, ми платимо не за папір чи пластинку диска, а за їх інформаційно-інтелектуальне наповнення, тобто за “інформаційний продукт”. Це є свідченням того, що ми згодні з тим, що в “інформаційний продукт” вкладено суспільно необхідний труд, який витрачений на його матеріалізацію в якості товару. Іншими словами, “інформаційний продукт” є корисною річчю, здатною задовольнити інформаційні та інші потреби людини, які в грошовому виразі відображають цінність та споживчу вартість унікальної в економічному контексті “речі”. І хай ця “річ” не повністю відповідає ідеології римського права щодо розуміння сутності права власності. У наш час “віртуальність”, як “інформаційно-інтелектуальна реальність непередбаченого” (тобто

---

* Право власності – це врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном” (ст. 2 Закону України “Про власність” від 07.02.91 р. № 697-12).

фіктивна реальність), існує, як існує нова форма реалізації інформаційних відносин під назвою Інтернет, про який за часів Стародавньої Греції, Риму, Середньовіччя і т. д. не могло бути й мови.

З історії розвитку юридичної думки відомо, що до початку XVIII століття сфера “інтелектуальної власності” визначалась як “духовна власність”, де, з погляду матеріалізму, ніякої власності не існує. В основі розуміння “власності” цієї сфери полягає поняття “право використання”. Тобто, сьогодні на міжнародному рівні усі згодні з наявністю юридичної фікції, – підміною того, що насправді існує. Й ніхто, у світовому масштабі, це не заперечує.

Більш того, при всьому зазначеному, головне полягає у тому, що ця так звана “інтелектуальна власність” є “інформацією”, яка отримує від тієї чи іншої держави, Європейського патентного відомства тощо оболонку охороноздатності.

Зазначений юридичний прецедент визначає рівень сучасних поглядів на регуляцію відносин у сфері “інтелектуальної власності” та надає приклад того, як на базі історичного досвіду та досягнень правової науки орієнтуватися у розв’язанні проблеми “власності на інформаційний продукт”.

П'яте. У “Концепції реформування” 2000 р. було твердження про те, що “кодифікування” достатньо обґрунтовано в наукових напрацюваннях. З цим можна погодитися лише в частині традиційного законодавства.

Сьогодні сфера інформаційних відносин – це не тільки традиційні інформаційні відносини, це й сфера електронних комунікацій, масштаби якої поширюються за “рахунок поглинання” традиційних відносин. Цей так званий “конгломерат” у регуляції інформаційних відносин не тільки створює базу нових підходів у правовому впорядкуванні суспільних відносин у всіх існуючих юридичних галузях, а й спрямовує у напрямі розвитку інформаційного суспільства. З погляду філософії сказав би так: *ніщо не рухається та не змінюється до придбання або до втрати інформації; жодні стосунки не виникають без інформації. У юриспруденції інформація – первинна, будь-які суспільні, а потім правові відносини – вторинні.*

Висновки.

1. Сьогодні інформаційно-правова сфера упорядкування суспільних відносин України не є цілісною системою.

Вона не має базового нормативно-правового акта та не має механізму його реалізації, призначення яких – орієнтувати розвиток підзаконних актів у галузях народного господарства.

Вказана сфера правового упорядкування відносин не достатньою мірою адаптована до світових та європейських правових стандартів. Хоча великий вчений, лорд-канцлер Френсіс Бекон ще у XVII столітті відмічав: *“Собственное национальное законодательство не может служить критерием оценки самого себя”*.

2. В умовах соціально-економічної трансформації і товарно-грошових відносин чинне законодавство України не має правових механізмів реалізації “власності на інформаційні продукти”.

Стан справ з проблемою “власності” в інформаційній сфері є яскравим свідченням відсутності в Україні цілісної системи інформаційного права і інформаційного законодавства. Зазначене не тільки стримує розвиток “Інформаційного права” як нового наукового напрямку та навчальної дисципліни а й протидіє формуванню цієї правової сфери в самостійну юридичну галузь у складі загального законодавства країни, мета чого передбачає забезпечення системного розвитку інформаційного суспільства.

3. Інтернет як нова форма реалізації інформаційних відносин, в своєму розвитку пройшов етап “засобу забезпечення інформування”. Сьогодні він розвивається не тільки в плані “соціалізації за інтересами” (електронні форуми, електронні конференції, спілкування за допомогою е-пошти), а й, головне, вже розвивається у напрямі реалізації правовідносин та здійснення дій, які втілюються в реальних економічних наслідках. Тобто – розвиток електронно-інформаційної сфери відбувається у напрямі від – **“засобів інформування”** через **“соціалізацію”** і далі до **“способів реалізації правовідносин”**.

4. Незважаючи на поширену точку зору про те, що Інтернет – це “середовище вільних”, яке не підлягає правовій регуляції, представляється, що трансформація суспільних відносин за рахунок нових засобів їх реалізації має оцінюватися не тільки з позицій “основоположних прав”, а й з позицій “обов’язків”. Головне не у тому, що Інтернет – це “техніко-технологічний засіб” або “об’єднання мереж”, а у тому, що це нова соціальна структура, суб’єкти якої мають різні інтереси та наміри. Й наявність законодавства – важливий засіб боротьби з правопорушеннями і підвищенням правової культури. Бернард Шоу якось казав: *“Свобода – это ответственность. Вот почему ее хотят и одновременно боятся”*.

5. Норми цивільного законодавства, що регулюють традиційні суспільні відносини, можуть бути застосовані у випадку розміщення інформації на сайтах. Проте, законодавство має брати до уваги особливості правової регуляції, викликані специфікою функціонування Інтернет-технологій та мережі Інтернет, з урахуванням системного вирішення проблеми адаптації до європейських правових стандартів. При цьому, мережа не є об’єктом права – немає власника. Тільки її сервіси можуть бути такими.

Пропозиції.

До пріоритетів у практиці розробки Кодексу можна віднести наступне:

1. З метою створення понятійного фундаменту інформаційного права та інформаційного законодавства України потрібно привести термінологію в інформаційній сфері до узгодженості дефініцій. У його основі має бути семантика термінів, які визначені документами європейських і світових стандартів.

Будучи реальністю нових, що формуються, інформаційно-комунікативних відносин в умовах різної юрисдикції, слід чекати того, що термінологія та підходи у впорядкуванні відносин диктуватимуться на міждержавному рівні.

2. На початку створення та визначення структури Інформаційного кодексу України можна рекомендувати покласти у її основу Матрицю напрямів впорядкування інформаційних відносин в законах України та положеннях у проектах кодексів. Це дозволить створити так званий “скелет” Кодексу.

Надалі Матрицю слід наповнювати нормами за рахунок відомостей, одержаних завдяки порівнянню аналогічних по функціональному призначенню положень законодавства України та європейських правових стандартів в інформаційній сфері.

Матриця буде мати “порожні клітини”, які свідчитимуть про пропуски у впорядкуванні відносин та потребу їх заповнення.

3. Враховуючи безповоротність розвитку ІКТ у всіх сферах діяльності, зокрема в економіці, проблема “права власності на інформаційний продукт” як проблема “мережної економіки” (е-комерція, е-торгівля, е-біржа тощо) так чи інакше вимагатиме свого вирішення. Без власника ефективної економіки не існує.

Саме нерозривний зв’язок відомостей, які розміщені на матеріальних носіях (зокрема, документовані відомості), є підставою для віднесення інформаційних продуктів до речей, майна, товару.

Тому з метою запровадження “інформаційних продуктів” у товарно-грошовий обіг на правових засадах в Інформаційному кодексі України має знайти своє місце така, наприклад, правова формула: ***інформаційний продукт як форма матеріального втілення результатів інформаційно-інтелектуальної діяльності, який є функціонально завершеним для використання та закріпленням на носії інформаційним об’єктом, що має соціальну цінність та економічну вартість, визнається предметом матеріального світу.***

Ця правова формула, що нами пропонується, визначає (!) ***критерії віднесення до предметів матеріального світу*** не всього того, що вкладається у поняття “інформація”, а тільки того, що відповідає таким ***показникам інформаційного об’єкту***, як:

- *інформаційно-інтелектуальна діяльність;*
- *функціональна завершеність для використання та закріпленість на носії;*
- *соціальна цінність та економічна вартість.*

Будь-яка інша “інформація” (“відомості”) не входить до юридично визначеного кола предметів матеріального світу та не може претендувати на відповідність тріаді повноважень права власності.

Формула відображає матеріальні особливості інформаційно-ресурсних відносин, дозволяє говорити про наявність матеріальності “предмета суспільних відносин в інформаційній сфері” та про реальність початку становлення нової юридичної галузі “Інформаційне право” у складі загального законодавства держави.

У подальшому вказана правова формула надає можливість розробити загальну методологію розрахунків за “інформаційний продукт”, зокрема, на базі того, як це апробовано у сфері економіки інтелектуальної власності щодо методів калькуляції поточних витрат, аналізу структури цін, використання ставок роялті та ін.

4. З метою розвитку нового наукового напрямку та формування автономної юридичної галузі у складі загального законодавства України щодо правового упорядкування інформаційних (та інформаційно-інфраструктурних) відносин вважаємо за необхідне звернутися до відповідних органів держаної влади у встановленому законодавством порядку про затвердження окремого паспорта наукової спеціальності “Інформаційне право” (юридично-технологічні науки), зміст якої має одночасно включати:

а) *юридичні напрями досліджень* згідно з п. 2.3 постанови ВАК України від 21.05.03 р. № 26-11/5;

б) *техніко-технологічні напрями досліджень* згідно з проблемами використання інформаційно-комп’ютерних засобів та інформаційних технологій, призначених для підвищення ефективності юридичної діяльності.

Сьогодні зазначене питання опрацьовується. Проте звертає на себе увагу дещо старі підходи. Мова йде про Формулу спеціальності. У проекті Паспорта наукової спеціальності вона сформульована таким чином:

“Формула спеціальності:

Інформаційне право – комплексна галузь юридичної науки, сукупність норм і правил поведінки, що регулюють суспільні відносини у сфері інформації, соціальних комунікацій, інформаційних технологій, інформатики та інформаційної безпеки як складових інформаційного суспільства”.

Іншими словами, за суттєвими ознаками, “інформаційне право” – це “сукупність норм і правил поведінки” в інформаційній сфері.

Маємо великі сумніви до зазначеного.

По-перше. Згідно юридичній енциклопедії України^(*): “право – це система соціальних загальнообов’язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечуються державою”, і далі, – це “соціальна система, що складається з галузей, інститутів і ін.”.

У першому випадку, право – це норми, а в іншому, право – це форма суспільного устрою. Однак, поняття “норма” і поняття “суспільний устрій” – не є тотожними. Кожне з них має відмінності у поєднанні літер та своє дійсне призначення для віддзеркалення суті зазначених понять в об’єктивному пізнанні.

Зі сказаного висновок про те, що поняття “право” однозначного тлумачення не має.

З іншого боку, за логічним ланцюжком: “право” – це “норми” та “правила” → “норми” складають “закони” → “закони” визначають “право”. У підсумку маємо “коло у визначенні” (“право” є “правом” та “законом”). Згідно формальній логіці така “логіка” має назву тавтологія, яка визначає помилку еквівокації та порушення “закону тотожності”.

По-друге. Про семантику (різницю) у словах “норма” та “правило”.

Згідно юридичній енциклопедії України “норма” походить від лат. – “правило”, а “правила” – “це різновид (предмет, явище як вид) підзаконних нормативно-правових актів”. Згідно з енциклопедією С.І. Ожегова^(**): “норма – это узаконенный порядок”.

Постає питання: поняття “норми” – це “вид підзаконних актів”, чи це “порядок... як впорядкований стан відносин” (за юридичною енциклопедією України), чи це “правила впорядкування відносин” (за С.І. Ожеговим)? Іншими словами, питання полягає в наступному: “норми” – це що: “вид актів”, або це “стан відносин”, або це “послідовність в їх впорядкуванні”? На превеликий жаль, однозначності у тлумаченні також не спостерігається.

По-третє. За багато тисячолітню історію юриспруденції не раз указувалося, що у питаннях про поняття “право” слід уникати універсальних визначень. Загальновизнаного визначення “права” не існувало, як не існує його й в сучасній науці, а поняття “інформаційне право” та його дефініція в юридичній енциклопедії України відсутні.

Як вважаємо, запровадження універсального поняття “інформаційне право” стримуватиме розвиток впорядкування відносин в інформаційній сфері, оскільки відображає лише нормативно-позитивістську позицію (право як примушення) в юриспруденції. Враховуючи те, що права людини визнані більшістю сучасних правових систем, можна говорити про переважання філософсько-правового підходу в офіційних уявленнях про природу права.

На підставі вказаного **пропонується** Формулу спеціальності викласти в такій редакції:

Теоретичні знання про інформаційні відносини у сферах інформації, інформатики, інформатизації та соціальних комунікацій, а також у зв’язку з використанням інформаційних технологій, мереж і розвитком інформаційного суспільства.

~~~~~ * * * ~~~~~

(* Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю.С. Шемчученко (голова редкол.) та ін. – К. : “Укр. енцикл.”, 1999-2004.

(** Ожегов С.И. Словарь русского языка : 70000 слов / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 21-е изд., перераб. и доп. – М. : Рус. яз., 1989. – 924.

УДК [621.39+654.1]:34

СУЛАЦЬКИЙ Д.В., кандидат юридичних наук, викладач кафедри спеціальної техніки, інформатики та інформаційних технологій факультету кримінальної міліції Донецького юридичного інституту МВС України

ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ “ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНА ПОСЛУГА” В УКРАЇНСЬКОМУ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Анотація. Про поняття “телекомунікаційна послуга” й уточнення його законодавчого визначення.

Ключові слова: інформаційне суспільство, сфера телекомунікацій, послуги зв'язку, інформаційне право та законодавство.

Аннотация. О понятии “телекоммуникационная услуга” и уточнении его законодательного определения.

Ключевые слова: информационное общество, сфера телекоммуникаций, услуги связи, информационное право и законодательство.

Summary. About the concept “telecommunication service” and improvement of its legal definition.

Keywords: informative society, sphere of telecommunications, communication service, informative right and legislation.

Постановка проблеми. Суспільний розвиток останнього десятиріччя демонструє безпрецедентну інтенсифікацію впливів телекомунікацій (електрозв'язку) на світовий соціум. Споживання телекомунікаційних послуг сьогодні не лише заміщує життєву необхідність безпосереднього спілкування між людьми, а й набуває статусу незамінного чинника повноцінного протікання процесів соціалізації, по суті поступово перетворюючись на домінуючий у планетарних масштабах різновид соціальної взаємодії. Узагальнюючи наявні закономірності, можна стверджувати, що нині відбувається глобальне перенесення соціальної й економічної активності індивідів у віртуальний простір, заснований на телекомунікаційному підґрунті. І цей штучний світ стає невід'ємною складовою сучасного суспільства, невід'ємною частиною сучасного навколишнього середовища.

Необхідно відмітити, що чинне законодавство “...у низці аспектів “відстає” від динаміки змін, що виникають у процесі розвитку інформаційного суспільства в Україні та світі. Через це багато елементів останнього існують поза правовим полем, не регулюються нормативними актами, що стримує його повноцінний розвиток. Досі відсутня значна частина... нормативно-правових актів, розробка та затвердження яких передбачена чинним законодавством. Запропоновані... проекти таких актів є здебільшого недосконалими і некоректними з точки зору відповідності діючому законодавству...”. В свою чергу, саме наявна юридична невизначеність і неузгодженість провокує “...суб'єктів інформаційних відносин до довільної інтерпретації законодавчих норм, створює ґрунт для зловживань та дезорганізації” [1].

Метою статті є аналіз визначень і сутності поняття “телекомунікаційна послуга”, закріплених у національному та європейському законодавстві, а також обґрунтування концепції вдосконалення відповідної правової дефініції в Україні.

Методологічну основу роботи складає діалектичний метод наукового пізнання соціально-правових і соціально-технічних явищ та процесів, а також контент-аналіз, порівняльно-правовий і деякі інші наукові методи, характерні для сучасної науки інформаційного права та правової інформатики.

Виклад основних положень. Насамперед, вважаємо за необхідне з’ясувати природу такого феномену як “телекомунікації”. Доречним буде звернутися до історії (онтології) розвитку “технологій об’єктивного вираження спілкування між людьми”, що сягає часів виникнення людства. До первинних комунікаційних засобів варто віднести мову у формі звуків, жестів. Пізніше вони доповнюються малярством (на скелях, у кам’яних печерах, корі дерев, полотні тощо), згодом виникає й письмо: літери, знаки, література. Серед перших способів передачі вказаних форм подання інформації на відстані можна виділити сигналізацію димом, боєм барабанів, прапорами, сонячним світлом або безпосередній обмін матеріальними носіями інформації (у вигляді людини-посланця чи листа на глиняній, дерев’яній або кам’яній табличці, папірусі, папері тощо). Подальше опанування законами природи, фізики ознаменовано розробленням і розповсюдженням більш досконалих електричних “інженерно-технічних технологій” віддаленої комунікації: телефону, телеграфу, радіо, телебачення тощо. “З часом електрифікація переросла в електронізацію, остання породила таке соціальне явище, як комп’ютеризація – впровадження електронно-обчислювальної (комп’ютерної) техніки та технологій у різні сфери соціальної діяльності, зокрема комунікації між людьми” [2, с. 16 – 17; 3, с. 395].

На нашу думку, сутність досліджуваної категорії на сучасному етапі науково-технічного розвитку достатньо точно розкривається в положеннях наступних правових норм:

1) “За принципами побудови глобальної інформаційної інфраструктури телекомунікації є її складовою, що забезпечує вільний рух інформації між її численними інформаційно-спеціалізованими складовими, такими як джерела і споживачі інформації, сховища та бази даних, переробники і розповсюджувачі інформації тощо” [4, розділ 4];

2) “Телекомунікації є невід’ємною частиною виробничої та соціальної інфраструктури України і призначені для задоволення потреб фізичних та юридичних осіб, органів державної влади в телекомунікаційних послугах” [5, ч. 2 ст. 3].

Порушене питання можна також доповнити законодавчим розумінням “електронної комунікації” в Європейському Союзі, що “означає будь-яку інформацію, якою обмінюються або передають між обмеженою кількістю сторін шляхом публічно доступних послуг електронних комунікацій. Це не включає будь-яку інформацію, яка передається як частина послуги телерадіомовлення для аудиторії через мережу електронних комунікацій за виключенням тих випадків, коли інформація може мати відношення до абонента або користувача, яких можна ідентифікувати, які отримують інформацію” [6, п. d ч. 2 ст. 2].

Враховуюче викладене, цілком поміркованим і прийнятним, на наше переконання, постає наступне вітчизняне нормативно-правове визначення: “телекомунікації (електрозв’язок) – передавання, випромінювання та/або приймання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого роду по радіо, провідних, оптичних або інших електромагнітних системах” [5, ч. 1 ст. 1].

Разом із тим, у контексті тематики даної статті виникає потреба визначення поняття “телекомунікаційна послуга”. Сутність указаної категорії розкривається в наступних нормах чинного законодавства України:

1) “послуга – діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб” [7, п. 13 ч. 1 ст. 1];

2) “послуга – результат економічної діяльності, яка не створює товар, але продається та купується під час торговельних операцій” [8, ст. 1];

3) “телекомунікаційна послуга – продукт діяльності оператора та/або провайдера телекомунікацій, спрямований на задоволення потреб споживачів у сфері телекомунікацій” [5, ч. 1 ст. 1].

Необхідно зауважити, що зміст останньої дефініції нам вважається певним чином абстрактним у зв'язку із застосуванням законодавчо не визначених формулювань “продукту діяльності” та “потреб споживачів у сфері телекомунікацій”.

Отже, спробуємо виявити ключові положення загальноєвропейських юридичних тлумачень телекомунікаційних послуг:

1) під ними розуміються послуги, що звичайно постачаються за певну плату, “...які полягають повністю або головним чином у передачі сигналів по електронних комунікаційних мережах” [9, п. “с” ч. 1 ст. 2; 10, п. 3 ч. 1 ст. 1];

2) ними не охоплюються “...послуги, що надаються або здійснюються поза редакторським наглядом змісту...” з боку споживача: “продаж пакетів із звуковим або телевізійним змістом мовлення”, “постачання змісту, оснований на технології WWW”, “фінансові послуги та певні послуги інформаційного суспільства” тощо [9, п. “с” ч. 1 ст. 2; 10, п. 3 ч. 1 ст. 1; 11]. “Однак, у випадках, коли окремих абонент або користувач може бути ідентифікований при отриманні такої інформації, наприклад, з послугами відео-на-запит, передана інформація входить до значення комунікації...” [6, абз. 16].

Таким чином, у законодавчу практику Європейського Союзу впроваджено принцип чіткого “розмежування між регулюванням передачі (*телекомунікаційних послуг* – Д.С.) та регулюванням змісту (*інформаційних послуг* – Д.С.)”, який знайшов закріплення в офіційному визначенні телекомунікаційної послуги [9, п. “с” ч. 1 ст. 2; 10, п. 3 ч. 1 ст. 1].

Повертаючись до вибору найбільш точної законодавчої дефініції досліджуваного терміну, потрібно відзначити, що в процесі проведеного аналізу вітчизняної нормативно-правової бази виявлено відсутність норм щодо безпосередньої конкретизації вищевказаних “абстрактних” складових легітимізованого в Україні визначення телекомунікаційної послуги. Зауважимо, що ця ситуація якнайкраще ілюструє загальновідому як технічним фахівцям, так і правознавцям проблему термінології у сфері телекомунікацій [12, с. 70 – 71]. Побіжно з цього приводу слід навести й іншу позицію. Так, на думку окремих дослідників, законодавча “розмитість” указаних категорій розширює “сфери діяльності” відповідних правових норм, що “...дає можливість захистити певні інтереси суб'єктів інформаційних правовідносин, які можуть виникнути у майбутньому” [13, с. 12 – 13].

У свою чергу, на наше глибоке переконання, належне правове регулювання передусім вимагає однозначності правових норм. З метою розроблення оптимальної дефініції телекомунікаційної послуги, на наш погляд, необхідно звернутися до організаційних і технічних аспектів її надання. Водночас, у межах окремої статті неможливо розглянути весь перелік існуючих на сьогодні послуг електрозв'язку та технологій, за допомогою яких вони здійснюються [14 – 16]. Потрібно враховувати й стрімкий технологічний прогрес, і процеси конвергенції в інформаційно-телекомунікаційній сфері, що супроводжуються розробкою та впровадженням нових продуктів [16 – 18].

Вирішення вказаної проблеми ми бачимо у виділенні для опрацювання найбільш поширених і загальнодоступних сучасних телекомунікаційних послуг та подальшому розв'язанні на цьому підґрунті заявленої у роботі мети. І в цій площині логічно скористатися результатами наших попередніх досліджень [19; 20]. У них на основі міждисциплінарного вивчення мереж електрозв'язку в аспекті їх побудови та функціонування обґрунтовується доцільність зосередження основної уваги на системах рухомого (мобільного) телефонного зв'язку на базі радіотехнологій (так званих “мереж стільникового радіозв'язку”). Наразі на сьогоднішній день ці мережі у найбільш інноваційний, доцільний і перспективний у технічному плані спосіб реалізують усі максимально поширені, доступні та затребувані на споживчому рівні в глобальних масштабах телекомунікаційні послуги [19, с. 45 – 46; 20, с. 24 – 25].

Висновки.

По-перше, оптимальна дефініція телекомунікаційної послуги не може ввібрати відмінності всіх наявних на теперішній час або ж потенційно можливих технологій у зв'язку з надзвичайною динамічністю їх розвитку та нестійкою природою відповідних атрибутів. Зараз особливо явно простежується загальна тенденція щодо підвищення рентабельності “мобільних телекомунікацій” за рахунок стрімкого впровадження новітніх продуктів. Наявність конкуренції в даному сегменті ринку вимагає постійного зниження тарифів на “базовий пакет послуг”, що в нинішніх умовах уже не може компенсуватися виключно за рахунок сталого розширення абонентської бази, як це відбувалося донедавна. Водночас, як зауважують експерти, зазначені нововведення переважно є лише розширенням або модифікацією “стандартних послуг”. Вони в основному базуються не на докорінній модернізації відповідних мереж, а на процесах конвергенції технологій у сфері телекомунікацій [14, с. 98 – 100; 17; 18]. Загалом, ґрунтовний аналіз новацій на світовому та національному ринках електрозв'язку дозволяє дійти висновку про незначну ймовірність широкого впровадження принципово нових телекомунікаційних послуг у найближчому майбутньому, до котрих, на нашу думку, можна віднести передавання та приймання запахів або ж, наприклад, обмін людськими почуттями та думками тощо. Вірогідно можна прогнозувати лише суттєве зростання якості наявних зараз типів послуг електрозв'язку з одночасним істотним зниженням їх собівартості [15, с. 245 – 257; 16, р. 20 – 21].

По-друге, для розроблення універсального тлумачення телекомунікаційної послуги цілком достатньо характеристики лише розглянутих, так би мовити, “базових” різновидів послуг, на принципах яких і відбуватиметься подальший технологічний прогрес [19, с. 46; 20, с. 25]. Задля аргументації сформульованої позиції нагадаємо, що за своєю природою телекомунікації забезпечують циркуляцію потоків інформації по різноманітних мережах (системах) електрозв'язку між споживачами (абонентами). Причому, в сучасних умовах указаний інформаційний обмін зазвичай здійснюється у формі даних. Останні, після певних трансформацій у кінцевому (термінальному) обладнанні, відтворюються для сприйняття споживачем в якості “поданих у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб” відомостей [5, ч. 1 ст. 1; 21, с. 15 – 16]. На нашу думку, саме варіант подання цих кінцевих відомостей, тобто по суті *форма повідомлення*, визначає ключові відмінності між телекомунікаційними послугами, загальним призначенням яких завжди залишатиметься “передавання, випромінювання та/або приймання” інформації – *змісту повідомлення*. І саме такий підхід повинен знайти своє відображення й закріплення у національному законодавстві з питань регулювання діяльності у сфері телекомунікацій, як це зроблено в Європейському Союзі.

Використана література

1. Дотримання інформаційних прав і свобод українських громадян: нормативно-правове забезпечення і регулятивні важелі : аналітичні записки щодо проблем і подій суспільного розвитку / С.Л. Гнатюк. – Режим доступу : [//www.niss.gov.ua/Monitor/May2010/01.htm](http://www.niss.gov.ua/Monitor/May2010/01.htm)
2. Основи інформаційного права України : навч. посіб. / [В.С. Цимбалюк, В.Д. Гавловський, В.В. Гриценко та ін.] ; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного та П.В. Мельника. – К. : Знання, 2004. – 274 с.
3. Фрімер К. Як спливає час : від епохи промислових революцій до інформаційної революції / К. Фрімер, Ф. Лука ; [пер. з англ. Р. Ткачука]. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 510 с.
4. Концепція розвитку телекомунікацій в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.06.06 р. № 316-р. – Режим доступу : [//www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=316-2006-%F0&p=1247747516744013](http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=316-2006-%F0&p=1247747516744013)

5. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.03 р. № 1280-IV. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1280-15&p=1274788268993388](http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1280-15&p=1274788268993388)
6. Про обробку персональних даних та захист таємниці сектора електронних комунікацій : Директива Європейського Парламенту та Ради від 12.07.02 р. № 2002/58/ЄС. – Режим доступу : [//www.nkrz.gov.ua/img/zstored/File/58_Ukr_Sekretnist.pdf](http://www.nkrz.gov.ua/img/zstored/File/58_Ukr_Sekretnist.pdf)
7. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.91 р. № 1023-XII. – Режим доступу : [//www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1023-12&p=1269284340622702](http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1023-12&p=1269284340622702)
8. Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності : Закон України від 01.12.05 р. № 3164-IV. – Режим доступу : [//www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3164-15&p=1282551389811708](http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3164-15&p=1282551389811708)
9. Про спільні правові рамки для електронних комунікаційних мереж та послуг : Директива Європейського Парламенту та Ради від 07.03.02 р. № 2002/21/ЄС. – Режим доступу : [//www.nkrz.gov.ua/img/zstored/File/directive_2002_21_ramkova.pdf](http://www.nkrz.gov.ua/img/zstored/File/directive_2002_21_ramkova.pdf)
10. Щодо конкуренції на ринках електронних комунікаційних мереж та послуг в цій сфері : Директива Комісії Європейських Спільнот від 16.09.02 р. № 2002/77/ЄС. – Режим доступу : [//www.nkrz.gov.ua/img/zstored/File/77_Ukr_Competition.pdf](http://www.nkrz.gov.ua/img/zstored/File/77_Ukr_Competition.pdf)
11. Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку : Директива Європейського Парламенту та Ради від 08.06.00 р. № 2000/31/ЄС. – Режим доступу : [//www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_224&p=274788268993388](http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_224&p=274788268993388)
12. Волков Ю.В. Правовые подходы к решению проблемы терминологии в электросвязи / Ю.В. Волков // Вестник связи. – 2006. – № 4. – С. 69 – 71.
13. Кісілевич-Чорнойван О.М. Інформаційна безпека та міжнародна інформаційна безпека: проблема визначення понять / О.М. Кісілевич-Чорнойван // Юриспруденція : теорія і практика : науковий журнал. – 2009. – № 8. – С. 11 – 19.
14. Гилка У.Л. Особливості конкуренції на ринку послуг телекомунікацій / У.Л. Гилка // Наукові записки Українського науково-дослідного інституту зв'язку. – 2009. – № 3 (11). – С. 95 – 103.
15. Гольдштейн Б.С. Сети связи : учебник для ВУЗов / Б.С. Гольдштейн, Н.А. Соколов, Г.Г. Яновский. – Санкт-Петербург : БХВ-Санкт-Петербург, 2010. – 400 с.
16. 3G Mobile Licensing Policy: From GSM To IMT-2000 / International Telecommunication Union. – 2011. – 50 р. – Режим доступу : [//www.itu.int/osg/spu/ni/3G/casestudies/GSM-FINAL.pdf](http://www.itu.int/osg/spu/ni/3G/casestudies/GSM-FINAL.pdf)
17. Соколов Н. А. Процессы конвергенции, интеграции и консолидации в современной телекоммуникационной системе / Н. А. Соколов // Connect! Мир связи. – 2007. – № 10. – Режим доступу : [//www.niits.ru/public/2007/2007-044.pdf](http://www.niits.ru/public/2007/2007-044.pdf)
18. Зарубин А. А. Чем заполнить “трубу”? / А. А. Зарубин // Connect! Мир связи. – 2008. – № 1. – Режим доступу : [//www.niits.ru/public/2008/2008-005.swf](http://www.niits.ru/public/2008/2008-005.swf)
19. Сулацький Д.В. Визначення особливостей, змісту та значення відомостей щодо наданих телекомунікаційних послуг : організаційно-правовий аспект / Д.В. Сулацький // Правова інформатика. – 2008. – № 4(20). – С. 23 – 31.
20. Сулацький Д.В. Відомості щодо наданих телекомунікаційних послуг як предмет інформаційної безпеки людини / Д.В. Сулацький // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26-27 листопада 2009 р.) ; ред. кол. : О.М. Джужа, В.О. Хорошко, Ю.Ю. Орлов та ін. – К. : КНУВС, 2009. – С. 45 – 48.
21. Козинкин В. А. Использование в расследовании преступлений информации, обнаруживаемой в средствах сотовых систем подвижной связи : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.А. Козинкин. – М. : Московский ун-т МВД России, 2009. – 27 с.

УДК 342.721:681.3.02

КОНЦЕВОЙ Р.С., студент Інституту повітряного і космічного права
та масових комунікацій

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “ПЕРСОНАЛЬНІ ДАНІ”

Анотація. Про проблеми визначення і застосування поняття “персональні дані”.

Ключові слова: персональні дані, інформація про фізичну особу, знеособлені персональні дані, інформація про особисте і сімейне життя особи.

Аннотация. О проблемах определения и применения понятия “персональные данные”.

Ключевые слова: персональные данные, информация о физическом лице, обезличенные персональные данные, информация о личной и семейной жизни лица.

Summary. About the problems of definition and application of personal data conception.

Keywords: personal data, information about natural person, depersonalized personal data, information about personal and family life of family.

Постановка проблеми. На сьогодні питання захисту персональних даних є особливо актуальними в Україні як у зв’язку з рівнем розвитку суспільних відносин, що дедалі більше інформатизуються, так і з відносно недавнім прийняттям базового закону в зазначеній сфері, зокрема тим суспільним резонансом, що був викликаний появою цього нормативного акта. Термін “персональні дані” все частіше вживається не лише у наукових працях, а й у практичній юридичній діяльності, у повсякденних відносинах юридичних і фізичних осіб.

Поряд з цим терміном вживаються інші – як тотожні або у певному відношенні, однак не встановленому однозначно. Велика кількість термінів, які відносяться до одного і того самого явища, негативно впливає як на розвиток наукової думки у сфері, що розглядається, так і на практичне застосування законодавства у сфері персональних даних.

У зв’язку із зазначеним актуальним є аналіз проблеми визначення поняття “персональні дані” та встановлення його місця серед багатьох понять, які позначають аналогічні або суміжні явища правової дійсності.

Це питання досліджувалось такими вітчизняними авторами, як Брель О., Брижко В., Гелич Ю., Гуцалюк М., Майданик Р., Пазюк А., Цимбалюк В., Швець М., російськими дослідниками Ковалевою Н., Копиловим В., Рассоловим М. та ін.

Метою статті є дослідження питання щодо визначення поняття “персональні дані” та його співвідношення з іншими поняттями, що використовуються для позначення інформації про фізичних осіб.

Виклад основного матеріалу. Визначення поняття “персональні дані” у вітчизняному законодавстві здійснюється через правові категорії “інформація про особу” і власне “персональні дані”. Закон України “Про інформацію” [1] розглядав інформацію про особу як сукупність “документованих або публічно оголошених відомостей про особу” (ст. 23). Наведена норма закріплювала положення про те, що основними даними про особу (персональними даними) є: національність, освіта, сімейний стан, релігійність, стан здоров’я, а також адреса, дата і місце народження. При цьому джерелами документованої інформації про особу є видані на її ім’я документи, підписані нею документи, а також відомості про особу, зібрані державними органами влади та органами місцевого і регіонального самоврядування в межах своїх повноважень.

Аналіз цих положень давав можливість виводити принаймні два варіанти співвідношення понять “інформація про особу” та “персональні дані”.

По-перше, персональні дані можуть бути особливим підвидом загального поняття “інформація про особу”, вичерпний перелік яких наведений у ст. 23 Закону “Про інформацію”. По-друге, поняття “інформація про особу” і “персональні дані” практично збігаються, а перелік персональних даних у ст. 23 був наведений для прикладу [2, с. 902].

Однак Законом України від 13 січня 2011 року № 2938-VI Закон України “Про інформацію” викладено у новій редакції [3], в якій наведена правова неточність певним чином усунута. Використано вислів “інформація про фізичну особу (персональні дані)”, тобто фактично встановлено тотожність понять “інформація про фізичну особу” та “персональні дані”, які визначені як відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована (ст. 11). На наш погляд, така позиція законодавця суперечить законам формальної логіки. Для ілюстрації твердження наведемо визначення ч. 1 ст. 11 Закону України “Про інформацію” [3] повністю: “Інформація про фізичну особу (персональні дані) – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована”. Інформація – це і є відомості або сукупність відомостей (“інформація – *будь-які відомості та/або дані*, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді” – ст. 1 зазначеного Закону України), відомості або сукупність відомостей про фізичну особу – це і є інформація про фізичну особу. Тобто порушено логічне правило співмірності визначення, за вимогами якого дефінієндум (термін, якому дається визначення) повинен за обсягом дорівнювати дефінієнсу (визначенню), виникає помилка надто вузького визначення [4, с. 213 – 214] терміна “інформація про фізичну особу”: виходить, що інформація про фізичну особу – це інформація про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. Як бачимо, визначення не виправдано звужує обсяг терміна.

Натомість персональні дані – це не будь-яка інформація про фізичну особу, а лише інформація про ідентифіковану або таку, що може бути ідентифікована, фізичну особу. Окрім персональних даних, інформацією про фізичну особу є також інформація про фізичну особу.

Визначення персональних даних дає і Закон України “Про захист персональних даних” [5], що був прийнятий відповідно до Конвенції Ради Європи “Про захист особистості у зв’язку з автоматичною обробкою персональних даних” № 108 [6]. Згідно зі ст. 2 вказаного Закону, персональні дані – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. За ст. 2 Конвенції: персональні дані означають будь-яку інформацію, яка стосується конкретно визначеної особи або особи, що може бути конкретно визначеною. Таким чином, з визначення випливає, що якщо фізична особа не ідентифікована (конкретно не визначена) та не може бути ідентифікована (конкретно визначена), то інформація, що стосується такої фізичної особи, не є персональними даними. У такому разі видається не виправданим використання у Законі “Про захист персональних даних” поняття «знеособлені персональні дані» (ч. 2 ст. 5), адже знеособлення персональних даних – це вилучення відомостей, які дають змогу ідентифікувати особу (ст. 2), і в такому разі персональні дані не можуть залишатись персональними даними в розумінні, яке наводиться у Законі в ст. 2, будучи знеособленими. Тому правильніше говорити не про знеособлені персональні дані, а про знеособлену інформацію про фізичну особу (фізичних осіб).

Отже, фактично персональні дані – це будь-які конкретні відомості про фізичну особу, такі як: ім'я, вік, місце роботи, місце проживання, освіта тощо.

На відміну від українського законодавства, російський Закон “Про персональні дані” [7] надає більш змістовну характеристику ПД [8, с. 221 – 222]: персональні дані – будь-яка інформація, що відноситься до визначеної фізичної особи (суб’єкта персональних даних), або такої, що визначається на підставі цієї інформації у тому числі його прізвище, ім’я, по батькові, рік, місяць, дата і місце народження, адреса, сімейне, соціальне, майнове становище, освіта, професія, доходи, інша інформація.

Деякі науковці, зокрема О. Брель, доходять висновку, що визначення ПД у Законі, незважаючи на відповідність міжнародній практиці, не є вичерпним і не дає чітких критеріїв того, які саме дані про фізичну особу можна вважати персональними. Тому зазначений учений вважає за необхідне визначити мінімальну сукупність таких відомостей і внести відповідні зміни до ст. 2 Закону “Про захист персональних даних”, зокрема уточнити, що “Мінімальною сукупністю відомостей, які становлять персональні дані, є: прізвище, повні ім’я та по батькові особи разом з датою народження та/або: домашньою чи робочою адресою; поштовою адресою; електронною адресою; місцем роботи; займаною посадою; номером телефону; реєстраційним номером облікової карти платника податків, номером картки соціального страхування чи іншого особистого документа; особистою фотокарткою” [8, с. 222]. Зазначена пропозиція є, на наш погляд, невиправданою, оскільки персональні дані – це будь-яка інформація про особу, і обмежувати обсяг поняття “персональні дані” лише певними видами недоцільно.

Звертає на себе увагу факт використання як у наукових працях, так і в законодавстві та судовій практиці поряд із терміном “персональні дані” великої кількості термінів, які позначають приблизно одне і те ж поняття, наприклад: конфіденційна інформація про особу [9], інформація про особисте та сімейне життя особи [10], персоніфікована інформація [11], таємниця особистого життя людини [12], таємниця обставин особистого життя [13], інформація персонального характеру [14] тощо, при відсутності єдиного підходу до вирішення питання співвідношення цих понять.

Зокрема, у Рішенні від 20.01.12 р. № 2-рп/2012 Конституційний Суд України зазначив: “інформацією про особисте та сімейне життя особи є будь-які відомості та/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов’язані з особою та членами її сім’ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає посаду, пов’язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень. Така інформація про особу є конфіденційною; збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди державою, органами місцевого самоврядування, юридичними або фізичними особами є втручанням в її особисте та сімейне життя. Таке втручання допускається винятково у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини”. Таким чином, Конституційний Суд розглядає інформацію про особисте та сімейне життя особи як поняття, вужче за змістом, ніж поняття “інформація про особу”, і саме інформацію про особисте та сімейне життя називає “конфіденційною інформацією про особу”.

У мотивувальній частині цього ж рішення суд зазначив: “інформація про особисте та сімейне життя особи (персональні дані про неї) – це будь-які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а саме: національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров’я, матеріальний стан, адреса, дата і місце народження, місце проживання та

перебування тощо, дані про особисті майнові та немайнові відносини цієї особи з іншими особами, зокрема членами сім'ї, а також відомості про події та явища, що відбувалися або відбуваються у побутовому, інтимному, товариському, професійному, діловому та інших сферах життя особи, за винятком даних стосовно виконання повноважень особою, яка займає посаду, пов'язану зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування”. Тобто фактично суд ототожнив поняття «інформація про особисте і сімейне життя» та “персональні дані”. Однак, як уже зазначалося, відповідно до Конвенції Ради Європи “Про захист особистості у зв'язку з автоматичною обробкою персональних даних” № 108, персональними даними є “будь-які відомості про фізичну особу...” [6]. Таким чином, відповідно до міжнародного слововикористання, персональними даними є усі відомості про фізичну особу (якщо вона є ідентифікованою або може бути конкретно ідентифікованою), а не лише відомості про особисте і сімейне життя.

Залишається відкритим питання, яка ж саме інформація про особу визнається конфіденційною. Так, проста логіка підказує, що вжиття у Конституції України поняття “конфіденційна інформація про особу” уже передбачає, що має бути і “неконфіденційна”. На жаль, ні Закон України “Про інформацію”, ні Закон України “Про захист персональних даних” не дають визначення конфіденційності інформації. У цьому питанні досить вдалим, на наш погляд, є формулювання Федерального закону Російської Федерації “Про персональні дані”: конфіденційність персональних даних – обов'язкова для дотримання оператором або іншою особою, що отримала доступ до персональних даних, вимога не допускати їх поширення без згоди суб'єкта персональних даних або наявності іншої законної підстави. Стаття 7 цього ж документа передбачає, що забезпечення конфіденційності персональних даних не потрібно в разі знеособлення персональних даних та щодо загальнодоступних персональних даних. Виходячи з цього, конфіденційність інформації про особу – це початкова, однак змінна, динамічна ознака, тобто та ж сама інформація може бути конфіденційною і перестати бути нею. Це стосується, у тому числі й інформації про особисте чи сімейне життя фізичної особи: у знеособленому вигляді, а так само будучи визначена суб'єктом персональних даних як загальнодоступна, вона перестає бути конфіденційною.

Варто зазначити, що вітчизняний Закон “Про захист персональних даних” не передбачає, що персональні дані втрачають ознаку конфіденційності, якщо фізична особа дає згоду не їх загальнодоступність, що є, на наш погляд, недоліком законодавчого регулювання даного питання. Щоправда, у ч. 3 статті 12 Закону України “Про захист персональних даних” передбачається: “повідомлення (мається на увазі повідомлення суб'єкта персональних даних про включення його персональних даних до бази персональних даних – *від авт.*) не здійснюється, якщо персональні дані збираються із загальнодоступних джерел” [5]. Однак яким чином і в якому вигляді персональні дані фізичної особи втрачають ознаку конфіденційності та стають загальнодоступними, у Законі не визначено. Натомість, у вже згаданому законі Російської Федерації чітко зазначається, що з метою інформаційного забезпечення можуть створюватися загальнодоступні джерела персональних даних (у тому числі довідники, адресні книги). У загальнодоступні джерела персональних даних з письмової згоди суб'єкта персональних даних можуть включатися його прізвище, ім'я, по батькові, рік і місце народження, адреса, абонентський номер, відомості про професію та інші персональні дані, надані суб'єктом персональних даних. Відомості про суб'єкта персональних даних можуть бути в будь-який час виключені із загальнодоступних джерел персональних даних на вимогу суб'єкта персональних даних або за рішенням суду або інших

уповноважених державних органів. Подібне формулювання доцільно, на наш погляд, внести і в українське законодавство, оскільки загальнодоступні джерела персональних даних завжди існували і існуватимуть, тому відсутність правового регулювання відносин з їх створення та подальшого існування має однозначно бути оцінена негативно.

Цікавим є погляд з цього приводу російської дослідниці Ковальнової Н., яка вважає, що “таємниця приватного життя – складовий елемент права на недоторканність приватного життя, але таємниця приватного життя включає в себе особисту, сімейну таємницю і охорону персональних даних” [15, с. 116]. Щоправда, автор приймає визначення персональних даних, наведене у ст. 3 Федерального закону Російської Федерації (“будь-яка інформація...”), яке передбачає, що поняттям “персональні дані” не можуть охоплюватися певні відомості про особу. Однак цінність підходу даного автора в тому, що вона розрізняє між собою поняття “недоторканність приватного життя” та “таємниця приватного життя” як родові і видові.

Висновки.

Право на недоторканність приватного життя включає у себе право на таємницю приватного життя (а також, зокрема, право на таємницю кореспонденції). Часто вживане поняття “право на приватність” необхідно розуміти як синонім права на недоторканність приватного життя.

Право на таємницю приватного життя передбачає дотримання загальної для усіх суб’єктів правовідносин вимоги щодо конфіденційності персональних даних, а також виключне право фізичної особи дозволяти чи забороняти обробку її персональних даних, яке може бути обмежене лише у випадках, прямо передбачених законом і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Поняття “інформація про фізичну особу” вживається у законодавстві України як тотожне поняттю “персональні дані”, що не є виправданим, оскільки персональні дані – не єдиний вид інформації про особу.

Тотожними поняттю “персональні дані” слід визнати поняття “персоніфікована інформація”, “інформація персонального характеру*”. Інформація про особисте та сімейне життя особи – це підвид персональних даних.

Використана література

1. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
2. Аномалії в цивільному праві України : навч.-практ. посібн. ; відп. ред. Р.А. Майданик. – К. : Юстініан, 2007. – 912 с. – (Серія “Аномалії цивільного права”).
3. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII (в редакції Закону № 2938-VI (2938-17) від 13.01.11 р., ВВР, 2011, № 32, ст.313 : за станом на 13.04.12 р. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
4. Хоменко І.В. Логіка – юристам : підручник. – К. : Четверта хвиля, 1998. – 392 с.

* Від редакції. Не тільки на побутовому рівні, а й у юридичній практиці зустрічається застосування поняття “характер” до категорії “інформація” [20]. Тобто, мова йде про те, що “інформація” має “характер”. “Інформація” не має ніякого “характеру”, тим більше в електронному середовищі. Згідно зі словником С. Ожегова [21, с. 857] – “характер – это совокупность разных качеств человека, которые проявляются в его поведении” (сильний, вольовий, твердий, смирний тощо). Вказане стосується лише біологічних істот вищого порядку, які наділені хоч яким інтелектом – людина, тварина (див. [22]).

5. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.10 р. № 2297-VI. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>
6. Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних. – Переклад : Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data; Amendment to Convention ETS No. 108 allowing the European Communities to accede) : Конвенція Ради Європи від 28.01.81 р. № 108, Страсбург. – Режим доступу : [//www.convention.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/108.htm](http://www.convention.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/108.htm). – (Офіційний переклад засвідчено МЗС України від 01.07.02 р.).
7. О персональных данных : Федеральный закон Российской Федерации от 27 июля 2006 г. № 152-ФЗ // Российская газета – Федеральный выпуск № 4131 от 29 июля 2006 г. – Режим доступу : <http://www.rg.ru/2006/07/29/personaljnue-dannye-dok.html>
8. Брель О. Персональні дані як об'єкт інформаційних правовідносин за участю суб'єктів господарювання // Право України. – 2011. – № 4 – С. 220 – 224.
9. Конституція України від 28.06.96 р. № 254к/96-ВР : *за станом на 13.04.12 р.* – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
10. Рішення від 20.01.12 р. № 2-рп/2012 Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України. – Режим доступу : <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12/parsona51#n51>
11. Пазюк А.В. Міжнародно-правовий захист права людини на приватність персоніфікованої інформації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 – “Міжнародне право” / А. В. Пазюк. – К., 2004. – 15 с.
12. Гелич Ю.О. Інформаційно-правові гарантії таємниці особистого життя людини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 - “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / Ю.О. Гелич. – К., 2010. – 24 с.
13. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.03 р. № 435-IV : *за станом на 03.05.12 р.* – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
14. Копылов В.А. Информационное право. М. : Юристъ, 2005. – 282 с.
15. Ковалева Н.Н. Информационное право России. – М. : Дашков и К, 2008. – 359 с.
16. Баранов А.А., Брижко В.М., Базанов Ю.К. Защита персональных данных. – К. : Национальное агентство по вопросам информатизации при Президенте Украины, 1998. – 128 с.
17. Баранов А.А., Брижко В.М., Базанов Ю.К. Права человека и защита персональных данных. – Харьков : Фолио, 2000. – 280 с.
18. Брижко В.М. Організаційно-правові питання захисту персональних даних : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Брижко Валерій Михайлович ; Національна академія державної податкової служби України. – К., 2004. – 251 с.
19. Інформаційне право та правова інформатика у сфері захисту персональних даних / [В. Брижко, М. Гуцалюк, В. Цимбалюк, М. Швець] : монографія ; за ред. доктора економічних наук, професора, члена-кореспондента Академії правових наук України М. Швеця – К. : НДЦПІ АПрН України, 2005 р. – 334 с.
20. Брижко В. Про зняття з розгляду Верховною Радою України законопроекту “Про інформацію персонального характеру” // Правова інформатика. – 2005. – № 2(6). – С. 52 – 64.
21. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М. : Изд. “Русский язык”, 1989.
22. Брижко В.М. До гносеології категорії “інформація” // Інформація і право. – 2(2)2011. – С. 13 – 20.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 321.7:070.15

КРАСНОСТУП Г.М., кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник
Науково-дослідного центру правової інформатики
Національної академії правових наук України

НОВІ МЕДІА: СТАНОВЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

***Анотація.** Стаття присвячена розгляду сутності та суспільного значення правового регулювання засобів масової інформації (нових медіа).*

***Ключові слова:** інформація, засоби масової інформації, Інтернет.*

***Аннотация.** Статья посвящена рассмотрению сущности и общественного значения правового регулирования средств массовой информации (новых медиа).*

***Ключевые слова:** информация, средства массовой информации, Интернет.*

***Summary.** The article is devoted research nature and social significance of the legal regulation of the media (new media).*

***Keywords:** information, media, Internet.*

Постановка проблеми. Суспільні відносини у сфері поширення інформації мають тенденцію постійно змінюватися. З розвитком науково-технічного прогресу та мережі Інтернет виникає потреба у постійному вдосконаленні чинного законодавства у відповідній сфері.

Останні дослідження та публікації фахівців у сфері інформаційного права, зокрема, Баранова О.О., Гармаш Н.С. свідчать, що вони зробили значний внесок у дослідженні правового регулювання організації діяльності засобів масової інформації. Разом з цим, більш глибокого дослідження потребує питання правового регулювання поширення інформації новими медіа в мережі Інтернет.

Метою статті є дослідження природи становлення суспільних відносин щодо поширення інформації новими медіа, а також визначення перспектив правового їх регулювання. Слід підкреслити, що саме з чіткого визначення основних понять має починатися правове регулювання будь-яких суспільних відносин.

Виклад основних положень. Технологічний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій кидає виклик встановленому поняттю “засіб масової інформації”. Традиційні засоби масової інформації перетворюються в цифрові. Потенційно, вони можуть включити всі форми існуючих засобів масової інформації та асимілювати їх у безліч нових форм засобів масової інформації, що існують поруч один з одним на багатоканальних мережах. Традиційні засоби масової інформації також використовують нові технології, щоб розширитися в нові форми поширення інформації.

Сутність сучасної демократії полягає не тільки в тому, що більшість населення бере участь у формуванні політичних рішень, але й у тому, як влада взаємодіє з цим населенням, і яку роль відіграє населення у формуванні влади. Така взаємодія відбувається у різних формах, а засоби масової інформації відіграють у цьому значну комунікативну роль [1].

На сьогодні діяльність засобів масової інформації регулюється низкою законів України, зокрема такими, як: “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”,

“Про телебачення і радіомовлення”, “Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування засобами масової інформації”, “Про доступ до публічної інформації”.

9 травня 2011 р. набрала чинності нова редакція Закону України “Про інформацію”, розділом III якої врегульовано питання діяльності журналістів та засобів масової інформації.

Статтею 22 вказаного Закону визначено поняття “масова інформація” та “засоби масової інформації”. Так, під масовою інформацією слід вважати інформацію, що поширюється з метою її доведення до необмеженого кола осіб. Засоби масової інформації це засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації.

Засоби масової інформації (або “mass-media” – від лат. “mass” – маса, чисельний і “medius” – середній, нейтральний) – “періодичні друковані видання та інші форми розповсюдження необмеженого кола осіб, соціальних груп, держав з метою оперативного інформування їх про події і явища у світі, конкретній країні, певному регіоні, а також на виконання спеціальних соціальних функцій” [2, с.134].

Інтерактивне спілкування з користувачами не є обов’язковою умовою для визнання нових послуг зв’язку в якості засобу масової інформації або пов’язаною із засобами масової інформації діяльності. На базовому рівні такі відносини можуть приймати форму власного вияву бажання частини комунікаційного простору, реагувати публічно на зауваження користувачів і брати участь в електронному спілкуванні. Існує інша форма таких взаємовідносин, в тому числі використання контенту.

Сьогодні засоби масової інформації можуть включати в свої програми формуючи читацьку аудиторію контенту; коментарі аудиторії; контенти спільних доробок, інтерактивну журналістику. Телебачення вже давно співпрацює з глядачами у форматі громадської думки: дзвінки в студію, студійно-аудиторні дискусії, ігрові шоу, вікторини, ток-шоу та подібне. Особливий сплеск популярності мають реаліті-шоу, які збільшили участь “пересічних громадян” у створення ефірів. На веб-сайтах нових медіа для залучення громадськості найчастіше використовуються такі формати: “Опитування”, “Дошки повідомлень”, “Сказати своє слово”, “Коментарі до історії”, “Питання та відповідь”, “Блоги”, “Читацькі блоги”, “Ваш медіа” і “Ваша історія”. Тобто, на сьогодні традиційні засоби масової інформації активно поширюють інформацію в мережі Інтернет.

Сьогодні поняття нових медіа не рідко ототожнюється з діяльністю соціальних мереж (Facebook, Livejournal, Twitter, YouTube), які можуть використовуватися не лише для розваг, але і для професійного розвитку, спілкування, отримання новин та обміну інформацією. Незважаючи на популярність соціальних мереж, швидше за все, вони не будуть самодостатніми засобами громадського впливу.

2 – 5 травня 2011 р. на семінарі Європейської комісії за демократію через право (Венеціанська комісія) на тему: “Інформація, (соціальні) засоби масової інформації та державна служба” (м. Трієст, Італія) на порушеному питанні було зосереджено особливу увагу. У цьому заході також брали участь представники органів державної влади Азербайджану, Албанії, Республіки Білорусь, Вірменії, Грузії, Молдови, Росії, Румунії, Сербії, Тунісу та Хорватії.

Окрему увагу учасники семінару приділили новим засобам масової інформації, які поширюють інформацію мережею Інтернет, оскільки порушене питання залишається актуальним і невирішеним у всьому світі. Учасники семінару висловили стурбованість тим, що загальною тенденцією у світі є існування “нових медіа” поза межами правового

поля, оскільки правове регулювання відповідних суспільних відносин на даний час у законодавствах країн-учасників семінару відсутнє.

Особлива увага до порушеного питання підтверджується ще тим, що у цьому році у м. Київ відбулась конференція “Нові медіа – нові можливості 2012”, організатором якої була Незалежна асоціація телерадіомовників за підтримки Ради Європи та Агентства США з міжнародного розвитку (USAID).

Учасниками заходу були підведені підсумки, під час яких було наголошено на необхідності продовження роботи з удосконалення правового регулювання у галузі забезпечення свободи слова та діяльності засобів масової інформації, у тому числі щодо “нових засобів масової інформації в мережі Інтернет”.

Слід зазначити, що 15 червня 2010 р. у Верховній Раді України зареєстровано проект Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо врегулювання питань авторського права і суміжних прав” (реєстр. № 6523), внесений народними депутатами України Луцьким М.Г., Самойлик К.С., Зарубінським О.О. [3].

На сьогодні законопроект доопрацьовано з урахуванням поправок народних депутатів України у Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти до другого читання.

Законопроектом пропонується внести зміни до статті 1 Закону України “Про авторське право і суміжні права”, доповнивши визначенням поняття “використання публічними способами”, згідно з яким використання публічними способами об’єктів авторського права і суміжних прав – використання об’єктів авторського права і (або) суміжних прав способами публічного виконання, публічної демонстрації, публічного показу, кабельної ретрансляції, публічного сповіщення.

Разом з цим, пункт 9 частини третьої статті 15 вказаного Закону запропоновано викласти в новій редакції, згідно з якою виключне право автора (чи іншої особи, яка має авторське право) на дозвіл чи заборону використання твору іншими особами дає йому право дозволяти або забороняти подання творів до загального відома публіки таким чином, що її представники можуть здійснити доступ до творів з будь-якого місця і у будь-який час за їх власним вибором – у тому числі в інтерактивному режимі, через глобальну мережу Інтернет і інші телекомунікаційні мережі.

Тобто, на сьогодні здійснюються спроби суб’єктів права законодавчої ініціативи врегулювати питання захисту авторських прав під час поширення, у тому числі засобами масової інформації, аудіовізуальної інформації в мережі Інтернет.

Питання правового регулювання створення та діяльності нових медіа в Україні на сьогодні залишається не вирішеним. Такі засоби масової інформації працюють стихійно, поширюючи в мережі Інтернет суспільно необхідну інформацію.

Висновки.

З огляду на наведене, питання доцільності підготовки окремого законопроекту про порядок створення та організації діяльності засобів масової інформації в мережі Інтернет є дискусійним.

Вважаємо, що європейський досвід буде корисним для України та допоможе створити ефективні бізнес-моделі нових медіа.

Прийняття цього нормативно-правового акту може як вирішити багато питань, так і створити певні перешкоди забезпеченню свободи слова та вільному вираженню своїх поглядів та переконань журналістами. У будь-якому випадку можна визначити наступні складові цілі правового регулювання відповідних суспільних відносин:

- надання співробітникам Інтернет-видань статусу журналістів;
- відшкодування шкоди, завданої порушенням авторських прав;

– притягнення до відповідальності за порушення законодавства про інформацію та про захист суспільної моралі.

На нашу думку, зазначене вище підлягає врахуванню під час законотворчої діяльності, що в подальшому сприятиме вдосконаленню інформаційного законодавства та відповідному забезпеченню державної інформаційної політики.

Використана література

1. Гармаш Н.С. Роль мас-медіа в умовах демократизації суспільства – Режим доступу : [//www.dspace.univer.kharkov.ua](http://www.dspace.univer.kharkov.ua)

2. Політологічний енциклопедичний словник. – К. : Генеза, 1997. – 400 с.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо врегулювання питань авторського права і суміжних прав : проект Закону України / внесений народними депутатами України Луцьким М.Г., Самойлик К.С., Зарубінським О.О. – Режим доступу : [//www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=37985](http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=37985)

4. Красноступ Г.М. Питання відповідальності за поширення недостовірної інформації, отриманої в мережі Інтернет / Г.М. Красноступ // Правова інформатика. – 2006. – № 1 (9). – С. 27 – 33.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 341.2

БРАТКО І.В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права
Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО РОЗВИТКУ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

Анотація. Про теоретичні питання формування міжнародного права розвитку як підгалузі міжнародного економічного права.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародне право розвитку, міжнародне економічне право.

Аннотация. О теоретических вопросах формирования международного права развития как подотрасли международного экономического права.

Ключевые слова: международное право, международное право развития, международное экономическое право.

Summary. About theoretical questions of formation of international law of development as part of the international economic right are investigated.

Key words: international law, international economic right, international law of development.

Постановка проблеми. Розвиток міжнародного співтовариства супроводжується появою спеціалізованих і відносно автономних норм або комплексів норм та правових інститутів, що проявляються в рамках юридичної практики при врегулюванні відносин між суб'єктами міжнародного права. Колись ці відносини здавалися регульованими “загальним міжнародним правом”, а натомість стали сферою підгалузей та інститутів, таких як міжнародне торгове право, міжнародне митне право, міжнародне фінансове право тощо, кожне з яких має свої власні норми та принципи.

У сучасних умовах глобалізації економічних та соціальних процесів у міжнародних відносинах на перший план виступає співробітництво між країнами, спрямоване на забезпечення гармонійного та сталого розвитку міжнародної спільноти. Це, у свою чергу, обумовлює специфіку міжнародно-правового регулювання цих відносин. За останні роки ООН та іншими міжнародними організаціями прийнято низку документів, що покликані забезпечити сталий розвиток міжнародної спільноти, і особлива роль при цьому відводиться саме міжнародному праву розвитку.

Аналіз наукових досліджень. Питання розвитку міжнародного права як цілісної системи знаходиться під пильною увагою науковців. У радянській та пострадянській юридичній науці вагомий внесок у розробку теоретичних питань формування галузі та підгалузі в системі міжнародного права внесли такі українські та зарубіжні вчені, як І. Арцибасов, Б. Ашавський, М. Богуславський, Г. Бувайлик, К. Бекашев, В. Василенко, А. Дмитрієв, Г. Ігнатенко, О. Капустін, М. Лазарєв, І. Лукашук, В. Опришко, О. Тіунов, Є. Усенко, В. Шумілов, Д. Фельдман, С. Черниченко тощо.

Правові питання прогресивного розвитку людства в рамках забезпечення сталого розвитку країн та виконання Концепції сталого розвитку міжнародної спільноти, проголошеної ООН у 80-х роках ХХ століття, розглядаються такими сучасними вченими, як О. Білорус, С. Бобильов, Т. Пряхіна, В. Шевчук, А. Урсул тощо.

Метою статті є аналіз особливостей формування міжнародного права розвитку як підгалузі міжнародного економічного права.

Виклад основного матеріалу. Формування міжнародного права розвитку як частини міжнародного економічного права у першу чергу пов'язано з розвитком міжнародного співробітництва між державами з різним рівнем економічного та соціального розвитку та спрямоване на вирішення глобальних проблем людства. Насамперед це стосується проблем подолання бідності, сприяння розвитку менш розвинених (в економічному сенсі) країн та розв'язання загальних проблем сталого розвитку міжнародної спільноти. Практична діяльність суб'єктів міжнародного права у сфері правового регулювання відносин, що виникають у сфері надання та використання міжнародної допомоги, це підтверджує це повною мірою. На нашу думку, суспільна необхідність комплексного регулювання процесами сталого розвитку у складних умовах глобалізації, обтяжених глобальними проблемами та кризовими явищами, стає очевидною.

Розглянемо критерії та ознаки, що характеризують міжнародне право розвитку як підгалузь міжнародного економічного права, спираючись на дослідження українських та російських правознавців та з огляду на те, що з теоретичної точки зору критерії та ознаки підгалузі співвідносяться з критеріями та ознаками галузі міжнародного права.

Російський правознавець Д. Фельдман, застосовуючи загальну теорію права, відзначав, що галузю міжнародного права є “сукупність погоджених юридичних норм, які регулюють більш-менш автономно міжнародні відносини певного виду, сукупність, що характеризується відповідним предметом правового регулювання, якісною своєрідністю, існування якого викликане інтересами міжнародного спілкування” [1, с. 59]. Інший фахівець М. Лазарєв, погоджуючись з цими критеріями виділення галузі міжнародного права, додав ще деякі. Він вважав, що галузь міжнародного права має:

- предмет правового регулювання (специфічне коло суспільних відносин);
- специфічні норми регулювання цих відносин;
- досить велику суспільну значимість певного кола міжнародних відносин;
- досить великий обсяг нормативного матеріалу;
- зацікавленість суспільства у виділенні нової галузі права;
- спеціальні принципи нової галузі права [2, с. 21]

Такої ж думки дотримується і інший російський вчений І. Арцибасов [3, с. 17].

Російський професор Є. Усенко, проаналізувавши теоретичні ознаки галузі права, відзначає наступні критерії виділення галузі:

- наявність у галузі предметних інститутів;
- специфіка об'єкта регулювання;
- великий обсяг нормативного матеріалу;
- зацікавленість міжнародного співтовариства в розвитку галузі [4, с. 267]

Український фахівець В. Василенко виділяє головні та допоміжні критерії галузі міжнародного права. До головних він відносить наступні критерії: специфічність об'єктивно-предметної сфери дії норм, що складають галузь; подільність нормативного комплексу галузі на інститути та підгалузі; наявність у нормативному комплексі норм *ergo omnes* багатократної дії; наявність спеціальних галузевих норм-принципів. У якості додаткових критеріїв В. Василенко пропонує виділяти два критерії: наявність одного або кількох кодифікуючих актів та значний масив нормативного матеріалу [5, с. 222 – 223].

За визначенням українського професора А. Дмитрієва, у доктрині міжнародного права загальноновизнаними є головні та допоміжні критерії галузі. На його думку, до головних критеріїв відносяться: специфіка об'єкта правового регулювання, що визначає особливості міжнародних відносин; наявність спеціальних принципів галузі та інститутів як підрозділів галузі. Допоміжними критеріями галузі міжнародного права за визначенням А. Дмитрієва, є чималий обсяг нормативного матеріалу і зацікавленість

міжнародного співтовариства у виділенні галузі [6, с. 22].

Теоретичне питання відокремлення підгалузі в системі галузі міжнародного економічного права не залишається поза увагою науковців, але потребує додаткового висвітлення. Російський фахівець К. Бекашев, що торкався цього теоретичного питання, висловив думку, що кожна підгалузь міжнародного економічного права представляє систему міжнародно-правових норм, які регулюють міждержавне співробітництво у конкретній сфері економічних відносин, а специфіка об'єкта правового регулювання підгалузі полягає у тому, що він одночасно є складовою об'єкта правового регулювання галузі [7, с. 410 – 411]. З цієї позиції відокремлення міжнародного права розвитку в окрему підгалузь міжнародного економічного права відзначається специфікою міжнародно-правових норм, що регулюють співробітництво у сфері гармонійного та сталого розвитку міжнародної спільноти, та вирізняється окремо визначеним об'єктом правового регулювання, оскільки об'єктом правового регулювання цієї підгалузі є відносини між країнами з різним рівнем економічного розвитку у зазначеній сфері міжнародних відносин.

На думку автора, важливою теоретичною ознакою підгалузі міжнародного економічного права, у тому числі й міжнародного права розвитку, є система спеціальних принципів і норм, які дозволяють встановити зв'язок між певними інститутами права в рамках підгалузі та загалом формують підгалузь міжнародного економічного права.

Російський вчений Є. Усенко дійшов висновку, що галузетвірний принцип є основним нормативним чинником, що формує структуру галузі і саме у цьому проявляється специфіка міжнародного права для якого характерне піднесення принципу до ступеня правової норми. На його думку, встановлення такого базового критерію галузевої структури міжнародного права дозволяє не лише констатувати наявність відповідних галузей, а й глибше розкрити гомогенну (однорідну) природу нормативних взаємозв'язків регулювання в цілісній системі міжнародного права [5, с. 264 – 266].

Принципи міжнародного економічного права визначають механізми правового регулювання в рамках міжнародного економічного співробітництва та поширюють свою юридичну силу на всі міжнародні економічні відносини. Більш того, на думку британського вченого В. Фрідмана, міжнародне право розвитку – це сукупність принципів, які визначають правові взаємовідносини країн, що розвиваються, з іноземними інвесторами та з національними і міждержавними установами щодо надання допомоги для розвитку [8, с. 89].

Значення спеціальних принципів галузі міжнародного економічного права у регулюванні міжнародних економічних відносин підкреслює значна кількість вітчизняних та зарубіжних теоретиків міжнародного права [9 – 11].

У міжнародному праві розвитку застосовуються загальні та спеціальні принципи міжнародного економічного права, які було зафіксовано у документах міжнародних організацій та міжнародних угодах економічного характеру. Так, вчений А. Дмитрієв, спираючись на дослідження М. Богуславського, Г. Бувайлика, В. Опришка, виділяє наступні галузеві принципи міжнародного економічного права: принцип взаємної вигоди; принцип недискримінації; принцип (режим) найбільшого сприяння; національний режим; преференційний режим; принцип невід'ємного суверенітету над природними ресурсами; принцип свободи вибору форми організації зовнішньоекономічних зв'язків; принцип розвитку міжнародних економічних відносин; принцип імунітету держави [12, с. 564 – 565]. Ці принципи мають вирішальну роль у правовому регулюванні відносин між країнами з різним рівнем економічного та соціального розвитку та відображаються у правотворчій діяльності організацій системи ООН, зокрема, у документах, що забезпечують оперативну діяльність міжнародних організацій.

Більш детально російськими та українськими вченими розглядається принцип преференцій для країн, що розвиваються. Так, російський дослідник В. Шумілов виділяє особливу роль принципу преференцій для країн, що розвиваються, та виділяє наступний юридичний зміст цього принципу:

- право країн, що розвиваються, на спеціальні ставки мита;
- право країн, що розвиваються, не надавати розвиненим країнам ті преференції, які вони мають між собою;
- право країн, що розвиваються, на застосування субсидій, в тому числі експортних, у цілях соціально-економічного розвитку;
- зобов'язання розвинених країн не застосовувати дискримінацію по відношенню до країн, що розвиваються;
- зобов'язання розвинених країн знижувати або відмінити мито на товари для країн, що розвиваються, без застосування зустрічного відшкодування, а також їх право поступово відмінити преференції відповідно до рівня досягнутого розвитку тієї чи іншої країни, що розвивається;
- зобов'язання країн, що розвиваються, відповідно до рівня досягнутого розвитку брати на себе зобов'язання, які характерні для розвинених держав у міжнародних відносинах [13, с. 118].

Метод правового регулювання є складовою механізму міжнародно-правового регулювання будь-яких міжнародних відносин. Будучи підгалуззю міжнародного економічного права, як буде доведено далі, міжнародне право розвитку використовує ті ж методи, що й міжнародне економічне право, зокрема диспозитивний метод, який відображається у міжнародних угодах про економічне та техніко-економічне співробітництво між країнами з різним рівнем розвитку, та метод наднаціонального регулювання міжнародних економічних відносин у рамках правотворчої діяльності міжнародних організацій, спрямований на забезпечення гармонійного розвитку міжнародної спільноти.

Російський дослідник І. Лукашук звертає увагу на застосування програмного методу нормативного регулювання міжнародних відносин, який отримав поширення в останні роки і якому відповідає застосування програмних норм. Він також відзначив появу нових міжнародно-правових актів – програм, що визначають напрями та форми співробітництва у конкретній сфері міжнародних відносин. [14, с. 115]

На сьогодні цей метод активно застосовується багатьма міжнародними організаціями та країнами в рамках співробітництва та виконання програм розвитку. Програмний метод дозволяє в одному нормативному документі об'єднати суб'єктів відносин задля досягнення певних цілей та виконання конкретних завдань на основі реалізації послідовних заходів. Практична діяльність міжнародних організацій повною мірою підтверджує застосування програмного методу нормативного регулювання міжнародних відносин у сфері міжнародного розвитку. Практика показує, що цей метод активно застосовується ООН при регулюванні процесів, пов'язаних з вирішенням глобальних проблем людства. Широкомасштабним програмним документом є Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, затверджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 8 вересня 2000 року, якою визначено цілі розвитку тисячоліття. Вони містять вісім конкретних цілей розвитку міжнародної спільноти до 2015 року, виконання яких побудовано на основі низки програм, що відповідають поставленим цілям [15]. Цим документом задекларовано найбільш значущі глобальні цілі: боротьба з голодом та злиднями, забезпечення доступу до освіти, досягнення гендерної рівності, зниження рівня материнської та дитячої смертності, скорочення розповсюдження СНІДу та інших тяжких захворювань, досягнення екологічної сталості, а також гармонізація зовнішньої допомоги для країн, що її потребують. Слід

зазначити, що прийняття та виконання такого масштабного документу не тільки висловлює консолідовану позицію країн-учасників ООН щодо подальшого розвитку міжнародної спільноти, а й має змогу позитивно впливати на прогресивний розвиток відносин між країнами з різним рівнем економічного розвитку.

У правовому регулюванні розвитку міжнародної спільноти спостерігається певна специфіка порівняно з іншими підгалузями міжнародного економічного права, яка у першу чергу полягає у суттєвій і переважній ролі міжнародних організацій у цьому процесі. Міжнародні організації системи ООН систематично займаються проблемами міжнародного розвитку. Обов'язок країн сприяти розвитку міжнародної спільноти зафіксовано в Декларації про право на розвиток 1986 року. У статті 4 цієї декларації проголошено, “що держави повинні в індивідуальному та колективному порядку вживати заходів, спрямованих на розробку політики у сфері міжнародного розвитку з метою сприяння реалізації у повному обсязі права на розвиток. На доповнення до зусиль країн, що розвиваються, необхідне ефективне міжнародне співробітництво у наданні цим країнам відповідних ресурсів та можливостей для прискорення їх всебічного розвитку” [16].

В рамках ООН приймаються до виконання широкомасштабні програми міжнародного розвитку, виконання яких передбачає застосування та реалізацію взаємопов'язаних документів, які складають комплекс норм та визначають зобов'язання учасників відносин у певній сфері міжнародного співробітництва. Яскравим прикладом такого комплексного та консолідованого підходу до вирішення проблемних питань можуть слугувати міжнародні стратегії розвитку ООН на друге, третє, четверте десятиліття ХХ століття, що приймалися резолюціями Генеральної Асамблеї ООН та використовувались як правова основа запровадження програм та проектів міжнародної допомоги і завдяки яким поступово формувалась нормативна база регулювання відносин у цій сфері. Так “Міжнародна стратегія розвитку на друге Десятиліття розвитку Організації Об'єднаних Націй”, що затверджена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 2626 (XXV) від 24 жовтня 1970 року, закріпила принципи правового регулювання міжнародних відносин у сфері міжнародної допомоги [17].

Загалом, міжнародне право розвитку як підгалузь об'єднує сукупність міжнародних норм, що складаються у наступні інститути міжнародного економічного права :

- регулювання відносин між донорами та країнами-реципієнтами у сфері надання та використання міжнародної допомоги у цілях соціально-економічного розвитку;
- міжнародно-правове регулювання питань фінансування міжнародного розвитку;
- стратегічне планування міжнародного розвитку та координація діяльності міжнародних організацій і кран у сфері міжнародного розвитку тощо.

Висновки.

Міжнародне право розвитку як підгалузь міжнародного економічного права володіє всіма необхідними, з огляду доктрини, системоутворювальними чинниками, а саме:

1) має окремо визначений об'єкт правового регулювання – міжнародне економічне співробітництво між різними за рівнем розвитку країнами та міжнародними організаціями у сфері забезпечення і дотримання гармонійного розвитку кожної окремої країни та міжнародної спільноти загалом;

2) застосовує спеціальні принципи міжнародного економічного права: преференційний режим; невід'ємного суверенітету над природними ресурсами; недискримінації тощо;

3) правове регулювання міжнародних відносин базується на застосуванні диспозитивного методу, преференційного методу, а також програмного методу та методу наднаціонального регулювання міжнародного економічного права в рамках правотворчої діяльності міжнародних організацій;

4) базується на застосуванні положень низки міжнародно-правових актів, які пов'язані між собою та складають комплекс норм, об'єднаних єдиною ціллю – забезпечити сталий розвиток кожної країни та міжнародної спільноти загалом;

5) має значну суспільну значимість, оскільки не обмежується діяльністю в рамках окремих країн, а об'єднує міжнародну спільноту задля вирішення глобальних проблем людства, що визначає необхідність у виокремленні нової підгалузі права та підтверджується формуванням системи управління розвитком під загальним керівництвом ООН.

Отже, міжнародне право розвитку – це підгалузь міжнародного економічного права, що являє собою систему міжнародно-правових норм і принципів, яка динамічно розвивається в умовах глобалізації та спрямована на регулювання міждержавних економічних відносин між різними за рівнем розвитку країнами у сфері забезпечення сталого розвитку кожної окремої країни та міжнародної спільноти загалом.

Використана література

1. Фельдман Д.И. Система международного права. – М., 1983. – С. 59.
2. Лазарев М.И. Теоретические вопросы современного международного морского права. – М. : Наука, 1983. – 304 с.
3. Арцибасов И.Н., Егоров С.А. Вооруженный конфликт: право, политика, дипломатия. – М., 1989. – С. 17.
4. Усенко Е.Т. Система современного международного права // Курс международного права : в 6 т. – Т. 1. – М., 1989. – С. 267.
5. Василенко В.А. Основы теории международного права. – К., 1988. – С. 222 – 223.
6. Дмитрієв А.І. Міжнародне гуманітарне право : основи концепції. – К. : “Логос”, 1999. – 120 с.
7. Международное публичное право : учеб. / Л.П. Ануфриева, Д.К. Бякяшев, К.А. Бекашев, В.В. Устинов. и др. ; отв. ред. К.А. Бекашев. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – С. 410 – 411.
8. Freidmann O.W. The Changing Structure of International Law. – London, 1964. – 410 p.
9. Международное право : учеб. ; отв. ред Г.В. Игнатенко, О.И. Тиунов. – [5-е изд., переб и доп.]. – М. : Норма, 2009. – 784 с.
10. Международное право / [Б.М. Ашавский, М.М. Бирюков, В.Д. Бордунов и др.] : учеб. / отв. ред. А. А. Ковалева и С.В. Черниченко. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 832 с.
11. Международное право : учеб. ; под общ. ред. А.Я. Капустина. – М. : Гардарики, 2008. – 617 с.
12. Дмитрієв А.І. Міжнародне право : навч. посіб. / А.І. Дмитрієв, В.І. Муравйов ; відп. редактори Ю.С. Шемшученко, Л.В. Губерський. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 604 с.
13. Шумилов В.М. Международное экономическое право в эпоху глобализации / В.М. Шумилов. – М. : Междунар. отношения, 2003. – 272 с.
14. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть : учеб. [для студентов юрид.фак. и вузов] / И.И. Лукашук. – [3-е изд, перераб. и доп.]. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 560 с.
15. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций : Резолюция Генеральной Ассамблеи № 55/2 від 08.08.00 г. – Режим доступа : [//www.un.org/russian/documen/declarat/summitdecl.htm](http://www.un.org/russian/documen/declarat/summitdecl.htm)
16. Декларация о праве на развитие : Резолюция 41/128 Генеральной Ассамблеи ООН от 04.12.86 г. – Режим доступа : [// www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_301](http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_301)
17. Міжнародна стратегія розвитку на друге Десятиліття розвитку Організації Об'єднаних Націй : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 2626 (XXV) від 24.10.70 р. – Режим доступа : [//www.un.org/russian/documen/declarat/summitdecl.htm](http://www.un.org/russian/documen/declarat/summitdecl.htm)

~~~~~ * * * ~~~~~

Правові проблеми інформаційної діяльності

УДК 340.113(038)

БЕСЕДНА Л.Л., старший науковий співробітник НДЦП НАПрН України

ТЕРМІНОЛОГІЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ В НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТАХ

Анотація. Досліджуються поняття “нормативно-правовий термін”, основні принципи формування понятійного апарату нормативно-правових актів.

Ключові слова: термінологія, юридичний термін, нормативно-правовий термін, нормативно-правовий акт, мова права.

Аннотация. Исследуются понятие “нормативно-правовой термин”, основные принципы формирования понятийного аппарата нормативно-правовых актов.

Ключевые слова: терминология, юридический термин, нормативно-правовой термин, нормативно-правовой акт, язык права.

Summary. It is explored the concept “normative-legal term”, basic principles of forming of concept vehicle of “normative-legal acts.”

Keyword: terminology, legal term, normative legal term, normative legal act, language of right.

Постановка проблеми. Дослідження проблем виділення та впорядкування юридичної термінології, визначення юридичного терміна як елемента законодавчої системи, розгляд номінативної та дефінітивної функцій термінів проводиться в рамках розроблення електронної енциклопедії законодавства України.

Для України питання створення системи новітніх вітчизняних енциклопедичних видань стоїть особливо гостро, оскільки пов’язане з утвердженням інтелектуальної незалежності української нації і держави. Актуальність і важливість підготовки в Україні енциклопедичних видань нового покоління для справи систематизації та поширення наукових знань та всебічної розбудови українського національного інформаційного простору відзначає у своїй постанові № 264 від 18.10.06 р. Президія Національної академії наук України [1]. Основна мета наукових досліджень полягає в узагальненні визначеного нормативно-правовими актами України понятійного апарату термінології законодавства та його подальшому упорядкуванні.

Метою статті є дослідження практики термінології та визначень понять в нормативно-правових актах. В основу роботи лягли розробки відомих та сучасних дослідників в області юридичної лінгвістики, термінознавства та термінографії.

Виклад основних положень. Термінологія законодавства потребує особливо пильної уваги, тому що саме в законодавчій мові точність формулювання і вживання термінів відіграє найважливішу роль, бо від цього залежить ефективність дії правових норм. Терміни покликані сприяти найбільш точному, стислому і інформативному викладу змісту нормативно-правових актів. Відсутність єдності термінології порушує узгодженість системи нормативно-правових актів і призводить до недотримання вироблених правотворчою практикою правил законодавчої техніки. Вирішенню цих проблем має сприяти уніфікація нормативно-правової термінології, яка є одним із пріоритетних напрямів забезпечення єдиного вітчизняного правового простору, що

спрямована на створення несуперечливої системи термінів, які містяться у нормативно-правових актах чинного українського законодавства, на підвищення техніко-юридичного рівня нормативно-правових актів, зростання їх комунікативної ефективності.

Незважаючи на інтерес лінгвістів та юристів до проблеми впорядкування, оптимізації і одноманітного використання юридичної термінології, комплексні дослідження ними практично не проводяться, а розглядаються лише окремі аспекти питання, досі відсутнім є сталий понятійний апарат, що характеризував би процеси нормалізації нормативно-правової термінології. Навіть поняття систематизації (системності, систематичності) термінів розуміється по-різному: як класифікаційна сутність (П. Даниленко, 1967), як словотворча системність (А. Реформатський, 1961), як подвійна системність: термін як елемент термінологічної системи, з одного боку, і як елемент системи мовної – з іншого (Р. Будагов, 1965) [2].

Основною одиницею юридичної мови є юридичний термін, який представляє собою слово або словосполучення, вжите в правничій мові “як засіб юридичної техніки, за допомогою якого виражається і закріплюється зміст нормативно-правових приписів держави” [3] і яке є узагальненим найменуванням правового поняття. Законодавчі терміни повинні мати точний та певний сенс і, будучи за природою лексичними одиницями, володіти притаманними термінам характеристиками.

У свою чергу, нормативно-правовий термін (термін нормативно-правових актів) можна визначити як “слово або словосполучення, покликане точно позначати юридичне поняття в нормативно-правових актах” [4].

В роботі автора [5], присвяченій питанню визначення юридичного терміна як елемента законодавчої системи, відзначається відсутність у спеціалістів спільної думки щодо співвідношення понять нормативно-правової термінології та юридичної термінології в цілому та існування розбіжностей у трактуванні понять “юридична термінологія”, “термінологія законодавства”, “термінологія права”, “термінологія правознавства”, “нормативно-правова термінологія” та ін.

Так, С. Магомедов, досліджуючи питання уніфікації термінології нормативно-правових актів Російської Федерації, зауважує, що у роботах, присвячених проблемі мови закону і законодавчої техніки, убачається деяка плутанина при розмежуванні понять “юридичний термін”, “спеціальні юридичні поняття, вироблені законодавцем” і “спеціальні терміни областей науки, мистецтва, використовувані в нормативних актах”, і вважає за доцільне дати єдине визначення спеціальним юридичним поняттям (термінам), виробленим законодавчим органом, позначивши їх нормативно-правовими термінами. Визначення може виглядати таким чином: “нормативно-правовий термін – це вироблене (дефініруване) правотворчим органом слово або словосполучення, уніфіковано вживане у сфері правових відносин залежно від юридичної сили і дотримання ієрархії нормативного акта, яке має точний і визначений смисл, функціональну стійкість і призначене для позначення спеціального правового поняття” [6].

Говорячи про нормативно-правову термінологію, слід пам’ятати, що вона включає не тільки юридичні терміни, а й термінологічну лексику різних галузей економічної та культурної діяльності, оскільки право регулює широкий спектр суспільних відносин. Вживані в нормативно-правових актах терміни, як і юридичні терміни, вживані в юридичній науці і законодавстві, поділяються на три групи:

1) загальнозживані терміни – прості і зрозумілі терміни, які використовуються в загальноприйнятому значенні при викладі нормативного матеріалу. Серед останніх деякі дослідники виокремлюють групу загальнозживаних термінів, які отримують в нормативному акті вужче, точніше, спеціальне значення, набувають якості юридичного

терміна в контексті нормативного документа в цілях економії і максимальної стислості викладу нормативного припису;

2) спеціальні технічні терміни – запозичені з області спеціальних знань терміни, які необхідно вживати в нормативних документах у межах смислової і інформаційної необхідності та в тому значенні, що закріплено за ними у відповідній галузі науки чи техніки;

3) спеціальні юридичні терміни – терміни, що використовуються для позначення того або іншого юридичного поняття і є економним засобом передачі законодавчої думки.

Саме спеціальні юридичні терміни передають основний смисл нормативного тексту і, займаючи відносно невеликий обсяг, складають основний і найбільш інформативний пласт законодавства, сприяють найбільш ефективному і оптимальному викладу нормативних розпоряджень.

С. Магомедов наполягає на тому, що саме ця певна частина використовуваної в правотворчості термінології, яка має в нормативному акті своє особливе, вужче ключове значення, повинна підлягати уніфікації і вимагати однозначної відповідності, однакового сприйняття і однакового тлумачення спеціальних юридичних термінів при створенні і застосуванні нормативно-правових актів. Він наголошує на існуванні двох аспектів поняття уніфікації нормативно-правової термінології: “Перший аспект включає ширше розуміння цього явища і визначається як діяльність органів, що володіють нормотворчою компетенцією, яка включає всю сукупність прийомів і засобів юридичної техніки в правотворчому процесі, направлену на досягнення однаковості застосування юридичної термінології, одного разу вже використаної для словесного позначення схожих відносин якого-небудь поняття в межах певної галузі законодавства. Другий аспект даного поняття у вужчому смисловому значенні визначається як сукупність прийомів і засобів, направлених на досягнення смислової однозначності термінів у межах певної термінологічної системи, усунення її зайвої синонімії, логічних суперечностей при формулюванні норми права, одноманітного і раціонального застосування термінів, однакового функціонального призначення у всіх сферах нормотворчої діяльності” [6].

Взагалі при дослідженні питання нормативно-правової термінології мова повинна йти про формування юридичних понять як таких, особливості нормативних термінів, визначення принципів формування понятійного апарату нормативно-правових актів та значення цього апарату для правозастосовуваної діяльності, а також про правила з законодавчого закріплення таких понять.

Одна з особливостей мови права полягає в тому, що наряду з існуванням термінів звичайної для інших терміносистем форми та структури більшість юридичних термінів, у тому числі й оціночні поняття, є складеними, представляють собою так звані мовні стандарти, або кліше, в яких визначено як лексичний склад, так і порядок слів: “*захист інформації*”, “*виток інформації*”, “*власник інформації*”, “*блокування інформації в системі*”. Саме вони забезпечують точність мови права.

Нормативно-правовій термінології, до того ж, притаманні багатоконпонентні квазітерміни – багатослівні описові обороти різної структури, які дають досить точну дефініцію суб’єктів та об’єктів конкретних правовідносин та їх взаємодії, відображаючи тим самим сутність правовідносин у кожному конкретному випадку, що регулюється даним нормативно-правовим актом. Прикладом таких багатоконпонентних квазітермінів можуть слугувати наступні поняття з області інформаційного права: “*База даних про реєстрацію заяв і запитів Державного реєстру прав на нерухоме майно*”; “*Об’єкти нерухомого майна, розташовані на земельній ділянці, права стосовно яких*

підлягають державній реєстрації”; *“Оператор телекомунікацій з істотною ринковою перевагою на ринку послуг пропуску трафіка”*; *“Реклама діяльності з обігу продукції, послуг і видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру”*; *“Офіційні друковані видання органів державної влади та органів місцевого самоврядування”* та ін.

Досліджувати проблему юридичних понять і юридичних термінів у терміносистемі законодавства, як і в будь-якій іншій знаковій системі, необхідно в контексті вирішення проблеми змісту і форми права. Специфіка мови права визначається необхідністю точно передати взаємозв'язок юридичних понять і нюансів думки законодавця. Так А. Мелькін, аналізуючи принципи формування юридичних понять в російській правовій системі, вважає, що юридичне поняття являє собою розумовий процес, заснований на об'єктивній реальності, який відображає змістовну (внутрішню) сторону права; юридичний же термін, позначаючи те або інше поняття, представляє собою результат цього процесу і відноситься вже до форми права [7]. Таким чином, нормативно-правовий термін інформує інтерпретатора тексту нормативно-правового акта про закріплення в ньому певного поняття.

В.Ковальський та І. Козінцев, говорячи про логічні засади правотворчості, підкреслюють, що правове поняття є однією із форм мислення, результатом узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності, і його визначення відіграє важливу роль у правотворчості, насамперед тому, що правові поняття є вихідним матеріалом для створення нормативно-правового акта [8]. Тому підготовка будь-якого проекту нормативно-правового акта повинна починатися з формулювання основних понять, якими потрібно оперувати, а практика правотворення має базуватися на деталізованому визначенні правових понять.

Існує цілий ряд наукових досліджень, присвячених аналізу правових понять і формулюванню їх визначень у нормативно-правових актах, але вони носять, у кращому випадку, галузевий характер, а в основній своїй масі обмежені дослідженням окремих конкретних випадків вживання того чи іншого терміна або кількох термінів. Як наслідок, в правовій системі “відсутня єдина концепція реалізації принципу понятійної визначеності” [7]. Тому дослідження даної проблеми на загальнотеоретичному рівні і досі залишається актуальним.

Окремі поняття стають елементами понятійного апарату, інтегруються в систему нормативно-правової термінології лише за умов їх нормативного закріплення. На законодавчому рівні завжди треба пам'ятати про існування трьох основних принципів включення понять до нормативно-правової термінології як ієрархічно організованої інформаційно-правової системи і дотримуватись їх у своїй правотворчій діяльності: це принципи цілісності, структурної побудови та ієрархічності системи юридичних понять. Логічний взаємозв'язок і структурна впорядкованість нормативно-правових понять є об'єктивною закономірністю їх існування в правовому просторі нормативно-правових актів.

Вже самі назви цих принципів відображають їх сутність.

Принцип цілісності системи юридичних понять припускає, що однакові поняття в нормативно-правових актах однієї і тієї ж галузі права повинні мати однакове значення, і передбачає необхідність відстеження змін, що вносяться до понятійного апарату чинного законодавства, і відповідного виявлення випадків використання понять, що змінюються, в інших нормативно-правових актах з наступною їх заміною на змінене визначення або їх вилученням.

Так, стаття 17 початкової редакції Закону України “Про інформацію” [9] передбачала наявність галузей інформації: “Галузі інформації – це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про відносно самостійні сфери

життя і діяльності суспільства та держави. Основними галузями інформації є: політична, економічна, духовна, науково-технічна, соціальна, екологічна, міжнародна”. Статтею 18 цього Закону визначалися й основні види інформації: “статистична інформація, масова інформація, інформація про діяльність державних органів влади та органів місцевого і регіонального самоврядування, правова інформація, інформація про особу, інформація довідково-енциклопедичного характеру, соціологічна інформація”. Усучаснений Закон України “Про інформацію” [10] вже не передбачає галузей інформації та поділяє інформацію на види за змістом (стаття 10): “інформація про фізичну особу, інформація довідково-енциклопедичного характеру, інформація про стан довкілля (екологічна інформація), інформація про товар (роботу, послугу), науково-технічна інформація, податкова інформація, правова інформація, статистична інформація, соціологічна інформація, інші види інформації”, визначення яких надаються у статтях 11 – 19.

Зазначене не могло не позначитися на змісті інших законів України у сфері інформаційних відносин: якщо законодавець в основному акті відмовляється від використання якого-небудь поняття (в нашому випадку – “галузі інформації”), то необхідно виключити дане поняття з усіх нормативно-правових актів, прийнятих в його розвиток, і, відповідно, переглянути випадки щодо застосування поняття видів інформації.

Аналогічно, внесення зміни до Закону України “Про інформацію” від 13.01.11 р. № 2938-VI – основного нормативно-правового акта в області інформаційного права – наприклад, у визначення понять “науково-технічна інформація” та “статистична інформація”, потребувала дотримання нової версії визначення цих понять і в інших, пов’язаних з основним, нормативно-правових актах, зокрема у законах України “Про науково-технічну інформацію” та “Про державну статистику” відповідно, що й було передбачено розділом V усучасненого Закону України “Про інформацію” [10] разом з цілою низкою відповідних змін.

Останній приклад демонструє також дію принципу ієрархічності системи юридичних понять: структурна організація системи упорядковує взаємодію між нормативно-правовими актами різних рівнів від вищого до нижчого, обумовлює місце кожного юридичного поняття в системі понятійного апарату і забезпечує послідовність формування понять.

Принцип структурної побудови, в свою чергу, дозволяє виявити сукупність стійких зв’язків між окремими юридичними поняттями, які забезпечують збереження основних властивостей понятійного апарату при різних зовнішніх і внутрішніх змінах.

З основними тезами принципів структурної побудови та ієрархічності системи юридичних понять збігається запропонована деякими дослідниками класифікація юридичних термінів за ознакою функціональної диференціації [7, 12].

Взагалі, класифікувати юридичні терміни, як і будь-яку іншу термінологію, можливо за декількома принципами. Зокрема, в дослідженнях Т. Земляної та О. Павличевої розглядаються наступні класифікації юридичних термінів [12]:

1. Класифікація за вертикальними та горизонтальними принципами.

На вершині вертикальної термінології буде термінологія, яка системно об’єднує терміни, що так або інакше функціонують у всіх галузях законодавства, виражаючи і позначаючи поняття широкого узагальненого значення. Це термінологія, закріплена в Конституції держави. Горизонтальна термінологія охоплює різні види термінології міжгалузевого і галузевого права і її відмінною рисою є ґрунтування на предметно-логічних зв’язках і відносинах відповідних понять, що відображають специфіку конкретної сфери правових відносин і утворюють галузеву термінологічне поле.

2. Класифікація за ступенем поширеності понять: загальнозживані, загальнозживані з вузьким спеціальним значенням у нормативному акті, технічні та суто юридичні або спеціальні юридичні терміни.

3. Класифікація за структурними типами (за В.П. Даниленко [13]):

а) терміни-слова: непохідні, похідні, складені та аббревіатури;

б) терміни-словосполучення, що за рівнем злитості компонентів поділяються на розкладні: вільні словосполучення, де кожний з компонентів є терміном і кожен може вступити в двосторонній зв'язок, та цілісні словосполучення (синтаксично пов'язані), окремі компоненти яких можуть і не бути термінами; а також – нерозкладні, фразеологічно зв'язані словосполучення – терміни-фразеологізми;

в) символотерміни як особливий комбінований структурний тип термінологічної номінації, до складу якої разом із словесними знаками входять символи (літери, цифри, графічні знаки).

4. Класифікація за ступенем призначення в текстах нормативно-правових документів: терміни точного значення та терміни, що позначають оцінювані поняття.

5. Класифікація за функціональною диференціацією юридичних понять [9, 12].

Остання припускає існування в рамках системи юридичних понять декількох рівнів функціонування термінів. Кожен рівень понять виконує певний круг функцій: на вищому рівні – функція узагальнення інформації, необхідної для діяльності всієї системи, найбільш широкі поняття для формулювання загальних норм правових актів; на нижчих рівнях поняття і визначення містять детальнішу і конкретнішу інформацію, що охоплює лише окремі сторони функціонування системи, – специфічні поняття (як правило, значно меншого обсягу) для формулювання спеціальних норм.

Широкі поняття вищого рівня є окремими ланками всієї системи понятійного апарату. Будучи загальноправовими поняттями, вони є особливими структурними ланками понятійного апарату і служать каркасом для понятійної системи в цілому. З деяких узагальнених початкових понять розгортається конкретна нормативна система, причому за певними логічними правилами. Так Конституція України визначає найбільш загальні основи діяльності держави, загальний характер носять також і конституційні поняття. Зміст одного поняття може охоплювати цілу низку різних явищ. Використання ж таких загальних і широких понять в текстах нормативно-правових актів інших рівнів вважається недоцільним.

Тут слід відмітити і таку особливість загальних правових понять, як відсутність текстуального розкриття їх змісту в нормативно-правовому акті. Тоді як для специфічних понять, як і для загальнозживаних термінів з вузькоспеціальним значенням, важливим є очевидність вживаного значення. Зазвичай таким термінам в законі даються визначення. Якщо цього немає, значення терміна визначається, виходячи із загального контексту. На жаль, як показує практика правозастосування, таке визначення терміна не завжди набуває правильного тлумачення. Тому при першому вживанні терміна із спеціальним значенням для уникнення надмірного широкого або неточного тлумачення доречно давати до нього відповідні нормативні роз'яснення.

Наявність визначень понять в нормативно-правових актах за допомогою правових дефініцій має важливе значення для забезпечення точності і єдності термінології і є необхідною умовою точного і ясного розуміння нормативного тексту. Правова дефініція – це стисле визначення якого-небудь поняття, що адекватно розкриває його зміст, називає його родові і (або) видові ознаки, включає його характеристики в стислій і узагальненій формі. Існує декілька можливих способів закріплення юридичних понять в нормативному тексті:

- у вигляді самостійної статті (пункту) нормативно-правового акта під назвою “визначення основних термінів” або “визначення основних термінів та понять”;
- у вигляді окремої частини в статті або пункті нормативно-правового акта;
- у вигляді посилання або примітки;
- у вигляді визначення поняття при першій його згадці в тексті;
- видання спеціальних актів.

Типова схема загальної логіки викладу тексту нормативно-правового акта складається з трьох частин: загальної (ввідної), основної і завершальної (прикінцевої положення). Вживана в останні роки юридична техніка все частіше і частіше в якості прийому закріплення понять використовує перерахування найбільш важливих понять з їх визначенням у нормативних положеннях, включених в загальну (ввідну) частину нормативно-правового акта, де вони оформлені окремою статтею. Здебільшого це перша або друга стаття. Треба зауважити, що даний спосіб законодавчого закріплення понять не завжди є доречним. Так, в нормативно-правових актах з великим обсягом специфічних понять, що потребують визначення, такий попередній перелік не відповідає критерію максимальної зручності сприйняття і тлумачення нормативно-правового акта.

Наряду з традиційним способом набуває широкого застосування комплексний спосіб закріплення юридичних понять: спеціальна стаття у ввідній частині нормативно-правового акту з переліком дефініцій основних понять і, разом з цим, розкриття специфічних понять безпосередньо в тексті основної частини правової норми при першій їх згадці. Недоліком такого підходу є відсутність чіткого критерію зазначеного розмежування понять.

В деяких країнах існує ще така законодавча практика закріплення правових дефініцій, що використовуються в багатьох актах відповідного рівня, як видання спеціальних актів. Наприклад, Закон США “Загальне тлумачення законодавства”, який діє в штаті Нью-Йорк.

В юридичній літературі використовуються різні терміни на позначення існуючих типів дефініцій. У дослідженнях А. Хворостянкіної з проблематики законодавчих дефініцій у правовій теорії та законотворчій практиці наведено результати аналізу основних підходів до використання дефініцій правових понять, здійснених німецькими теоретиками та філософами права. Серед юридико-технічних прийомів викладення законодавчих дефініцій німецькі автори виділяють так звані “чисті” правові дефініції, тобто класичні дефінітивні норми, в яких зміст диспозиції вичерпується поясненням значення певного поняття через його ознаки і які не містять приписів щодо юридичних наслідків, та приховані (або латентні) дефініції, що розміщені в тексті інших норм, які безпосередньо містять приписи щодо юридичних наслідків і передбачають виведення значення певного поняття із способу вживання цього поняття в тексті закону [14]. При ретельному дослідженні законодавчого масиву Німеччини виявляється, що кількість таких прихованих дефініцій є набагато більшою, ніж кількість дефініцій із “класичною” конструкцією.

Крім того, використовуються наступні терміни: прямі та непрямі дефініції (О. Вайнберг); експліцитні та додаткові дефініції (В. Кнапп); “відокремлені” дефініції на позначення чистих визначень (П. Нолл). Г. Кіндерман вживає термін “каталог визначень” і вважає його найкращим способом закріплення дефініцій, що задовольняє умову зменшення можливості неправильного сприйняття змісту правових норм як основного критерію у виборі того чи іншого способу викладення законодавчої дефініції [14].

Існує перелік мовних структур, за допомогою яких здійснюється прив'язка дефініції до терміна. Правова дефініція може слідувати:

- у дужках після першої згадки поняття в тексті;
- без дужок через тире (“<термін> – <дефініція>” або “<термін> – це <дефініція>”);
- за допомогою предикативного виразу “є” (“<термін> є <дефініція>” або “<дефініція> є <термін>”);
- за допомогою мовної прив'язки “тобто”;
- за допомогою низки дієслів, як то: означає, вважається, слід вважати, оголошується, визнається, може бути, складає та ін., наприклад “<термін> означає <дефініція>”;
- за допомогою прийменникових словосполучень: “до <термін> належать ...”, “до <термін> відноситься ...”, “<термін> відноситься до ... ” та ін.

Поняття, які доцільно визначати в нормативно-правовому акті і які становлять нормативно-правову термінологію, є називними словосполученнями, що повинні представляти собою:

- визначення процесу, відносин, предмета або явища (умовно, об'єкт);
- опис об'єкта, після якого у дужках йде його назва, або опис об'єкта без прямої його назви;
- опис об'єкта і перелік його властивостей;
- об'єкт і перелік його складових або об'єкт як складова класу об'єктів;
- описання мети та завдання створення чи функціонування об'єкта;
- умови функціонування об'єкта;
- умови для початку функціонування об'єкта.

Між тим, до законодавчих визначень треба підходити дуже відповідально і обережно. Нормативні визначення доцільно давати тільки в тих випадках, коли без них неможливо або утруднено правильне розуміння відповідних термінів і, відповідно, нормативно-правового акта в цілому.

Так, С. Магомедов [6] не рекомендує давати нормативні визначення шляхом перерахування яких-небудь елементів (суб'єктів, об'єктів, явищ, відносин, процесів, процедур). Такі перерахування можна використовувати для пояснення самого визначення. Одночасно слід уникати дефінірування юридичних понять, якщо поняття раніше було визначено в нормативно-правових актах або якщо відсутня необхідність покладання на дане поняття смислового навантаження. Відповідно до [6] дефініруванню повинні підлягати поняття і співвіднесені з ними терміни у таких випадках, якщо:

- а) термін позначає об'єкти, відносини, явища або процеси, які раніше не знаходили віддзеркалення в чинному законодавстві;
- б) необхідно визначити і обмежити сферу дії закону або іншого нормативно-правового акта;
- в) поняття створені в процесі переосмислення загальноживаних слів або з використанням нетрадиційної лексики (рідкісних, спеціальних або іноземних слів);
- г) поняття оформлені за допомогою слів, які унаслідок частого вживання в мові викликають множинні смислові асоціації;
- д) поняття по-різному трактуються юридичною наукою і правозастосовною практикою;
- е) поняття має специфічне значення з урахуванням цілей даного нормативно-правового акта;
- ж) вводяться оцінні терміни і терміни точного значення.

Висновки.

Аналіз сукупності юридичних понять з позиції системного підходу дозволяє розглянути загальні властивості нормативно-правової терміносистеми і звернути увагу на наукову обґрунтованість, юридико-технічну бездоганність, ясність, однозначність, цілісність і ефективність нормативних розпоряджень.

Різноміт у використанні юридичних понять порушує вертикальні і горизонтальні взаємозв'язки нормативної термінології, ієрархічну структуру правової терміносистеми, вносячи тим самим неврегульованість і свавілля до правозастосовної практики. Ефективним способом вдосконалення текстів нормативних документів було б вдосконалення процесу формування і застосування юридичних понять на основі неодмінного і обов'язкового дефініювання легальних визначень в текстах нормативно-правових актів, створення і використання в нормотворчій діяльності словників-довідників, в яких поняття, терміни і визначення мали б нормативну основу.

Використана література

1. Про концептуальні засади підготовки Української універсальної енциклопедії : Постанова Президії Національної академії наук України від 18.10.06 р. № 264. – Режим доступу : [//www.search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MUS4927.html](http://www.search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/MUS4927.html)
2. Атанасова И. О характеристике термина. – Режим доступу : [//www.russian.slavica.org/article1190.html](http://www.russian.slavica.org/article1190.html)
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. ; редкол. : Ю.С. Шемчушенко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 6 : Т – Я, 2004. – 768 с.
4. Фомина Л.Ю. Унификация нормативной правовой терминологии : дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. – Саранск, 2006. – 187 с. – Режим доступу : [//www.dissercat.com/.../unifikatsiya-normativnoi-pravovoi-terminologii](http://www.dissercat.com/.../unifikatsiya-normativnoi-pravovoi-terminologii)
5. Беседна Л.Л. Визначення юридичного терміна як елемента законодавчої системи // Інформація і право. – 2011. – № 3(3). – С. 34 – 40.
6. Магомедов С.К. Унификация терминологии нормативных правовых актов Российской Федерации : дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. – М., 2004. – 154 с. – Режим доступу : [//www.dissercat.com/content](http://www.dissercat.com/content)
7. Мелькин А. А. Формирование юридических понятий в российской правовой системе : дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. – М., 2008. – 164 с.
8. Ковальський В.С. Правотворчість : теоретичні та логічні засади / В.С. Ковальський, І.П. Козінцев. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 192 с.
9. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
10. Про внесення змін до Закону України “Про інформацію”: Закон України від 13.01.11 р. № 2938-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 10.
11. Фурашев В. М. Питання законодавчого визначення понятійно-категорійного апарату у сфері інформаційної безпеки // Інформація і право. – 2012. – № 1(4). – С. 46 – 55.
12. Земляная Т.Б., Павлычева О.Н. Классификация юридических терминов. – Режим доступу : [//www.paedagogia.ru/attachments/article/107/zemlyanaya_pavlicheva.doc](http://www.paedagogia.ru/attachments/article/107/zemlyanaya_pavlicheva.doc)
13. Даниленко В.П. Русская терминология : опыт лингвистического описания. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
14. Хворостянкін А.В. Законодавчі дефініції у правовій теорії та законотворчій практиці : досвід Німеччини та можливості його використання // Право України. – 2010. – № 1. – С. 148 – 154.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 342.9(075.8):37.0

БАРАНОВ О.А., кандидат технічних наук,
лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЕЛЕКТРОННОЇ ТОРГІВЛІ (КОМЕРЦІЇ)

***Анотація.** Про удосконалення правових механізмів правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з торгівлею, за умови використання при цьому мережі Інтернет та Інтернет-технологій.*

***Ключові слова:** торгівля, комерція, правовий механізм регулювання, мережа Інтернет, Інтернет-технології.*

***Аннотация.** Об усовершенствовании механизмов правового регулирования общественных отношений, связанных с торговлей, при использовании при этом сети Интернет и Интернет-технологий.*

***Ключевые слова:** торговля, коммерция, правовой механизм регуляции, сеть Интернет, Интернет-технологии.*

***Summary.** On the improvement of mechanisms of legal regulation of trade associated with the use of the Internet and Internet technologies.*

***Keywords:** trade, commerce, legal mechanism of adjusting, network Internet, internet-technologies.*

***Постановка проблеми.** Останнім часом поширюються бізнес-моделі торгівлі, що ґрунтуються на використанні мережі Інтернет та Інтернет-технологій, внаслідок чого набули широкого поширення терміни “електронна торгівля”, “електронна комерція” тощо. З іншого боку повстала проблема визначення правового регулювання так званих електронної торгівлі та електронної комерції. Під впливом новизни суспільних відносин, пов'язаних з використанням мережі Інтернет, з'являється низка міжнародних документів, таких як Типовий закон про електронну торгівлю, в 1996 році розроблений Комісією з права міжнародної торгівлі Організації Об'єднаних Націй (ЮНСІТРАЛ) [1], Директива ЄС “Про деякі правові аспекти послуг інформаційного суспільства, зокрема електронної комерції, на внутрішньому ринку” (Директива про електронну комерцію, 2000 р.) [2], Конвенція Організації Об'єднаних Націй про використання електронних повідомлень в міжнародних договорах (2005 р.) [3].*

Але в наукових колах та серед фахівців протягом останніх десяти років точаться дискусії щодо визначення шляхів механізмів правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з торгівлею, за умови використання при цьому мережі Інтернет та Інтернет-технологій.

***Аналіз останніх досліджень та публікацій.** В процесі вивчення правових проблем електронної торгівлі фахівці по-різному визначали сутність цього поняття. Так, Е.А. Зінчук, підбиваючи підсумки своїх досліджень, говорив про те, що відмінністю електронної торгівлі від традиційної є використання електронного документообігу, яке приносить ряд істотних переваг [4].*

І.В. Костюк зазначає, що в російській правовій науці основна маса наукових робіт у більшості випадків розкриває лише окремі аспекти правового режиму електронної торгівлі [5]. У своєму дисертаційному дослідженні Є.Л. Паперно справедливо зауважує, що “застосування мережних засобів зв'язку в традиційних цивільних і торговельних відносинах принципово не змінює їх структуру, зміст або правову природу, але створює

значний комплекс юридичних проблем, що стосуються вчинення угод, виконання зобов'язань, а також сферу позадоговірної відповідальності” [6]. Н.В. Міненкова схиляючись до моделі електронної торгівлі, яку Е.Л. Паперно називає прямою електронною торгівлею, дає наступне визначення: електронна торгівля – це економічна діяльність, що включає в себе будь-які угоди, зроблені за допомогою глобальних та/або локальних обчислювальних мереж, які передбачають можливість передачі товарів, виконання робіт і надання послуг в електронному форматі [7]. Рекомендації щодо вдосконалення правових підходів до регулювання електронної торгівлі, що надані Н.В. Міненковою, базуються на представленні електронної торгівлі як автономної цілісної категорії та об'єкта суспільних відносин для всіх випадків використання мережі Інтернет та Інтернет-технологій при укладенні та реалізації договорів купівлі-продажу товарів і послуг. Тому у своїй дисертаційній роботі вона доходить до парадоксального, позбавленого будь-яких логічних підстав, висновку про те, що “технологічні стандарти функціонування мережі Інтернет, по суті, і виступають в якості квазіправових форм регулювання електронної торгівлі, і в умовах “правового саморегулювання” саме організація системи доменних імен в Інтернеті і є “вищою правовою регулюючою архітектурою” для електронної торгівлі” [7]. Слід зауважити, що технологічні стандарти функціонування мережі Інтернет жодним чином не впливають ні на зміст переданих інформаційних повідомлень, ні на способи їх використання, а тим більше на способи реалізації суспільних відносин, і тому не можуть бути використані для створення навіть “квазіправових” форм регулювання електронної торгівлі.

Український дослідник В.М. Желіховський вважає, що електронна комерція (торгівля) – це така форма поставки продукції, за якої вибір і замовлення товару здійснюється через комп'ютерні мережі, а розрахунки між покупцем і постачальником відбуваються з використанням електронних документів і/або електронних засобів платежу [8].

Метою статті є формування пропозицій щодо подальшого розвитку правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з торгівлею, за умови використання при цьому мережі Інтернет та Інтернет-технологій.

Виклад основного матеріалу. Різноманітність визначень електронної торгівлі викликана тим, що власне предмет досліджень (об'єкт суспільних відносин) визначено не достатньо коректно. Можна погодитися з думкою М.І. Солов'яненком про те, що в найзагальному випадку торговельні угоди можна класифікувати наступним чином [9]:

- 1) локальні угоди, що укладаються в режимі “on-line” між юридичними особами, які мають генеральну торгову письмову угоду, що регламентує умови даних угод;
- 2) автономні торговельні угоди, що укладаються шляхом взаємного обміну відповідними документами за допомогою електронної пошти;
- 3) придбання фізичною або юридичною особою в магазині роздрібною торгівлі товарів по каталогу, що надіслано за допомогою електронної пошти, або за замовленням, що здійснено за допомогою електронної пошти;
- 4) замовлення та придбання фізичною або юридичною особою товарів і послуг у режимі “on-line” через Інтернет-магазин та ін.

Аналіз змісту процесів, пов'язаних з торгівлею, дозволяє виділити наступні її етапи:

1. Інформування про товари (послуги), їх характеристики, ціну, умови оплати і поставки, порядок замовлення і т.п.
2. Пропозиція оферти з продажу товарів.
3. Акцепт оферти.
4. Оплата товару.
5. Передача товару.

Для забезпечення системного підходу до класифікації об’єкта суспільних відносин при реалізації торгових договорів зведемо деякі типові варіанти використання мережі Інтернет та Інтернет-технологій в Таблицю 1.

Таблиця 1

Варіант	Етапи торгівлі				
	Інформування про товар	оферта	акцепт	оплата	передача товару
1	Off-line	Off-line	Off-line	Off-line	Off-line
2	On-line	Off-line	Off-line	Off-line	Off-line
3	On-line	On-line	Off-line	Off-line	Off-line
4	On-line	On-line	On-line	Off-line	Off-line
5	On-line	On-line	On-line	On-line	Off-line
...	...	...	...	...	...
n	On-line	On-line	On-line	On-line	On-line

“Off-line” та “on-line” означають спосіб реалізації різних етапів торгівлі: відповідно без використання або з використанням мережі Інтернет та Інтернет-технологій. Вся можлива кількість варіантів використання мережі Інтернет та Інтернет-технологій при реалізації торгових договорів математично строго обчислюється як сума можливих варіантів поєднань один з п’яти, два з п’яти, три з п’яти, чотири з п’яти.

Використання on-line способу на певних етапах торгівлі означає, що при цьому повинні враховуватися як особливості передачі інформації, так і особливості реалізації певних функцій внаслідок використання мережі Інтернет та Інтернет-технологій.

На основі аналізу Таблиці 1 можна запропонувати наступну класифікацію процесу торгівлі при реалізації торгових договорів з використанням мережі Інтернет та Інтернет-технологій:

1. Всі етапи процесу торгівлі реалізуються без використання мережі Інтернет та Інтернет-технологій.

2. Всі або окремі етапи процесу торгівлі, пов’язані з передачею інформації (документів), реалізуються з використанням мережі Інтернет та Інтернет-технологій.

3. Тільки етап оплати за товар або послугу реалізується з використанням мережі Інтернет та Інтернет-технологій.

4. Всі або окремі етапи процесу торгівлі, пов’язані з передачею інформації (документів), а також оплата за товар або послугу реалізуються з використанням мережі Інтернет та Інтернет-технологій.

5. Тільки етап передачі товару реалізується з використанням мережі Інтернет та Інтернет-технологій.

6. Всі або окремі етапи процесу торгівлі, пов’язані з передачею інформації (документів), а також передачі товару реалізуються з використанням мережі Інтернет та Інтернет-технологій.

7. Етап оплати за товар або послугу, а також передачі товару реалізуються з використанням мережі Інтернет та Інтернет-технологій.

8. Всі етапи процесу торгівлі реалізуються виключно з використанням мережі Інтернет та Інтернет-технологій.

Наведені 8 варіантів повністю вичерпують всі можливі випадки використання або невикористання мережі Інтернет та Інтернет-технологій в процесі торгівлі. Результати дослідження наведені в Таблиці 2.

Таблиця 2

Варіанти	Особливості правового регулювання		
	Традиційне регулювання	Адаптація до традиційного регулювання	Нові норми регулювання
1.	x		
2.	x		
3.		x	
4.	x	x	
5.			x
6.	x		x
7.		x	x
8.	x	x	x

Те що, називається електронною торгівлею в чистому вигляді, представлено у варіанті 8, оскільки всі етапи процесу торгівлі реалізуються за допомогою мережі Інтернет та Інтернет-технологій. Всі ж інші варіанти можуть вважатися квазіелектронною торгівлею. Але все ж з точки зору необхідності вирішення правових проблем найбільший інтерес представляють також варіанти 5 – 7, за яких відбувається передача товару або результатів надання послуг за допомогою мережі Інтернет та Інтернет-технологій.

В цілому, можна зробити припущення, що основна маса суспільних відносин, пов'язаних з “електронною” торгівлею, може бути врегульована за допомогою традиційних правових норм, частина з яких потребує певної адаптації. І лише для невеликої частини суспільних відносин виникає необхідність створення нових правових норм, що врахують особливості їх регулювання, обумовлені саме фактом використання мережі Інтернет та Інтернет-технологій. До таких суспільних відносин слід віднести в першу чергу ті, які пов'язані з передачею товарів або результатів послуг з використанням мережі Інтернет та Інтернет-технологій. Звичайно, при цьому мова може йти тільки про ті товари, які можуть бути передані за допомогою мереж передачі даних, тобто мова йде про інформаційні продукти: текстові файли (книги, статті тощо), програмні продукти для комп'ютерної техніки, аудіофайли (пісні, класична та естрадна музика тощо), відеофайли (відео, фільми, кліпи, зображення картин, фотографії) тощо.

При цьому вельми актуальним стає завдання дослідження механізмів правового регулювання окремих питань захисту прав споживача при передачі інформаційних продуктів за допомогою мережі Інтернет та Інтернет-технологій, зокрема пов'язаних із фіксацією моменту передачі (прийому) інформаційного продукту; із встановленням факту придатності до використання переданого інформаційного продукту; із легалізацією процедури передачі відповідних сертифікатів і ліцензій; встановленням порядку повернення або відмови від переданого інформаційного продукту тощо.

Багато в чому зміст суспільних відносин між суб'єктом, що робить оферту за допомогою розміщення інформації про товар на веб-сайті, і покупцем нічим не відрізняється від змісту суспільних відносин між продавцем і покупцем у звичайному магазині. Однак є кілька обставин, які обумовлюють деякі відмінності. Аналіз змісту процесів, пов'язаних з “електронною” торгівлею дозволяє виділити наступні її етапи, які практично збігаються із звичайною торгівлею:

1. Інформування про товари (послуги), їх характеристики, ціну, умови оплати і поставки, порядок замовлення тощо шляхом розміщення інформації на веб-сайтах.

2. Пропозиція оферти з продажу товарів шляхом розміщення інформації на веб-сайтах.
3. Акцепт оферти за допомогою мережі Інтернет та Інтернет-технологій.
4. Доставка товару в звичайному режимі або за допомогою мережі Інтернет та Інтернет-технологій.
5. Оплата товару в звичайному режимі або за допомогою мережі Інтернет та Інтернет-технологій.
6. Передача товару в звичайному режимі або за допомогою мережі Інтернет та Інтернет-технологій.

В Директиві про послуги на внутрішньому ринку держави-члени Євросоюзу, розуміючи під “послугою” будь-яку економічну діяльність, яка не є найманою працею, що зазвичай здійснюється за винагороду (виключення наведені в статті 2 цієї Директиви), особливу увагу приділили правовому врегулюванню їх надання на відстані [10]. Відповідно до статті 22 цієї Директиви встановлюються вимоги до надання інформації про постачальників і їх послуги, яка повинна бути доступна, в тому числі за допомогою Інтернет-технологій:

- ім’я або найменування постачальника, його статус та організаційно-правова форма, географічна адреса, за якою заснований постачальник, і реквізити, що дозволяють оперативно вступати з ним у контакт і безпосередньо звертатися до нього, за необхідності, електронним шляхом;
- у разі, якщо постачальник включений до торгового реєстру або до іншого аналогічного публічного реєстру, назва цього реєстру та реєстраційний номер постачальника або еквівалентні засоби ідентифікації, наявні в цьому реєстрі;
- у разі, якщо діяльність підпорядкована дозвільному режиму, реквізити компетентного органу;
- загальні умови і загальні положення в разі їх використання постачальником;
- наявність договірних положень щодо законодавства, що застосовується до договору, та/або щодо компетентних судів, у випадку використання таких положень постачальником;
- наявність будь-якої можливої післяпродажної гарантії, необхідної за законом;
- ціна послуги, коли ця ціна визначена заздалегідь постачальником для певного виду;
- основні характеристики послуги, якщо вони вже не впливають з контексту;
- страхування або гарантії, зокрема, реквізити страховика або гаранта та географічне охоплення.

Практично ця Директива повторює, іноді уточнюючи і деталізуючи, вимоги більш ранньої Директиви ЄС “Про електронну комерцію”. З метою зменшення ступеня невизначеності при укладанні договорів з використанням мережі Інтернет та Інтернет-технологій у цій Директиві у статті 10 встановлюється вимога надання постачальником послуг чіткої, зрозумілої і однозначної інформації про [2]:

- послідовності технічних кроків, які необхідно здійснити, щоб укласти договір;
- те, чи буде укладений контракт постачальником послуг і чи буде він доступний;
- технічні засоби для виявлення та виправлення помилок вводу до розміщення замовлення;
- мови, які пропонуються для укладання договору.

Постачальник послуг зобов’язаний у випадку, якщо одержувач послуг розмістив своє замовлення за допомогою технологічних засобів, підтвердити його отримання без невиправданої затримки і за допомогою електронних засобів. При цьому вважається, що замовлення та підтвердження про отримання замовлення отримані, якщо особи, яким вони адресовані, можуть отримати до них доступ.

Таким чином, в Євросоюзі в рамках Директив про електронну комерцію і про послуги на внутрішньому ринку приділено пильну увагу вирішенню проблеми виключення невизначеності як у з'ясуванні місцезнаходження постачальника послуг, так і в його назві. Більше того, досить докладно виписані вимоги до змісту інформації, яка повинна бути доступна при укладанні договорів з використанням мережі Інтернет та Інтернет-технологій.

Частково правові проблеми, які виникають в процесі електронної торгівлі при передачі товару, можуть бути врегульовані шляхом застосування положень Директиви Євросоюзу про захист споживача щодо договорів, що укладаються поза приміщенням для здійснення підприємницької діяльності [11]. В цілому ця Директива регулює право споживача на відмову від операції з поставки товарів або послуг при здійсненні її поза торгових приміщень і визначає умови реалізації такого права. Застосовуючи метод аналогії, можна використовувати норми цієї Директиви для правового регулювання відносин, пов'язаних з поставкою товарів чи послуг, замовлення яких здійснюється за допомогою Інтернет-технологій.

Подальшим розвитком цієї теми було прийняття Директиви Євросоюзу “Про захист прав споживачів щодо дистанційних контрактів”. Так, відповідно до цієї Директиви “дистанційним контрактом” вважається будь-який договір, щодо товарів чи послуг, укладений між постачальником і споживачем у режимі дистанційного продажу або надання послуг постачальником, який з метою виконання договору використовує виключно один або більше дистанційних засобів зв'язку, включаючи момент укладення договору [12]. У наведеній вище класифікації такі договори купівлі-продажу можуть бути віднесені до електронної торгівлі. У статті 4 цієї Директиви визначено вимоги до наданої споживачу інформації перед укладенням дистанційного контракту. Так, попередньо, до укладення дистанційного контракту споживачеві повинна бути надана наступна інформація: ідентифікаційні дані постачальника і (в разі, якщо контракт вимагає передоплату) його адреса; основні характеристики товарів чи послуг; ціна товару або послуги, включаючи всі податки; витрати на доставку – у разі необхідності; умови оплати, доставки чи виконання; наявність права припинення контракту; період часу, протягом якого пропозиція чи ціна залишається в силі.

Згодом до цієї Директиви були внесені зміни Директивою про дистанційний маркетинг споживчих фінансових послуг [13], Директивою про недобросовісну комерційну практику [14], Директивою про платіжні послуги на внутрішньому ринку [15].

Національне законодавство. В українському законодавстві проблема правового регулювання укладення та виконання договорів купівлі-продажу з використанням мережі Інтернет та Інтернет-технологій у прямій постановці не вирішена. Однак аналіз законодавства дозволяє зробити висновок про те, що наявна нормативно-правова база дає можливість здійснювати правове регулювання в переважній більшості випадків.

У більшості випадків електронної торгівлі (Інтернет-торгівлі) реалізується одна і та ж бізнес-модель, яка, по суті, зводиться до так званої торгівлі за зразками або продажем товарів на замовлення. Правові основи для ведення торгівлі такого виду викладені у статті 702 ЦК України, відповідно до якої сторони можуть укласти договір купівлі-продажу товару на підставі ознайомлення покупця із зразком товару (за описом, в каталозі тощо). Таке ознайомлення може бути реалізовано різними способами, в тому числі і шляхом розміщення інформації про товари на веб-сайті. В цьому випадку договір купівлі-продажу товару за зразком є виконаним з моменту доставки товару у місце, встановлене договором, а якщо місце передачі товару не встановлено договором, то з моменту доставки товару за місцем проживання фізичної особи-покупця або місцезнаходження юридичної особи-покупця, якщо інше не встановлено договором або законом.

Можливість укладення договору з використанням мережі Інтернет передбачена не тільки статтею 207 ГК України, а й низкою інших законодавчих актів. Зокрема, Законом України “Про захист прав споживачів” (у редакції від 1 грудня 2005 року) введено поняття договору, укладеного на відстані – договір, укладений продавцем (виконавцем) із споживачем за допомогою засобів дистанційного зв’язку. Законодавець визначив значення терміна “дистанційна зв’язок” наступним чином – це телекомунікаційні мережі, поштовий зв’язок, телебачення, інформаційні мережі, зокрема Інтернет, які можуть використовуватися для укладення договорів на відстані [16]. В іншому нормативно-правовому документі дано визначення дистанційної торгівлі як формі продажу товарів на відстані, відповідно до якого вибір товару та його замовлення не збігаються у часі з безпосереднім передаванням вибраного товару покупцеві [17].

Вимоги до переліку інформації, яку постачальник товару повинен надавати покупцеві, викладені в Правилах торгівлі, які Міністерство економіки затвердило своїм наказом для різних видів торгівлі. Так, зокрема, в Правилах роздрібною торгівлі продовольчими товарами встановлюється, що споживачеві зобов’язані надати необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про товари, а також на вимогу споживача – документи, якими підтверджуються їх якість і безпека, а також ціна товарів [18]. Вирішення цієї проблеми може бути забезпечено шляхом покладання на підприємців зобов’язання передавати покупцеві інформацію про товар юридично значимим способом і відповідним чином оформлену. Зокрема, це може бути електронний лист зі сканованим прайс-листом, що офіційно завірений підписом посадової особи та печаткою, або це може бути електронний документ з електронним підписом тощо.

З урахуванням того, що акцепт оферти може бути виражений суб’єктом в різній формі (телефонна розмова, електронний лист, заповнення спеціалізованої веб-форми замовлення товару тощо), що, до речі, передбачено Правилами роздрібною торгівлі [18], єдиної процедури фіксації акцепту передбачити не можна, тому для правового врегулювання можливих суперечок необхідно було б передбачити відповідну універсальну процедуру. Зокрема, одним з можливих варіантів вирішення цієї проблеми могло б бути покладання на підприємців правового обов’язку передавати покупцю підтвердження засобами електронної пошти про отримання акцепту та узгоджені умови поставки товарів.

Доставка товарів у процесі електронної торгівлі здійснюється, як правило, за допомогою кур’єрської служби, в тому числі вантажною, або за допомогою традиційних поштових служб (посилки або бандеролі). При цьому передача товару повинна відбуватись відповідно до Правил продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями, які вводять поняття договору, укладеного на відстані, – це договір, укладений продавцем із споживачем за допомогою засобів дистанційного зв’язку [19]. При цьому засоби дистанційного зв’язку – це телекомунікаційна мережа, поштовий зв’язок, телебачення, інформаційна мережа, зокрема Інтернет, що можуть використовуватися для укладення договорів на відстані. Незважаючи на те, що термін Інтернет визначається не зовсім коректно, можна констатувати, що в цілому правовий підхід для регулювання даних суспільних відносин (купівля-продаж товарів) у разі використання мережі Інтернет у цьому нормативно-правовому документі сформовано цілком вірно.

Існує особливий випадок електронної торгівлі, коли прикметник “електронний” дійсно відповідає в повному обсязі своєму змісту. Це стосується випадків поставки товарів, що є інформаційними продуктами: аудіо, відео або текстові (книги, журнали тощо) інформаційні продукти; комп’ютерні програми (операційні системи, прикладні програми, комп’ютерні ігри тощо) і т. п. Всі ці перераховані інформаційні продукти

можуть бути передані покупцеві за допомогою мережі Інтернет. У цитованих Правилах визначаються обмеження для продавця при поставці товару за допомогою мережі Інтернет – “якщо продаж товарів на замовлення здійснюється за допомогою засобів дистанційного зв’язку – за договором, укладеним на відстані, продавець повинен поставити споживачеві товар протягом прийняттого строку, але не пізніше тридцяти днів з моменту одержання згоди споживача на укладення договору” [19].

Ці особливості використання мережі Інтернет та Інтернет-технологій при продажу товарів за технологією електронної торгівлі вимагають додаткового правового урегулювання порівняно з традиційними правовими нормами регулювання загальноцивільних відносин “купівля-продаж”.

Крім того, в електронній торгівлі має місце, як ми вже розуміємо, загальні проблеми для випадку використання мережі Інтернет та Інтернет-технологій – це проблеми анонімності та визначення юрисдикції, фіксації часу і достовірності інформації, що передається.

Висновки та рекомендації.

Таким чином, аналіз правового змісту процесів реалізації торгівлі товарами і послугами за допомогою мережі Інтернет та Інтернет-технологій дозволяє зробити висновок про те, що відсутня необхідність у формуванні якогось спеціального законодавства, що повинно регулювати суспільні відносини, що при цьому виникають, а також відсутня необхідність введення такого правового інституту, як “електронна торгівля” як узагальнюючого всі випадки використання в процесі торгівлі мережі Інтернет та Інтернет-технологій. З методологічної точки зору використання правового інституту “електронна торгівля” може бути виправдано виключно тільки для того випадку, коли всі етапи процесу торгівлі, аж до передачі товару, реалізуються за допомогою мережі Інтернет та Інтернет-технологій.

Одночасно слід зауважити про доцільність вдосконалення інформаційного права в частині вирішення правових проблем, пов’язаних з невизначеністю місця положення сторін договору купівлі-продажу, невизначеністю часу відправлення і отримання інформаційних матеріалів сторонами таких договорів, анонімним характером сторони, що передає інформаційні матеріали (сторони договору купівлі-продажу), невизначеністю щодо достовірності отриманої інформації при укладенні договору купівлі-продажу при використанні мереж передачі даних. Крім того, необхідно провести дослідження для того, щоб розробити правові механізми захисту прав споживачів при передачі товару (інформаційного продукту) за допомогою мережі Інтернет та Інтернет-технологій.

Використана література

1. Типовой закон об электронной торговле Комиссии Организации Объединенных Наций по праву международной торговли / Типовой закон ЮНСИТРАЛ об электронной торговле и Руководство по принятию 1996 г. – ООН, Нью-Йорк, 2006. – 74 с. – Режим доступа : http://www.timer.dp.ua/databank/trading/electron_trading.htm
2. Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market (Directive on electronic commerce) // Official Journal L 178 , 17/07/2000 P. 0001 – 0016. – Режим доступа : <http://www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0031:EN:HTML>
3. Об использовании электронных сообщений в международных договорах : Конвенция Организации Объединенных Наций от 23.11.05 р. – Режим доступа : <http://www.uaправо.net/data2008/base41/ukr41839.htm>
4. Зинчук Э.А. и др. Коммерческое, торговое право. – М., 2002. – 960 с. – Режим доступа : <http://www.studentam.net/content/view/1138/23>

5. Костюк И.В. Гражданско-правовое регулирование электронной торговли : диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук : 12.00.03 / И.В. Костюк. – Казань, 2007. – 213 с. – Режим доступа : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/277558.html>
6. Паперно Е.Л. Правовое регулирование электронной торговли в России, Германии и США : диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук : 12.00.03 / Е.Л. Паперно. – Москва, 2006. – 167 с. – Режим доступа : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/307575.html>
7. Миненкова Н.В. Международно-правовое и национально-правовое регулирование электронной торговли : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юр. наук : спец. 12.00.03 / Н.В. Миненкова. – М., 2008. – 26 с. – Режим доступа : <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1322684>
8. Желіховський В.М. Правові засади електронної комерції в Україні : дис. на здобуття наук. степеня канд. юр. наук: 12.00.07 / В.М. Желіховський. – К., 2008. – 218 с. – Режим доступа : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/340841.html>
9. Соловяненко Н. Правовое регулирование электронной торговли и электронной подписи (международный опыт и российская практика) // Хозяйство и право. – 2003. – № 1. – С. 27 – 37.
10. Об услугах на внутреннем рынке : Директива 2006/123/ЕС Европейского парламента и Совета от 12 декабря 2006 г. – Режим доступа : http://www.eulaw.edu.ru/documents/legislation/svob_peredv/directive_services_2006-123.htm#_ftn1
11. О защите потребителя в отношении договоров, заключаемых вне помещения для осуществления предпринимательской деятельности : Директива 85/577/ЕЭС от 20 декабря 1985 г. – Режим доступа : http://www.eulaw.edu.ru/documents/legislation/svob_peredv/svoboda_pered10.htm
12. Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council of 20 May 1997 on the protection of consumers in respect of distance contracts - Statement by the Council and the Parliament re Article 6 (1) - Statement by the Commission re Article 3 (1) // Official Journal L 144 , 04/06/1997 P. 0019 – 0027. – Режим доступа : <http://www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31997L0007:EN:HTML>
13. О дистанционном маркетинге потребительских финансовых услуг и о внесении изменений в Директиву Совета Европы 90/619/ЕЕС и Директивы 97/7/ЕС и 98/27/ЕС : Директива 2002/65/ЕС Европейского парламента и Совета Европы от 23 сентября 2002 г. // Official Journal L 271, 09/10/2002 стр. 0016 – 0024.
14. Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council ('Unfair Commercial Practices Directive') // Official Journal L 149 , 11/06/2005. – P. 0022 – 0039.
15. Directive 2007/64/EC of the European Parliament and of the Council of 13 November 2007 on payment services in the internal market amending Directives 97/7/EC, 2002/65/EC, 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 97/5/EC Text with EEA relevance // Official Journal L 319 , 05/12/2007. – P. 0001 – 0036
16. Про захист прав споживачів : Закон України // Відомості Верховної Ради УРСР. –1991. – № 30. – Ст. 379.
17. Про затвердження правил продажу товарів поштою : наказ Міністерства економіки України та Міністерства транспорту та зв'язку від 11.06.08 р. № 206/699 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 62. – Ст. 2102.
18. Про затвердження правил роздрібної торгівлі продовольчими товарами : наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 11 липня 2003 року № 185 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 30. – Ст. 1581.
19. Про затвердження Правил продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями : наказ Міністерства економіки України від 19 квітня 2007 року № 103 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 80. – Ст. 2982.

УДК 346.3

БЄЛКІН Л.М., кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,
Голова правління ЗАТ “Біт”

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КЛІРИНГОВИХ ОПЕРАЦІЙ З ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ В КОНТЕКСТІ ПОДАТКОВИХ НАСЛІДКІВ ЦИХ ОПЕРАЦІЙ

***Анотація.** Розглядаються податкові наслідки клірингових операцій за законодавством України та шляхи його удосконалення.*

***Ключові слова:** інформаційне забезпечення, клірингові операції, цінні папери.*

***Аннотация.** Рассматриваются налоговые последствия клиринговых операций по законодательству Украины и пути его усовершенствования.*

***Ключевые слова:** информационное обеспечение, клиринговые операции, ценные бумаги.*

***Summary.** The tax consequences of clearing operations on the legislation of Ukraine and way of his improvement are examined.*

***Keywords:** informative providing, clearing operations, securities.*

Постановка проблеми. Вступаючи в договірні відносини один з одним, суб'єкти економічної діяльності мають, як правило, різні, а іноді і прямо протилежні цілі та інтереси. Узгодження зазначених цілей та інтересів досягається за допомогою спеціальних технологій та інструментів.

Однією з таких технологій є кліринг, який гарантує взаємне виконання сторонами своїх зобов'язань, зокрема, взятих у системі біржової торгівлі. При цьому кліринг по цінних паперах гарантує здійснення операцій по схемі “поставка проти платежу”, тобто поставка цінних паперів відбуватиметься тільки за умови оплати цих цінних паперів.

Як зазначається у [1], системи клірингових торгів демонструють максимальну стабільність навіть у кризові часи. Власне, широке запровадження клірингових розрахунків було реакцією на неможливість забезпечити звичайними засобами гарантовані розрахунки по угодах з цінними паперами. Зокрема, у США, в результаті різкого зростання обсягу торгівлі цінними паперами наприкінці 1960-х років з'явилися завали невиконаних торгових ордерів, підтверджень і наказів на поставку, що призвели до сумнозвісної “паперової кризи”, яка змусила біржу скоротити торгові години і закрити торги по середах на шість місяців, щоб знайти вирішення ситуації. “Паперова криза” являла собою більше, ніж просто набір операційних проблем для фінансових організацій та інших учасників ринку. Неопрацьовані накази і збої в постачаннях також збільшували фінансові ризики багатьох фірм, приводячи до стурбованості наглядових органів щодо спроможності таких фірм контролювати свої ризики і управляти своїми цінними паперами і фінансовими позиціями належним чином. Ці ризики треба було усувати.

Під тиском Конгресу і регулюючих органів в середині 1970-х років галузь почала утворювати центральні депозитарії цінних паперів і організації центральних контрагентів (ЦКА) для зберігання паперових сертифікатів, стимулювання багатосторонніх неттинг-угод зменшення ризику за допомогою гарантування угод, та проведення розрахунків за цінні папери за допомогою електронних записів. Результатом цих зусиль стало створення набору критичних елементів електронної інфраструктури для централізації та координації клірингу і розрахунків, включаючи створення клірингових систем для гарантування розрахунків та зменшення ризику контрагента [1].

Зазначене є необхідним і для подальшого розвитку фондового ринку України. Кліринг по цінних паперах дозволить гарантувати розрахунки за цінними паперами, унеможливить маніпулювання цінами на ринку, забезпечить стабільність біржової торгівлі. Як зазначив Голова правління “Української біржі” О. Ткаченко: “для того щоб розрахункові технології наблизилися до рівня розвинених країн, необхідно впроваджувати кліринг” [2]. Отже, дослідження різноманітних аспектів впровадження клірингу в Україні є актуальним.

Аналіз останніх досліджень. На даний момент переважна більшість досліджень проблем впровадження клірингу в Україні присвячена технологічним аспектам його впровадження [3 – 5]. Юридичні проблеми документування та податкових наслідків майже не розглядаються. Це призводить до значних проблем учасників біржових торгів у відносинах з податковими органами [6 – 9].

Так, в роботі [9] описана ситуація, яка склалася внаслідок здійснення деякими районними податковими інспекціями міста Києва перевірок торговців цінними паперами, які виконували клірингові операції на фондовій біржі, зокрема ПАТ “Українська біржа”. В результаті перевірки податківці в актах перевірки зафіксували, що “згідно з виписками по розрахунковому рахунку (у банках) надходження або списання грошових коштів від купівлі-продажу цінних паперів з вищевказаним контрагентом не встановлено”. На підставі цього податківці дійшли висновку, що оскільки оплати за придбані цінні папери по рахунках банку вони не встановили, а заборгованість по цих поставках у балансах торговців відсутня, то цінні папери отримані безоплатно і підлягають оподаткуванню податком на прибуток як подарунок. Тобто податківці “встановили”, що на біржі торговці цінними паперами дарували один одному цінні папери на десятки мільйонів гривень.

Такі висновки можна було б розглядати як певний курйоз чи абсолютну безграмотність перевіряючих, адже у будь-якому підручнику з економіки написано, що на біржі укладаються договори купівлі-продажу, а технологія клірингу є гарантією розрахунків по поставках. Але оскарження зазначених висновків податківців в адміністративному порядку не дало позитивного результату: і Державна податкова служба у місті Києві, і Державна податкова служба України підтримала ідею районних податківців про подарунки на біржі. Зазначене потребує більш докладного обґрунтування законності здійснених операцій.

За таких умов аналіз юридичних засад здійснення клірингових операцій, виконуваних в Україні, та їх податкових наслідків є актуальним.

Метою статті є аналіз юридичних засад здійснення клірингових операцій, виконуваних в Україні, та їх податкових наслідків.

Виклад основного матеріалу. Здійснення клірингу на фондовому ринку на рівні закону врегульовано в Україні недостатньо. Так, у ст. 1 Закону України (далі – ЗУ) “Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні” поняття “кліринг” визначене як “отримання, звірка та поточні оновлення інформації, підготовка бухгалтерських та облікових документів, необхідних для виконання угод щодо цінних паперів, визначення взаємних зобов’язань, що передбачає взаємозалік, забезпечення та гарантування розрахунків за угодами щодо цінних паперів”. Аналогічне визначення міститься в п. 1.16 ст. 1 ЗУ “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні”: “кліринг – механізм, що включає збирання, сортування, реконсиляцію та проведення взаємозаліку зустрічних вимог учасників платіжної системи, а також обчислення за кожним із них сумарного сальдо за визначений період часу між загальними обсягами вимог та зобов’язань”. Крім того, згідно зі ст. 8 ЗУ “Про

Національну депозитарну систему...” кліринг та розрахунки за угодами щодо цінних паперів здійснюються виключно депозитаріями, які забезпечують поставку цінних паперів на рахунки зберігачів у депозитарії з одночасною оплатою грошових коштів на рахунках зберігачів. Взаєморозрахунки за угодами щодо цінних паперів здійснюються на підставі розрахункових документів, наданих сторонами відповідно до договорів, що передбачають перехід права власності на цінні папери, або інформації, наданої фондовими біржами та організаційно оформленим позабіржовим ринком.

По суті це і всі регуляторні норми законів щодо клірингу. Але вони дозволяють дійти таких фундаментальних висновків: а) при клірингу здійснюється оплатна передача цінних паперів; передача цінних паперів без оплати в принципі неможлива; б) в процедурі клірингу здійснюється взаємний залік зобов'язань контрагентів; в) кліринг та розрахунки за угодами щодо цінних паперів здійснюються виключно депозитаріями, тобто гроші при таких розрахунках “ходять” не по рахунках в банку.

Разом із тим, обмеженість правового регулювання на рівні закону створює умови для широкого підзаконного нормотворення, а з іншого боку – створює небезпеки для свавілля контролюючих органів, як це зазначено вище.

В принципі, зазначених вище норм законів було б достатньо, щоб зрозуміти хибність зазначених вище висновків податківців. Оскільки в ст. 8 ЗУ “Про Національну депозитарну систему...” зазначено, що кліринг та розрахунки за угодами щодо цінних паперів здійснюються виключно депозитаріями, то відсутність відповідного руху коштів у банках не могла слугувати обґрунтуванням відсутності розрахунків взагалі, – адже розрахунки здійснювалися в депозитарії. Крім того, оскільки в ст. 1 цього Закону зазначено, що кліринг забезпечує взаємозалік, то і заборгованості по поставках бути не могло, оскільки всі взаємні заборгованості автоматично погашалися.

З податкової точки зору це означає, що згідно з пп. 7.6.3 п. 7.6 ст. 7 Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” (який був чинним в період здійснення спірних операцій), під терміном “витрати” для цілей цього пункту слід розуміти суму коштів або вартість майна, сплачену (*нараховану*) платником податку продавцю цінних паперів та деривативів як компенсація їх вартості. До складу *витрат* включається також сума *будь-якої заборгованості покупця*, яка виникає у зв'язку з таким придбанням.

Отже, в ході укладання клірингових угод за будь-яких умов у покупця виникає зобов'язання платити за придбаними цінними паперами, і це зобов'язання саме по собі створює витрати, оскільки для виникнення витрат в силу цитованого пп. 7.6.3 достатньо нарахувати зобов'язання.

Що стосується відсутності взаємної заборгованості в обліку контрагентів, то зазначене пояснюється тим, що кліринг автоматично забезпечує взаємозалік, як на це вказується в цитованій вище ст. 1 ЗУ “Про Національну депозитарну систему...” (кліринг передбачає визначення *взаємних зобов'язань, що передбачає взаємозалік*).

Але на ці міркування податківці заявляли, що отримані цінні папери є подарунком, і їх потрібно включити в оподатковуваний дохід у повному обсязі, а поставлені цінні папери є подарунком іншому торговцю, а зроблений подарунок на валові витрати не відноситься.

Зазначена суперечка потребувала більш докладного правового обґрунтування.

Докладніше, ніж в законах, порядок здійснення клірингових операцій по цінних паперах прописаний в Положенні про розрахунково-клірингову діяльність за договорами щодо цінних паперів, затвердженому Рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – ДКЦПФР) від 17.10.06 р. № 1001, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 13 листопада 2006 р. за № 1198/13072 і тому обов'язковим

для виконання (далі – Положення № 1001). Зазначимо також, що Положення № 1001 погоджене СБУ та Національним банком України (далі – НБУ).

За таких умов слід зважити на те, що згідно з пунктами 3, 3.1 Розділу VI Положення № 1001 депозитарій здійснює кліринг за договорами щодо цінних паперів, укладеними виключно на організаторах торгівлі. Депозитарій виконує розрахунки за договорами щодо цінних паперів за результатом клірингу *виключно за принципом “поставка цінних паперів проти оплати”*. Для виконання розрахунків за договорами щодо цінних паперів за результатами клірингу (методу врегулювання взаємних зобов'язань, що передбачає взаємозалік) депозитарій відкриває своєму клієнту технічний рахунок, який складається з технічних субрахунків для обліку зобов'язань щодо цінних паперів у розрізі випусків цінних паперів (міжнародних ідентифікаційних номерів цінних паперів) та технічного субрахунку для обліку грошових зобов'язань за договорами щодо цінних паперів, можливо, у розрізі торговців цінними паперами – учасників організаторів торгівлі.

Зауважимо, що дана норма ще раз підкреслює реалізацію принципу *“поставка цінних паперів проти оплати”*.

Згідно з п. 3.4 Розділу VI Положення № 1001, *у разі придбання цінних паперів клієнтом депозитарію його технічний субрахунок для обліку грошових зобов'язань за договорами щодо цінних паперів зменшується, а його контрагента збільшується на загальну вартість укладеного договору щодо цінних паперів. Одночасно в разі придбання цінних паперів клієнтом депозитарію його технічний субрахунок для обліку зобов'язань щодо цінних паперів за відповідним випуском (міжнародним ідентифікаційним номером цінних паперів) збільшується, а його контрагента зменшується на загальну кількість цінних паперів відповідно до договору щодо цінних паперів.*

Отже, за такою схемою відбувається абсолютно очевидний рух коштів в оплату за отримані (придбані) цінні папери: рахунок цінних паперів збільшується, а рахунок грошових коштів зменшується. Зазначене видно на виписці про операції з цінними паперами на рахунку в цінних паперах, яку надано та засвідчено Зберігачем.

Таким чином, в силу ст. 8 ЗУ “Про Національну депозитарну систему...”, а також виданого на його виконання Положення № 1001: а) клірингові операції з цінними паперами неможливі без їх оплати; б) оплата здійснюється шляхом перерахування коштів по технічних субрахунках для обліку грошових зобов'язань, відкритих у депозитарію, а не у банку.

Крім того, депозитарні операції в технології клірингу на ПАТ “Українська біржа” здійснює Приватне акціонерне товариство “Всеукраїнський депозитарій цінних паперів” (ВДЦП).

Згідно з п. 1.43 ст. 1 ЗУ “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” учасник платіжної системи – юридична або фізична особа-суб’єкт відносин, що виникають при проведенні переказу коштів, ініційованого за допомогою платіжного інструмента цієї платіжної системи.

Отже, учасниками платіжної системи можуть бути *не тільки банки*.

За таких умов Правління НБУ прийняло Постанову від 16.02.10р. № 68 “Про надання Приватному акціонерному товариству “Всеукраїнський депозитарій цінних паперів” (м. Київ) статусу учасника системи електронних платежів Національного банку України”. Пунктом 1 цієї Постанови вирішено надати ВДЦП (*лише для обслуговування розрахунків за цінними паперами учасників фондового ринку*) статус учасника системи електронних платежів НБУ відповідно до Інструкції про міжбанківський переказ коштів

в Україні в національній валюті, затвердженої постановою Правління НБУ від 16.08.06 р. № 320.

Отже,ВДЦП, який є депозитарієм при торгах на ПАТ “Українська біржа”, є учасником системи електронних платежів НБУ, а відтак рух коштів у цьому депозитарії є грошовим платежем.

Що стосується гарантій поставки цінних паперів тільки за умови їх оплати, то ці гарантії технічно забезпечуються, зокрема, Правилами біржі та Регламентом ВДЦП.

Так, згідно з ч. 2 ст. 24 ЗУ “Про цінні папери та фондовий ринок” торгівля на фондовій біржі здійснюється за правилами фондової біржі, які затверджуються біржовою радою та реєструються ДКЦПФР. Дотримання цих правил є обов’язковим для всіх учасників торгів.

Згідно з п. 22.1 Правил біржі *єдиним принципом розрахунків за укладеними на Біржі угодами є “поставка проти оплати”*.

Згідно з п. 22.5 Правил біржі біржа здійснює контроль за виконанням учасниками торгів зобов’язань за укладеними угодами, інформація щодо яких передана Депозитарію для здійснення розрахунків, *шляхом отримання звітів Депозитарію з інформацією про стан виконання розрахунків за угодами згідно з відомістю сквитованих розпоряджень*.

Отже, гарантія оплати передбачена Правилами біржі і контролюється Біржею.

Водночас, на боці депозитарію також діє Регламент, який передбачає даний контроль. Так, в прийнятому ВДЦП “Регламенті проведення розрахунків за договорами щодо цінних паперів, укладеними на ... “Біржі” з попереднім резервуванням цінних паперів та грошових коштів” [10] визначені такі основні умови та правила здійснення розрахунків:

“2.3. Депозитарій здійснює розрахунки за Договорами на підставі Відомості угод, що оформлена та надана до Депозитарію Біржею з дотриманням вимог даного Регламенту та *відповідає принципу – кожний запис у Відомості угод є окремим біржовим контрактом, що укладений між сторонами, зазначеними у Відомості угод*.”

2.4. Відомість угод складається та надається Біржею до Депозитарію за Договорами, які були укладені та підписані на Біржі протягом проведення торговельних сесій...

3.1. Для забезпечення проведення розрахунків цінні папери повинні бути зараховані на відповідні рахунки в цінних паперах Зберігача-постачальника цінних паперів не пізніше терміну та в порядку, що визначений внутрішніми документами Депозитарію, які регламентують здійснення розрахунково-клірингової діяльності.

3.2. Для забезпечення проведення розрахунків грошові кошти повинні бути перераховані Зберігачем-одержувачем цінних паперів на грошовий рахунок Депозитарію в розрахунковому банку, реквізити якого зазначені у додатковій угоді до договору про кліринг та розрахунки за договорами щодо цінних паперів між Депозитарієм та даним Зберігачем, не пізніше терміну, що визначений у внутрішніх документах Депозитарію, які регламентують здійснення розрахунково-клірингової діяльності.

3.3. Депозитарій проводить розрахунки за Договорами, що включені у Відомість угод, виключно в обсязі розміру додатних залишків на технічних рахунках зберігачів та з урахуванням стану технічного рахунку кожного депонента Зберігача. *У випадку наявності від’ємного залишку на технічному рахунку Зберігача або його депонента внаслідок виконання Відомості угод така Відомість угод не приймається Депозитарієм для розрахунків”*.

Ці норми підтверджують, що без оплати (у випадку наявності від’ємного залишку) поставка цінних паперів не здійснюється.

Що стосується документування цих операцій, то слід зазначити, що за наслідками виконаних клірингових операцій зберігач оформлює виписку, в якій фіксується рух як акцій, так і грошових коштів.

Згідно з ст. 1 ЗУ “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” первинний документ – документ, який *містить відомості про господарську операцію та підтверджує її здійснення*. Згідно з п. 6 гл. 2 Розділу V Положення про депозитарну діяльність, затвердженого Рішенням ДКЦПФР від 17.10.06 р. № 999, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 27 листопада 2006 р. за № 1238/13112 і тому обов’язковим для виконання (далі – Положення № 999), звітом про виконання депозитарної операції може бути виписка або довідка з рахунку в цінних паперах, якщо це встановлено відповідним договором (договір про відкриття рахунку в цінних паперах, депозитарний договір, договір про обслуговування емісії цінних паперів).

Отже, виписка про операції з цінними паперами на рахунку в цінних паперах, яку надано та засвідчено Зберігачем, надає вичерпні *відомості* про виконані депозитарні операції, *підтверджує їх здійснення*, у тому числі і розрахунки між контрагентами, має властивості первинного документа і, відповідно, може використовуватися у якості первинного бухгалтерського документу. Зазначене підтверджується згаданою вище ст. 1 ЗУ “Про Національну депозитарну систему...”, оскільки в цій статті зазначається, що в ході здійснення клірингу створюються бухгалтерські документи.

Тобто в даному випадку маємо нормальний, звичний для контролюючих органів документ у паперовому вигляді.

Отже, юридично і технічно “подарунки” при здійсненні клірингових операцій по цінних паперах неможливі; рух як цінних паперів, так і грошей фіксується у виписці зберігача; за таких умов зазначені вище твердження податківців не витримують жодної критики. Однак податківці стверджували, що вказана виписка для встановлення руху цінних паперів може вважатися первинним документом, а для встановлення руху коштів – не може (такий собі “напівдокумент”).

На даний момент, хоча твердження податківців є очевидно незаконними, зазначені суперечки вирішуються в судовому порядку, а викладені аргументи можуть бути обґрунтуваннями для постраждалих торгівців.

Разом з тим, для виключення аналогічних суперечок у майбутньому видається необхідним уточнити нормативні акти наступним чином:

а) в ст. 1 ЗУ “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” прямо зазначити, що учасником платіжної системи може бути депозитарій (в частині обслуговування розрахунків за цінними паперами учасників фондового ринку);

б) згадування про виписку зберігача як первинний документ внести і в Положення № 1001, спеціально зазначивши, що ця виписка може містити відомості і про рух грошей;

в) Інструкцію про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затверджену Постановою Правління НБУ від 21.01.04 р. № 22, зареєстрованою в Міністерстві юстиції України 29.03.04 р. за № 377/8976, доповнити пунктом 1.24 такого змісту: “Грошові розрахунки по цінних паперах, які здійснюються кліринговими депозитаріями, вважаються безготівковими розрахунками”.

Слід при цьому зазначити, що питання законодавчого врегулювання спірних питань клірингу порушувалися і в інших роботах [5, 11]. Зокрема, в роботі [5] пропонувалося зазначені спірні питання врегулювати прийняттям двох законів – “Про кліринг та клірингову діяльність в Україні” та “Про систему депозитарного обліку”. Однак прийняття законів “з нуля” значно складніше, ніж послідовне удосконалення

існуючих правових актів, тим більше, що на їх основі вже реалізовані реальні клірингові системи. Отже, видається, що сформульовані в даній статті пропозиції дозволять більш чітко виписати правила здійснення клірингу і уникнути в майбутньому безпідставних претензій податкових органів.

Висновки.

Проаналізовані проблеми правового регулювання відносин у сфері здійснення клірингових операцій, виконуваних в Україні, та їх податкових наслідків. Доведено, що існуюче нормативно-правове регулювання не дає підстав вважати, що біржові угоди за схемою клірингу з рухом коштів у депозитарію отримуються покупцями безоплатно. Водночас, запропоновані напрями удосконалення чинного правового регулювання клірингових операцій в Україні.

Використана література

1. Клиринговые палаты, финансовая стабильность и финансовая реформа : речь председателя Совета управляющих ФРС США Бена Ш. Бернанке на Конференции по финансовым рынкам 2011 года, г. Стоун-Маунтен, штат Джорджия, 4 апреля 2011 г. / Бюллетень “FEDSPEAK”. – Режим доступа : <http://www.fedspeak.ru/110404-Bernanke%20-%20Clearing%20houses.htm>
2. В Алуште состоялся XIV Международный форум участников рынка капитала / “Українська біржа”. – Режим доступа : <http://www.ux.ua/a2768/?nt=101>
3. Потьомкін О. Клірингова діяльність на фінансових ринках світу / О. Потьомкін // Україна фінансова: Інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку. – Режим доступа : http://www.ufin.com.ua/analit_mat/gkr/051.htm
4. Головка А. Інноваційні технології в розрахунково-кліринговій діяльності на ринку цінних паперів / А. Головка // Україна фінансова : Інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку. – Режим доступа : http://www.ufin.com.ua/analit_mat/rzp/021.htm
5. Шишков С.Є. Особливості клірингу за наслідками біржових торгів / С.Є. Шишков. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Economics/73854.doc.htm
6. Белкін Л.М. Проблеми надання юридичної сили біржовим угодам, укладеним в електронних торговельних системах / Л.М. Белкін // Інформація і право. – 2011. – № 3(3). – С. 153 – 161.
7. Белкін Л.М. Актуальні проблеми законодавчого забезпечення юридичної сили електронного підпису / Л.М. Белкін // Інформація і право. – 2012. – № 1(4). – С. 129 – 135.
8. Белкін Л. Як податківці руйнують прозорий біржовий ринок: Укладання біржових угод в електронній формі / Л. Белкін // Юридична газета від 14.06.2011 р. – № 24(285). – С. 1, 7.
9. Белкін Л. Проблеми податкових наслідків клірингових операцій з цінними паперами: Обмеженість правового регулювання / Л. Белкін // Юридична газета від 31.01.12 р. – № 5(297). – С. 10 – 11.
10. Регламент проведення розрахунків за договорами щодо цінних паперів укладеними на “Біржі” з попереднім резервуванням цінних паперів та грошових коштів. – Режим доступа : http://www.ausd.com.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=94&Itemid=125
11. Законодавство з питань клірингової діяльності потребує вдосконалення / Цінні папери. – 15.03.2003. – № 18(256). – Режим доступа : http://www.securities.org.ua/securities_paper/review.php?id=256&pub=313

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 002.55:346

ХОДОС Л.В., здобувач наукового ступеня кандидата юридичних наук

УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНИМИ РИЗИКАМИ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ДОВІРИ ДО ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ

Анотація. До аналізу правових аспектів управління інформаційними ризиками у контексті підвищення довіри до фінансової системи України.

Ключові слова: довіра, недовіра, шахрайство, інформаційні ризики, аудит.

Аннотация. К анализу правовых аспектов управления информационными рисками в контексте повышения доверия к финансовой системе Украины.

Ключевые слова: доверие, недоверие, информационные риски, мошенничество, аудит.

Summary. To the analysis of the legal aspects of information risk management in the context of confidence-building in the financial system of Ukraine.

Keywords: trust, distrust, fraud, information risk, audit.

Постановка проблеми. Основні фінансово-банківські ризики мають інформаційну природу, що є особливо очевидним на тлі тотальної інформатизації банківської сфери. Подібні інформаційно-фінансові ризики істотно зростають в ситуації, коли у вкладника банку або клієнта (агента) іншої фінансової установи недостатньо інформації або навичок, щоб самостійно робити висновок про їх надійність. Отже, якісна інформація означає потенційні прибутки клієнта, тоді як неякісна – потенційні збитки.

Джерела інформації щодо банків або фінансових установ у цілому слід поділяти на первинні та вторинні. Вторинними факторами (джерелами інформації), що впливають на формування довіри населення до різних фінансових інститутів, є колективні уявлення, що формуються як у сфері публічного спілкування, так і в приватній сфері.

Публічне спілкування пов'язане передусім із засобами масової інформації та комунікації (ЗМІ/ЗМІК), а приватна сфера спілкування – з особистим досвідом, а також думкою друзів і знайомих (референтної групи).

На основі сформованих уявлень про компанію, банк, довірче товариство (траст) тощо, які є потенційними об'єктами для інвестицій, і про фінансову ситуацію в країні або в регіоні у цілому виникає система індикаторів ризику і благополуччя; також клієнт визначає коло інформаційних джерел, що заслуговують на довіру, і, відповідно, вибудовує певну стратегію дій, яку принципово можна поділити на дві альтернативи – довіри або недовіри.

“Довіра” (англ. – trust; confidence) набула у сучасному відкритому суспільстві статусу “соціального капіталу” як засобу забезпечення життєдіяльності індивіда, держави та соціуму в умовах дійсної неілюзорної безпеки.

Заходи підвищення ступеня довіри клієнтів до певної установи (confidence-building measures) перетворилися в передових країнах Заходу на дуже поширену стратегію управління (менеджменту). І навпаки, “криза довіри”, атмосфера апатії та недовіри до різних елементів державної влади (міліції, чиновництва, суду, місцевої адміністрації і т. д.), до фінансово-банківської системи на тлі правового нігілізму перетворилася в сучасному українському суспільстві на головне гальмо на шляху його прогресивного розвитку.

Звичайно, така криза є передусім наслідком руйнування старих і виникнення принципово нових соціокультурних форм життєдіяльності, що звично називається “перехідним періодом”. Однак цей перехідний період в Україні надто затягнувся і на його тлі доводиться констатувати низьку інформаційну й фінансову культуру українського суспільства в цілому, яке або надто довіряє інформації щодо певних фінансово-банківських інститутів, або ж не довіряє їм зовсім. Відповідно, мало кого не зачепили різного роду фінансові піраміди, кредити, які були взяті в банківських установах під шалені відсотки і які потім, як виявилось, практично неможливо було повернути (до 70 % всіх позичальників періоду докризового благополучного розвитку економіки).

Зазначене, серед іншого, означає, що сфера права не встигає за розвитком в Україні технологій, бізнесу, менеджменту, ділових взаємовідносин, корпоративної культури. Якщо відповідні закони на рівні найкращих світових стандартів навіть і приймаються, то до їх ефективної реалізації зазвичай справа так і не доходить. Відтак, утворюються гострі колізії між правом як дієвою формою регулювання суспільних зв'язків та відносин й морально-етичними соціальними регуляторами й регулятивами.

“Віра” та “довіра” у системі ефективного права передбачають систему прямих (директивних) і зворотних (позитивних та негативних) соціальних зв'язків, які “на виході” мають своїм результатом впевненість людини в передбачуваності, результативності чийось або власних дій, власних відносин зі своїми контрагентами тощо.

Для суб'єктів здійснення влади “довіра” – це впевненість у належній реалізації своїх повелінь (законів, наказів, розпоряджень тощо) тими, кому вони їх адресують, в здібності людей самостійно і відповідально виконувати покладені на них завдання та взяті ними на себе зобов'язання.

Метою статті є правовий аналіз впливу первинних та вторинних джерел інформації на рішення банків або клієнтів, що може бути відрегульованим з інформаційно-правових позицій.

Виклад основних положень. Згідно Закону України “Про організацію формування та обігу кредитних історій” від 23.06.05 р. № 2704-IV [1] в Україні уже діють організації, які укладають “кредитну історію” клієнтів як за юридичними, так і за фізичними особами. Одна з таких установ – Перше всеукраїнське бюро кредитних історій (ПВБКІ) [2] пропонує, зокрема, такі послуги, як ведення та надання кредитних звітів; моніторинг кредитоспроможності позичальника; скоринг кредитного бюро; автоматизовану обробку і оцінку заяв на видачу кредитів (аутсорсинг); інформацію для страхового ринку.

Поки що рано судити, чи досягнута в Україні завдяки діяльності подібних Бюро основна мета, яку ставить Закон України “Про організацію формування та обігу кредитних історій”: “врегулювання суспільних відносин, що виникають у сфері збору, оброблення, зберігання, захисту та використання інформації про виконання особами грошових зобов'язань, функціонування інституцій, пов'язаних з обміном інформацією про грошові зобов'язання та забезпеченням прав та інтересів суб'єктів кредитної історії” [1, ст. 1].

Набагато складнішою, аніж ситуація з інформацією про клієнтів, є ситуація з інформацією про діяльність фінансово-кредитних організацій, і зокрема – банків. Вона необхідна різним суб'єктам: Національному банку, податковим органам, органам статистики. Зрозуміло, що передусім подібна інформація потрібна Національному банку для розробки та проведення грошово-кредитної і валютної політики, здійснення нагляду за діяльністю фінансових (кредитних) організацій, валютного контролю і регулювання, укладання платіжного балансу України.

Але передусім така інформація потрібна фізичним та юридичним особам, які є клієнтами фінансових установ, – вкладникам і кредиторам – для оцінки ризику вкладень та прийняття рішення про доцільність роботи з конкретним банком.

Парадоксально, але саме з цієї причини цим суб'єктам зазвичай винятково важко отримати об'єктивно перевірену (аудиторську) інформацію про діяльність фінансово-кредитних організацій, що й створює об'єктивне підґрунтя для різноманітного шахраювання. Для розкриття фінансовими (кредитними) організаціями відповідної інформації клієнт може орієнтуватися на звітність банку, яка поділяється на статистичну, бухгалтерську і фінансову, а за періодами складання та подання – на щоденну, п'ятиденну, щодакдну, щомісячну, щоквартальну, піврічну та щорічну. Основними документами банківської звітності є бухгалтерський баланс і звіт про прибутки та збитки.

Проблема, однак, полягає у достовірності, цілісності та доступності інформації, викладеної у банківській звітності.

Достовірність інформації мав би гарантувати чинний Закон України “Про аудиторську діяльність” [3, ст. 1]. Проте цей Закон у його нинішньому вигляді не відповідає світовим нормам аудиту й зокрема – положенням європейської Директиви 2006/43/ЄС і сучасній європейській практиці.

Категорію “довіра” активно застосовує цивільне, підприємницьке право. Зокрема, у цивільному, арбітражному процесі – це інститути “довірчого управління майном”, “довірчі товариства” (тобто такі, що “засновані на вірі”), “довіреності” (“доручення”) як підстави для представництва інтересів певного суб'єкта у судових та інших справах.

Аналогічно, у кримінальному праві використовується щодо низки складів злочину така правова конструкція, як “зловживання довірою”. Йдеться, зокрема, про ст. 190 КК України, що передбачає покарання за “шахрайство”, визначаючи його як “заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою” [4].

Як категорія інформаційного права “довіра” має передусім відношення до “достовірності” й “конфіденційності” інформації.

У подібних правовідносинах задіяні “конфідент” та “конфідер” – той, хто отримує довірчу інформацію, і той, хто таку інформацію надає.

Довіру в сучасному інформаційному суспільстві передусім варто розглядати як механізм страхування від інформаційних комунікативних ризиків, як інструмент зниження складнощів ситуації (Н. Луман, У. Бек, Е. Гідденс), страхування від шахрайства.

Під “інформаційним ризиком” розуміють ризик того, що інформація, яка надається користувачам, не є достовірною, містить істотні відхилення і або зовсім не відповідає дійсності, або ж відповідає дійсності лише частково. Повне усунення інформаційного ризику, його зниження “до нуля” (за допомогою різних репресивних заходів, аудиту тощо) неможливе, тобто досягнення такої мети є вкрай нереалістичним. Проте, цілком реалістичним є зниження рівня інформаційного ризику до прийнятних меж.

Аналіз спеціальних вітчизняних джерел дозволяє виокремити *чотири основні способи зменшення інформаційного ризику*, ефективні у банківсько-фінансовій практиці. Кожен з них має як позитивні, так і негативні сторони, а тому в кожному конкретному випадку користувач сам має визначатись, якому з них довіритись:

- (1) самостійне усунення інформаційного ризику користувачем;
- (2) визначення користувачем прийнятного рівня інформаційного ризику з метою економії поточних витрат;
- (3) розподіл інформаційного ризику між користувачем та постачальником інформації (адміністрацією економічно-фінансового суб'єкта тощо);

(4) довіра тій інформації, яку надає фінансова установа і яка підтверджена авторитетним джерелом (висновком аудитора тощо).

Один з основоположників соціології ризику Ульріх Бек вказує на фундаментальну протилежність категорій “ризик” та “довіра”: “Класичні дистинкції “розчиняються” у різних ступенях ризику: ось і виходить, що “функції ризику” – інтелектуальна кислота, що роз’їдає будь-які класичне визначення. У горизонті ризику взагалі не може існувати бінарних опозицій: дозволене/заборонене, законне/незаконне, істинне/хибне, “ми”/“вони”. Адже на межі ризику люди вже не можуть бути “хорошими” або “поганими”, але тільки такими, що ризикують у різному ступені. Будь-яка людина для будь-якої іншої людини є більшим або меншим ступенем ризику. Якісну відмінність витісняє кількісна відмінність більшого або меншого ступеня” [5, с. 6].

Новизна даної статті полягає у пропонуванні шляхів максимального наближення норм аудиту до світових та європейських стандартів та принципового розширення його форм та обсягу у плані зниження інформаційних ризиків.

Висновки.

Закон України “Про аудиторську діяльність” є “стримуючим фактором інституційної розбудови фінансового та аудиторського ринку в державі, тому потребує подальшого вдосконалення”. Основні проблеми, що потребують врегулювання, зводяться до: визначення суб’єктів суспільного інтересу, для яких аудит є обов’язковим; розробки моделі суспільного нагляду за аудиторською діяльністю; посилення ролі Міністерства фінансів України щодо регулювання та державного нагляду за аудитом; створення Ради суспільного нагляду за аудитом; встановлення вимог щодо прозорості суб’єктів аудиторської діяльності, майнової відповідальності аудиторів, страхування аудиторських ризиків [6].

Відтак, постає низка інших невідкладних завдань правового характеру, які стосуються управління інформаційно-комунікативними ризиками у системі взаємодії населення з фінансово-банківською сферою України. Передусім слід:

- окреслити правові передумови забезпечення поширення достовірної інформації щодо фінансової системи України, що є основним фактором підвищення ступеня довіри до цієї системи населення;
- вивчити специфіку правових відносин в інформаційній сфері, пов’язаних з поширенням достовірної або недостовірної інформації щодо фінансової системи в цілому та її окремих елементів;
- проаналізувати правову природу і статус інформаційних ресурсів (сайтів) в мережі Інтернет, які стосуються фінансової системи і користуються довірою потенційних або актуальних клієнтів;
- дослідити місце і роль суб’єктів інформаційно-комунікативних правовідносин (інформаційних провайдерів) у становленні інститутів саморегулювання у системі “клієнт-банк”;
- окреслити правові передумови ефективного захисту інформаційних прав громадян стосовно користування інформаційними ресурсами (зокрема, сайтами) банків та інших фінансових установ, які містять інформацію фінансового змісту у плані мінімізації інформаційних ризиків;
- дослідити відносини, пов’язані з поширенням органами судової влади в мережі Інтернет та іншими каналами ЗМІ правової інформації, яка стосується випадків інформаційного шахрайства у фінансовій системі України;

• визначити основні напрями та передумови “синергетичного” вдосконалення інформаційного та фінансового законодавства стосовно правовідносин у сфері поширення інформації фінансового змісту.

Лише на подібній основі стане можливим істотно знизити інформаційно-комунікативні ризики клієнтів фінансових установ, підвищити ефективність захисту прав суб’єктів фінансово-інформаційних відносин, які беруть участь у судочинстві.

Використана література

1. Про організацію формування та обігу кредитних історій : Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 32. – С. 421.
2. Перше всеукраїнське бюро кредитних історій. – Режим доступу : [//www.pvbki.com/uk/services](http://www.pvbki.com/uk/services)
3. Про аудиторську діяльність : Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1993. – № 23. – Ст. 243.
4. Коментар до статті 190. Шахрайство // Юридичні послуги on-line. – Режим доступу : [//www.yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/187.php](http://www.yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/187.php)
5. Бек У. Критическая теория мирового общества риска. Космополитический взгляд на проблему // Прогнозы. – 2009. – № 2. – С. 3 – 32.
6. Гайдай М.Г. Перспективи законодавчого регулювання аудиторської діяльності в Україні. Презентація. Одеса, 2011. – Режим доступу : [//www.finrep.kiev.ua/download/ifrs_18may11_ngaidai_ua.pdf](http://www.finrep.kiev.ua/download/ifrs_18may11_ngaidai_ua.pdf)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 342.9(075.8)

С.А. АНТОНЕНКО, заступник директора – завідувач науковим відділом
системної інформатизації законотворчої діяльності НДЦПІ НАПрНУ

ДО ПИТАННЯ РОЗРОБЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ТА ПРОГРАМИ ПРАВОВОЇ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. *Щодо розроблення концепції та програми правової інформатизації України як складових Національної програми інформатизації.*

Ключові слова: *бази даних, нормативно-правова інформація, єдина державна система правової інформації, концепція та програма правової інформатизації, державна цільова програма, Національна програма інформатизації України.*

Аннотация. *Относительно разработки концепции и программы правовой информатизации Украины как составляющих Национальной программы информатизации.*

Ключевые слова: *базы данных, нормативно-правовая информация, единая государственная система правовой информации, концепция и программа правовой информатизации, государственная целевая программа, Национальная программа информатизации Украины.*

Summary. *To the question of development of legal informatization conception and legal informatization program of Ukraine as the components of National informatization program.*

Keywords: *data base, legal and regulatory information, unified state system of legal information, conception and program of legal informatization, state special-purpose program, National program of informatization of Ukraine.*

Постановка проблеми. На сьогодні майже кожна з країн світу, яка свідомо використовує інформаційно-комунікаційні технології на державному рівні та прагне побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, має свою діючу динамічну відлагоджену модель єдиної *державної системи правової інформації (ДСПІ)*, основоположні концептуальні підходи та ідеї якої апробовані суспільством у часі та закріплені законодавством.

Розробка та побудова таких моделей зазвичай базується на результатах фундаментальних наукових досліджень, здобутках наукових шкіл, вивченні, адаптації та використанні кращих зразків світового та вітчизняного досвіду, якщо такий вже існує, але є й приклади побудови особливих моделей.

Характерні особливості різних моделей загальнодержавних систем правової інформації, на нашу думку, найбільш проявлені в досвіді таких країн як: Білорусь, Корея, Австрія, Італія, Естонія, Литва. Є певні здобутки з побудови *ДСПІ* й в Україні.

Метою статті є дослідження питань розроблення концепції та програми правової інформатизації України, як складових Національної програми інформатизації, для подальшого удосконалення інформаційних відносин в суспільстві.

Виклад основних положень. Наукове пізнання, на відміну від міфологічного, релігійного або чуттєвого, є цілеспрямованою пізнавальною діяльністю – складним багатокомпонентним процесом, що охоплює: 1) пізнавальну діяльність спеціально підготовлених груп людей, які досягли певного рівня знань, навичок, розуміння, виробили відповідні світоглядні та методологічні установки щодо своєї професійної

діяльності; 2) об'єкти пізнання, які можуть не збігатися безпосередньо з об'єктами виробничої діяльності, а також практики в цілому; 3) предмета пізнання, який детермінується об'єктом пізнання й проявляється в певних логічних формах.

Наукове пізнання вирішує чітко окреслені завдання, що визначаються цілями пізнання і, в свою чергу, пов'язані з практичними потребами суспільства й потребами розвитку самої науки.

З цією метою в його методологічному арсеналі сформувалися й набули відносної самостійності такі форми й засоби, як факт, проблема, гіпотеза, концепція, теорія, ідея тощо [1, 202].

Концепція (від лат. *conceptio* – розуміння, система) – це форма та засіб наукового пізнання, яка є способом розуміння, пояснення, тлумачення основної ідеї теорії. Це науково обґрунтований і в основному доведений вираз основного змісту теорії. Але на відміну від неї він ще не може бути втіленим у чітку систему наукових понять. Концепція – не тільки об'ємна, а й змістова сукупність поглядів щодо об'єкта (фрагмента) дійсності. Вона є не лише способом розуміння, а й тлумачення будь-яких явищ і процесів світу. Водночас концепція – це провідна ідея у системі теоретичних і методологічних знань (характеристик, параметрів). Вона органічно поєднує і реалізує пізнавальну й герменевтичну та методологічну функції, забезпечуючи суб'єкт знаннями про навколишню дійсність, методами і фактами пізнання, розробляючи схеми її тлумачення та пояснення.

Разом з тим концепція – це провідний задум, котрий визначає життєдіяльність індивіда, стратегію дій людини у здійсненні планів, програм, реформ [1, 206].

Усі форми та засоби наукового пізнання – ідея, проблема, гіпотеза, концепція та теорія діалектично взаємопов'язані, і взаємообумовлюють одна одну.

Доктрини, концепції, основні засади, стратегії, програми, проекти та плани є документами, що сукупно складають картину перспективного бачення розвитку країни, ресурсів, необхідних для його досягнення, політики, спрямованої на отримання й використання цих ресурсів та обумовлюють напрями діяльності органів державної влади. Саме такі документи мають складати основу стратегічного планування, актуальність якого обумовлена, в першу чергу, його раціональністю [2].

На території країн СНД процеси з побудови *ДСІІ* почалися з початку 90-х років.

Так, відповідно до Розпорядження Президента Російської Федерації "Про заходи по створенню системи правової інформатизації" № 536-рп від 24 вересня 1992 р. [3], Указів Президента Російської Федерації "Про заходи по прискоренню створення Центрів правової інформації" № 477 від 23 квітня 1993 р. [4], "Про заходи по реалізації правової інформатизації Росії" № 963 від 28 червня 1993 р. [5], "Про концепцію правової інформатизації Росії" № 966 від 28 червня 1993 р. [6], "Про президентські програми по правовій інформатизації" № 808 від 04 серпня 1995 р. [7] була визначена діюча модель правової інформатизації Російської Федерації, затверджені концепція та програма правової інформатизації РФ, а також почалося створення Центрів правової інформації – пунктів вільного безкоштовного доступу громадян до правової інформації в електронному вигляді. На території Російської Федерації вони отримали назву «Публічні центри правової інформації», в державах СНД і державах далекого зарубіжжя – «центри публічного доступу до правової інформації Російської Федерації». Створення центрів правової інформації здійснюється ФСО Росії і Російським комітетом Програми ЮНЕСКО «Інформація для всіх» у взаємодії з органами державної влади суб'єктів Російської Федерації і органами місцевого самоврядування за участю Міністерства культури Російської Федерації, Міністерства освіти і науки Російської Федерації і

ФДУП «Пошта Росії» в рамках реалізації Програми створення загальноросійської мережі публічних центрів правової інформації на базі загальнодоступних бібліотек.

В Республіці Білорусь правова основа для розвитку правової інформатизації, формування *ДСП* і побудови її реально функціонуючої моделі була створена Указами Президента Республіки Білорусь від 30 червня 1997 р. № 338 "Про створення Національного центру правової інформації Республіки Білорусь" (НЦП) [8], від 20 липня 1998 р. № 369 "Про Національний реєстр правових актів Республіки Білорусь" [9], від 24 липня 1998 р. № 376 "Про створення комп'ютерного банку даних проектів законів Республіки Білорусь" [10], від 30 жовтня 1998 р. № 524 "Про заходи по вдосконаленню державної системи правової інформації" [11], від 4 січня 1999 р. № 1 "Про затвердження Єдиного правового класифікатора Республіки Білорусь" [12], від 16 грудня 2002 р. № 609 "Про створення Національного правового Інтернет – порталу Республіки Білорусь" [13], від 30 грудня 2010 р. № 712 "Про вдосконалення державної системи правової інформації Республіки Білорусь" [14] та ін.

Відповідно до діючого законодавства Республіки Білорусь, НЦП є центральною державною науково-практичною установою, що здійснює збір, облік, обробку, зберігання, систематизацію і актуалізацію еталонної правової інформації, її розповсюдження (надання), а також офіційну публікацію правових актів.

Згідно з рішенням Координаційної науково-технічної ради по інформатизації правоохоронних органів Республіки Білорусь від 31 серпня 1995 р. НЦП в 1997-1998 рр. розробив *Концепцію правової інформатизації*, яка була узгоджена із Палатою представників Національних зборів Республіки Білорусь, Верховним Судом, Вищим Господарським Судом, Прокуратурою, Міністерством внутрішніх справ, Комітетом державної безпеки, Міністерством юстиції, головним державно-правовим управлінням Адміністрації Президента Республіки Білорусь.

Спроби визначитися зі своєю національною моделлю *ДСП* неодноразово відбувалися й в Україні.

Постановою Президії Верховної Ради України від 26.12.1994 № 308/94-ПВ "Про організацію роботи по формуванню єдиної системи правової інформації в Україні" [15] з метою підвищення рівня правотворчої і правозастосовної діяльності органів державної влади, а також забезпечення найбільш сприятливих умов для користування правовою інформацією громадянами, установами, організаціями і суб'єктами підприємницької діяльності в Україні була визначена необхідність створення *ДСП*.

Постанова також передбачала реалізацію заходів по забезпеченню повного і своєчасного надходження від Кабінету Міністрів України до Секретаріату Верховної Ради України нормативних актів міністерств та відомств України для формування еталонної бази даних "Закони і підзаконні акти України".

На виконання Постанови у 1995 році до оприлюднення документів, якими регламентується створення Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів України, *координаційною робочою групою з питань створення загальнодержавної програми формування єдиної системи правової інформації в Україні* у складі заступника Голови Верховної Ради України Дьоміна О.О., Голови постійної Комісії Верховної Ради України з питань правової політики і судово-правової реформи Стретовича В.М., заступника Голови постійної Комісії Верховної Ради України з питань законності і правопорядку Євдокимова В.О., члена постійної Комісії Верховної Ради України з питань науки та народної освіти Ковтунця В.В., Керівника Секретаріату Верховної Ради України Горьового Л.Є., Керуючого справами Верховної Ради України Бондаренка Г.І., директора Інституту законодавства Верховної Ради України Опришка В.Ф., завідуючого

юридичним відділом Секретаріату Верховної Ради України Теплюка М.О., керівника Центру комп'ютеризованих інформаційних систем Секретаріату Верховної Ради України Швеця М.Я., радника Голови Верховної Ради України Ющика О.І., Президента Технологічної академії наук України Морозова А.О., директора Інституту прикладної інформатики Стогнія А.О., директора Інституту проблем реєстрації інформації Національної академії наук України Петрова В.В. була розроблена та опублікована *Концепція правової інформатизації України*.

Концепція містила визначення термінів "правові документи", "правова інформація", "нормативний акт", "нормативний припис", "період чинності нормативного припису", "період чинності нормативного акту", "редакції нормативного акту" та інших.

Був наданий детальний аналіз джерел правової інформації, властивостей та ознак правових документів, співвідношень їх між собою, сформовані основні вимоги до ДСПІ.

Концепція передбачала розроблення нормативних документів з функціонування ДСПІ в Україні з визначенням:

- обов'язків органів державної влади різних рівнів та самоврядування стосовно ведення реєстрів нормативних документів, що ними приймаються, підтримання їх в актуальному стані, перенесення текстів на магнітні носії для формування еталонних баз даних ДСПІ;
- прав органів державної влади різних рівнів та місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб на використання ресурсів ДСПІ;
- уніфікованої структури правових документів різних видів (законів, постанов, наказів тощо), способи відображення структурних частин тощо;
- вимог до формулювання тексту про зміни до нормативних документів, які б забезпечували чіткість і технологічність їх внесення;
- обов'язків і прав організацій, відповідальних за формування галузевих еталонних правових баз даних та загальнодержавної правової бази даних.

Передбачалося створення *розподіленого банку правових документів (РБПД)* як сукупності баз даних правових документів органів, які є джерелами правової інформації, об'єднаних каналами зв'язку та апаратурою передавання даних.

Зазначалося, що ступінь "розподіленості" цього банку даних залежить від багатьох факторів, серед яких найважливішими для органів, які видають нормативні акти, є рівень кадрового, технічного та фінансового забезпечення процесів інформатизації.

У зв'язку з тим, що на момент створення *Концепції* ще не всі державні структури були готові формувати власні бази даних правових документів, забезпечувати їх повноту, актуальність та достовірність, передбачалося, що процес формування РБПД буде носити поступовий характер впровадження.

Першим кроком до створення РБПД вбачалося централізоване формування Парламентом загальнодержавної бази правових документів вищих органів влади, документів міністерств та відомств, що реєструються в Міністерстві юстиції України, з доступом до цієї бази даних всіх абонентів.

На цьому етапі налагоджувалась взаємодія між джерелами правової інформації, створювався загальнодержавний класифікатор, погоджувався зміст довідників, формати текстових файлів тощо.

Подальшими кроками до РБПД була визначена поступова децентралізація формування ЄДСПІ через створення баз правових документів органів державної влади з їх одночасною інтеграцією засобами глобальних комп'ютерних мереж.

На підтвердження доцільності цього підходу до створення РБПД, слід зазначити, що на момент прийняття Закону України "Про Концепцію Національної програми

інформатизації" № 75/98-ВР від 04.02.1998 р. [20] близько 60 відсотків міністерств потребувало доступу до міжнародної інформаційної мережі INTERNET з метою одержання оперативної інформації, і лише 27 відсотків міністерств та відомств мали вихід до цієї мережі, до того ж обмежений.

Концепція правової інформатизації України продемонструвала свою дієздатність на протязі майже 15 років, більшість положень, покладених в її основу, є актуальними й на сьогоднішній день.

Згідно з положеннями цієї *Концепції* була побудована й ефективно функціонує система правової інформації Парламенту України.

З 1996 року завдяки технічній допомозі Конгресу США почав діяти в Інтернет веб-портал Парламенту України. Державний інформаційний ресурс – еталонна база даних Парламенту "Законодавчі та нормативні акти України", розміщена на цьому веб-порталі, віднесена Законом України "Про Концепцію Національної програми інформатизації" № 75/98-ВР від 04.02.1998 р. [20] до стратегічних ресурсів країни. Значення середньої кількості користувачів цього ресурсу у період з 2000 по 2011 р. зросло від 1 тис. до 250 тис. в день.

На сьогодні, за статистикою Google Analytics, з 01 січня 2007 року кількість унікальних відвідувачів порталу нормативно-правової інформації Парламенту України zakon.rada.gov.ua склала: 35 096 830, кількість відвідин: 168 220 994, кількість переглядів сторінок: 794 200 891.

- Незважаючи на наявність існуючого варіанту *Концепції правової інформатизації України*, значні здобутки Парламенту України у створенні ДСПІ, Кабінетом Міністрів України "з метою уникнення дублювання і паралелізму в сфері правової інформатизації, забезпечення доступності, гласності й відкритості правової інформації для юридичних і фізичних осіб" на виконання указів Президента України "Про державну реєстрацію нормативних актів міністерств та інших органів державної виконавчої влади" № 493/92 від 3 жовтня 1992 р. [16] та "Про Єдиний державний реєстр нормативних актів" № 468/96 від 27 червня 1996 р. [17] була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України № 1504 від 11 грудня 1996 р. "Про запровадження Єдиного державного реєстру нормативних актів та здійснення правової інформатизації України" [18].

- За цією Постановою на Міністерство юстиції було покладено організацію комплексу заходів, пов'язаних із забезпеченням юридичних та фізичних осіб правовою інформацією, відповідно до якого, у місячний термін, опрацювавши одержані від Міністерств та інших зацікавлених установ і організацій відомості про наявні автоматизовані інформаційні системи збирання, накопичення, опрацювання та використання нормативно-правових актів, Міністерство юстиції до 1 лютого 1997 року зобов'язане було *розробити концепцію та програму правової інформатизації України як складові Національної програми інформатизації та проект Закону України "Про державну реєстрацію нормативно-правових актів"*.

Забезпечення ведення і вдосконалення Єдиного державного реєстру нормативних актів та видання періодичних оновлених збірників актів законодавства України передбачалося за рахунок Державного бюджету України в межах *Державної програми економічного і соціального розвитку України*, для чого Кабінетом Міністрів України Міністерству фінансів та Міністерству економіки було доручено під час формування щорічних проектів Державного бюджету України закладати для Міністерства юстиції необхідні кошти.

До моменту розроблення зазначених проектів та їх прийняття Постанова вводила тимчасове положення про порядок ведення Єдиного державного реєстру нормативних

актів, створення фонду і підтримання у контрольному стані нормативних актів та про порядок і умови користування даними цього Реєстру.

04 лютого 1998 року Верховною Радою України були прийняті Закони України № 74/98-ВР "Про Національну програму інформатизації" [19] та № 75/98-ВР "Про Концепцію Національної програми інформатизації" [20], за якими Національна програма інформатизації визначає стратегію розв'язання проблеми забезпечення інформаційних потреб та інформаційної підтримки соціально-економічної, екологічної, науково-технічної, оборонної, національно-культурної та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення.

Національна програма інформатизації включає: Концепцію Національної програми інформатизації; сукупність державних програм з інформатизації; галузеві програми та проекти інформатизації; регіональні програми та проекти інформатизації; програми та проекти інформатизації органів місцевого самоврядування.

Національна програма інформатизації формується виходячи з довгострокових пріоритетів соціально-економічного, науково-технічного, національно-культурного розвитку країни з урахуванням світових напрямів розвитку та досягнень у сфері інформатизації і спрямована на розв'язання найважливіших загальносуспільних проблем забезпечення розвитку освіти, науки, культури, охорони довкілля та здоров'я людини, державного управління, національної безпеки та оборони держави та демократизації суспільства та створення умов для інтеграції України у світовий інформаційний простір відповідно до сучасних тенденцій інформаційної геополітики.

Національна програма інформатизації становить комплекс взаємопов'язаних окремих завдань (проектів) інформатизації, спрямованих на реалізацію державної політики та пріоритетних напрямів створення сучасної інформаційної інфраструктури України за рахунок концентрації та раціонального використання фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів, виробничого і науково-технічного потенціалу держави, а також координації діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій усіх форм власності і громадян у сфері інформатизації.

Програми та проекти (або їх частини), які спрямовані на створення, розвиток та інтеграцію інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які передбачають придбання засобів інформатизації з метою забезпечення функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ, організацій, що утримуються за рахунок бюджетних коштів, виконуються як складові частини Національної програми інформатизації.

Концепція та програма правової інформатизації України також повинні були стати складовими Національної програми інформатизації.

Проте, яке свідчать результати дослідження, до сьогодні концепція та програма правової інформатизації не були розроблені й не затверджувались. Жодного згадування щодо розроблення, обговорення, прийняття, оприлюднення, подальшого застосування чи посилання на ці документи не дають запити через пошукові системи Google та Яндекс, інформація про них відсутня також в електронних базах даних Парламенту та Кабінету Міністрів України, Єдиному державному реєстрі нормативно-правових актів, на офіційних сайтах Мініюсту та ІАЦ "Ліга", в off-line системах "Законодавство", "Ліга:Закон", "НАУ".

Також слід зазначити, що за офіційною відповіддю, отриманою на наш запит відповідно до Закону України "Про доступ до публічної інформації" [22] від Міністерства юстиції України (лист № А-40826 від 28.11.2011 р.), *"проект Закону*

України "Про державну реєстрацію нормативно-правових актів" не був розроблений", а "у зв'язку з необхідністю врегулювання суспільних відносин, пов'язаних не лише з державною реєстрацією нормативно-правових актів, але й з їх розробленням, прийняттям, набранням чинності, обліком, визначенням їх системи, видів та форм, ієрархії та встановлення єдиних вимог до нормопроєктувальної техніки для всіх суб'єктів нормотворення на єдиних принципах, доцільною є розробка та прийняття єдиного проекту Закону України, який би комплексно забезпечував вирішення даних питань".

На сьогоднішній день це розглянутий в першому читанні та прийнятий за основу 26 травня 2011 року проект Закону України "Про нормативно-праві акти", внесений народним депутатом України Мірошниченком Ю.Р. (реєстр. № 7409 від 1 грудня 2010 р.) [34], — останній із цілої низки законопроектів "Про закони і законодавчу діяльність" та "Про нормативно-праві акти", які, починаючи з 1994 року, розроблялися різними науковими школами, реєструвалися, проходили різні стадії розгляду, але так і не були прийняті.

Аналізуючи вищенаведені факти, слід зазначити, що невиконання вимог Постанови КМУ № 1504 від 11 грудня 1996 р. [18] щодо розроблення концепції та програми правової інформатизації України унеможливило подальше виділення коштів для забезпечення фінансування ведення і вдосконалення Єдиного державного реєстру нормативних актів в межах бюджетного фінансування на державні цільові програми, у тому числі й у складі завдань (проектів) Національної програми інформатизації, їх державних замовників та обсягів фінансування, які щорічно затверджуються Кабінетом Міністрів України починаючи з 1998 року.

На сьогоднішній день питання, пов'язані з розробкою та фінансуванням бюджетних та державних цільових програм регулюються "Бюджетним кодексом України" № 2456-VI від 08 липня 2010 р. [23], Законами України "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України" №1602-III від 23 березня 2000 р. [24], "Про державні цільові програми" №1621-IV від 18 березня 2004 р. [25], "Про здійснення державних закупівель" №2289-VI від 01 червня 2010 р. [26], "Про Державний бюджет України на 2012 рік" № 4282-VI від 22 грудня 2011 р. [27], Указом Президента України "Про Стратегію економічного та соціального розвитку України "Шляхом європейської інтеграції" на 2004-2015 роки" № 493/2004 від 28 квітня 2004 р. [28], Постановою Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм" №106 від 31 січня 2007 р. [29], Розпорядженням Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції вдосконалення системи прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України" № 504-р від 04 жовтня 2006 р. [30], іншими діючими нормативно-правовими документами.

Постановою Кабінету Міністрів України "Про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм" № 704 від 22 червня 2011 р. [32], прийнятою на виконання Указу Президент України "Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади" № 1085/2010 від 09 грудня 2010 р. [31], 35 Постанов Кабінету Міністрів України про затвердження державних цільових програм визнані такими, що втратили чинність, 57 державних цільових програм потребують внесення змін.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України "Деякі питання оптимізації державних цільових програм" № 223-р від 23 березня 2011 р. [33] затверджений перелік з 89 державних цільових програм, які діятимуть у 2012 та наступних роках. Національна програма інформатизації увійшла до цього переліку. При цьому слід зазначити, що

починаючи з 2008 року обсяги фінансування завдань (проектів) Національної програми інформатизації були зменшені більше ніж у 10 разів, з 8 – 9 млн. грн. у 2001 – 2007 роках до 300 – 900 тис. грн. у 2008 – 2011 роках.

За статтею 5 Закону України "Про державні цільові програми" №1621-IV від 18 березня 2004 р. [25] основними стадіями розроблення та виконання державної цільової програми є:

- ініціювання розроблення державної цільової програми, розроблення та громадське обговорення концепції програми;
- схвалення концепції програми та прийняття рішення щодо розроблення проекту програми, визначення державного замовника та строків її розроблення;
- розроблення проекту програми – визначення заходів і завдань, що пропонуються для включення до неї, а також обсягів і джерел фінансування;
- державна експертиза проекту програми;
- погодження та затвердження програми;
- проведення конкурсного відбору виконавців заходів і завдань програми;
- організація виконання заходів і завдань програми, здійснення контролю за їх виконанням;
- підготовка та оцінка щорічних звітів про результати виконання програми, а в разі потреби – проміжних звітів;
- підготовка та опублікування в офіційних друкованих виданнях заключного звіту про результати виконання програми.

Відповідно до статті 6 вищезазначеного Закону [25] *концепція державної цільової програми* розробляється з метою обґрунтування необхідності розроблення державної цільової програми та визначення оптимального варіанта розв'язання проблеми.

Проект концепції державної цільової програми повинен містити:

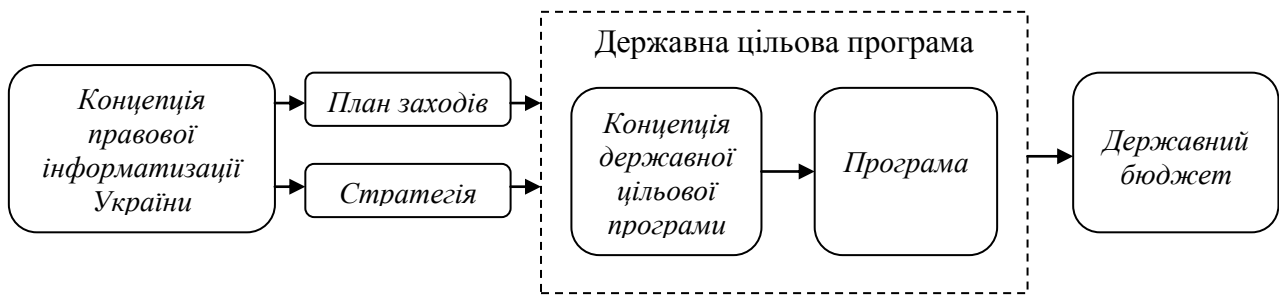
- визначення проблеми, на розв'язання якої спрямована програма;
- аналіз причин виникнення проблеми та обґрунтування необхідності її розв'язання шляхом розроблення і виконання програми;
- визначення мети програми;
- визначення, порівняльний аналіз можливих варіантів розв'язання проблеми та обґрунтування оптимального варіанта;
- визначення на основі оптимального варіанта шляхів і засобів розв'язання проблеми, строків виконання програми;
- оцінку очікуваних результатів виконання програми, зокрема економічних, соціальних, екологічних, та визначення її ефективності;
- оцінку фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів, необхідних для виконання програми.

Проект концепції державної цільової програми публікується в офіційних засобах масової інформації для громадського обговорення.

Ініціатор розроблення державної цільової програми подає Кабінету Міністрів України проект концепції програми, погоджений із центральними органами виконавчої влади з питань економіки та європейської інтеграції, з питань фінансів і з питань праці та соціальної політики, а в разі необхідності також з іншими міністерствами, центральними та місцевими органами виконавчої влади.

Без розгляду *концепції державної цільової програми* та її схвалення Кабінетом Міністрів України відповідно до статті 7 вищезазначеного Закону [25] неможливе прийняття подальшого рішення щодо розроблення *проекту програми*, визначення державних замовників та строків її виконання.

Разом з цим, на сьогодні жодна з основних стадій розроблення програми правової інформатизації України не пройдена (Мал. 1).

Мал. 1. Основні стадії розроблення програми правової інформатизації України (за моделлю представлення професора Семенченка А.І.)

Відповідно до статті 17 Закону України "Про Національну програму інформатизації" № 74/98-ВР 04 лютого 1998 р. [19] Міністерство, або інший центральний орган виконавчої влади, може виконувати галузеву програму та проекти інформатизації лише як складову частину Національної програми інформатизації. Галузева програма інформатизації погоджується з Генеральним державним замовником Національної програми інформатизації.

Відбір виконавців проектів для галузевих програм інформатизації проводиться відповідно до вимог статті 15 цього Закону, який встановлює, що порядок формування та виконання окремих завдань (проектів) Національної програми інформатизації визначається "Положенням про формування та виконання Національної програми інформатизації", затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 1352 від 31 серпня 1998 р. [21].

За цим Положенням під час формування Національної програми інформатизації здійснюється комплекс заходів щодо розроблення, узгодження та затвердження завдань (проектів) інформатизації, зокрема інвестиційного характеру, узгоджених за часом, складом виконавців, використанням певних матеріально-технічних, інформаційних, людських, фінансових та інших ресурсів, метою яких є створення інформаційних і телекомунікаційних систем, засобів інформатизації та інформаційних ресурсів, що відповідають певним технічним умовам і показникам якості.

Виконання Національної програми інформатизації передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на розроблення нормативно-правових, методичних, нормативно-технічних документів з інформатизації та на виконання робіт з розроблення концепцій, технічних завдань, технічних та пілотних проектів із створення систем і засобів інформатизації та робіт, пов'язаних із впровадженням систем, експлуатацією таких засобів тощо.

Виконавцями окремих завдань (проектів) Національної програми інформатизації можуть бути підприємства, установи, організації всіх форм власності. Відбір цих виконавців проводиться державними замовниками у порядку, визначеному Законом України "Про здійснення державних закупівель" [26].

Окремі завдання (проекти) Національної програми інформатизації виконуються за договором (контрактом), укладеним відповідно до законодавства між Генеральним державним замовником або державним замовником і виконавцем, визначеним згідно із Законом України "Про здійснення державних закупівель"[26].

Для суб'єктів підприємницької діяльності – монополістів у сфері їх діяльності укладення договорів (контрактів) на виконання окремих завдань (проектів) Національної програми інформатизації є обов'язковим.

Висновки.

Таким чином, відсутність на сьогодні розроблених та затверджених концепції та програми правової інформатизації України відповідно до основних положень Законів України "Про Національну програму інформатизації" [19] та "Про Концепцію Національної програми інформатизації" [20], інших діючих нормативно-правових актів *створює невизначеність правової та фінансово-економічної основи діяльності різних суб'єктів у сфері інформатизації, призводить до інформаційного монополізму управлінських та комерційних структур на відкриті інформаційні ресурси загального користування, знецінення товарної вартості інформаційних ресурсів держави, а також обмеження права на використання інформаційних ресурсів держави для більшості громадян.*

З 1996 року, за період, що перевищує майже 15 років, стан розвитку інформаційного суспільства змінився. Тому, вважаємо, розробляти концепцію та програму правової інформатизації України нині необхідно з урахуванням сучасних електронних технологій зі створення, зберігання, доступу до інформації, запровадження стандартів XML розмітки документів, використання програмного забезпечення з відкритим кодом, цифрового підпису, "хмарних технологій", широкосмугового Інтернету, кращого міжнародного досвіду Кореї, Австрії, Італії, Естонії, Литви та інших країн, які є визнаними лідерами з розробки підсистем електронного парламенту та електронного урядування.

Окрім вищезазначених заходів, на нашу думку, необхідно також приведення нормативно-правової бази до рівня, що дозволить в стислий час провести необхідні організаційно – технічні заходи з розвитку правової інформатизації України. В першу чергу це питання стосується розроблення норм, стандартів і технічних регламентів у сфері електронного цифрового підпису, зокрема, розроблення та затвердження технічних специфікацій форматів представлення базових об'єктів національної системи електронного цифрового підпису, протоколу фіксування часу та протоколу визначення статусу сертифіката, без яких неможливе повноцінне застосування електронного цифрового підпису для придання юридичної сили електронним копіям нормативно-правових актів.

Використана література

1. Філософія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / С.П. Щерба, В.К. Щедрін, О.А. Заглада ; за заг. ред. С.П. Щерби. – К. : МАУП, 2004. – 216 с.
2. Структура керівних документів державної політики в інформаційній сфері: нагальні проблеми та шляхи впорядкування. Аналітична записка . Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/572/>
3. Про заходи по створенню системи правової інформатизації : Розпорядження Президента РФ від 24.09.1992 р. №536-рп. – Режим доступу : <http://pravo.gov.ru>
4. Про заходи по прискоренню створення Центрів правової інформації : Указ Президента РФ від 23 квітня 1993 р. №477. – Режим доступу : <http://pravo.gov.ru>
5. Про заходи по реалізації правової інформатизації Росії : Указ Президента РФ від 28 червня 1993 р. №963. – Режим доступу : <http://pravo.gov.ru>
6. Про концепцію правової інформатизації Росії : Указ Президента РФ від 28 червня 1993 р. № 966. – Режим доступу : <http://pravo.gov.ru>

7. Про президентські програми по правовій інформатизації : Указ Президента РФ від 04 серпня 1995 р. №808. – Режим доступу : <http://pravo.gov.ru>
8. Про створення Національного центру правової інформації Республіки Білорусь : Указ Президента Республіки Білорусь від 30 червня 1997 р. №338. – Режим доступу : <http://pravo.by>
9. Про Національний реєстр правових актів Республіки Білорусь : Указ Президента Республіки Білорусь від 20 липня 1998 р. №369. – Режим доступу : <http://pravo.by>
10. Про створення комп'ютерного банку даних проектів законів Республіки Білорусь : Указ Президента Республіки Білорусь від 24 липня 1998 р. №376. – Режим доступу : <http://pravo.by>
11. Про заходи по вдосконаленню державної системи правової інформації : Указ Президента Республіки Білорусь від 30 жовтня 1998 р. №524. – Режим доступу : <http://pravo.by>
12. Про затвердження Єдиного правового класифікатора Республіки Білорусь : Указ Президента Республіки Білорусь від 4 січня 1999 р. №1. – Режим доступу : <http://pravo.by>
13. Про створення Національного правового Інтернет - порталу Республіки Білорусь : Указ Президента Республіки Білорусь від 16 грудня 2002 р. №609. – Режим доступу : <http://pravo.by>
14. Про вдосконалення державної системи правової інформації Республіки Білорусь : Указ Президента Республіки Білорусь від 30 грудня 2010 р. №712. – Режим доступу : <http://pravo.by>
15. Про організацію роботи по формуванню єдиної системи правової інформації в Україні : Постанова Президії Верховної Ради України від 26.12.1994 р. №308/94-ПВ. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
16. Про державну реєстрацію нормативних актів міністерств та інших органів державної виконавчої влади : Указ Президента України від 3 жовтня 1992 р. №493/92. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
17. Про Єдиний державний реєстр нормативних актів : Указ Президента України від 27 червня 1996 р. №468/96. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
18. Про запровадження Єдиного державного реєстру нормативних актів та здійснення правової інформатизації України : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 грудня 1996 р. №1504. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
19. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04 лютого 1998 р. №74/98-ВР. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
20. Про Концепцію Національної програми інформатизації : Закон України від 04 лютого 1998 р. №75/98-ВР. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
21. Положення про формування та виконання Національної програми інформатизації : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 серпня 1998 р. №1352. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
22. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 р. №2939-VI. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
23. Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 р. №2456-VI. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
24. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : Закон України від 23 березня 2000 р. №1602-III. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
25. Про державні цільові програми : Закон України від 18 березня 2004 р. №1621-IV. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
26. Про здійснення державних закупівель : Закон України від 01 червня 2010 р. №2289-VI. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
27. Про Державний бюджет України на 2012 рік : Закон України від 22 грудня 2011 р. №4282-VI. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

28. Про Стратегію економічного та соціального розвитку України "Шляхом європейської інтеграції" на 2004-2015 роки : Указ Президента України від 28 квітня 2004 р. №493/2004. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

29. Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. №106. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

30. Про схвалення Концепції вдосконалення системи прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04 жовтня 2006 р. №504-р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

31. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 09 грудня 2010 р. №1085/2010. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

32. Про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 червня 2011 р. №704. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

33. Деякі питання оптимізації державних цільових програм : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 березня 2011 р. № 223-р. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

34. Про нормативно-правові акти : проект Закону України від 1 грудня 2010 р. № 7409. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua>

~~~~~ * * * ~~~~~

Соціальні комунікації

УДК 1:316.4

ДЗЬОБАНЬ О.П., доктор філософських наук, професор, радник при дирекції Науково-дослідного центру правової інформатики Національної академії правових наук України,

МЕЛЯКОВА Ю.В., кандидат філософських наук, асистент кафедри філософії Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”

КОМУНІКАЦІЙНА ПРИРОДА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Анотація. Проаналізована інформаційна сфера суспільства з точки зору її комунікаційної природи. Обґрунтовується, що комунікація є невід’ємним феноменом життєвого світу людини, забезпечуючи інтрасуб’єктивний характер її формування як особистості й функціонування.

Ключові слова: комунікація, інформація, інформаційний простір, інтрасуб’єктивність.

Аннотация. Проанализирована информационная сфера общества с точки зрения ее коммуникационной природы. Обосновывается, что коммуникация является неотъемлемым феноменом жизненного мира человека, обеспечивая интрасубъективный характер его формирования как личности и функционирования.

Ключевые слова: коммуникация, информация, информационное пространство, интрасубъективность.

Summary. The informative sphere of society is analyzed from point of its of communication nature. It is grounded, that communication is the inalienable phenomenon of vital world of man, providing intersubject character of his forming as personalities and functioning.

Keywords: communication, information, informative space, intersubject.

Постановка проблеми. Комунікація торкається сьогодні практично всіх сфер буття сучасної людини. Зміни комунікацій змінюють світ, його цілісність. Виникає проблема комунікацій як феномена соціального життя, невіддільного від проблеми відносин людей, які формують людину як суб’єкта, що розвиває у своїй діяльності суспільство. Зростання значущості цього явища в суспільстві, необхідність дослідження його впливу як на особистість, так і на суспільство в цілому створює потребу теоретичного узагальнення комунікації в рамках соціальної філософії.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить про те, що гіпотеза про посилення ролі комунікацій у суспільстві приводить до того, що в центр досліджень ставиться сфера знань про процеси, які відбуваються передусім в інформаційній сфері. Разом з тим, проблема усвідомлення комунікаційної природи інформаційного простору залишається ще недостатньо дослідженою.

Метою статті є дослідження комунікаційної природи інформаційного простору.

Виклад основних положень. Ведучи мову про соціальні комунікації, ми як смисловий концепт маємо на увазі певну “ідеальну комунікацію”, яка визначається не через індивідуальні риси учасників комунікації, а через структурні характеристики, що визначають механізм дії комунікативних практик. Ідеальність комунікації, яка є недосяжною в практичному втіленні, покликана зафіксувати суть комунікативного акту як

процесу раціонального спілкування, який, у свою чергу, покликаний забезпечити обмін логічними аргументами з метою досягнення взаєморозуміння й згоди [1, с. 15 – 17]. З цього можна вивести ширший методологічний принцип, який свідчить, що розуміння обов'язково припускає комунікативне взаєморозуміння, оскільки будь-яке спостереження в принципі може бути перевірено іншим суб'єктом, що пізнає, який також здатний дійти аналогічних результатів. Без цієї умови стає неможливою інтерсуб'єктивність людського буття, можливість не просто пізнавати, а користуватися й обмінюватися результатами пізнання.

Питання про те, яка саме мета переслідується в конкретному комунікативному акті, не може бути вирішене тільки на підставі дій, оскільки дія і мова представляються двома різними, хоча й взаємозв'язаними, елементами комунікації. Спостерігаючи здійснювану дію, ми можемо лише припускати ті мотиви, якими керується її виконавець, яку конкретно мету комунікації він переслідує у даному випадку. Єдиним способом з'ясування мети комунікації через розуміння її мотивів є акт мовної взаємодії. За словами самого Ю. Хабермаса, “мовні дії інтерпретують себе самі, а саме, вони володіють структурою рефлексії” [2, с. 81]. Сам по собі сенс мовних виразів не вичерпує значущості комунікації, він здатний лише прояснити її сенс, який, проте, не зводиться до денотативного значення, а є конотативним за своєю суттю, що припускає наявність різних сенсів і що не може бути вираженим за допомогою вербального спілкування. Називаючи подібні цілі іллокутивними (спрямованими не на з'ясування буквального сенсу мовного виразу, а на його підґрунтя), німецький дослідник конкретизує суть комунікативного підходу в розумінні інформаційного простору: кожен суб'єкт комунікації переслідує власні іллокутивні цілі, тому інтерпретація інформаційного простору повинна виходити з наперед передбачуваних подібних цілей у кожного члена комунікативного спілкування. “Комунікативна дія відрізняється від стратегічних планів тим, що безпосередні учасники переслідують виключно іллокутивні цілі для досягнення згоди, яка виступає способом координації планів дії, що індивідуально реалізуються” [2, с. 82].

Націленість людини на раціонально обґрунтовану й переслідуючу іллокутивні цілі комунікацію є фундаментальною властивістю, що визначає її життєвий світ. Саме поняття “життєвий світ”, яке концептуалізується в рамках феноменологічної традиції філософствування, розуміється як простір повсякденних практик, що виступають початковими способами конструювання соціального простору і ставлення людини до його агентів. При цьому слід зазначити, що життєвий світ у розумінні Е. Гуссерля визначався через категорії раціональності й трансцендентальності [3, с. 15 – 20], що приводило до ухилу в соліпсизм. Насправді, життєвий світ людей, що належать до одного сегменту соціального простору, може практично збігатися, що й дозволяє Е. Гуссерлю констатувати трансцендентальність початкових принципів людського існування. Але якщо порівняти життєвий світ представників різних спільнот (наприклад, українського олігарха і якутського шамана), то ліній розбіжності їх життєвих світів можна буде виявити значно більше. Єдиним універсальним принципом може служити наявність самого життєвого світу, але питання про його конструювання й функціонування, що залишилося нерозв'язним класичною феноменологією, піддалося розгляду в рамках соціальної феноменології А. Шюца.

А. Шюц зробив акцент у дослідженні життєвого світу на інтерсуб'єктивності, тобто життєвий світ є загальним для багатьох людей через однакові умови їх соціалізації. Саме спільність повсякденного досвіду формує практично однакові схеми сприйняття дійсності, а також поселяє в людях упевненість в тому, що ці схеми є загальними для всіх оточуючих. У повсякденній комунікації діє правило

взаємозамінності точок зору: кожна людина приймає на віру те, що будь-яка інша людина так само сприйматиме навколишній світ навіть у тому випадку, якщо вони поміняються місцями. Способи переживання дійсності у будь-якому випадку виявляться ідентичними. Другим правилом, яке логічно витікає з першого, є правило збігу систем релевантностей, тобто способів оцінювання тих або інших фактів, подій, феноменів тощо [4].

У Ю. Хабермаса розуміння життєвого світу виявляється зосередженим на вивченні повсякденного світу як продукту комунікативних дій. Виражаючись за допомогою термінології самого дослідника, будь-яка дія є оволодінням певною ситуацією, причому зв'язаними в даному випадку виявляються два аспекти дії: телеологічний і комунікативний. Телеологічний аспект полягає у виконанні кожним індивідом запланованої ним послідовності дій для досягнення поставленої мети. Комунікативний аспект спрямований на діалог з іншими акторами соціального простору і встановлення з ними взаєморозуміння. Зрозуміло, в ідеальній моделі передбачається єдність двох аспектів соціальної дії, але на практиці реалізація одного аспекта може не сприяти, а часто й суперечити втіленню іншого. В. Фуре, пояснюючи дане положення, доходить висновку, що суб'єкти комунікації “узгоджено здійснюють свої плани на підставі загальних тлумачень ситуації” [5, с.100], причому раціональна оцінка кожної з ситуацій, якої торкнулися, якраз і приводить до взаєморозуміння між учасниками діалогу. Річ у тому, що визначення тієї чи іншої ситуації, що переживається учасниками комунікативного акту, організує осмислене її сприйняття, дозволяючи віднести ті або інші елементи даної ситуації до одного з потенційно можливих життєвих світів (мається на увазі, кожного із співбесідників) або до елементів зовнішньої соціальної реальності. Формулювання певного тлумачення є способом абстрагування від поверхневих поглядів і перенесення питання у сферу раціонального мислення, що, за Хабермасом, і є неодмінною умовою комунікативного акту.

Будь-яка дія, що здійснюється індивідом, носить подвійний характер: з одного боку, він (індивід) виступає в ролі активного суб'єкта, ініціатора цієї дії, а з іншого – посередником, пасивним інтерпретатором соціально обумовлених традицій поведінки, які керують кожним його кроком. Однією з таких умов є нарративне закріплення досвіду, що отримується в процесі повсякденних комунікацій, і його розташування у межах соціального часу й соціального простору.

Соціальний простір з точки зору комунікативного підходу – це система соціальних відносин, що інтуїтивно відчуються людьми. Соціальний простір є багатовимірним, оскільки існує безліч різнопорядкових соціальних зв'язків (сусідські, споріднені, службові тощо). Він має непряме відношення до простору географічного – люди, що знаходяться на одному ступені соціальної ієрархії, можуть жити в різних кінцях міста, а рідні брати можуть мати кардинально різні соціальні статуси, наприклад, двірника й професора. Розповсюдження сенсів у соціальному просторі означає їх сприйняття людьми, які знаходяться в певних соціальних відносинах з ініціатором комунікації – по горизонталі (які мають однаковий статус) або по вертикалі (які знаходяться на різних ступенях соціальної ієрархії).

Соціальний час – це інтуїтивне відчуття перебігу соціального життя, що переживається сучасниками. Це відчуття залежить від інтенсивності соціальних переживань – якщо в суспільстві змін мало, то соціальний час тече поволі, якщо змін багато, то час прискорює свій хід, тому в трансформованому суспільстві процеси комунікації протікають інтенсивніше, аніж у суспільстві стабільному. Соціальні сенси, які служать своєю розмінною монетою цих процесів, не залишаються незмінними,

вони мають властивість стирання, тобто поступової втрати цінності по мірі зменшення своєї актуальності.

Нарративізація комунікативного досвіду не тільки сприяє встановленню взаєморозуміння між учасниками комунікації, а й є необхідним атрибутом для одиничного співбесідника, оскільки створює його власну ідентичність. Як відомо, термін “ідентичність” (identity), введений у філософській лексикон Дж. Локком, позначає тотожність, збіг людини самої з собою. У цьому сенсі учасники комунікативного акту знаходять власну ідентичність лише за умови послідовного відтворення власної точки зору. З індивідуальної ідентичності залишається один крок до ідентичності соціальної, яка кристалізується у момент усвідомлення індивідом приналежності точки зору, проявленої ним у процесі комунікації, визначеної соціальною спільнотою, до збігу ситуативної оцінки аналогічним оцінкам, висловленим представниками даної спільноти.

Життєвий світ, з точки зору комунікативного підходу, можна визначити як мовно організований і такий, що передається від покоління до покоління за допомогою культурних традицій запас зразків тлумачення. У цьому сенсі життєвий світ людини є безперервним споживачем інформації, яка “просівається” крізь сито стереотипів поведінки, сприйняття, тлумачення для того, щоб бути відкинутою або сприяти трансформації наявних стереотипів у бік більшої адекватності актуальної ситуації. Таким чином, інформаційний простір включає безліч життєвих світів окремих соціальних акторів, але при цьому не зводиться ні до жодного з них, оскільки виступає зовнішнім по відношенню до індивіда джерелом, інформація з якого потребує рефлексії й інтеріоризації.

Інформаційний простір, таким чином, є сукупністю комунікаційних технологій, що забезпечують взаємодію між виробником, передавачем і споживачем інформації.

Структуру інформаційного простору утворюють повідомлення, комунікативні акти й комунікативні канали. Сенси, що містяться в окремих повідомленнях засобів масової комунікації (далі – ЗМК), можуть стати інформацією або не викликати будь-якого інтересу у широкій аудиторії. Як показують дослідження російських і українських соціологів, лише 5 – 7 % озвучуваної по телебаченню інформації викликає раціональний або емоційний відгук у глядачів, відповідно, решта повідомлень виступає в ролі інформаційного фону, на який можна не звертати особливої уваги [6 – 9]. Іноді людина не в змозі відразу ж провести відбір потрібних їй для використання у повсякденних практиках повідомлень, тому й виникає явище “відкладеної інформації”, тобто таких повідомлень, які зберігаються в пам’яті індивіда впродовж певного проміжку часу, після чого частина повідомлень використовується, а незатребувані повідомлення замінюються іншими.

У сучасному інформаційному просторі, коли кількість джерел інформації і трансльованих ними повідомлень зростає в рази, людина втрачає можливість орієнтуватися в повідомленнях, сприймаючи лише ті, які безпосередньо мають до неї відношення, ігноруючи всі інші. Зрозуміло, що весь обсяг інформаційних повідомлень, які здатні надати ЗМК і які часто здійснюють непрямий вплив на життєвий світ індивіда, усувається з безпосередньої сфери інтересів, що негативно впливає на прогностичні можливості людини, продукуючи виникнення комунікативних ризиків.

Якщо повідомлення виступає формальною одиницею вимірювання інформації, що не відображає її якісні характеристики, то для визначення змістовної наповненості повідомлення дослідниками використовується термін “текст”. Під текстом у сучасній теорії комунікацій розуміється “відносно замкнута, внутрішньо організована знакова

система, об'єднана загальним сенсом і така, що містить у собі якусь інтенцію, спонукання до зворотного зв'язку” [10, с. 12]. Сприйняття інформаційних повідомлень, по суті, є декодування текстів, які можуть мати як вербальну, так і візуальну форму. При невербальному спілкуванні роль текстового повідомлення може відігравати так звана “мова жестів”, наприклад, ознаки нервового збудження, що проявляються людиною і можуть сприяти правильнішому трактуванню передаваного нею повідомлення, що можна було б зробити тільки з опорою на вербальні характеристики тексту.

Комунікативними актами можна назвати одиничні взаємодії суб'єктів комунікації, що не припускають продовження процесу комунікації між ними, наприклад, оплата проїзду кондукторові в транспорті задовольняє всі параметри комунікації, оскільки носить раціональний характер і націлена на досягнення взаєморозуміння, але сам процес комунікації в даному випадку апіорі носить одиничний характер. Слід відразу обмовитися, що у випадку із ЗМК поняття “комунікативних актів” може бути вірним тільки по відношенню до споживача інформації, тоді як самі засоби комунікації є побудованими на принципі постійного відтворення встановленого взаєморозуміння, що приводить до утворення комунікативних каналів.

Під комунікативними каналами розуміються цілеспрямовані сукупності повідомлень, витікаючі з одних і тих же джерел і розраховані на постійну цільову аудиторію. Інформаційний простір, разом з одиничними комунікативними актами, включає в себе постійно функціонуючі потоки інформації, що відрізняються один від одного “за щільністю, інтенсивністю, а головне – за ступенем стійкості по відношенню до інших інформаційних потоків” [11, с. 32]. Відносна впорядкованість комунікативних каналів сприяє подрібненню інформаційного простору на окремі елементи, які зберігають тісний взаємозв'язок між собою, але при цьому характеризуються деякою автономізацією, оскільки орієнтуються на постійний склад комунікативних каналів надходження інформації. Дане явище є характерним для будь-якої історичної епохи і, на відміну від локалізації інформаційного простору в умовах панування засобів електронної комунікації, є інформаційним виділенням індивіда або соціальної групи на підставі обмеженості доступних комунікативних каналів. Ж. Бодрійяр наводить як приклад мешканця середньовічного села, чий перелік комунікативних каналів був достатньо обмеженим і, як правило, складався з односельців, представника феодала, що стягував податки, і періодичних мандрівників [12].

Оскільки життєвий світ людини будується на комунікативних процесах, то і еволюцію життєвого світу в сучасному суспільстві Ю. Хабермас пов'язує із зміною форм і засобів комунікації, в першу чергу, з актуалізацією електронних засобів комунікації. У цьому аспекті його теорія знаходить підтвердження в тих стадіях, що виділяються канадським соціологом і філософом М. Маклюеном, через які проходить комунікація в процесі свого історичного розвитку: усну, письмову, книжкову й посткнижкову [13].

Згідно з теорією М. Маклюена, в будь-яку історичну епоху існує своєрідний інформаційний простір, що характеризується визначеними джерелами інформації, комунікативними каналами, швидкістю передачі і якістю розподілу інформації, а також відповідним рівнем розвитку технологічного забезпечення. Втім, у даному випадку не може йти мова про абсолютизацію якого-небудь одного способу комунікації, оскільки окремі компоненти інформаційного простору завжди функціонують в різних часових ритмах, сполучаючи в єдиний континуум типи комунікації, властиві різним історичним періодам.

На першому етапі, що історично відповідає періоду традиційного суспільства, панує безпосередня комунікація, обмежена межами первісного племені територіально і межами одного покоління хронологічно. Людина живе у вічному сьогодні, минуле й майбутнє є зворотними, вони утворюють кругообіг, у якому складно визначити об'єктивні орієнтири спрямованості історичного процесу. Разом з тим, людина не відокремлена від природи, причетна до навколишнього середовища, що дозволяє їй залишатися цілісною істотою. Основною формою передачі повідомлень є усна комунікація (оповідання, притчі і т. д.), яка не тільки має надто обмежений потенціал збереження соціально значущої інформації, а й зберігає свою ефективність лише за умови збереження колективного устрою життя. Найбільш поширена фігура комунікатора у традиційному суспільстві – це старійшина роду або племені, який передає вироблені попередніми поколіннями знання й навички своїм нащадкам і молодшим родичам.

Поява писемності дозволяє комунікації значно розширитися, оскільки кодування інформації за допомогою символів і знаків відкриває шлях зберігання й накопичення знань у суспільстві, незалежно від конкретних носіїв цього знання. Папірус або пергамент можуть легко транспортуватися на значні відстані або передаватися з покоління в покоління без спотворення, природного в суспільстві усної комунікації. Сама структура письмового тексту сприяє раціоналізації людини і розвитку у неї абстрактного мислення, оскільки зв'язок з конкретними речами, ще відчутний в ієрогліфах, абсолютно втрачається з появою алфавіту. Людина починає мислити не метафорами, а поняттями. Таким чином, поява письмового типу комунікації з необхідністю веде до розширення інформаційного простору і гнучкішої його спеціалізації, оскільки в раніше єдиному просторі починають виділятися стійкі комунікативні канали, що спеціалізуються на передачі певної інформації. У соціальному аспекті спеціалізація інформаційного простору, що посилюється, приводить до виділення окремих ремесел, кожне з яких має на увазі оволодіння навичками й “секретами майстерності”, яка і є основним предметом комунікації всередині соціальної спільноти представників конкретної професії. Цікаво, що ще в середні віки, коли рівень писемності був низьким, книги слугували сховищем інформації, а не виконували повчальну функцію, оскільки звичною справою було читання вголос або розгляд ілюстрацій – основним каналом отримання інформації залишався аудіовізуальний. Августин Блаженний вражав сучасників своїми уміньми, які ми б зараз назвали читанням “про себе”, але в книжкову епоху цей тип отримання інформації стає визначальним, людина залишається наодинці з книгою.

Комунікативні канали в умовах такого типу суспільного устрою не припускають наявності крупної соціальної аудиторії, тому основним механізмом соціальної структури є клановість, замкнутість інформаційних потоків у відносно вузькій площині політичної верхівки суспільства. Зрозуміло, комунікації і в традиційному суспільстві існували на всіх рівнях суспільного устрою, але найбільш значущі рішення ухвалювалися і транслювалися в межах обмеженої групи людей, об'єднаних, як правило, загальним походженням (династія). Характерною межею повсякденних комунікацій Маклюен вважає неструктурованість інтересів широких верств населення і, як наслідок, відсутність механізмів інформаційної репрезентації цих інтересів.

Інакше кажучи, комунікативні канали у традиційному суспільстві працювали лише в одному напрямі, доносячи до народних мас стратегічно важливі рішення, але не доносячи до правлячої верхівки реакції у відповідь. За словами А. Соловйова, який приєднується до позиції Маклюена, “в інформаційному просторі традиційного суспільства було значущим лише те поле, яке формувалося в дуже обмеженому,

верхньому рівні соціуму, а базові комунікації у цьому просторі склалися без участі соціальних аудиторій, чиї інформаційні контакти не мали яких-небудь владних значень” [11, с. 35]. Нерівноважний розподіл комунікативних каналів призводив до виділення в інформаційному просторі традиційного суспільстві двох чітких сегментів, що умовно позначаються як “політична інформація” і “соціальна інформація”, інформаційний обмін між якими міг виникати лише спорадично і не приводив до стійких комунікативних зв’язків.

XX ст., разом з багатьма іншими звершеннями, видозмінило й пануючий тип комунікації – на зміну книзі прийшов екран, який багато в чому повернув людину до часу, коли інформація доносилася до свідомості за допомогою візуального ряду (простіше кажучи, зображення, а не тексту). М. Маклюен оптимістично вважав, що телебачення, відновлюючи втрачену гармонію між раціональним і тілесним, між візуальним і вербальним, між понятійним і метафоричним, повертає людині цілісність і повноту сприйняття й переживання нею світу [13]. Через декілька десятків років цей прогноз вже не виглядає реалістичним. Телебачення, а тим більше Інтернет, переносить людину навіть у найвіддаленіші куточки планети, дає ілюзорну можливість відчувати себе учасником подій на іншому кінці земної кулі, що народжує, за словами Ж. Бодрійяра, “емоційну відчуженість”. Телеглядач може, сидячи на дивані, спостерігати за ходом війни в Лівії, навіть більше – війна для нього існує лише у вигляді екранної заставки, яку можна змінити одним натисненням кнопки.

Разом з тим, інформаційний простір постіндустріального суспільства виступає як закономірна стадія розвитку суспільства і його компонентів, тому цілком виправданим уявляється застосування до його аналізу тих методів, які були апробовані на дослідженні попередніх історичних епох. Можна погодитися з російським дослідником В. Устьянцевим, що “ступінь застосовності класичних і некласичних парадигм інформаційного простору індустріального суспільства до аналізу постіндустріального суспільства пояснюється тим, що інформатизація соціуму не підриває просторові структури, що склалися, а змінює форми соціальної детермінації людської діяльності у просторі” [14, с. 5].

Висновки.

Таким чином, зазначимо, що комунікаційну природу інформаційного простору можна виразити у наступному. Комунікаційний підхід будується на теорії “публічної інформації” Ю. Хабермаса і еволюціоністському баченні засобів комунікації М. Маклюена. Його безперечною перевагою порівняно з існуючими соціально-філософськими підходами є зосередженість на питаннях структуризації інформаційного простору і виявлення його значущості в повсякденному житті сучасної людини. Комунікація є невід’ємним феноменом життєвого світу людини, забезпечуючи інтерсуб’єктивний характер її утворення й функціонування. Життєвий світ, у свою чергу, виступає як межа комунікації, зумовлюючи наявність схожих для всіх учасників комунікації тем спілкування; умова комунікації, оскільки наявність життєвого світу є фундаментальною властивістю спільності різних індивідів, що долає різницю точок зору, а також джерело сенсів комунікації, на якому базуються сформульовані в процесі взаємодії точки зору.

Використана література

1. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас. – М. : Наука, 1992. – 176 с.
2. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб. : Наука, 2000. – 400 с.

3. Гуссерль Э. Картезианские размышления / Э. Гуссерль – СПб. : Наука, Ювента, 1998. – 480 с.
4. Шюц А. Структура повседневного мышления / А. Шюц // Социс. – 1988. – № 2. – С. 129 – 137.
5. Фуре В.Н. Философия незавершенного модерна Ю. Хабермаса / В.Н. Фуре. – Минск : Харвест, 2000. – 224 с.
6. Мошак Н.Н. Особенности политики информационной безопасности в инфокоммуникационной сети / Н.Н. Мошак, И.А. Тимофеев // Электросвязь. – 2005. – № 9. – С. 23 – 28.
7. Горбулін В.П. Інформаційні операції та безпека суспільства : загрози, протидія, моделювання : монографія / В.П. Горбулін, О.Г. Додонов, Д.В. Ланде. – К. : Інтертехнологія, 2009. – 164 с.
8. Косюк О.М. Гра – інформація – комунікація : генетичний розтин розважальної продукції електронних мас-медіа : монографія / О.М. Косюк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – 231 с.
9. Семигіна Т.В. Інформаційне забезпечення соціальної сфери / Т.В. Семигіна. – К. : Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. – 156 с.
10. Основы теории коммуникации ; под ред. М. Василика. – М. : Наука, 2003. – 342 с.
11. Политические коммуникации ; под ред. А.И. Соловьева. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 332 с.
12. Бодрийяр Ж. Реквием по масс-медиа / Ж. Бодрийяр // Поэтика и политика. – СПб. : Алетейя, 1999. – С. 193 – 226.
13. Маклюэн Г.М. Галактика Гутенберга. Становление человека печатающего / Г.М. Маклюэн. – М. : Академический Проект : Фонд “Мир”, 2005. – 495 с.
14. Устьянцев В.Б. Пространство информационного общества / В.Б. Устьянцев // Информационная цивилизация: пространство, человек, культура. – Саратов : Изд-во Поволжского межрегионального уч. центра, 2000. – С. 3 – 10.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 321.01:351

ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ Є.Л., аспірант НТУУ “КПІ”

**ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ МОДЕЛЕЙ
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ "ЗМІ-СОЦІУМ-ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА"**

***Анотація.** Робота присвячена дослідженню та моделюванню взаємозв'язків засобів масової комунікації, громадської думки та політики на прикладі подій прийняття Податкового кодексу в Україні в 2010 – 2011 роках. Розглядаються моделі взаємозв'язку засобів масової інформації (ЗМІ), соціуму та політики, наводяться приклади отриманих результатів.*

***Ключові слова:** контент-аналіз, моделі впливу ЗМІ, вплив ЗМІ.*

***Аннотация.** Работа посвящена исследованию и моделированию взаимосвязей средств массовой коммуникации, общественного мнения и политики на примере событий принятия Налогового кодекса в Украине в 2010 – 2011 годах. Рассматриваются модели взаимосвязи средств массовой информации (СМИ), социума и политики, приводятся примеры полученных результатов.*

***Ключевые слова:** контент-анализ, модели влияния СМИ, влияние СМИ.*

***Summary.** This work is dedicated to researching and modeling of the relationships of mass media, public opinion and policy developments for example the Tax Code in Ukraine in 2010 – 2011. Considers a model of relationship mass media, public and politicians, as well as examples of the results.*

***Keywords:** content analysis, media effects model, the impact of media.*

Постановка проблеми. Формування загальної думки соціуму в сьогоденному житті неодмінно пов'язане з впливом засобів масової інформації. Отримання новин з усього світу в сфері політики, економіки, науки та навіть розваг через мас-медіа стало незмінним атрибутом сучасного життя будь-якого громадянина. Функція засобів масової інформації (далі – ЗМІ) полягає в розповсюдженні телевізійних та радіопрограм, преси, періодичних публікацій, новин та аналітичних оглядів у друкованому вигляді та у всесвітній мережі Інтернет. Вплив мас-медіа є дуже різноманітним та виражається в наступному [1]: поінформованість аудиторії; настанови аудиторії; поведінка аудиторії.

Результатами впливу засобів масової інформації можуть бути [1] зміни в: поведінці соціуму; настановах соціуму (бо поведінка і настанови не можуть бути ототоженні); знаннях соціуму – як наслідок більшої поінформованості.

Метою статті є дослідження та моделювання взаємозв'язків засобів масової комунікації, громадської думки та політики.

Виклад основних положень. Для дослідження впливу ЗМІ та відповідної реакції соціуму була вибрана тематика громадської активності населення України під час прийняття Податкового кодексу. Вибір зазначених подій в якості досліджуваних обумовлено їх “яскравістю” порівняно з іншими проявами громадської активності. Нагадаємо, що прийняття Податкового кодексу в Україні супроводжувалося різноманітними акціями протесту, мітингами та демонстраціями підприємців, що сумарно отримали назву “Податковий Майдан”. Для виконання розрахунків щодо підтвердження або спростування окремих моделей були розроблені спеціальні фільтри та виконано роботу з контент-аналізу потоків ЗМІ України за допомогою програмно-аналітичного інструменту InfoStream [2]. Суть контент-аналізу полягає в систематичному відокремленні та фіксації зазначених одиниць виміру тексту, квантифікації отриманих даних і наступній інтерпретації результатів задля оцінки та прогнозування поведінки діючих систем [3, 4].

На першому кроці моделювання за основу взято **модель “S-R”** (“стимул – реакція”), що була одним з перших підходів до розуміння впливів ЗМІ [1]. Інформаційний потік, що йде від мас-медіа, розглядається як незалежна, а аудиторія та її досвід, настанови та поведінка – як залежна змінна. Відповідно до досліджуваних подій до змінної “стимул” відносяться події з затвердження проекту закону про податкову реформу у Верховній Раді та Адміністрації Президента. Змінна “реакція” має містити дії представників опозиції, що викликані подіями змінної – “стимул”. Побудовані вербальні моделі наведено в Табл. 1. Розроблені в системі фільтри дозволяють виконувати підрахунок кількості статей, що були зафіксовані системою у визначений день дослідження, та містять відповідні слова та словосполучення, котрі поєднані логічними операціями (~ – слідування одного слова за іншим, & – логічне “І”, | – логічне “АБО”). Наведені вербальні моделі виокремлюють лише ті статті, що відносяться до подій в Україні – умова “country.UA”, а також джерелом яких є українські ЗМІ – “geo.UA”. Якщо перша умова дозволяє обмежити досліджувані явища в рамках однієї держави, то друга умова дозволяє відхилити “хибні” потоки новин (наприклад, ті новини закордонних ЗМІ, що використовуються для інформаційних впливів та війн [5]).

Таблиця 1

Змінна	Вербальна модель
Стимул	((подат~кодекс) (налогов~кодекс)
(подат~реформ) (налогов~реформ))&(country.UA geo.UA*)
Реакція	((подат~кодекс) (налогов~кодекс) (подат~реформ) (налогов~реформ))
&(митинг пикет мітинг пікет)&(country.UA geo.UA*)

За результатами використання фільтрів отримано інформацію щодо кількості статей, що містять в собі слова та словосполучення з вербальної моделі. Аналіз даних виконувався за період з 01.01.2010 р. по 31.07.2011 р., тобто охоплено весь час, протягом якого приймався законопроект про податкову реформу, до моменту завершення дії апробаційного періоду Податкового кодексу. Інформація про отримані дані відображена на Рис.1 та 2.

Розроблена у такий метод модель дозволяє лише оцінити кількісну міру впливу “стимулу” на думку громади. Співвідношення кількості статей змінної “реакція” до кількості статей змінної “стимул” в розрізі кожного окремого дня дослідження визначає “коефіцієнт корисної дії” впливу ЗМІ. **Головним прикладним результатом**, що дозволяє отримати **модель “S-R”**, є інформація про проміжок часу між піковими значеннями “стимулу” та “реакції”, тобто затримку реакції соціуму на вплив з боку ЗМІ. В нашому випадку він становить близько одного місяця.

Наступними моделями, що були розроблені на шляху еволюції моделювання впливу ЗМІ на громаду, були:

1) **модель “O-S-O-R”**, що включає в себе етапи взаємодії громади та мас-медіа: “Обумовлюючі змінні”, “Комунікація мас-медіа”, “Проміжні змінні”, “Досвід, настанови та поведінка реципієнтів”. Дана модель є вдосконаленою **моделлю “S-R”**, що враховує проміжні змінні [1];

2) **модель двоступеневого потоку інформації**. Згідно з даною моделлю ідеї від мас-медіа спрямовуються до лідерів думок (перший ступінь), а від них вже до ідейних прихильників (другий ступінь) [1]. Таким чином реалізуються два односторонніх спрямованих потоки: від мас-медіа до лідерів та від лідерів до ідейних прихильників;

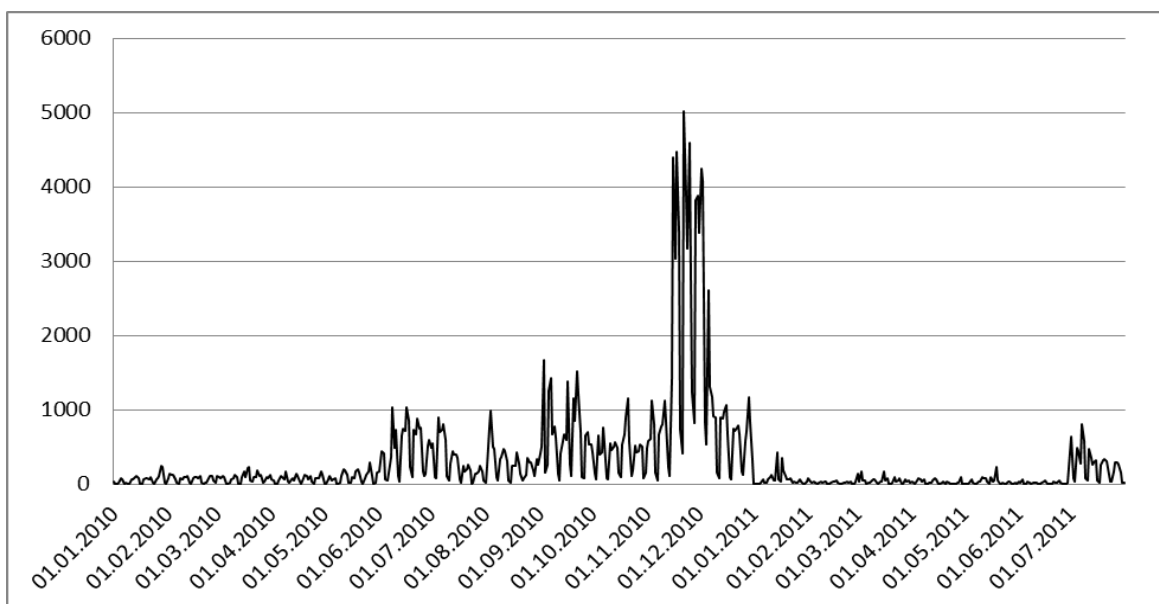

Рис. 1. Кількість статей мас-медіа українського простору Інтернет, що відповідає визначеному фільтру “стимул”

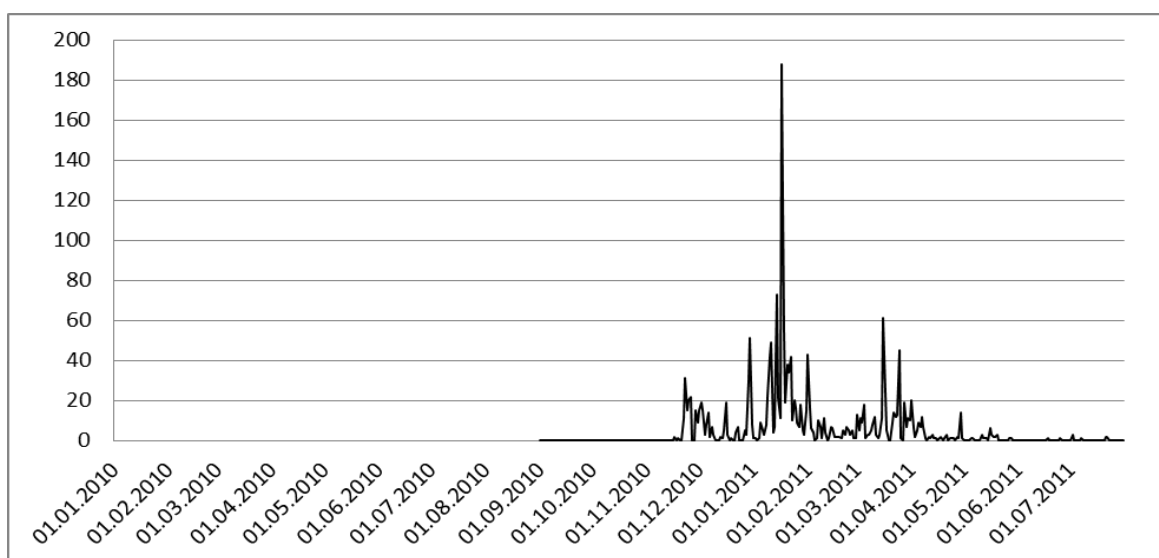

Рис. 2. Кількість статей мас-медіа українського простору Інтернет, що відповідає визначеному фільтру “реакція”

3) **модель двочиклічного потоку інформації** враховує недоліки, що наявні в попередній моделі. Її концепція полягає в тому, що інформаційний потік є одноступеневим, а процес впливу – двоступеневим потоком інформації:

- інформація від мас-медіа надходить відразу до всіх членів аудиторії, що сприймає її з однаковою уважністю;
- мас-медіа можуть впливати лише на настанови лідерів думок, але не на настанови ідейних прихильників;
- ідейні прихильники сприймають інформацію, що несумісна з ними;
- лідери думок звертаються за порадами до інших лідерів думок;
- будь-хто може взяти ініціативу комунікації у свої руки.

Однак отримати підтвердуючі показники для даних моделей за допомогою контент-аналізу неможливо у зв'язку з тим, що не існує можливості відокремити проміжні змінні в моделі “O-S-O-R”, а в **моделях двоступеневого та двоциклічного потоку інформації** – виконати опис процесу інтерпретації інформації ідейними лідерами та її сприйняття аудиторією за допомогою вербальних моделей.

Всі зазначені вище моделі не дозволяють оцінити “міру важливості” новин у відношенні до згадувань інших подій в новинах мас-медіа. Для визначення пріоритетності новин щодо прийняття Податкового кодексу в Україні порівняно з іншими новинами пропонується виконати побудову інших моделей – **моделі важливості та моделі поінформованості** [1].

Головна ідея **моделі важливості** полягає в припущенні, що ЗМІ впливають лише на визначення тем, що мають розглядатися як важливі. За моделлю мас-медіа оцінює теми за рахунок певних технік виконання (виділення новинарної площі, частоти згадувань).

Принцип моделі поінформованості: ЗМІ впливають лише на ті теми, які взагалі привернуть громадську увагу. Тематами мас-медіа є нові події або нові обставини відомих справ, а громада та аудиторія переймаються тими темами, про які вони повідомляють. **Найкращим показником**, на думку авторів роботи, у такому випадку слугуватиме відсоткова частка новин, що присвячені досліджуваній тематиці, у загальній кількості статей у щоденному розрізі. Для цього виконано побудову вербальних моделей наступним чином (Табл. 2):

Таблиця 2

Тип даних	Вербальна модель
Статті з досліджуваної тематики	((подат~кодекс) (налогов~кодекс)
(подат~реформ) (налогов~реформ))
&(country.UA geo.UA*)
Загальна кількість статей	(country.UA geo.UA*)

Отримані результати відображено на Рис. 3.

Прикладне застосування отриманих даних за **моделями важливості та поінформованості** полягає в розрахунку міри поінформованості громади певною тематикою.

Модель використання та задоволення ґрунтується на припущенні, що люди активно використовують засоби масової інформації для задоволення своїх власних потреб, тому в центрі теорії перебувають саме потреби. **Головні положення** моделі в наступному:

- аудиторія використовує засоби масової інформації;
- використання має характер задоволення власних потреб;
- на поведінку, пов'язану з використанням ЗМІ, впливають соціальні та психологічні чинники.

Отримані раніше дані якоюсь мірою можуть бути інтерпретовані як підтвердження **моделі використання та задоволення** на основі того факту, що після задоволення потреб протестуючих осіб (пікова точка графіків) фіксується різкий спад активності, оскільки потреби представників “Податкового Майдану” задоволені і в них поки що відсутні інші вимоги.

Щодо **інтегративної моделі задоволення**, то вона враховує існуючу критику до розглянутої вище **моделі використання та задоволення**. В даній моделі чітко розрізняються **очікувані й отримані задоволення**, а також врахована зворотна дія від отриманих задоволень на потрібні задоволення [1].

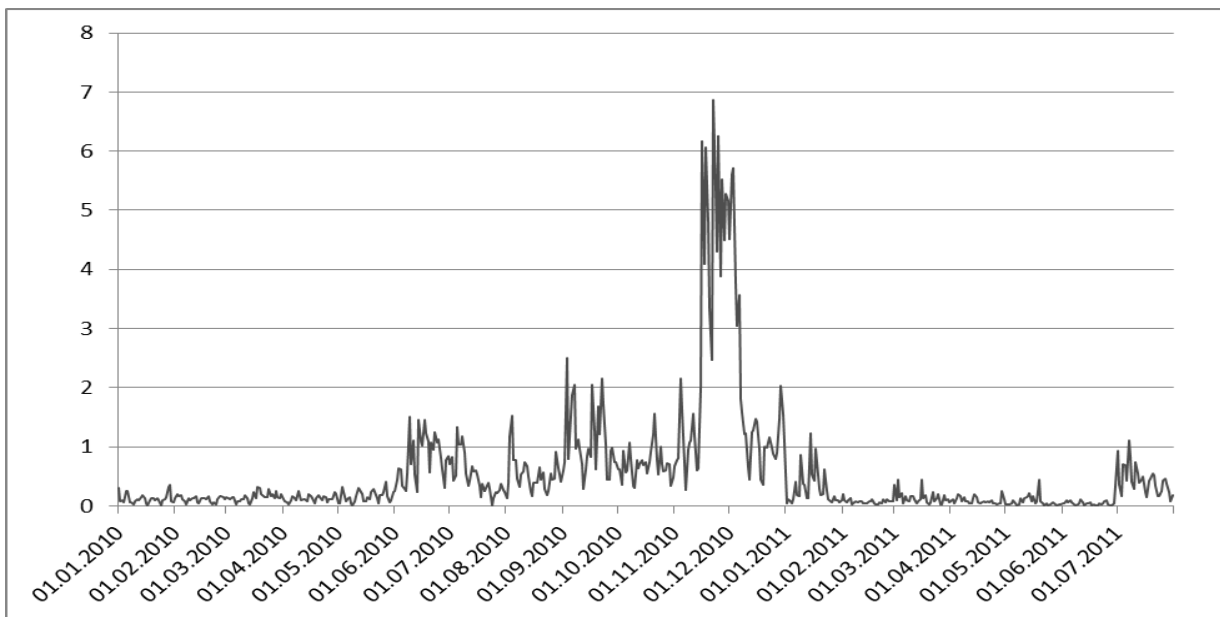

Рис. 3. Відсоткова частка статей, що відносяться до тематики податкової реформи в Україні в 2010 – 2011 рр.

Отримані показники моделі “S-R” та моделі поінформованості дуже добре відображають міру впливу засобів мас-медіа на соціум. На їх основі можливо виконувати аналіз взаємозв’язку ЗМІ та думки громади, виконувати прогноз розвитку ситуації у разі оприлюднення у пресі певних новин. Однак зазначені моделі **не дозволяють** проводити аналіз дій в розрізі всіх учасників подій щодо прийняття податкової реформи. Однією з причин “яскравості” подій, що розгорталися довкола процесу прийняття Податкового кодексу, була **політична складова**, тому, на думку авторів роботи, до досліджуваних моделей слід додати моделі, що враховують політичні складові, та розглядати взаємозв’язок трьох складових: ЗМІ, соціуму та політики. Так, наприклад, модель, запропонована **McCombs and Shaw**, полягає у тому, що ЗМІ **замовляють** те, що громадськість вважає важливими питаннями. Чим більша увага приділяється предмету, тим більше громадськість вважає його важливим для порядку денного політики, і навпаки [6]. Автори моделі **Rogers and Dearing** доводять, що слід розмежовувати три типи порядку денного: ЗМІ, громадськість і політику. На противагу **McCombs and Shaw** вони показують, що встановлення порядку денного – процес більш інтерактивний [6]. Модель встановлення порядку денного **Rogers and Dearing** подана у графічній формі на Рис. 4.

Розглянемо **модель Downs**, яка пов’язує ідею існування циклу між ЗМІ у встановленні порядку денного і предметами політики (Рис. 5).

Ця модель розглядає п’ять етапів циклу уваги до предмета політики:

Етап 1: Передпроблема. Експерти і виробники політики можуть усвідомлювати проблему, може формуватися нове знання, але громадський інтерес незначний.

Етап 2: Тривожне відкриття та ейфорійний ентузіазм. Предмет визнається як проблема у зв’язку з катастрофою чи подією, що зосереджує стурбованість і призводить до вимоги урядових дій.

Етап 3: Обрахунок витрат і вигод. Виробники політики і громадськість усвідомлюють вартість досягнення прогресу.

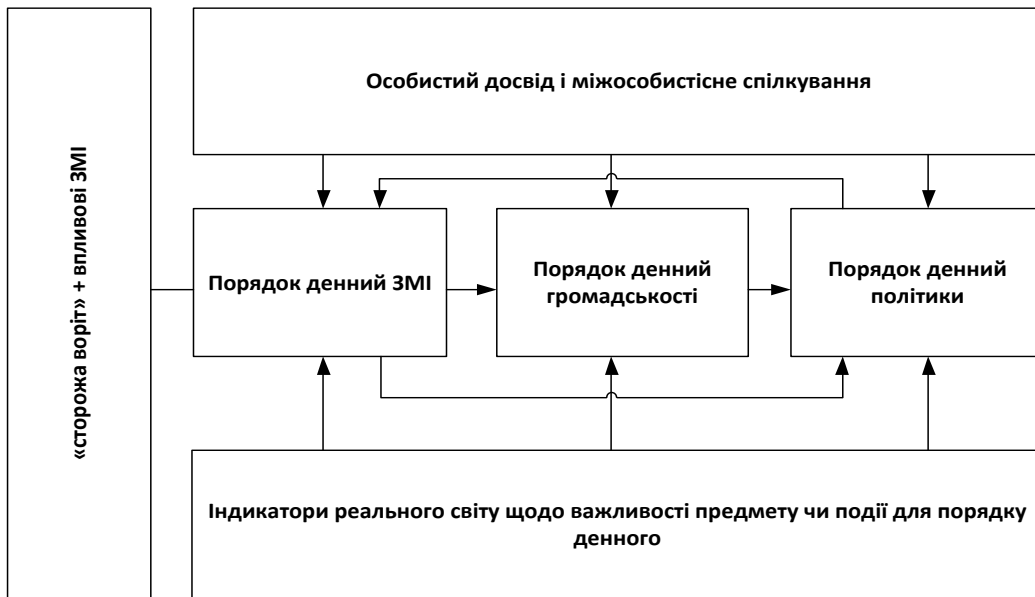

Рис. 4. Модель Rogers and Dearing для встановлення порядку денного

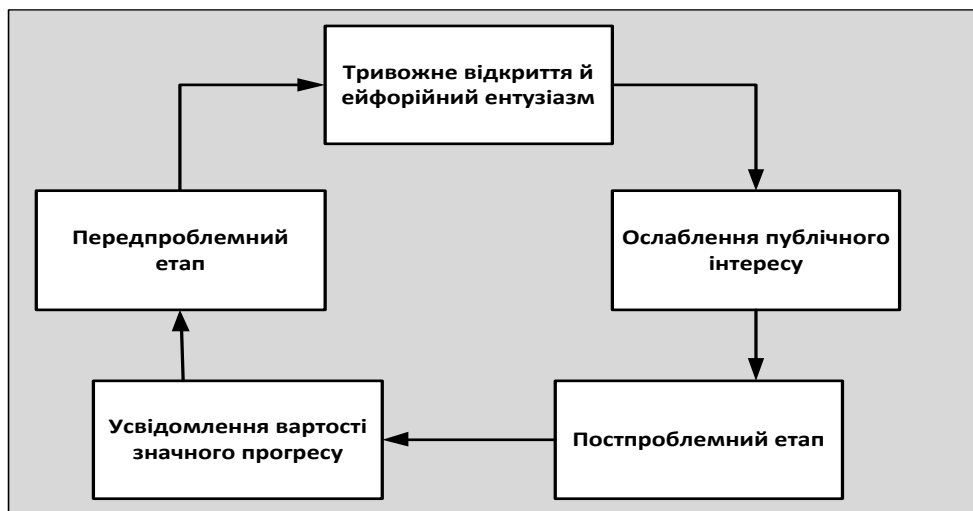

Рис. 5. Цикл уваги до предмета політики за Downs

Етап 4: Ослаблення громадського інтересу до предмета.

Етап 5: Стан спокою. Постпроблемна фаза, коли предмет поступово зникає з публічного порядку денного. У громадській думці й порядку денному політики замість даного предмета з'являються нові предмети.

На основі моделі Downs Timoti O’Riordan визначив чотири фактори, що чинять вплив на порядок денний ЗМІ: особистості; групи тиску; події; інституційні невдачі.

Розглянемо побудову моделі Timoti O’Riordan на прикладі подій, що розглядаються. Визначимо головних учасників:

- представники влади в Україні: Президент, політики, міністри, конституційні судді;
- представники опозиції: Тимошенко Ю., Яценюк А.;
- підприємці;
- міжнародні організації: Міжнародний валютний фонд.

Основні події, що відбувалися в рамках процесу прийняття Податкового кодексу, відображені на Рис. 9. Таким чином, групи тиску чинять вплив на прийняття рішень особистостями, що в свою чергу також є творцями подій, самі групи тиску також є ініціаторами демонстрацій, страйків, мітингів та протестів. Частина подій з їх загальної сукупності є інституційними невдачами, які, в свою чергу, знову ж таки спонукають особистостей до нових дій та прийняття нових рішень.

Зазначені об’єкти (групи тиску, особи, події та інституційні невдачі) є тими об’єктами, що **безпосередньо** впливають на порядок денний ЗМІ. В новинах ЗМІ набувають свого віддзеркалення всі події щодо прийняття Податкового кодексу, спричинені або ж групами тиску, або ж особистостями. Саме тому дослідження текстів новин дозволяє “поновити” загальну картину впровадження Податкового кодексу в Україні.

Таблиця 3

Назва фільтру	Опис фільтру
Податковий кодекс	(податк~кодекс) (налогов~кодекс) & (country.UA geo.UA*)
Податковий майдан	(налогов~майдан) (податков~майдан) & (country.UA geo.UA*)
Громадська активність	((податк~кодекс)&(майдан хуліган непокор мітинг протест суд суду спротив страйк демонстрац))
((налог~кодекс)&(майдан хуліган неповинов митинг протест суд судеб сопротивлен забастовк демонстрац)&country.ua) & (country.UA geo.UA*)

Отримані результати дослідження наведені на Рис. 6 – 8, де зображено щоденну кількість статей, що відповідають кожному розробленому фільтру.

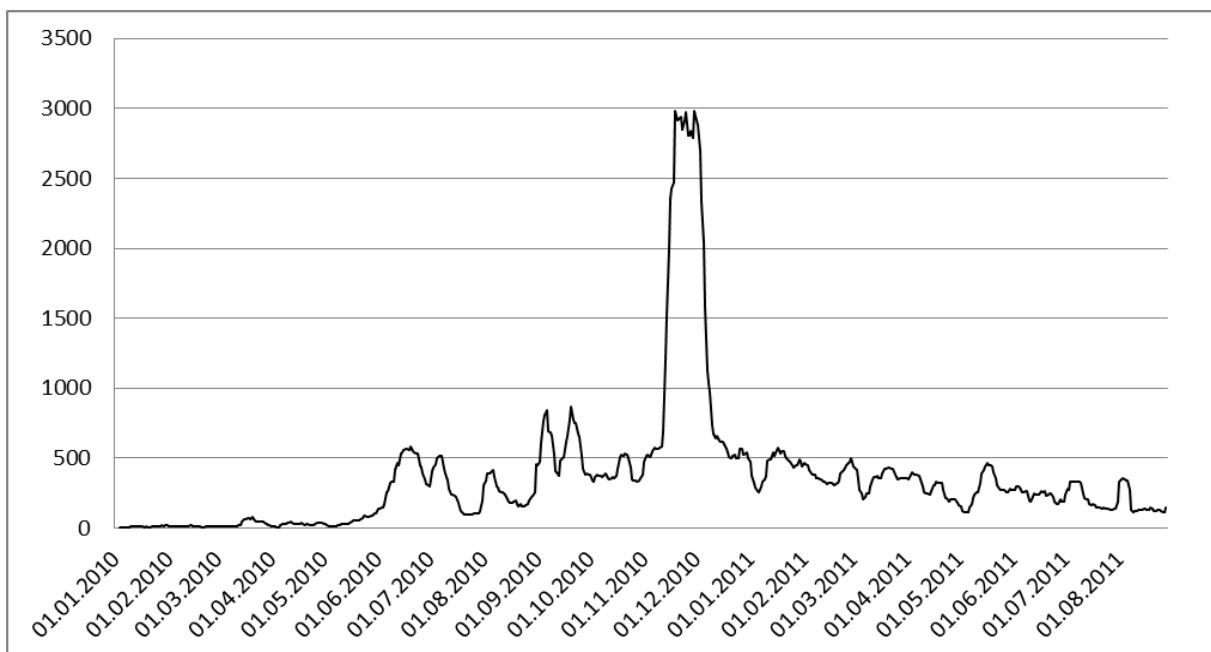

Рис. 6. Кількість статей фільтру “Податковий кодекс”

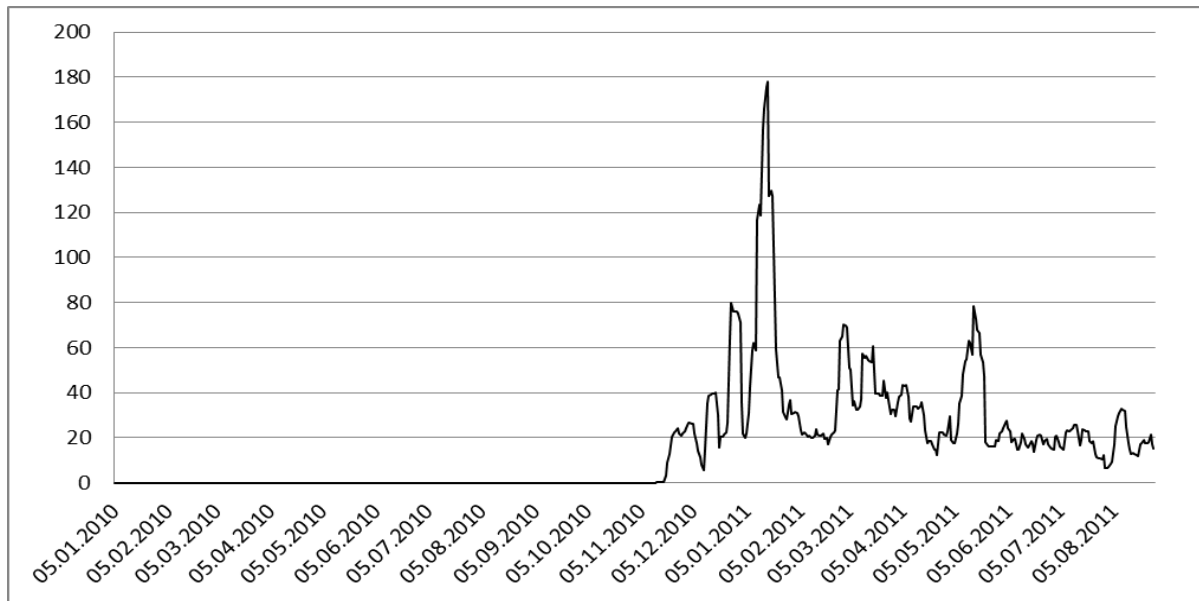

Рис. 7. Кількість статей фільтру “Податковий майдан”

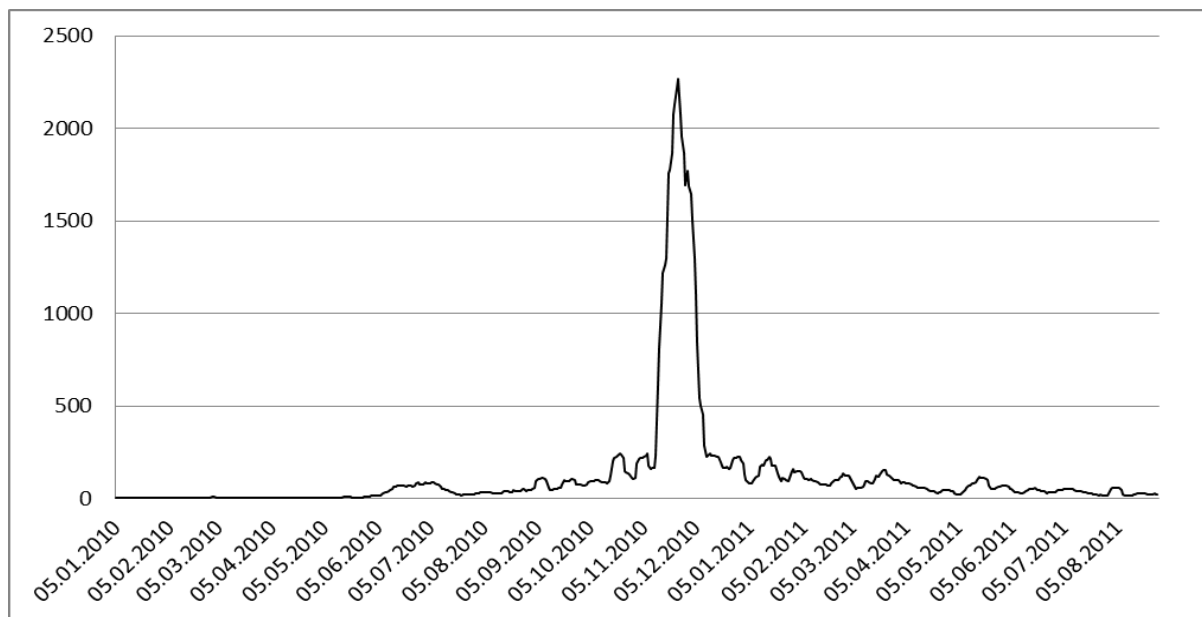

Рис. 8. Кількість статей фільтру “Громадська активність”

Піки кривих, що відображають громадську активність та “податковий майдан”, збігаються з визначеними нами датами в моделі **Timoti O’Riordan** (Рис. 9):

- 12.10.2010 р. – у Львові пройшла масова акція протесту підприємців проти прийняття Податкового кодексу, після чого акції проводились в інших регіонах та набули загальнонаціонального характеру.

- 16.11.2010 р. – ВР почала розгляд Податкового кодексу в другому читанні. Прийняті в цілому I-V розділи. І саме цього дня в Києві почалися мітинги підприємців проти прийняття даного кодексу.

Зменшення інтенсивності громади відповідає іншим подіям:

- 24.11.2010 – представники влади пішли на поступки підприємцям у питанні спрощеного оподаткування (прийнято рішення про внесення визначених поправок).

Модель Тімоті О Ріордана

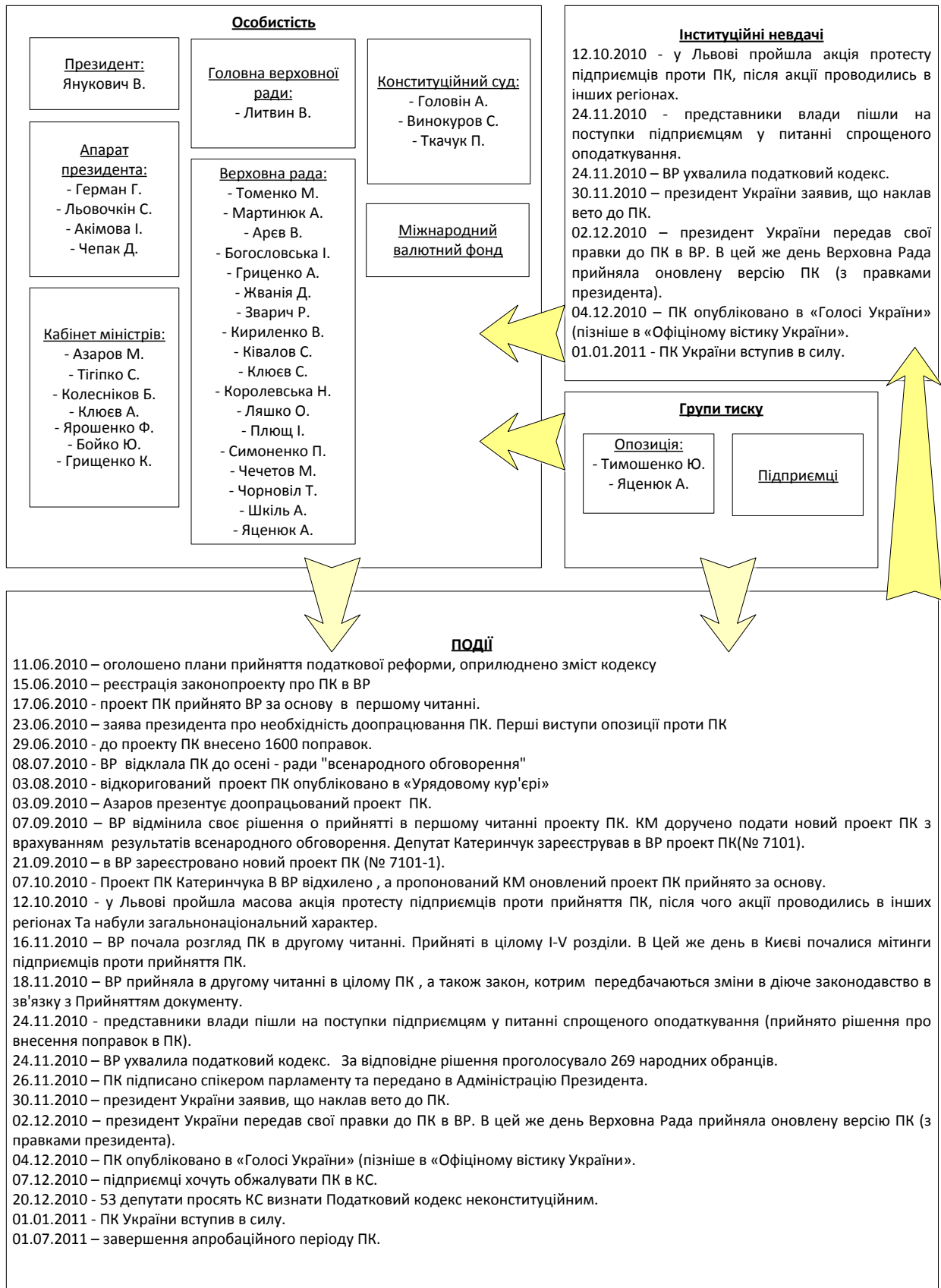

Рис. 9. Модель Timoti O’Riordan у застосуванні до подій прийняття податкового кодексу в Україні (на схемі прийнято скорочення ПК – Податковий кодекс)

На основі моделі **Timoti O’Riordan** стає можливим виконувати **аналіз розвитку ситуацій** у прив’язці до певних подій та особистостей, а на графіках інтенсивності громадської активності можна виділяти ключові точки розповсюдження думки соціуму. В самій моделі **Timoti O’Riordan** вже закладено основні положення моделі “S-R”, у даному випадку “стимулом” є як дії самої влади (особистості), так і дії груп тиску, до котрих входять опозиційні сили. “Реакція” віддзеркалюється активністю населення.

На думку авторів моделі **Cook and Skogan**, на піку своєї важливості питання має три підтримуючих чинники: урядову бюрократію, ЗМІ та громаду політики [6]. Остання складається з осіб та організацій, які залучені чи стурбовані конкретними питаннями. На певному етапі виникає гідний довіри інший погляд на питання (див. (1) на Рис. 10). Він висуває альтернативне визначення проблеми, її масштабів чи її серйозності. У результаті (2) проблема буде переформована. Цей процес переформування спричинить більшу різноманітність аргументів, що проявиться в зниженні бюрократичної участі, зменшенні уваги ЗМІ й ослабленні зв’язків між членами громади політики. Наступна фаза полягатиме в подальшому переформуванні проблеми, фрагментації бюрократії (3), ослабленні громади політики й низькому рівні інтересу з боку ЗМІ. В цей момент питання більше не матиме пріоритету в порядку денному політики.

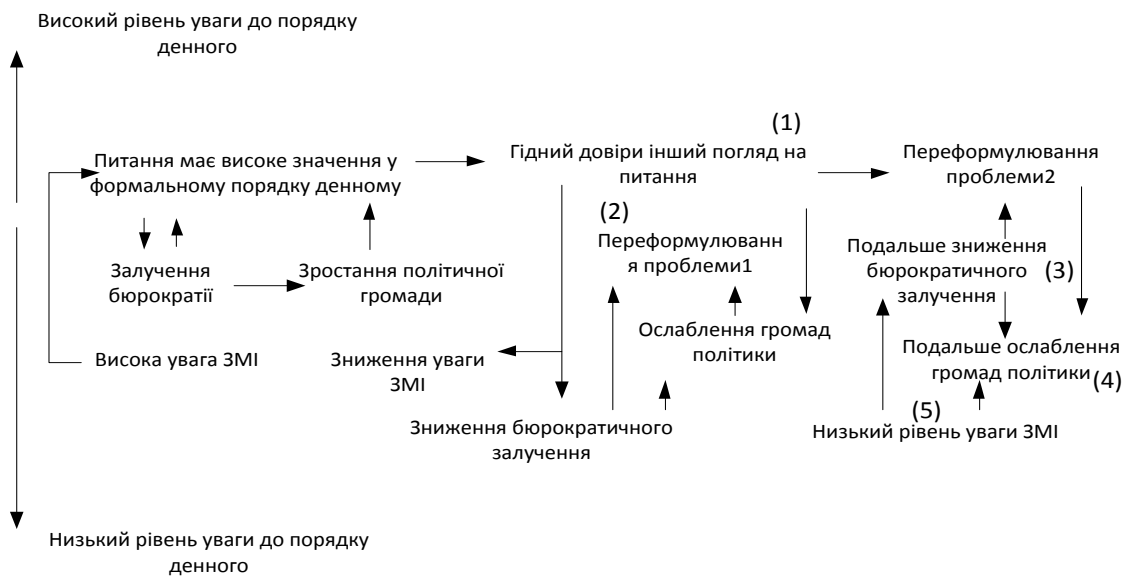

Рис. 10. Модель посилення інтересу до питання за **Cook and Skogan**

Модель Cook and Skogan корисна тим, що встановлює зв’язки між теоріями формулювання проблеми, які підкреслюють конструктивну природу проблеми політики, і теоріями, які розглядатимуться нижче і які розглядають процес вироблення політики як такий, що включає в себе “мережі” взаємодії.

Модель Лассуелла – модель впливу ЗМІ на аудиторію, запропонована в 1948 р. Г. Лассуеллом, передбачає відповіді на запитання:

- 1) хто надсилає інформацію?
- 2) що міститься в інформації?
- 3) за якими каналами інформація передається?
- 4) кому адресується інформація?
- 5) який ефект викликає інформація?

Дана модель є композицією моделей, що перераховані вище, так, наприклад, **модель “S-R”** надає відповідь на питання 1 та 4. Відповідь на питання 5 міститься у всіх попередніх моделях, які по-різному інтерпретують отримані результати.

Висновки.

Існуюча проблема дослідження реакції соціуму на дії влади щодо реформування податкової системи України ставить перед дослідниками багато завдань, які стосуються вибору моделей та методів досліджень.

Можливо зробити висновок про зростання складності вищенаведених моделей з їх вдосконаленням. Застосування цих моделей до проблеми реформування податкової системи надає можливість моделювання подібних соціальних процесів. Практичні результати застосування кожної з розглянутих моделей наведені в Таблиці 4.

Таблиця 4

Практичні результати застосування моделей взаємодії соціуму, мас-медіа та державної політики

Назва моделі	Прикладний результат застосування	Можливість побудови моделі за даними контент-аналізу (приклад використовуваного фільтру)
Модель “S-R” (“стимул – реакція”)	Головним результатом, який дозволяють отримати моделі “S-R” та “O-S-O-R”, є інформація про проміжок часу між піковими значеннями “стимулу” та “реакції”. Таким чином, дослідник має можливість отримати час затримки реакції соціуму на вплив з боку ЗМІ	Стимул
((подат~кодекс) (налогов~кодекс)
(подат~реформ) (налогов~реформ))&
(country.UA geo.UA*)
Реакція
((подат~кодекс) (налогов~кодекс)
(подат~реформ) (налогов~реформ))
&(митинг пикет митинг пикет)&(country.UA geo.UA*)
Модель “O-S-O-R”		Аналогічний попередньому
Модель двоступеневого потоку інформації	Застосування моделей двоступеневого та двоциклічного потоку інформації дозволяє виконати опис процесу її інтерпретації ідейними лідерами, її сприйняття аудиторією за допомогою вербальних моделей	Не існує можливості
Модель двоциклічного потоку інформації		Не існує можливості
Модель важливості	Отримання даних за моделями важливості та поінформованості надає інформацію щодо міри поінформованості громади певною тематикою	Статті з досліджуваної тематики:
((подат~кодекс) (налогов~кодекс)
(подат~реформ) (налогов~реформ))
&(country.UA geo.UA*)
Загальна кількість статей:
(country.UA geo.UA*)
Моделі поінформованості		
Модель використання та задоволення	Результат застосування моделей – отримання якісних та кількісних показників міри задоволення соціуму діями влади, оцінка сподівань соціуму	Не існує можливості
Інтегративна модель задоволення		Не існує можливості
McCombs and Shaw	Встановлення коефіцієнту залежності приділення уваги предмету дослідження і його висвітленню у пресі	Не існує можливості

Rogers and Dearing	Головним результатом даної моделі є встановлення залежності порядку денного політики, ЗМІ та громади	Не існує можливості
Модель Downs та модель Timoti O’Riordan	Отримання результатів аналізу розвитку ситуацій у прив’язці до певних подій та особистостей, вираження отриманих результатів в якісних та кількісних показниках	Податковий кодекс: (подат~кодекс) (налогов~кодекс) & (country.UA geo.UA*)
Податковий майдан (налогов~майдан) (податков~майдан) & (country.UA geo.UA*)
Громадська активність ((податк~кодекс)&(майдан хуліган непокор мітинг протест суд суду спротив страйк демонстрац)) (налог~кодекс)&(майдан хуліган неповинов митинг протест суд судеб сопротивлен забастовк демонстрац)&country.ua) & (country.UA geo.UA*)
Cook and Skogan	Встановлення зв’язку між теоріями формулювання проблеми, які підкреслюють конструктивну природу проблеми політики, та теоріями, які розглядають процес вироблення політики як такий, що включає в себе “мережі” взаємодії	Не існує можливості
Модель Лассуелла	Оскільки модель є композицією моделей, що перераховані вище, прикладні аспекти застосування даної моделі ідентичні до моделі “S-R”, двоциклічного потоку інформації та моделі використання та задоволення	Не існує можливості

Використана література

1. Штромайер Г. Політика і мас-медіа / Г. Штромайер ; [пер. з нім. А. Орган]. – К. : Вид. дім “Кієво-Могилянська академія”, 2008. – 303 с.
2. Документація інформаційно-аналітичної системи. – Режим доступу : [//www.online.infostream.ua](http://www.online.infostream.ua)
3. Ландэ Д.В. Основы моделирования и оценки электронных информационных потоков / Д.В. Ландэ, В.Н. Фурашев, С.М. Брайчевский, А.Н. Григорьев. – К. : ООО “Инжиниринг”, 2006. – 90 с.
4. Нейсбит Д. Мегатренды / Д. Нейсбит. – М. : ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 384 с.
5. Бухарин С.Н. Методы и технологи информационных войн / С.Н. Бухарин, В.В. Цыганов. – М. : Академический проект, 2007. – 382 с.
6. Парсонс В. Публічна політика: Вступ до теорії й практики аналізу політики / В. Парсонс ; [пер. з англ. О. Дем’янчука]. – К. : Вид. дім “Кієво-Могилянська академія”, 2006. – 549 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 002.6:007

КОРНІЛОВ І.Є., кандидат фізико-математичних наук,
експерт з питань національної безпеки
КЛІТЧЕНКО О.С., кандидат політичних наук,
експерт з питань національної безпеки
АНДРЕЙЧУК В.С., шеф-редактор журналу “Інформація та безпека”

ІНФОРМАЦІЙНА ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПІД ЧАС СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ

Анотація. В статті досліджені методологічні та теоретичні аспекти інформаційної взаємодії суб'єктів масової комунікації під час суспільних трансформацій в Україні. Доведено взаємозв'язок між сутнісними змінами базових соціально-економічних індексів та значущими суспільно-політичними подіями і запропоновано низку заходів із вдосконалення інформаційно-комунікаційних механізмів співпраці органів влади та суспільства.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, інформаційна взаємодія, соціально-економічні та суспільно-політичні трансформації, моделювання, безпека.

Аннотация. В статье исследованы методологические и теоретические аспекты информационного взаимодействия субъектов массовой коммуникации во время общественных трансформаций в Украине. Доказана взаимосвязь между существенными изменениями базовых социально-экономических индексов и значимыми общественно-политическими событиями, предложен ряд мер по усовершенствованию информационно-коммуникационных механизмов сотрудничества органов власти и общества.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, информационное взаимодействие, социально-экономические и общественно-политические трансформации, моделирование, безопасность.

Summary. In this article methodological and theoretical aspects of information exchange between entities of mass communication at the time of social transformations in Ukraine are researched. It is proved the correlation between significant changes in the basic socio-economic indices and significant socio-political events, a number of measures to improve information and communication mechanisms for cooperation of the authorities and society are proposed.

Keywords: information and communication technologies, communication, socio-economic and socio-political transformation, modelling, security.

Постановка проблеми. На етапі започаткування процесів модернізації різних сфер життєдіяльності суспільства, прискореного реформування економічної системи до основних передумов успішної реалізації запропонованих владою ініціатив, створення широкої соціальної бази підтримки державної політики у цих напрямках було віднесено “подолання негативних тенденцій у формуванні довіри людей до влади і держави” [1]. Така постановка задачі з боку влади набуває особливої актуальності на сучасному етапі суспільних трансформацій, оскільки сфера інтересів різних соціальних груп і шарів суспільства значною мірою зміщується у площину політичного протистояння напередодні парламентських виборів 2012 року.

Метою статті є дослідження методологічних та теоретичних аспектів інформаційної взаємодії суб'єктів масової комунікації під час суспільних трансформацій в Україні.

Виклад основних положень. В короткостроковій перспективі (в період підготовки до виборів) поточні результати та проміжні підсумки процесів модернізації і реформування становитимуть предметне середовище взаємовідносин основних протидіючих

суб’єктів – “провладних” та “опозиційних” сил. При цьому природно, що “змагання цих сил за симпатії та прихильність електорату” під час виборчого процесу зростаючими темпами відбуватимуться у площині функціонування інформаційного простору України у сфері застосування інформаційних технологій впливу на громадськість з метою досягнення власних групових інтересів.

Підтвердженням таких висновків можуть слугувати результати моніторингу, які свідчать, що інформаційний простір України функціонує зараз в умовах активного продукування інформаційного ресурсу, розвиток якого:

- являє собою динамічний процес створення, розповсюдження та збереження проблемноорієнтованої інформації;

- відображає та формує за допомогою засобів масової інформації ставлення соціальних груп, суспільних шарів, широких верств населення до трансформаційних процесів;

- впливає на:

- поточне функціонування соціально-економічної та суспільно-політичної сфер життєдіяльності,

- способи реагування суспільства на обрані владою форми та методи реалізації державної політики модернізації і реформування.

В той же час слід визнати, що вказана спрямованість у напрямках розвитку інформаційного простору України, “інформаційне” протистояння “провладних” і “опозиційних” сил буде також істотно впливати на розвиток процесів суспільних трансформацій в середньостроковій перспективі, зокрема, на процес чергових президентських виборів 2015 року. При цьому, той чи інший спосіб використання інформаційного ресурсу, що продукується і використовується, має зараз та матиме у майбутньому безпосереднє відношення до формування:

- позицій емоційного сприйняття і оцінки окремими особистостями та суспільством в цілому соціальних змін і політичних процесів, які відбуваються;

- мотивацій і аргументів, узагальнених позицій і переконань, цілей і інтересів соціальних груп та суспільних прошарків;

- “міфів і пліток” як засобу маніпулювання громадською свідомістю під час реформ.

В цілому ж відображення в інформаційному просторі України процесів модернізації і реформування, а також характеру взаємовідносин основних суб’єктів цих процесів дає підстави для висновку про необхідність корегування загальних принципів управління процесами суспільних трансформацій на сучасному етапі їх реалізації. За своєю сутністю найбільш прийнятним сьогодні для суспільства є усвідомлення того, що:

- фаза “політичного адміністрування” процесів суспільних трансформацій, модернізації та реформування економічної системи вичерпала свої можливості у запропонованих владою способ, формах і методах їх реалізації;

- формат взаємовідносин “суспільство-влада” перейшов у фазу масової комунікації з характерними для суб’єктів взаємодії елементами психологічних форм емоційного ставлення до реформ, сприйняття ходу їх реалізації [2 – 4].

При цьому, в коротко- та середньостроковій перспективі інформаційна складова вдосконалених механізмів реалізації регуляторної політики влади повинна забезпечувати виконання наступних соціальних функцій:

інтерактивної функції прямих та зворотних зв’язків між суб’єктами масової комунікації з метою підвищення ефективності діяльності системи органів державної влади, концентрації зусиль на тих напрямках, які найбільше відповідають очікуванням суспільства;

перцептивної функції забезпечення розуміння та сприйняття громадськістю системних рішень і практичних заходів влади у сфері суспільних трансформацій, підвищення на цих засадах довіри людей до влади та держави.

Створення вдосконалених інформаційно-комунікаційних механізмів підвищення ефективності діяльності влади, підтримки прийняття державних рішень з метою обрання та реалізації оптимальних шляхів забезпечення національної злагоди, сталого соціально-економічного розвитку суспільства, кількісного та якісного підвищення добробуту населення потребує здійснення низки додаткових заходів за спільною участю влади та структур громадянського суспільства. Зокрема, на переконання авторів, потрібно:

- *в методологічному контексті* – започаткувати широке прозоре обговорення у фаховому середовищі особливостей спільного функціонування економічної та політичної систем суспільств з метою визначення деструктивних чинників їх взаємного впливу, запобігання розвитку взаємопов'язаних негативних процесів, налагодження конструктивного діалогу у форматі стосунків “суспільство-влада”;

- *в контексті фундаментальних та прикладних досліджень* – реформувати систему наукового забезпечення та супроводження процесів прийняття і реалізації державних рішень на принципах функціональної міжвідомчої координації, мережної проблемноорієнтованої взаємодії за участю спеціалізованих недержавних структур та профільних наукових центрів з метою систематизації існуючих, розробки додаткових, практичного застосування апробованих наукових засад ситуаційного моделювання, поточного моніторингу, перспективного прогнозування, ефективного менеджменту конфліктних ситуацій;

- *в плані реалізації організаційних заходів* – створити та залучити до практики господарювання дієві комунікаційні механізми співробітництва державних та недержавних структур з метою формування “пакетів соціальних замовлень” різних рівнів, розробки та втілення в життя стратегій їх реалізації шляхом консолідації зусиль суспільства і влади.

Щодо першої групи заходів, на думку авторів, достатньо показовою ілюстрацією взаємозв'язку процесів, які відбуваються в економічній та політичній системах суспільства, є репрезентативне опитування ставлення громадян України до тих чи інших сторін суспільного життя, проведене у грудні 2010 р. дослідницьким інститутом IFAK Ukraine на замовлення Української редакції Deutsche Welle [5]. Опитування проводилося серед дорослого населення країни, при цьому допускалася відповідь на 3 (три) питання із запропонованого переліку.

За результатами опитування понад 83 % відповідей можна групувати за ознаками інформаційного відображення тих чи інших сторін функціонування економічної системи суспільства. В той же час, за аналогічним принципом до питань інформаційного відображення ставлення громадян до політичної системи суспільства можна віднести близько 89 % відповідей.

В разі створення і застосування інформаційно-комунікаційних механізмів підвищення ефективності діяльності влади, більш коректне обґрунтування необхідності спільного розгляду особливостей функціонування економічної та політичної систем суспільства впливає із кореляційного аналізу змістовних ознак часового розвитку соціально-економічних та суспільно-політичних трансформаційних процесів.

А саме, на Рис. 1 наведена часова інтерполяційна функціональна залежність протягом 1990 – 2010 років індексу фізичного обсягу валового внутрішнього продукту держави ІФОВ у цінах базового 1990 р., аналогічного індексу ІФОВос у розрахунку на

одну особу, а також приведеного індексу доходів населення ІДПБ. Вказані індекси (умовно позначені – ІБ) розраховані авторами на базі відповідних індексів у цінах попереднього року (умовно позначені – ІПР), статистичних даних [6 – 10], методології та рекомендації Державної служби статистики України [11 – 12] за формулами:

$${}^2\dot{A}_{1990}=100 \%; \quad {}^2\dot{A}_{1990+s}={}^2\dot{A}_{1990} \prod_{j=1}^s \left(\frac{{}^2\ddot{D}_{1990+j}}{100} \right);$$

$${}^2\ddot{A}_{1990}=100 \%; \quad {}^2\ddot{A}_{1990+s}={}^2\ddot{A}_{1990} \frac{{}^2\ddot{A}_{1990+s}}{{}^2\ddot{A}_{1990+s}};$$

$$i = 1, 2, \dots, 20.$$

Тут: ІДБ та ІСЦБ – індекс доходів населення та індекс споживчих цін, відповідно, у цінах базового 1990 року. Крім того, на переконання авторів, введення до розгляду приведеного індексу доходів населення ІДПР у визначений формулами спосіб виключає із розгляду вплив інфляційного фактора, дозволяє об’єктивно оцінити відносну спроможність задоволення потреб населення за рахунок доходів порівняно із 1990 роком.

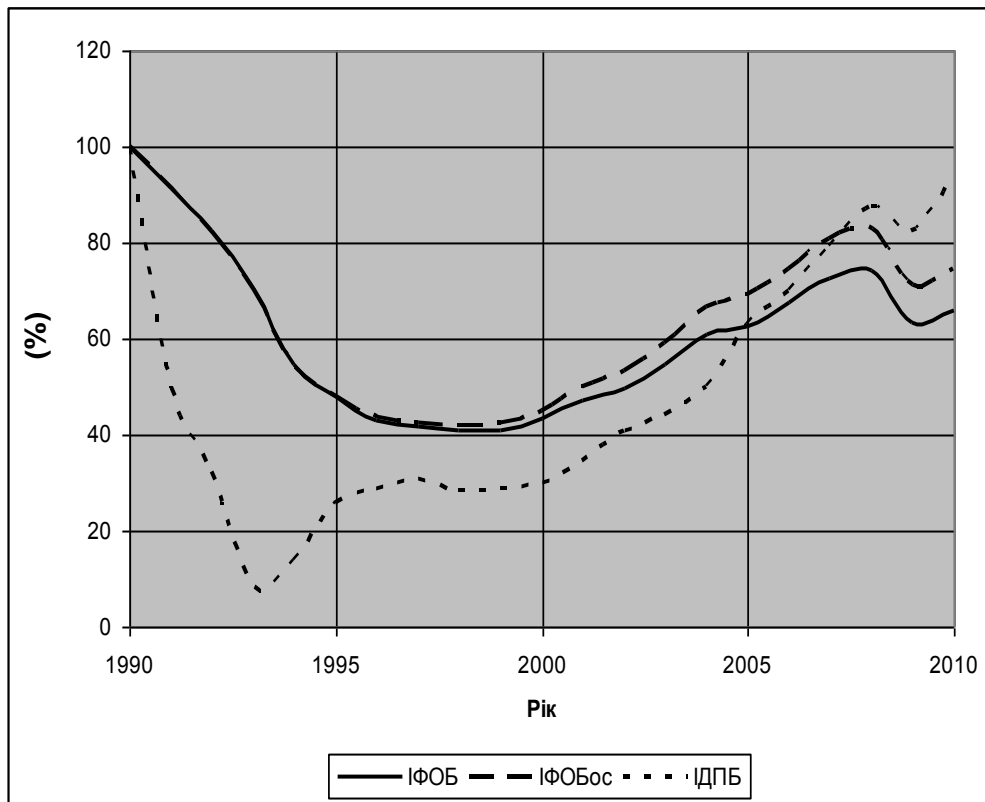

Рис. 1. Зміна індексів ІФОБ, ІФОБос та ІДПБ до базового 1990 року

На підставі отриманих результатів введемо також до розгляду змістовні індикатори індексів ІФОБ, ІФОБос та ІДПБ, що розраховуються за формулами:

$$\begin{aligned} \text{ІФОБ1}(t) \Big|_{t=1990+i} &= \left[\frac{d}{dt} \text{ІФОБ}(t) \Big|_{t=1990} \right]^{-1} \frac{d}{dt} \text{ІФОБ}(t) \Big|_{t=1990+i} ; \\ \text{ІФОБ2}(t) \Big|_{t=1990+i} &= \left[\frac{d}{dt} \text{ІФОБ1}(t) \Big|_{t=1990} \right]^{-1} \frac{d}{dt} \text{ІФОБ1}(t) \Big|_{t=1990+i} ; \\ \text{ІФОБ1ос}(t) \Big|_{t=1990+i} &= \left[\frac{d}{dt} \text{ІФОБос}(t) \Big|_{t=1990} \right]^{-1} \frac{d}{dt} \text{ІФОБос}(t) \Big|_{t=1990+i} ; \\ \text{ІФОБ2ос}(t) \Big|_{t=1990+i} &= \left[\frac{d}{dt} \text{ІФОБ1ос}(t) \Big|_{t=1990} \right]^{-1} \frac{d}{dt} \text{ІФОБ1ос}(t) \Big|_{t=1990+i} ; \\ \text{ІДПБ1}(t) \Big|_{t=1990+i} &= \left[\frac{d}{dt} \text{ІДПБ}(t) \Big|_{t=1990} \right]^{-1} \frac{d}{dt} \text{ІДПБ}(t) \Big|_{t=1990+i} ; \\ \text{ІДПБ2}(t) \Big|_{t=1990+i} &= \left[\frac{d}{dt} \text{ІДПБ1}(t) \Big|_{t=1990} \right]^{-1} \frac{d}{dt} \text{ІДПБ1}(t) \Big|_{t=1990+i} ; \end{aligned}$$

$i = 0, 1, \dots, 20.$

Тут: ІФОБ1, ІФОБ1ос та ІДПБ1 – індикатори тенденцій зміни відповідних індексів, які в математичному контексті характеризують відносні величини поточного значення першої похідної тієї чи іншої функції порівняно із базовим роком; ІФОБ2, ІФОБ2ос та ІДПБ2 – індикатори динаміки зміни відповідних індексів, пропорційні другій похідній функцій, які розглядаються. Результати розрахунків вказаних індикаторів наведені на Рис. 2 – 3.

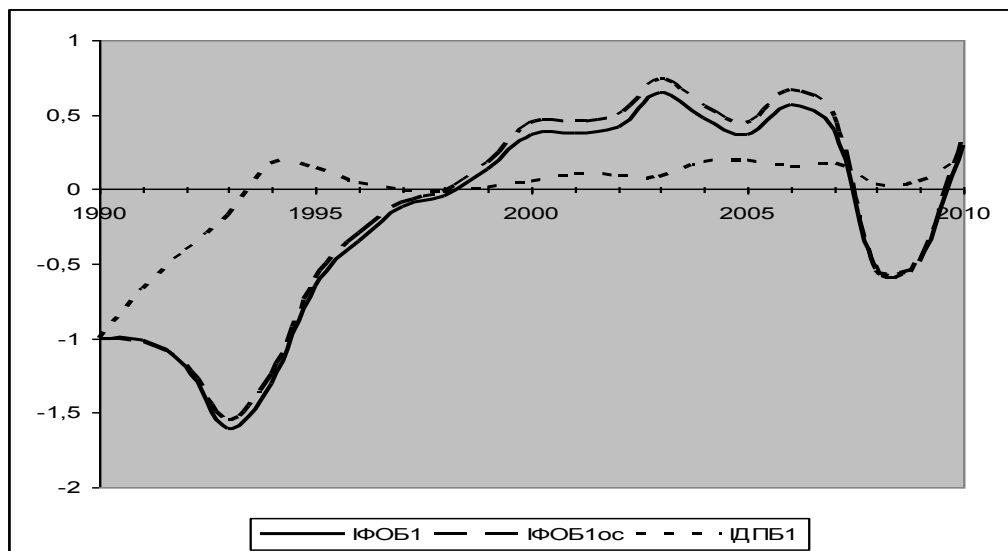

Рис. 2. Тенденції зміни індексів ІФОБ, ІФОБос та ІДПБ протягом 1990 – 2010 років

5	Загально-українська акція “Україна без Кучми”, відставка Уряду	січень - травень 2001 р.	Локальний екстремум	Локальний екстремум	Локальний екстремум	Локальний екстремум	Локальний екстремум	Локальний екстремум
6	Парламентські вибори	березень - травень 2002 р.	Не визначено	Не визначено	Локальний екстремум	Локальний екстремум	Локальний екстремум	Не визначено
7	Вибори Президента України	жовтень 2004 - січень 2005 р.	Локальний екстремум	Локальний екстремум	Локальний екстремум	Локальний екстремум	Локальний екстремум	Локальний екстремум
8	Парламентські вибори	березень - квітень 2006 р.	Локальний екстремум	Локальний екстремум	Локальний екстремум	Тенденція до локального екстремуму	Тенденція до локального екстремуму	Тенденція до локального екстремуму
9	Позачергові парламентські вибори	вересень - жовтень 2007 р.	Тенденція до локального екстремуму	Тенденція до локального екстремуму	Тенденція до локального екстремуму	Локальний екстремум	Локальний екстремум	Локальний екстремум
10	Вибори Президента України	січень - лютий 2010 р.	Тенденція до локального екстремуму	Тенденція до локального екстремуму	Тенденція до локального екстремуму	Тенденція до локального екстремуму	Тенденція до локального екстремуму	Тенденція до локального екстремуму

Аналіз свідчить, що в системі індикаторів ІДПБ1, ІФОБ2 та ІФОБ2ос у 70 % випадків спостерігається наявність *змістовних функціональних ознак*, які відповідали у часі значущим суспільно-політичним подіям. Для решти 30 % випадків характерне отримання прогностичних експертних оцінок поточного розвитку процесів, які передбачили настання найближчим часом значущих суспільно-політичних подій.

В частині реалізації заходів другої групи, на переконання авторів, на особливу увагу заслуговує розробка:

прямих математичних моделей інформаційного відображення взаємодії суб’єктів масової комунікації в інформаційному просторі України;

зворотних методів отримання критеріальних прогностичних оцінок щодо особливостей спільного розвитку соціально-економічних та суспільно-політичних процесів на базі інформаційно-комунікаційних технологій;

структурних, імовірнісних, динамічних тощо комунікаційних моделей взаємодії суб’єктів суспільних трансформацій, прикладних методів ефективного менеджменту конфліктних ситуацій.

Актуальність таких досліджень обумовлена тенденціями підвищення впливу інформаційно-комунікаційних механізмів на процеси світового суспільного розвитку, потребами розширення застосування інформаційних технологій в системах ситуативного аналізу, розробки стратегій і програм реалізації внутрішньої та зовнішньої політики держави.

Наукова новизна можливих результатів полягатиме у створенні теоретичних засад, на підставі яких можуть бути розроблені нові методи та інформаційно-комунікаційні технології підтримки прийняття державних рішень з реалізації відповідних стратегій і програм.

Враховуючи наведені вище результати досліджень авторів щодо індикаторів значущих функціональних ознак, пряма математична модель інформаційного

відображення взаємодії суб'єктів масової комунікації може бути сформульована у вигляді наступної багатопараметричної задачі Коші:

$$\frac{d^2}{dt^2} \vec{IE}(t) = A_1(t) \frac{d}{dt} \vec{IE}(t) + A_2(t) \vec{IE}(t) + A_3(t) \vec{IP}(t);$$

$$\vec{IE}(t) \Big|_{t=t_0} = \vec{IE}_0; \quad \frac{d}{dt} \vec{IE}(t) \Big|_{t=t_0} = \vec{IE}_1;$$

$$\frac{d^2}{dt^2} \vec{IP}(t) = B_1(t) \frac{d}{dt} \vec{IP}(t) + B_2(t) \vec{IP}(t) + B_3(t) \vec{IE}(t);$$

$$\vec{IP}(t) \Big|_{t=t_0} = \vec{IP}_0; \quad \frac{d}{dt} \vec{IP}(t) \Big|_{t=t_0} = \vec{IP}_1;$$

де: $\vec{IE} = (IE_1, IE_2, \dots, IE_{NIE})^T$ та $\vec{IP} = (IP_1, IP_2, \dots, IP_{NIP})^T$ – NIE -параметричний та NIP -параметричний вектора-стовпці інформаційно-комунікаційних індикаторів, які характеризують результати функціонування економічної та політичної систем; $\vec{IE}_j = (IE_{j,1}, IE_{j,2}, \dots, IE_{j,NIE})^T$ та $\vec{IP}_j = (IP_{j,1}, IP_{j,2}, \dots, IP_{j,NIP})^T$ – вектора-стовпці початкових умов ($j = 0, 1$); $A_1[NIE \times NIE]$, $A_2[NIE \times NIE]$, $A_3[NIE \times NIP]$, $B_1[NIP \times NIP]$, $B_2[NIP \times NIP]$, $B_3[NIP \times NIE]$ – матриці-коефіцієнти, які визначаються у відповідності до моделей спілкування суб'єктів взаємовідносин.

Висновки.

Розв'язання наступних двох типів задач не може бути виконане в рамках обмежень семантики та методології однієї з обраних дисциплін і є міждисциплінарною проблемою. Їх розв'язання потребує, щонайменше: системного підходу, застосування теоретичних та прикладних методів групового аналізу, абстрактної алгебри, економіко-математичного моделювання, інформаційно-статистичного забезпечення, розгляду процесів, що відбуваються, з позицій загальних положень соціології, психології та політології, теорій ймовірності, комунікації, спілкування, конфліктів тощо.

На переконання авторів, необхідність здійснення заходів третьої групи обумовлена тим, що у багатьох випадках використання інформаційного ресурсу, який продукується та розповсюджується певними соціальними групами та суспільними шарами, має ознаки загроз національній безпеці держави [13], зокрема:

- *державній безпеці* – в частині проявів “сегментації” (автономізації) ставлення до процесів суспільної модернізації і реформування за “цивілізаційно-орієнтованими” або “націонал-патріотичними” критеріями;
- *внутрішньополітичній безпеці* – в частині дестабілізації політичної ситуації, функціональної розбалансованості політичної системи суспільства;
- *економічній безпеці* – в частині стримування процесів “оздоровлення” економіки та соціального розвитку держави;
- *інформаційній безпеці* – в частині використання інформаційного простору з метою “маніпулювання” громадською свідомістю, “програмування” потрібних настроїв та формування атмосфери “очікування передреволюційних подій”.

Використана література

1. Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році // Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 листопада 2010 року. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0008525-10>

2. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации / Г.Г. Почепцов. – М. : “Рефл-бук”. – К. : “Ваклер”. – 2001. – 656 с.
3. Массовая коммуникация. – Режим доступу : [//www.ru.wikipedia.org/wiki](http://www.ru.wikipedia.org/wiki)
4. Массовая коммуникация. – Режим доступу : [//www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RCok:!qussztoqg.oo](http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RCok:!qussztoqg.oo)
5. В Україні зростає стурбованість економічною ситуацією. – Режим доступу: [//www.dw-world.de/dw/article/014771923,00.html](http://www.dw-world.de/dw/article/014771923,00.html)
6. Модернізація України – наш стратегічний вибір : щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.
7. – Режим доступу : [//www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2002/vvp/vvp_kv/122002.html](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2002/vvp/vvp_kv/122002.html)
8. – Режим доступу : [//www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2004/vvp/ind_vvp/ind_vvp_u/arh_indvvp.html](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2004/vvp/ind_vvp/ind_vvp_u/arh_indvvp.html)
9. – Режим доступу : [//www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdn/dvn_ric/dvn_ric_u/arh_dvn_kv_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdn/dvn_ric/dvn_ric_u/arh_dvn_kv_u.htm)
10. – Режим доступу : [//www.profmeter.com.ua/Encyclopedia/detail.php?ID=875](http://www.profmeter.com.ua/Encyclopedia/detail.php?ID=875)
11. Методика розрахунку валового внутрішнього продукту виробничим методом і за доходами. – Режим доступу : [//www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/nr/nr_04.pdf](http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/nr/nr_04.pdf)
12. Методичні рекомендації щодо розрахунку валового внутрішнього продукту у постійних цінах. – Режим доступу: [//www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/nr/nr_17.pdf](http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/nr/nr_17.pdf)
13. Про основи національної безпеки України : Закон України 19.06.03 р. № 964-IV. – Режим доступу : [//www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15](http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 342.721

МАРУЩАК А.І., доктор юридичних наук, професор
ПАНЧЕНКО В.М., кандидат технічних наук

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В УМОВАХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ІНТЕРНЕТ-СЕРВІСІВ

Анотація. Проаналізовано нормативні гарантії, які надаються найбільш популярними соціальними мережами щодо захисту персональних даних; досліджено зарубіжний досвід правового захисту персональних даних у соціальних мережах; визначено правові підстави захисту персональних даних українських користувачів соціальних мереж.

Ключові слова: захист персональних даних, соціальні мережі, нормативне регулювання.

Аннотация. Проанализированы нормативные гарантии защиты персональных данных, задекларированы наиболее популярными социальными сетями; исследован зарубежный опыт правовой защиты персональных данных в социальных сетях; определены правовые основания защиты персональных данных украинских пользователей социальных сетей.

Ключевые слова: защита персональных данных, социальные сети, нормативное регулирование.

Summary. The personal data protection regulatory assurances, declared by the most popular social networks, are analyzed; foreign experience of legal personal data protection in social networks is explored; the legal basis of Ukrainian users personal data protection in social networks are defined.

Keywords: personal data protection, social networks, normative regulation.

Постановка проблеми. Поява в Інтернеті соціально орієнтованих інформаційно-комунікаційних сервісів (соціальних мереж, мікроблогів, блогів, відеохостингів тощо) обумовила формування низки суперечностей, пов'язаних з правовим регулюванням інформаційних суспільних відносин. Серед таких суперечностей – питання правового захисту персональних даних у транскордонних соціальних інформаційно-комунікаційних сервісах.

Так, соціальні сервіси передбачають розміщення в Інтернеті відомостей, які так чи інакше (через реєстраційні дані, особливості поведінки у віртуальному просторі) дозволяють ідентифікувати особу користувача. Зокрема, більшість соціальних мереж передбачає розміщення на персональній сторінці прізвища та ім'я, дати народження, статі, місця народження (проживання), місця навчання/роботи, посади, інформації про сімейне становище, відомостей про батьків, братів/сестер, дітей тощо. Навіть якщо ці дані будуть знеособлені, тобто користувач не буде вказувати своє справжнє ім'я, зазначені відомості надають можливість однозначно його ідентифікувати. Отже, відповідно до Закону України “Про захист персональних даних” вони охоплюються поняттям персональних даних [1, ст. 2].

Водночас, власники інформаційних ресурсів, які містять персональні дані такого типу, можуть не бути резидентами України, а відтак і суб'єктами, на яких поширюється дія зазначеного вітчизняного Закону. При цьому на них можуть поширюватися норми права держав, резидентами яких вони є.

Особливої актуальності набуває ця проблема з огляду на тенденцію до інтеграції соціальних сервісів. Так, на сьогодні Google забезпечує об'єднання даних про користувачів різних своїх сервісів: соціальної мережі Google+, відеохостингу YouTube, фотосервісу Picasa, сервісу читання RSS-каналів Google Reader, сервісу оповіщення

Google Alerts тощо [2]. Завдяки цьому, особу користувача можна буде ідентифікувати за його інтересами, смаками, які відображаються у способах використання різних сервісів. Водночас, питання організації захисту персональних даних в інтегрованому середовищі соціальних сервісів залишається відкритим.

Перші наукові дослідження проблем правового захисту персональних даних в Україні та за кордоном знайшли відображення у працях О.О. Баранова, Ю.К. Базанова та В.М. Брижка [3 – 9]. Цим питанням також займалися О.А. Дмитренко, А.М. Чорнобай, Р.А. Калюжний, М.Я. Швець. Аналіз міжнародних норм, спрямованих на захист інформації персонального характеру проводився А.В. Пазюком [10]. Вивченню шляхів гармонізації вітчизняного законодавства з питань захисту персональних даних у зв'язку із набуттям чинності законами України “Про захист персональних даних” та “Про доступ до публічної інформації” присвячені роботи І.П. Касперського [11], а також окремі роботи авторів [12, 13]. Низка наукових публікацій висвітлює проблеми правового захисту персональних даних у соціальних мережах [14 – 17]. Водночас, наукового осмислення потребують шляхи їх вирішення.

Метою статті є визначення напрямів правового захисту персональних даних у соціальних мережах.

Виклад основних положень. Насамперед, зауважимо, що найбільш зацікавленими в захисті персональних даних у соціальних мережах є їх користувачі, а також власники ресурсу. Перші бажать зберегти у таємниці приватне життя, останні – отримати якомога більше користувачів. Чим надійніше соціальна мережа забезпечує конфіденційність, тим впевненіше відчують себе його користувачі, відтак Інтернет-сервіс стає більш привабливим для використання і, відповідно, прибутковим. Розглянемо, які гарантії захисту персональних даних надають найбільш популярні в Україні соціальні мережі – “Вконтакте”, “Однокласники”, “Facebook”.

Аналіз “Правил користування сайтом ВКонтакте.ру” [18] (далі – Правила) свідчить, що всі обов'язки щодо захисту персональних даних у цій соціальній мережі покладені на самих користувачів. Ці обов'язки полягають у розміщенні на сайті достовірних даних про себе, забороні повідомлення пароля доступу до особистого акаунту, зберіганні резервних копій розміщених даних (п.5.1, п.п. 5.3.2, 5.3.5, 5.3.9-5.3.11 Правил). Користувачі несуть відповідальність за власні дії у зв'язку зі створенням і розміщенням інформації на власній персональній сторінці на сайті, а також у зв'язку з розміщенням інформації на персональних сторінках інших користувачів і в інших розділах сайту відповідно до чинного законодавства Російської Федерації (п. 7.1. Правил). Водночас, Адміністрація сайту не несе відповідальності ні за втрату розміщених користувачем даних, ні за збитки або іншу шкоду, завдані користувачу в результаті використання його персональних даних третіми особами (п. 7.11. Правил).

Аналогічну ситуацію спостерігаємо в соціальній мережі “Однокласники” з тією різницею, що в Регламенті цього сервісу [19] є пряма вказівка на загальнодоступність персональних даних користувача (п. 3.4 Регламенту), а також зазначено мету обробки персональних даних, зокрема: надання користувачеві послуг таргетованої (цільової – прим. авт.) реклами, проведення статистичних досліджень (п. 3.5 Регламенту). Також обумовлено перелік дій, які адміністрація сайту може здійснювати з персональними даними користувача: збирання, систематизацію, накопичення, зберігання, передавання третім особам (зокрема, знеособлених статистичних даних), знищення тощо (п. 3.7 Регламенту). Обов'язки щодо захисту персональних даних та відповідальність за їх неправомірне використання так само покладено на користувачів (п. 3.17, 5.2.2, 6.10, 6.17, 7.2 Регламенту).

Таким чином, погоджуючись використовувати сервіси “ВКонтакте” та “Однокласники”, користувач автоматично покладає на себе обов’язки щодо захисту власних персональних даних. Обидва нормативні документи спираються на чинне законодавство Російської Федерації.

“Facebook” більше опікується питанням захисту персональних даних, оскільки, окрім загальних правил користування сайтом, які, зокрема, містять норми з питань забезпечення конфіденційності, у цій соціальній мережі розроблена і застосовується Політика використання даних (Data Use Policy [20]). У ній передбачено: детальний перелік типів інформації, яка накопичується у цьому соціальному сервісі, порядок її використання; правила управління налаштуваннями рівня приватності користувача; порядок взаємодії з іншими веб-ресурсами, комунікаційними сервісами, рекламодавцями; принципи убезпечення неповнолітніх від шкідливого контенту.

Водночас, зауважимо, що Політика використання даних “Facebook” на сьогодні представлена лише в англomовному варіанті. Крім того, ця соціальна мережа також не надає однозначних гарантій захисту персональних даних, про що свідчить низка позовів до “Facebook”, пов’язаних із порушенням таємниці приватного життя [21 – 24]. Зокрема, один із користувачів цієї соціальної мережі, студент із Австрії Макс Шремс, звернувся з офіційним зверненням до “Facebook” з проханням надати всі відомості щодо свого акаунту і виявив серед них дані трирічної давнини, які були видалені ним на персональній сторінці [25].

Отже, практика діяльності соціальних мереж “ВКонтакте”, “Однокласники”, “Facebook” свідчить про відсутність належного правового захисту персональних даних у соціальних мережах незалежно від громадянства їх користувачів.

Узагальнення зарубіжного досвіду захисту персональних даних користувачів соціальних мереж надає підстави визначити два основні напрями вирішення цієї проблеми:

- 1) шляхом саморегуляції;
- 2) вплив через державні органи влади.

Перший варіант характерний для США, які, залишаючись фактично єдиним розпорядником засобів управління Інтернетом, наполягають на самоорганізаційних засадах урегулювання суспільних відносин у глобальній мережі. Основний принцип цього підходу можна висловити таким чином: користувачі, які дуже стурбовані питаннями захисту власних персональних даних, не будуть користуватись інформаційними сервісами, яким вони не довіряють. Натомість, Інтернет-сервіси, які зацікавлені у зростанні кількості користувачів, будуть створювати всі умови для забезпечення конфіденційності персональних даних. У разі, якщо суб’єкти відносин не можуть самостійно їх урегулювати, до вирішення суперечок долучається Федеральна торгова комісія США [26]. Зокрема, відповідно до зазначеного принципу американськими компаніями Garmin та Microsoft розроблені декларації про конфіденційність [27, 28], в яких зазначається обов’язковість отримання згоди користувача на обробку інформації з його персональної сторінки. На Рис. 1 наведено приклад реалізації на практиці такої вимоги Інтернет-сервісом SlideShare, який надає послуги опублікування презентацій.

Другий варіант характеризує практику, що склалася у країнах Європи. Механізм взаємодії державних органів та транскордонного сервісу, на перший погляд, є неочевидним, водночас, цілком реальним. Так, найбільш популярні соціальні мережі апріорі є комерційними організаціями, а отже, мають статус юридичної особи. Відповідно, державні органи на підставі міждержавних нормативних актів можуть взаємодіяти з юридичними особами, зареєстрованими в інших країнах.

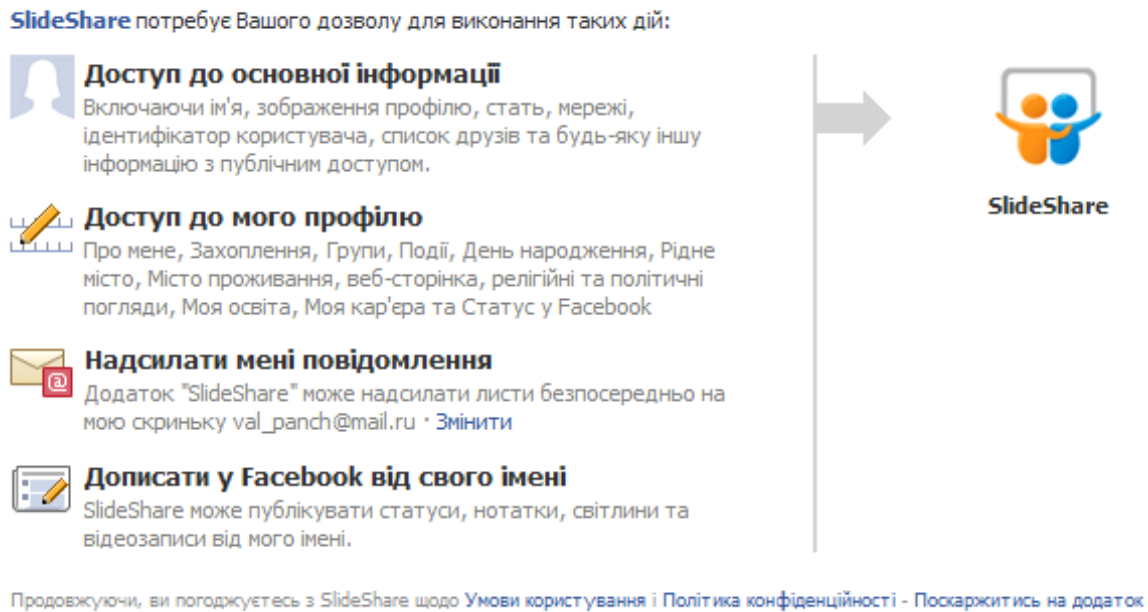

Рис. 1. Форма запити Інтернет-сервісу SlideShare про отримання дозволу користувача на використання персональних даних останнього

Зокрема, представництво американської компанії “Facebook” у Європі знаходиться у Дубліні (Ірландія). У відповідь на офіційні скарги Макса Шремса Ірландське Управління комісара по захисту персональних даних (англ., The Office of the Data Protection Commissioner, Ireland), аналог Державної служби України з питань захисту персональних даних (ДСЗПД України), провело перевірку діяльності “Facebook”. В офіційному звіті, оприлюдненому за результатами перевірки, викладено низку обов'язкових до виконання зауважень та рекомендацій, які необхідно врахувати компанії для надання послуг в країнах ЄС [29]. Крім того, розроблено пропозиції щодо реформування законодавства ЄС у сфері захисту персональних даних. Серед пропонованих змін: уніфікація правил для усіх країн-членів ЄС, більші штрафи для порушників, краще інформування користувачів і можливості для видалення даних – так зване “право на забуття”. Користувачі також повинні мати полегшений доступ до особистої інформації та можливість переносити її від одного провайдера до іншого.

Зауважимо, що “Facebook” всіляко сприяла представникам органу, що проводив перевірку, і вже здійснює низку заходів з удосконалення захисту персональних даних у соціальній мережі [30 – 33].

В Україні на сьогодні відкрито лише представництво соціальної мережі “ВКонтакте”. Водночас, відповідно до Положення про Державну службу України з питань захисту персональних даних, одним з основних завдань цього органу виконавчої влади є здійснення міжнародно-правового співробітництва у сфері захисту персональних даних [34]. У п. 7 Положення зазначається, що ДСЗПД України у процесі виконання покладених на неї завдань взаємодіє з іншими органами виконавчої влади, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, органами місцевого самоврядування, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також підприємствами, установами, організаціями. Таким чином, зазначена Державна служба має усі правові підстави взаємодіяти у питаннях захисту персональних даних з юридичними особами, нерезидентами України, зокрема власниками соціальних мереж.

При цьому базовим міжнародним нормативним актом такої взаємодії має стати Конвенція про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру, основоположним принципом якої є забезпечення для кожної особи незалежно від її громадянства або місця проживання дотримання права на недоторканність приватного життя у процесі автоматизованої обробки персональних даних, що її стосуються [35].

Висновки.

Слід визнати, що на сьогодні стан правового захисту персональних даних у соціальних мережах залишається неналежним: обов'язки та відповідальність щодо захисту даних особистого характеру переважно покладаються на користувачів Інтернет-сервісів. Політика конфіденційності соціальних мереж значною мірою залежить від вимог локального законодавства за місцем юридичної реєстрації компанії-власника інформаційного ресурсу (для “Facebook” – США, для “Однокласники” і “ВКонтакте” – РФ).

Водночас, позитивний досвід країн ЄС свідчить, що існує правовий механізм впливу державних органів, на які покладено завдання організаційно-правового захисту персональних даних, на транскордонні соціальні мережі, що перетворюються на прибуткові організації.

Цей досвід може бути використаний Державною службою України з питань захисту персональних даних в інтересах забезпечення права на таємницю приватного життя українських користувачів соціальних мереж. Нормативним підґрунтям для здійснення такої діяльності на міжнародному рівні є Конвенція про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру та Закон України “Про захист персональних даних”.

Подальші дослідження авторів будуть спрямовані на розробку механізмів та форм взаємодії органів виконавчої влади з компаніями-власниками транскордонних соціальних сервісів.

Використана література

1. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – С. 481.
2. Куприков А. Інтернет теряет анонимность. Сохранится ли свобода в сети: мнения / Куприков Андрей, Штайсслингер Даниэль // Сайт інформаційного агенства “REX”. – Режим доступу : <http://www.iarex.ru/interviews/23120.html>
3. Баранов А.А., Брижко В.М., Базанов Ю.К. Защита персональных данных. – К. : Национальное агентство по вопросам информатизации при Президенте Украины, ОАО “КП ОТИ”, 1998. – 128 с.
4. Баранов А.А., Брижко В.М., Базанов Ю.К. Права человека и защита персональных данных. – Харьков : Фолио, 2000. – 280 с.
5. Брижко В. Організаційно-правові питання захисту персональних даних : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / НДЦПІ АПрН України, НАДПС України. – К., 2004. – 251 с.
6. Брижко В. Інформаційне право та правова інформатика у сфері захисту персональних даних : монографія / [В. Брижко, М. Гуцалюк та ін.] ; за ред. М. Швеця. – К. : ТОВ “Пан Тот”, 2005 р. – 333 с.
7. Брижко В.М. Персональні дані та право власності // Українське право : Українська правнича фундація. – 2002. – № 1. – С. 152 – 157.
8. Брижко В., Базанов Ю., Швець М. Електронний банкінг у контексті захисту персональних даних : наукове видання ; за ред. члена-кореспондента АПрН України М. Швеця. – К. : ТОВ “Пан Тот”, 2008 р. – 141 с.

9. Брижко В.М. Методологічні та правові засади упорядкування інформаційних відносин : монографія / В.М. Брижко . – К.: ТОВ “ПанТот”, 2009. – С. 182 – 197.
10. Пазюк А.В. Міжнародно-правовий захист права людини на приватність персоніфікованої інформації : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : 12.00.11 / А.В.Пазюк. – К., 2004. – С. 12.
11. Касперський І.П. Правові режими захисту персональних даних в Україні / І.П. Касперський // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2011. – № 1(5). – С. 90 – 94.
12. Марущак А.І. Новели інформаційного законодавства України: проблеми теорії і практики / А.І. Марущак, Є.Д. Скулиш // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2011. – № 1 (5). – С. 7-12.
13. Марущак А.І. Робота з персональними даними як елемент системи управління інформаційною безпекою банку / А.І. Марущак // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2011. – № 3 (7). – С. 82 – 86.
14. Ермилова А.С. Проблемы безопасности данных пользователей социальных сетей / А.С. Ермилова. – Режим доступа : http://fppo.ifmo.ru/kmu/kmu6/%D0%92%D0%AB%D0%9F%D0%A3%D0%A1%D0%9A_6/Ready_%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C/5_Ermilova.pdf
15. Богданова М.И. Социальные сети – угроза информационной безопасности предприятия // М.И. Богданова, А.И. Богданов. – Режим доступа : <http://e-conf.nkras.ru/konferencii/2010/Bogdanova.pdf>
16. Гавловський В.Д. Соціальні мережі Інтернет і національна безпека / В.Д. Гавловський // Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави : зб. матер. наук.-практ. конф. (Київ, 2011 р.) – у 2 ч. – К. : Вид-во НАСБ України, 2011. – Ч. 2. – С.16 – 19.
17. Довгань О.Д. Соціальні мережі у сучасних завданнях забезпечення кібербезпеки держави / О.Д. Довгань, С.В. Мельник // Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави : зб. матер. наук.-практ. конф. (Київ, 2011 р.) – у 2 ч. – К.: Вид-во НАСБ України, 2011. – Ч. 2. – С.19 – 21.
18. Правила користування сайтом ВКонтакте.ру. – Режим доступа : <http://vkontakte.ru/help.php?page=terms>
19. Регламент. – Режим доступа : <http://odnoklassniki.ru/cdk/st.cmd/help Content/st.section/regulations>
20. Data Use Policy. – Режим доступа : <http://ru-ru.facebook.com/about/privacy>
21. Facebook звинувачують у зборі особистих даних // Портал журналістів України. – Режим доступа : <http://knuj.org/ua/partition.html?id=1145>
22. Facebook можуть оштрафувати за зберігання вилучених особистих даних // Дзеркало тижня. – Режим доступа : http://news.dt.ua/TECHNOLOGIES/facebook_mozhut_oshtrafuvati_za_zberigannya_vilucheni_h_osobistih_danih-90057.html?print
23. Німеччина знову озброїлася проти Facebook // Портал Tochka.net. – Режим доступа : <http://man.tochka.net/ua/41652-germaniya-vnov-opolchilas-protiv-facebook>
24. Баловсяк Н. Facebook знову звинуватили в порушенні приватності / Н.Баловсяк // Портал Tochka.net. – Режим доступа: <http://man.tochka.net/ua/39584-facebook-snova-obvinili-v-porushenii-privatnosti>
25. Приватне життя в мережі // Euronews. – Режим доступа: <http://ua.euronews.net/programs/right-on/privatne-zhyttya-merezhi>
26. Дані приватні, правила державні: як захищають найбільші інтернет-ринки світу / Тиждень. – Режим доступа : <http://tyzhden.ua/World/41235>
27. Декларація Garmin про конфіденційність щодо продукції та програм // Офіційний сайт Garmin. – Режим доступа : http://www.garminasus.com/uk_UA/privacy-statement.html
28. Декларація про конфіденційність Microsoft.com // Офіційний сайт Microsoft. – Режим доступа : www.microsoft.com/info/uk/privacy.mspx

29. Оприлюднено доповідь про розгляд скарг щодо захисту даних Facebook Ірландії. – Режим доступу : <http://www.zakonoproekt.org.ua/oprilyudneno-dopovidj-pro-rozghlyad-skargh-shhodo-zakhistu-danikh-facebook-irlandiji.aspx>

30. Баловсяк Н. Facebook буде турбуватись про захист персональних даних / Н. Баловсяк // Портал Tochka.net. – Режим доступу : <http://man.tochka.net/ua/41708-facebook-ozabotitsya-zashchitoy-personalnykh-dannykh>

31. Баловсяк Н. Facebook готується запустити нові інструменти приватності / Н. Баловсяк // Портал Tochka.net. – Режим доступу : <http://man.tochka.net/ua/41540-facebook-gotovitsya-zapustit-novye-instrumenty-privatnosti>

32. Facebook посилить політику щодо захисту персональних даних // Портал новин Newsmarket. – Режим доступу : <http://www.newsmarket.com.ua/2011/03/facebook-posilit-politiku-schodo-zahystu-personal'nyh-danih>

33. Facebook внесёт изменения в политику конфиденциальности [Електронний ресурс] // Отраслевая коммуникационная площадка Тасс-Телеком. – Режим доступу : <http://tasstelecom.ru/news>

34. Про Положення про Державну службу України з питань захисту персональних даних : Указ Президента України від 6 квітня 2011 року № 390/2011 // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

35. Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних : Конвенція Ради Європи від 28.01.81 р. № 108, Страсбург : [пер. з англ.: Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data; Amendment to Convention ETS No.108 allowing the European Communities to accede]. – Режим доступу : <http://www.convention.coe.int/treaty/en/Treaties/Html/108.htm>. – (Офіційний переклад здійснено у ДКЗІ України та засвідчено МЗС України від 01.07.2002 р.).

~~~~~ * * * ~~~~~

І н ф о р м а т и з а ц і я   т а   і н ф о р м а ц і й н і   т е х н о л о г і ї

УДК 621

ЗУБОК В.Ю., ТОВ “Інформаційний центр “Електронні вісті”**ІНТЕРНЕТ ЯК МЕРЕЖА, ЩО САМОБУДУЄТЬСЯ:
ВРАЗЛИВОСТІ ТОПОЛОГІЇ**

***Анотація.** За допомогою розробленої методики моделювання топологічних змін певного сегмента мережі Інтернет досліджено його параметри до та після зміни топології. Отримані дані вказують, що чутливість мережі до вилучення певного вузла не залежить від кількості зв'язків цього вузла. Інтернет є вразливим у разі цілеспрямованого вилучення навіть невеликої кількості найбільших посередників – це збільшує навантаження інших вузлів, уповільнює час проходження інформації через збільшення кількості транзитних переходів між вузлами на шляху інформації.*

***Ключові слова:** складні мережі, топологія Інтернету, автономна система, розподіл ступеня, посередництво, глобальна ефективність, вразливість.*

***Аннотація.** С помощью разработанной методики моделирования топологических изменений определенного сегмента Интернет исследованы его параметры до и после изменения топологии. Полученные данные указывают, что чувствительность сети к удалению определенного узла не зависит от количества связей этого узла. Интернет уязвим при целенаправленной атаке на наибольших посредников – это увеличивает нагрузку на другие узлы и замедляет прохождение информации из-за увеличения транзитных переходов на пути передаваемых данных.*

***Ключевые слова:** сложные сети, топология Интернета, автономная система, посредничество, распределение степени, глобальная эффективность, уязвимость.*

***Summary:** with the help of the developed method of modeling topological changes in a certain segment of the Internet, we examined its parameters both before and after a topology change. These data indicate that the sensitivity of the network to remove a particular node does not depend on the number of links of that node. Internet shows vulnerability to a deliberate attack on the largest "brokers" – it increases the load on other nodes, and slows down the flow of information due to increased transitions on the way of network data flows.*

***Keywords:** complex networks, the topology of the Internet, an autonomous system, betweenness, distribution, extent, global efficiency, vulnerability.*

Постановка проблеми. Роль Інтернету в розвитку людства постійно зростає. Завдяки розвитку мережі весь світ перебуває постійно на зв'язку, миттєво доступний та інтерактивний. Спостерігається геометричне зростання обсягів інформаційних ресурсів, понад усе мультимедіа, до швидкості і якості передачі яких висувуються високі вимоги з боку користувачів. Домінує тенденція децентралізації не тільки трудомістких обчислень, а й сховищ даних, а також перенесення купи прикладних задач, властивих локальним мережам, в тому числі звичайного офісного програмного забезпечення, в так звані “хмари”. Хмарою традиційно зображували глобальну мережу. Тепер “хмари” – це розподілені гнучко конфігуровані обчислювальні ресурси, часто разом з програмним забезпеченням, які беруться в оренду в Інтернет-сервіс-провайдерів нового типу. Таким чином, недостатньо надійна або недостатньо швидка взаємодія з Інтернетом негативно відбивається не тільки на взаємодії організації з зовнішнім світом, а й на внутрішніх процесах. Жодних сумнівів, що є вірним і зворотне: надійність функціонування Інтернет

та безперешкодний доступ до суспільно значущих Інтернет-ресурсів, у тому числі державних, є суттєвою складовою інформаційної безпеки.

21 березня 2012 року було оприлюднене Доручення Президента України, в якому, зокрема, йдеться про необхідність розробки вимог щодо створення технологічної інфраструктури мережі Інтернет та мереж доступу до неї в населених пунктах з метою сприяння розбудові технологічної інфраструктури мережі Інтернет та мереж доступу до неї споживачів. При розробці цих вимог бажано брати до уваги особливості мережі Інтернет, що виявлені в результаті досліджень процесу її зростання.

Метою статті є моделювання топологічних змін певного сегмента мережі Інтернет та порівняння параметрів мережі до та після змін.

Виклад основних положень.

Топологічні властивості Інтернету.

Багато явищ у природі та в людських співтовариствах відбуваються за участю цілої мережі схожих взаємодіючих об'єктів чи тіл, що складаються в мережу. Виявляється, загальні характеристики цих явищ (наприклад, стійкість, здібність до адаптації і т. д.) залежать, як правило, не від конкретних об'єктів, а від математичних властивостей мережі в цілому: зв'язаності, однорідності, кластеризації, ієрархії.

Теорія мереж знайшла численні застосування в житті – у вивченні транспортних потоків, шляхів розповсюдження інформації та знань, біологічних схем тощо. На цей час з метою дослідження мережі розподіляють на соціальні, інформаційні, технологічні та біологічні [4].

Інтернет як телекомунікаційна мережа не має центру планування та керування. Централізація стосується лише деяких операцій, таких як розподіл адресного простору та керування системою доменних імен верхнього рівня. Топологія мережі не є визначеною чи навидь типовою, кількість та структура вузлів також не є константами. Постійно змінюючись, Інтернет набув характеристик складної мережі.

Глобальна комп'ютерна мережа Інтернет складається з сотень тисяч вузлів, які здійснюють передачу даних методом пакетної комутації по протоколах TCP/IP. Для маршрутизації даних в такій складній мережі розроблені в якості стандартів і використовуються єдині “міжвузлові” протоколи маршрутизації і правила побудови політик маршрутизації.

Наявність фізичного підключення між мережним устаткуванням в Інтернеті є необхідною, але не достатньою умовою наявності зв'язку. Зв'язність між вузлами Інтернету визначається наявністю прикордонної взаємодії між групами мережного обладнання. З точки зору цієї прикордонної взаємодії вузлом мережі ми будемо називати автономну систему. Під автономною системою (autonomous system, AS) розуміється мережа, якій присвоєно IP-адреси, що мають єдину, чітко визначену політику маршрутизації. Таким чином, в глобальному сенсі автономні системи відповідають вузлам мережі, а зв'язки між вузлами забезпечуються роботою протоколів маршрутизації. Ці протоколи інваріантні до внутрішнього устрою автономної системи, використовуюваному устаткуванню і топології внутрішніх зв'язків в AS.

Автономні системи можуть взаємодіяти одна з одною безпосередньо, а також можуть виконувати транзитні функції. Якщо автономні системи представити у вигляді вершин графа, то ребрами графа будуть фактично встановлені зв'язки між ними.

Дослідженням графів такого розміру займається наука про складні мережі. Дослідження Інтернету як складної мережі проводяться з початку 1990 років. Було з'ясовано, що Інтернету властиво розподіл ступеня вузлів за степеневим законом. На практиці це означає, що дуже мала кількість вузлів мають велику кількість зв'язків (їх

називають концентраторами чи хабами), і навпаки – велика кількість вузлів має дуже малу кількість зв'язків. Такі мережі називають безмасштабними (scale-free, SF) за їх “довгий хвіст” на графіку розподілу ступеня. Автономним системам з малою кількістю зв'язків властиві зв'язки не з собі подібними, а з великими вузлами – концентраторами. Тому при загальній кількості автономних систем в Інтернеті, вимірюваному десятками тисяч, найкоротший маршрут між двома будь-якими AS проходить, в середньому, через 5 транзитних вузлів. Ця властивість складних мереж називається феноменом “малого світу”.

Існують місця особливо тісної взаємної пов'язаності AS – це так звані точки обміну трафіком, їх також називають мережі або біржі обміну трафіком (Internet Exchanges, IX). Тут висока кластеризація, тобто якщо AS1 з'єднана з AS2, а AS2 з'єднана з AS3, висока ймовірність, що з'єднані також AS1 і AS3.

Дослідження Інтернету як складної мережі.

Емпіричне вивчення Інтернету як складної мережі проводиться з початку 1990-х років на рівні маршрутизаторів або на міждоменному рівні. У першому випадку вузли мережі представлені маршрутизаторами, спеціальними комп'ютерами, що контролюють рух даних у мережі, а в другому – вузлами є так звані автономні системи (АС). АС є підмережею, яка складається з багатьох маршрутизаторів, що реалізують єдину та чітку політику маршрутизації [гіре-181].

В комплексному дослідженні “On Power-Law Relationships of the Internet Topology” [6] Інтернет проаналізований і на рівні АС (на основі трьох карт, створених від листопада 1997 р. до грудня 1998 р.), і на рівні маршрутизаторів (на основі даних 1995 року). Автори дослідили, що розподіл багатьох кількісних характеристик Інтернету має ступеневий характер. Дослідження тривають й досі. Найвідоміші з них – Cooperative Association for Internet Data Analysis (<http://www.caida.org>), який у 2006 році об'єднав зусилля з проектом Active Measurement Project (National Laboratory for Applied Network Research), а також RIPE NCC Test Traffic Measurements (<http://www.ripe.net/projects/ttm/>).

Однією з найважливіших характеристик складних мереж є розподіл ступеня (кількості зв'язків) вузлів $P(k)$, який визначається як вірогідність того, що вузол i має ступінь $k(i)$. Для орієнтованих мереж окремо розраховується вхідний та вихідний ступінь вузла. Мережі з різними $P(k)$ демонструють різну поведінку [5].

Автори всіх досліджень підтвердили, що Інтернет стосовно до “штучних” мереж, утворених людством, має безмасштабну (scale-free) топологію. Основна властивість такої побудови – ступеневий (power-law) розподіл ступеня вузлів:

$$P(k) \sim 1/k^\gamma \quad (1)$$

де :

k – це кількість зв'язків (ступінь) випадково обраного вузла,

γ – масштабуюча експонента ($2 < \gamma < 3$),

$P(k)$ – розподіл ступеня вузла, тобто вірогідність того, що випадково обраний вузол має k зв'язків.

Досліди показали, що і природним, і утвореним людством мережам властивий розвиток і що з ростом кількості вузлів вони перетворюються на безмасштабні. Причина в тому, що “старі” вузли в мережі мають більше можливостей щодо отримання зв'язків з новими вузлами при їх утворенні [7]. Стосовно Інтернету, цей феномен добре знайомий пересічному користувачеві на прикладі всесвітнього павутиння World Wide Web: чим довше знаходиться ресурс в WWW без зміни адреси, тим більше на нього посилань

нараховується у пошукових системах. Два фактори – ріст мережі та переваги її нових членів – пояснюють існування габів.

Зупинимось ще на деяких найважливіших поняттях з теорії складних мереж, які, крім розподілу ступеня, також будуть використані в даній праці.

Відстань між вузлами можна визначити як кількість кроків, які необхідно зробити, щоб дістатись від одного вузла до іншого. Природно, що вузли можуть бути з’єднані безпосередньо (за допомогою єдиного ребра) або опосередковано, декількома ребрами через інші вузли. Шляхом між вузлами називається найкоротша відстань між ними. В зарубіжній літературі зустрічається визначення “геодезичний шлях” (geodesic path) [4].

Коефіцієнт кластерності [8] показує, скільки найближчих сусідів заданого вузла. Він характеризує тенденцію до утворення груп взаємопов’язаних вузлів – так званих кліків (clique). Для окремого вузла мережі, який має ступінь k , тобто з якого виходить k ребер, що з’єднують його з k іншими вузлами (так званими найближчими сусідами), коефіцієнт кластерності визначається як відношення реальної кількості ребер E_m , якими з’єднані найближчі сусіди вузла, до максимально можливого, яке дорівнює, як відомо, $k(k-1)/2$:

$$C_m = \frac{E_m}{k(k-1)/2} \quad (2)$$

Рівень кластерності для всієї мережі визначається як арифметичне середнє значення коефіцієнтів кластерності по всіх вузлах мережі та вказує на ймовірність існування зв’язку між двома випадково взятими найближчими сусідами вузла, а також містить інформацію про наявність у мережі “трикутників” (циклів довжиною три).

Однією з важливих характеристик вузлів є посередництво (betweenness, або betweenness centrality). Посередництво $\sigma(m)$ відображає роль вузла в установленні зв’язків у мережі й показує, скільки найкоротших шляхів проходить через цей вузол:

$$\sigma(m) = \sum_{i \neq j} \frac{B(i, m, j)}{B(i, j)}, \quad (3)$$

де: $B(i, j)$ — загальна кількість найкоротших шляхів між вузлами i та j , а $B(i, m, j)$ кількість найкоротших шляхів між i та j , таких, що проходять через вузол m .

Для всієї мережі можна визначити поняття середнього шляху, як середньої по всіх парах вузлів найкоротшої відстані між ними:

$$l = \frac{2}{n(n-1)} \sum_{i>j} d_{ij}, \quad (4)$$

де: d_{ij} – шлях (найкоротша відстань) між вузлами i і j .

Однак деякі мережі можуть бути непов’язаними, тобто в них є вузли, відстань між якими є нескінченною. Відповідно, середній шлях може також дорівнювати нескінченності. З метою урахування таких випадків існує визначення середнього інверсного шляху між вузлами, який обчислюється за формулою:

$$il = \frac{2}{n(n-1)} \sum_{i>j} \frac{1}{d_{ij}}, \quad (5)$$

де: d_{ij} – шлях (найкоротша відстань) між вузлами i і j .

Враховуючи, що, природно, “швидкість” передачі інформації мережею зворотно пропорційна середньому найкоротшому шляху, цей показник часто називають також глобальною ефективністю E .

З глобальної ефективності розраховується показник вразливості V_i для певного вузла i , який визначає, наскільки зміниться середній геодезичний шлях (знизиться ефективність мережі) в разі вилучення певного вузла i , відповідно, всіх його зв’язків:

$$V_i = \frac{E - E_i}{E} \quad (6)$$

Таким чином виконується моделювання характеристик нової мережі, яка не містить певного вузла. Слід зазначити що, якщо у формулі (6) під i розуміти сукупність з двох чи більше вузлів, можна отримати справжню модель вразливості мережі до атак на габи.

В роботі [10] та її продовженні було описано методи та засоби збору та обробки даних для дослідження великих сегментів мережі Інтернет на прикладі біржі обміну трафіком DE-CIX. Використовуючи отримані дані, спробуємо моделювати приєднання та вилучення вузлів.

Моделювання вилучення вузла. За станом на грудень 2010 р., в DE-CIX були присутні анонси 370 учасників, що безпосередньо підключені до цієї мережі. Вони обмінюються через сервери маршрутів анонсами, які походять від понад 9200 автономних систем. Найбільший ступінь вузла – 471 зв’язок – має AS 12389, яка належить компанії Ростелеком. Розподіл ступеня в DE-CIX зберігає типовий ступеневий характер (Рис. 1).

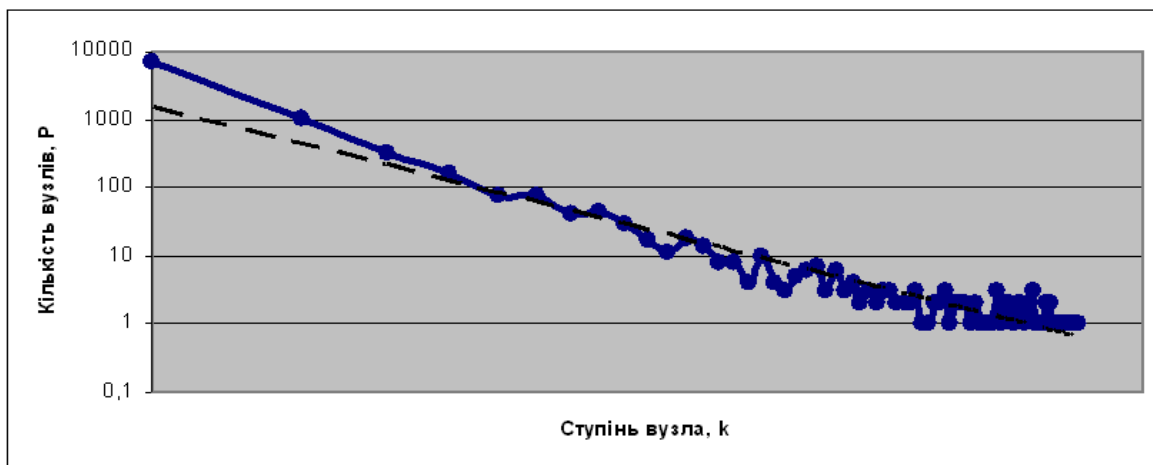

Рис.1. Розподіл ступеня вузлів у DE-CIX та результат апроксимації ступеневою функцією.

Дані з досить високою достовірністю апроксимуються ступеневою функцією:

$$P(k) = 1586k^{-1,81} \quad (5)$$

При цьому достовірність апроксимації R^2 становить 0,92. Графік ступеневої функції показаний на Рис. 3 переривчастою лінією.

На Рис. 2 за допомогою програми візуалізації, розробленої доктором технічних наук Дмитром Ланде, зображено центральний фрагмент мережі DE-CIX. Він налічує 60 вузлів – AS, які мають найбільшу кількість зв’язків з іншими транзитними AS. Тупикові вершини, так звані “пелюстки”, відкинута. Як бачимо, AS 12389 не відіграє головної

ролі в мережі транзитів. Центральну позицію займає AS6695. Відповідна точка знаходиться на Рис. 2 приблизно в центрі координат.

Спробуємо змодельовати, як зміниться середній шлях мережі (4), глобальна ефективність (5) та вразливість (6) в разі вилучення з мережі вузла AS 12389.

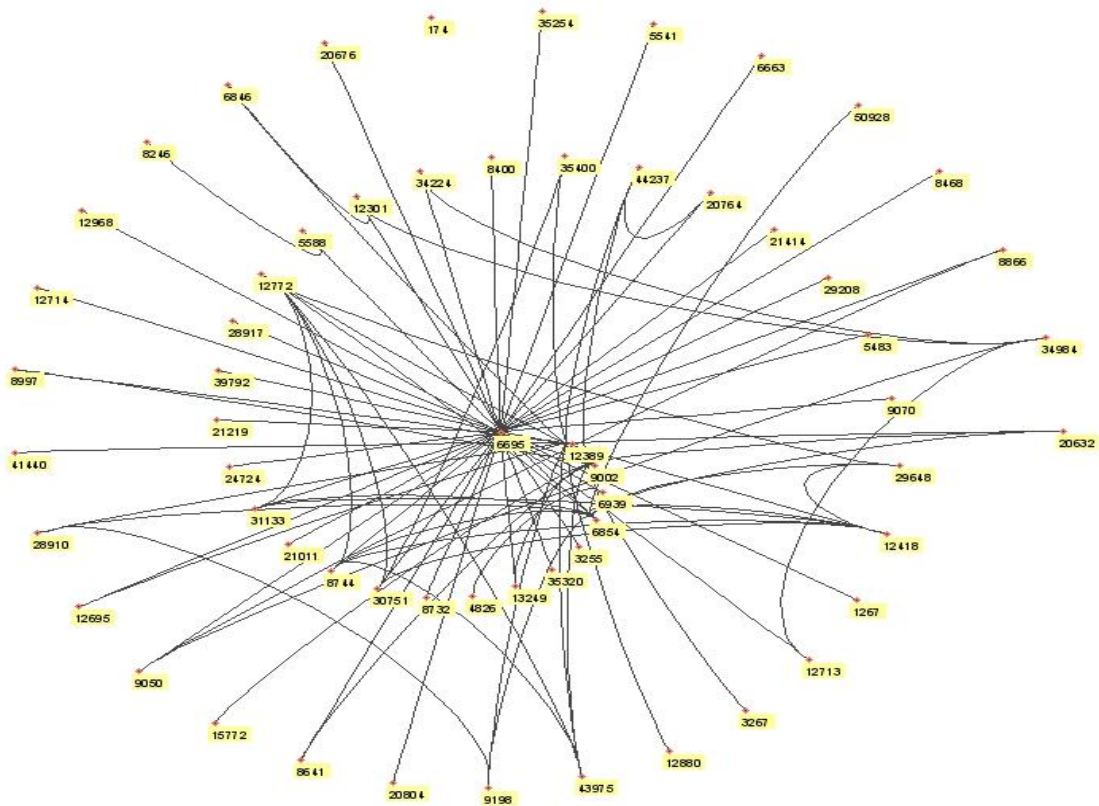

Рис. 2. Центральний фрагмент мережі зв’язків вузлів зі ступенем 2 та вище в мережі обміну трафіком DE-CIX

Для цього в матриці інцидентності обнулимо всі елементи матриці в k -стовбці та в k -рядку. Це еквівалентно вилученню вузла k і всіх його зв’язків та рівнозначно до видалення з таблиці маршрутизації всіх анонсів, що походять від вузла k чи реекспортуються через нього. Результати розрахунків наведено в Таблиці 1.

Таблиця 1. Зміна параметрів мережі при вилученні вузла з найвищим ступенем.

№ з/п	Параметр	Значення до вилучення AS12389	Значення після вилучення AS12389	Різниця, %
1	Середній шлях (l)	4,274	втрата зв’язності	-
2	Глобальна ефективність (E)	0,2543	0,2491	- 2,0
3	Вразливість (V)	-	0,02	-

Тепер обрахуємо зміну цих параметрів у разі вилучення з мережі вузла DE-CIX. Він, як зазначалось, має дещо меншу кількість зв’язків (370 проти 470 в Ростелекома). Результати наведено в Таблиці 2.

Таблиця 2. Зміна параметрів мережі при вилученні другого за ступенем вузла.

№ з/п	Параметр	Значення до вилучення AS6695	Значення після вилучення AS6695	Різниця, %
1	Середній шлях (D)	4,274	втрата зв'язності	
2	Глобальна ефективність (E)	0,25	0,1214	- 52,26 %
3	Вразливість (V)	-	0,523	-

В результаті можна спостерігати, що вилучення цього вузла значно більше вплинуло на зниження глобальної ефективності. Хоч він має лише 370 активних зв'язків проти 470, він відіграє в мережі значно важливішу роль і через нього проходить значно більше найкоротших шляхів, тобто це – кращий посередник. Такі вузли грають головну роль у встановленні зв'язків між іншими вузлами мережі. Синонімом посередництва є термін “навантаження” (load), який відіграє дуже важливу роль в аналізі надійності Інтернету.

Дане моделювання демонструє, що Інтернет є “стійким” до випадкового вилучення вузлів, але є вразливим у разі цілеспрямованого вилучення навіть невеликої кількості найбільших посередників. У випадку з телекомунікаційною основою Інтернету ця вразливість проявляється в тому, що вихід з ладу кожного вузла, який має велику кількість зв'язків, може різко уповільнити швидкість перетікання інформації по мережі в цілому [7, 9], і ось чому.

В теоретичній випадковій мережі (з розподілом ступеня за Пуассоном) всі вузли приблизно рівні за ступенем, а ребра з'єднують їх “від сусіда до сусіда”, і вилучення вузла чи навіть групи вузлів не зробить ніяку частину мережі ані ізольованою, ані кластеризованою. Але висока стійкість до пошкоджень досягається ціною вкрай низької ефективності передачі інформації на далекі відстані [5] через дуже довгий середній шлях.

В реальних мережах – із степеневим розподілом – вилучення габа призведе до перерозподілу великої кількості шляхів між іншими вузлами, рівень їх посередництва (або “навантаження”) значно зростає.

Висновки.

В роботі наведена методика моделювання топологічних змін певного сегменту мережі Інтернет та порівняння параметрів мережі до та після змін. Отримані дані вказують, що чутливість мережі до вилучення певного вузла не залежить від кількості зв'язків цього вузла. Дане моделювання демонструє, що Інтернет є “стійким” до випадкового вилучення вузлів, але є вразливим у разі цілеспрямованого вилучення навіть невеликої кількості найбільших посередників. Ця вразливість проявляється в тому, що вихід з ладу кожного вузла, який має велику кількість зв'язків, збільшує навантаження інших вузлів, уповільнює час проходження інформації через збільшення кількості транзитних переходів між вузлами на шляху інформації.

Використана література

1. Craig Hunt. TCP/IP Network Administration, 3rd Edition // O'Reilly Media, 2002. – 752 с.
2. T. Bates, E. Gerich etc. Representation of IP Routing Policies in a Routing Registry (ripe-181). – 1994. – Режим доступу : <http://ftp.ripe.net/ripe/docs/ripe-181.txt>
3. Y. Rekhter, P. Gross. RFC 1772. Application of the Border Gateway Protocol in the Internet. – Режим доступу : <http://tools.ietf.org/html/rfc1772>

4. M.E.J. Newman. The structure and function of complex networks // *SIAM Review*. – 2003. – Vol. 45. pp. 167 – 256.
5. Складні мережі / [Ю. Головач, К. фон Фербер, О. Олемської, Т. Головач, О. Мриглод, І. Олемської, В. Пальчиков] // *Журнал фізичних досліджень*, 2006. – Т. 10. – С. 247 – 291.
6. Faloutsos M., Faloutsos P., Faloutsos C. On Power Law Relationships of the Internet Topology // *Comput. Commun. Rev.* 29, (1999) 251 – 263.
7. A.-L. Barabasi, E. Bonabeau. Scale-Free Networks // *Scientific American*. – May 2003. – pages 50–59. Ланде Д.В.,
8. D.J. Watts, S.H. Strogatz. Collective dynamics of “small-world” networks. // *Nature*. – 1998. – Vol. 393. pp. 440 – 442.
9. V.Latora, M.Marchiori. Efficient behavior of “small-world” networks. // *Physical Review Letters*, vol. 87, no. 19, 5 Nov 2001.
10. Зубок В. Ю. Європейські мережі обміну Інтернет-трафіком та їхній вплив на зв’язність між автономними системами ; збірник наукових праць ПІМЕ ім. Г.Є. Пухова НАН України. – Вип. 56. – К., 2011.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 681.324

НЕСТЕРЕНКО О.В. Міжнародний науковий центр
технології програмування “Технософт”

ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУ

Анотація. Розглядаються підходи до розв’язання проблем державного регулювання створення та забезпечення взаємодії автоматизованих інформаційно-аналітичних систем органів влади як базових елементів системи електронного уряду з урахуванням питань забезпечення інформаційної безпеки.

Ключові слова: електронний уряд, державне регулювання, автоматизована система, взаємодія, інформаційна безпека.

Аннотация. Рассматриваются подходы к решению проблем государственного регулирования создания и обеспечения взаимодействия автоматизированных информационно-аналитических систем органов власти как базовых элементов системы электронного правительства с учетом обеспечения информационной безопасности.

Ключевые слова: электронное правительство, государственное регулирование, автоматизированная система, взаимодействие, информационная безопасность.

Summary. Approaches to decision of problems of government control of creation and interoperation automation information-analytical systems of government authorities as base elements of the system of electronic government taking into providing of information security are analyzed.

Keywords: electronic government, government control, automation system, interoperation, information security.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток технологій надає небачені донині можливості для забезпечення взаємодії між комп’ютерами, мобільними пристроями та автоматизованими системами і тим самим сприяє швидкому розвитку складових інформаційного суспільства, зокрема системи електронного уряду, яку, зважаючи на виняткову роль державних органів у забезпеченні життєдіяльності країни, можна вважати “складовою № 1”. Разом з тим, розвій цих процесів веде й до швидкого збільшення загроз інформаційній безпеці взаємодіючих об’єктів.

Крім того, недостатність інформаційного забезпечення органів влади, відсутність регламентованих механізмів опрацювання інформаційних ресурсів та документів, що є наслідком відсутності в органах влади автоматизованих систем або неефективності їх створення та використання, ведуть до зниження обґрунтованості рішень та несвоєчасності їх прийняття, що, враховуючи їх державне значення, загрожує безпеці країни.

При цьому швидке утягування у процеси комп’ютеризованого обміну інформацією різних верств населення, підприємств та організацій, а також органів влади суттєво випереджає забезпечення цих процесів правовим регулюванням, що, як наслідок, зі свого боку, й ще у чималому ступені сприяє зниженню рівня інформаційної безпеки. Тому на сучасному етапі, крім інформаційних технологій, до тріади наріжних каменів інформатизації суспільства слід віднести правову підтримку та забезпечення інформаційної безпеки (Рис. 1).

Інформаційні процеси в системі електронного уряду значною мірою є процесами передачі та обробки електронних документів, тому важливим питанням є забезпечення відповідних технологій та правового регулювання – принципів, правил, заходів для

найефективнішого сполучення органів влади та їх підрозділів між собою, оптимізації їх взаємодії в часі для досягнення визначених цілей (наприклад, запобігання порушенням регламенту опрацювання документів) [1].

У якості бази вирішення вказаних проблем на державному рівні у багатьох країнах, зокрема європейських, розроблені та впроваджені зведення вимог щодо сумісності державних систем, так звані e-GIF (e-Government Interoperability Framework). Ці документи мають обов'язковий статус для всіх органів державної влади, розробляються у відкритому порядку із залученням зацікавлених представників громадськості [2]. У тому або іншому вигляді в більшості таких документів, які формують регламент державного регулювання інформатизації, як правило, основний акцент робиться на описі міжсистемної взаємодії (інтероперабельності) як найбільш важливого елементу державної інформатизації, необхідному для забезпечення міжвідомчої взаємодії й взаємодії із громадянами.

В Україні, як і у більшості країн, що розвиваються, подібних документів та орієнтації на такі схеми інформатизації, на жаль, ще немає. Практично відсутні й відповідні дослідження та публікації, в яких започатковано розв'язання вказаної проблеми. Окремі питання лише порушені російськими вченими у [3] та в деяких інших статтях цих авторів, оглянуті у збірці, виданій Академією народного господарства при Уряді Російської Федерації [4], а також розглянуті в деяких вітчизняних публікаціях [5 – 7]. Це, безумовно, стримує не лише хід інформатизації державних структур, а й взагалі формування інформаційного суспільства в нашій країні.

Таким чином, для забезпечення ефективної діяльності органів влади і досягнення практичних результатів щодо надання ними державних (адміністративних) послуг в електронному вигляді необхідне вироблення відповідної регуляторної політики на основі нормативно-правових актів, зокрема стосовно адаптації автоматизованих інформаційних систем органів влади з тим, щоб вони могли “прозорю” взаємодіяти з ресурсами і сервісами, що можуть надаватись.

Метою статті є спроба визначити основні підходи до формування засад державного регулювання створення та сумісності цих систем як базових елементів електронного уряду.

Виклад основних положень. Основою формування в країні системи електронного уряду, що має бути головним із завдань і пріоритетів формування “електронної країни”, є створення електронної інфраструктури в державі [8]. При цьому побудова кожної зі складових цієї інфраструктури має відбуватись з урахуванням особливостей побудови інфраструктури забезпечення інформаційної безпеки (рис. 2). Водночас, слід зазначити, що базовими елементами електронної інфраструктури мають стати відповідні автоматизовані інформаційно-аналітичні системи (АІАС) органів влади, які повинні розроблятися виходячи з вимог вичерпної інформаційної підтримки аналітичної діяльності та прийняття рішень в державних структурах, активізації інформаційного обміну з населенням, забезпечення їх інтероперабельності у гетерогенному середовищі, в якому відбувається обмін інформацією між різними АІАС, системами підприємств та організацій, а також комп'ютерами та мобільними інтелектуальними пристроями громадян [5; 6].

Рис. 1. Триада наріжних каменів інформатизації суспільства

Таким чином, враховуючи наведені вимоги, АІАС органів державної влади уявляються достатньо складними інформаційними системами, а їх створення має розглядатись як одне з пріоритетних і важливих завдань держави.

Відповідальність за процеси інформатизації, зокрема органів влади, в передових країнах, зазвичай, покладається на низку ключових міністерств, особливо в умовах, якщо інформатизація у відповідній країні ведеться за так званою стандартизованою схемою. Під такою схемою розуміється ситуація, коли більшість установ державного сектору оснащені сумісними і взаємозамінними програмно-апаратними засобами, електронні профілі користувачів-держслужбовців є незалежними з точки зору доступу з будь-якого пристрою кінцевого користувача, а аналітичні і контрольні підрозділи уряду мають структурований доступ до накопичуваної у відповідних базах органів влади інформації, включаючи елементи планування і контролю виконання розпоряджень.

Рис. 2. Інфраструктура інформаційного суспільства

В нашій країні, як свідчить досвід, ще не склалася досить висока культура проектування і розробки АІАС органів влади [5]. В цих умовах вирішити базові завдання по забезпеченню ефективності державних систем та їх сумісності може забезпечити лише запровадження державного регулювання на основі певної нормативної бази. Основним документом або комплексом документів має стати національне зведення приписів та правил створення державних автоматизованих систем (введемо для його позначення абревіатуру “НПДАС”).

Вивчення світового досвіду показує, що державна політика в цій сфері має базуватись на врахуванні архітектурних питань і вимог сумісності систем. Архітектурний підхід, більш притаманний країнам американського континенту, розглядає моделі архітектури підприємства (Enterprise Architecture, EA) та архітектури надання послуг (Service-Oriented Architecture, SOA). Європейський підхід більш пов’язаний з вимогами сумісництва систем (Government Interoperability Framework, GIF). Узагальнюючи цей досвід, можна запропонувати для НПДАС взаємопов’язану структуру документа, що враховує ці три моделі (Рис. 3).

Рис. 3. Модель НПДАС

“Архітектура органу влади” (Government Architecture, GA), спираючись на досвід розробок EA, дозволяє при проектуванні АІАС чітко співвіднести можливості інформаційних технологій функціям органу влади і процесам прийняття рішень в нових умовах діяльності та, за необхідності, провести реорганізацію органу влади (“реінжиніринг бізнес-процесів”).

Вказані процеси можуть протікати послідовно й паралельно, бути залежними або незалежними один від одного, рівноправними або привілейованими, відкритими або захищеними, виконуватися синхронно або асинхронно тощо, тобто протікання та взаємодії процесів прийняття рішень в органах влади є багатоаспектними. Моделювання таких взаємодіючих процесів пов'язане з багатьма труднощами, адже вони визначаються не лише названими особливостями виконання процесів, а й типами локальних і розподілених об'єктів, на які ці процеси спрямовані [1].

Тому в цьому розділі документа має бути наведено не тільки опис технологічних підходів, а й порядок проектування адміністративних процесів держави, механізми контролю й фінансового заохочення. Він має містити й набір моделей, присвячених різним аспектам проектування й функціонування інформаційних систем, обробки електронних документів в органах влади.

Підхід “Архітектура АІАС” має на увазі визначення можливостей використання АІАС, її сумісності з іншими системами, використання інформаційних ресурсів з погляду на кінцеву мету – надання електронних адміністративних послуг громадянам та підприємствам. Цей підхід визначає функціональну архітектуру, що встановлює правила класифікації специфікацій і функцій, для виконання яких вони призначені. Каталог базових специфікацій, що є однією з основних частин майже всіх систем регулювання, призначений для визначення умов використання стандартів, а також їх життєвого циклу, що відповідає темпам розвитку інформаційних технологій.

Слід зазначити, що відповідним чином увага має приділятися й використанню у державних установах програмного забезпечення та його міграції на вільне/відкрите ПЗ, яке зараз розглядається як повноцінна альтернатива пропріетарним програмам і все частіше стає основною частиною державної політики в сфері створення державних інформаційних систем, особливо в європейських державах [9].

Розділ “Правила сумісності АІАС” цілком має бути присвяченим аспектам міжсистемної взаємодії, яких слід виділити три: технічна, семантична та організаційна сумісність (Рис. 4). При цьому базою цих аспектів мають бути так звані “відкриті стандарти”, тобто такі, що розробляються незалежними спеціалізованими організаціями у відкритому процесі, а використання цих стандартів не потребує ліцензійних відрахувань.

Технічна сумісність (або технологічна) передбачає визначення інтерфейсів взаємодії, єдиних форматів даних та загальні вимоги до метаданих. Семантична сумісність (іноді має назву інформаційної) пов'язана з однозначною інтерпретацією і обробкою даних як системами, так і користувачами. Нарешті, одноманітність процесів обробки даних та електронних документів в органах влади визначає організаційна сумісність.

Розглянемо деякі приклади можливого представлення положень НПДАС. Одним з них може бути вирішення проблеми інтеперабельності шляхом напрацювання рекомендацій з програмної організації підтримки інформаційно-аналітичної діяльності (так званих компонентів бізнес-логіки) та доступу до даних. Традиційно у методах автоматизації управлінської діяльності є “клієнтська” орієнтація бізнес-процесів, коли дані зберігаються на сервері, а на комп'ютері користувача встановлюється програма-клієнт, що отримує дані з сервера, опрацьовує їх та подає результати користувачу

Рис. 4. Аспекти міжсистемної взаємодії

(“товстий клієнт”). Таке рішення, окрім проблем з необхідністю оновлень клієнтського ПЗ та підтримки, потребує врахування вимог до форматів даних. Тому традиційна схема безпосереднього доступу компонентів до даних вважається недосконалою та пов’язаною з проблемами уніфікації програмного забезпечення та структур даних.

Сучасна схема, що рекомендується, передбачає створення ПЗ проміжного шару (*middleware*), що уможлиблює незалежність бізнес-компонентів від компонентів доступу до даних, а також застосування веб-інтерфейсу (“тонкий клієнт”). Засоби проміжного шару, за рекомендаціями Євросоюзу, для АІАС різних органів влади мають бути основною ланкою їх взаємодії, що забезпечують мережну підтримку, захищену передачу даних та різні механізми доступу залежної від рівня користувача е-уряду (Рис. 5).

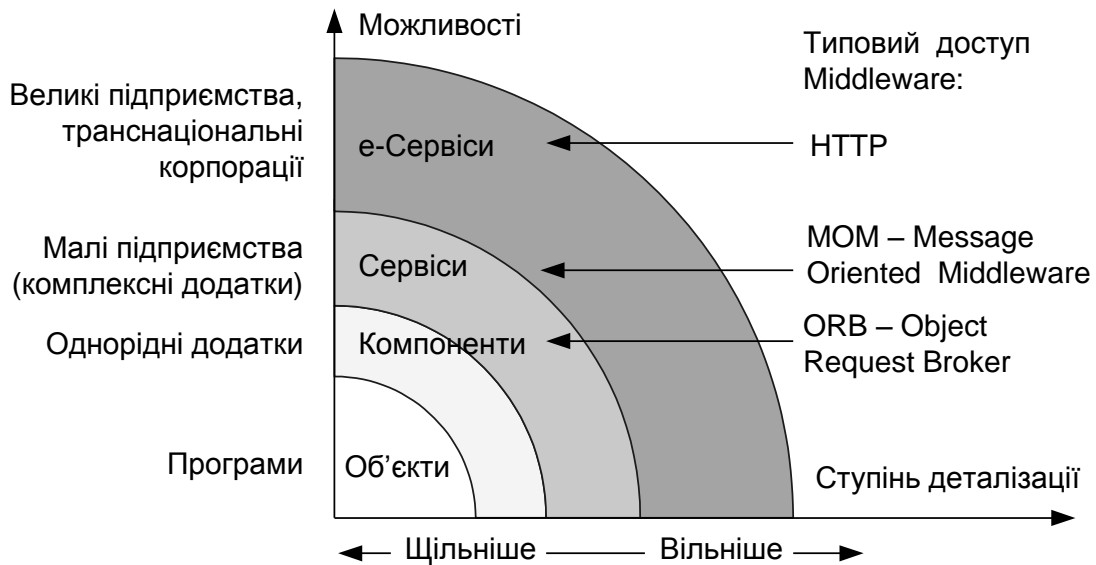

Рис. 5. Механізми доступу до системи електронного уряду

При цьому для взаємодії з громадянами доцільне використання єдиного урядового порталу доступу, а взаємодія з підприємствами передбачає безпосередній доступ їх бізнес-додатків до сервісів інтегрованої системи органів влади.

Ще одним прикладом вирішення проблем інтеоперабельності є забезпечення інформаційної безпеки та захисту інформації в автоматизованих системах. Враховуючи, що схема обробки інформації в АІАС має бути зорієнтованою на Інтранет/Інтернет технології та використання портальних технологій, з точки зору безпеки важливе значення має побудова систем з захищеним поділом на дві зони – так званого переднього краю (*Front-end*), що підтримує взаємодію з зовнішніми користувачами через веб-портал, та заднього (*Back-end*), зорієнтованого на обслуговування працівників органу влади.

У цих умовах створення та актуалізація комплексної системи безпеки інформації має забезпечуватись реалізацією багатостадійного процесу інтеграції окремих складових АІАС до єдиної системи зі створенням засобів захисту телекомунікаційного середовища з дотриманням існуючих міжнародних рекомендацій щодо організації не лише безпосередньо засобів безпеки, а й засобів *Front-end* та *Back-end* [10 – 12] (Рис. 6).

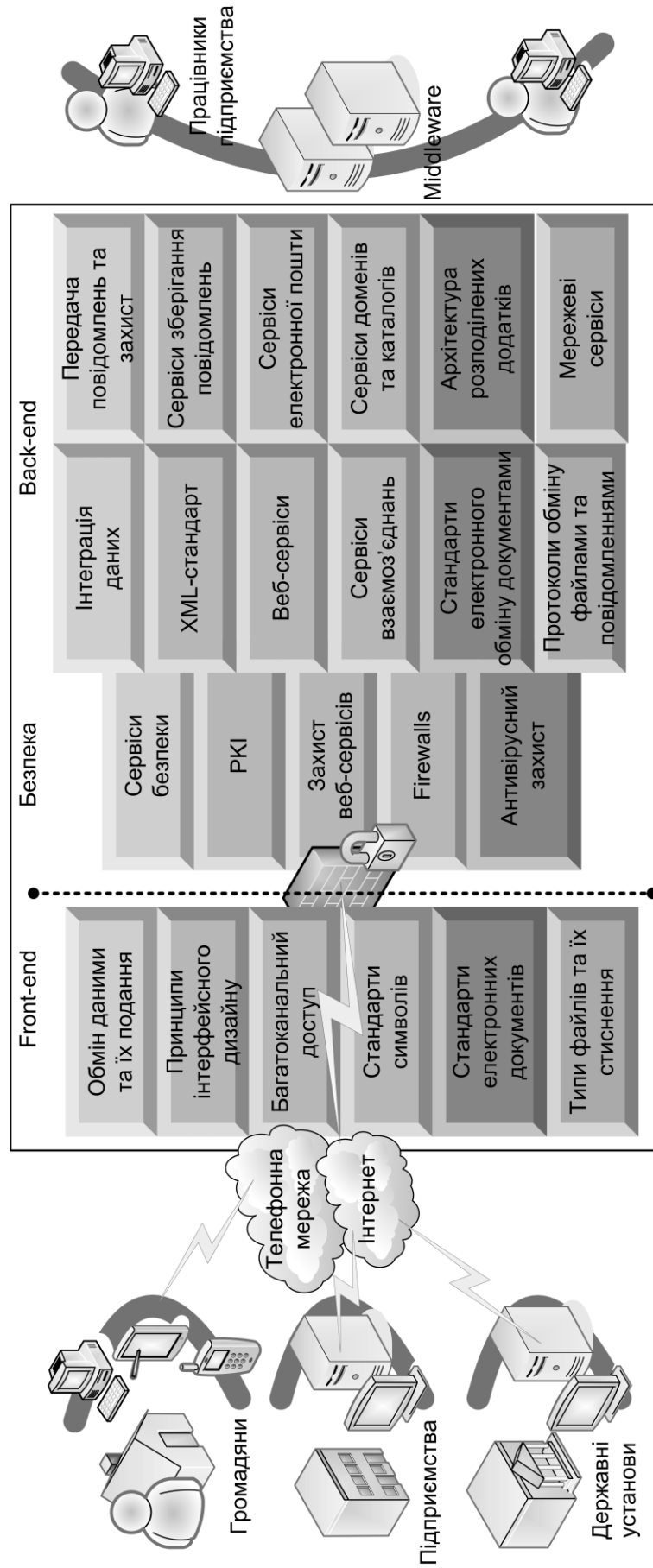

Рис. 6. Імплементация міжнародних рекомендацій щодо створення комплексної системи інформаційної безпеки в АІАС

Отже, ця концепція безпеки електронної інфраструктури органів влади передбачає реалізацію технологій захисту інформації на всіх рівнях інформаційної системи та забезпечує:

- 1) автентифікацію суб'єктів;
- 2) контроль доступу до об'єктів;
- 3) підтвердження цілісності документів із застосуванням електронного цифрового підпису (ЕЦП);
- 4) захист інформації за допомогою засобів шифрування.

Реалізація цих вимог значною мірою пов'язана із застосуванням засобів інфраструктури відкритих ключів (PKI) ЕЦП, що забезпечує захист персональної інформації, захист конфіденційної та таємної інформації, гарантії конфіденційності й ідентифікації, цілісності даних і автентичності.

Висновки та пропозиції.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій, тенденції відкритості діяльності державних установ та збільшення її ефективності вимагають створення в органах влади автоматизованих інформаційно-аналітичних систем та вирішення проблем їх інтероперабельності. Тому невідкладним завданням для органів влади, що є відповідальними за вказані процеси, вбачається започаткування розгортання робіт у напрямі підготовки проекту національного зведення приписів та правил створення державних автоматизованих систем, проведення його всебічного обговорення, імплементації та забезпечення процедур впровадження.

Підхід до створення такого документа має базуватись на моделях архітектури органу влади, архітектури надання послуг та сумісності державних систем. Такий підхід має дозволити державній владі швидко розгорнути АІАС та модифікувати їх у відповідності до змін у структурі органів державної влади та інших обставин, а також створити умови для суттєвого підвищення рівня інформаційної безпеки. Водночас слід мати на увазі, що розробка такого документа та його впровадження потребують значних політичних зусиль, а також налагодження координації зусиль державних осіб, науковців та технічних фахівців.

На завершення слід зазначити, що аналіз підходів і методів вирішення проблеми інтероперабельності АІАС органів влади приводить до висновку про необхідність зміни парадигми вирішення проблем взаємодії систем у масштабах країни з переходом від транспарентності обміну повідомленнями через забезпечення семантичної інтероперабельності до головного – створення цілісної моделі інформаційно-аналітичного середовища управління, як державного, так і господарського. Досягнення цієї мети дозволить створити модель знань не лише в окремому органі влади чи на підприємстві, а й модель “загальнонаціональної інтелектуальної системи” для колективного – у масштабах країни – розв'язання задач і обґрунтування прийняття рішень.

Використана література

1. Нестеренко О.В. Моделі інформаційного навантаження при опрацюванні документів в автоматизованих інформаційно-аналітичних системах органів державної влади / О.В. Нестеренко, І.Є. Нетесін // Реєстрація, зберігання і обробка даних. – 2011. – Т. 13. – № 1. – С. 39 – 55.
2. e-Government Interoperability Framework / Version 6.1.18. – March 2005. – Cabinet Office e-Government Unit, London. – 2005. – 34 p. – Режим доступу : <http://www.govtalk.gov.uk/schemas/standards/egif.asp>

3. Батоврин В.К. Обеспечение интероперабельности – основная тенденция в развитии открытых систем / В.К. Батоврин, Ю.В. Гуляев, А.Я. Олейников // Информационные технологии и вычислительные системы. – 2009. – № 5. – С. 7 – 15.
4. Интероперабельность информационных систем : сборник материалов. – М. : INFO-FOSS.RU, 2008. – 128 с.
5. Нестеренко О.В. Безпека інформаційного простору державної влади : технологічні основи / О.В. Нестеренко. – К. : Наукова думка, 2009. – 352 с.
6. Нестеренко О.В. Організаційно-технологічні підходи до забезпечення інформаційної безпеки державної влади / О.В. Нестеренко // Національна безпека: український вимір : щокв. наук. зб. / Рада нац. безпеки і оборони України, Ін-т пробл. нац. безпеки ; редкол. Горбулін В.П. (голов. ред.) та ін. – К., 2009. – Вип. 4 (23). – С. 41 – 50.
7. Нестеренко О.В. Інтероперабельність автоматизованих інформаційно-аналітичних систем органів державної влади / О.В. Нестеренко : *матеріали Міжнародного наукового конгресу з розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та розбудови інформаційного суспільства в Україні*, (Київ, 17 – 18 листопада 2011 р.). – К.: Український науковий центр розвитку інформаційних технологій, 2011. – С. 79 – 80.
8. Нестеренко О.В. Проблеми формування національної інформаційної інфраструктури та забезпечення її безпеки / О.В. Нестеренко // Реєстрація, зберігання і обробка даних. – 2010. – Т. 12. – № 2. – С. 216 – 226.
9. Будько М.М. Стратегія застосування відкритих програм для забезпечення інформаційної безпеки держави / М.М. Будько, О.В. Нестеренко, І.Є. Нетесін // Національна безпека: український вимір: щокв. наук. зб. / Рада нац. безпеки і оборони України, Ін-т пробл. нац. безпеки ; редкол. Горбулін В.П. (голов. ред.) та ін. – К., 2009. – Вип. 6 (25). – С. 72 – 81.
10. Guide for Assessing the Security Controls in Federal Information Systems / NIST Special Publication 800-53A. – National Institute of Standards and Technology, Gaithersburg, July 2008. – 381 p.
11. European interoperability framework for pan-european egovernment services / Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2004. – 26 p. – Режим доступу : <http://europa.eu.int/idabc>
12. Architecture guidelines For Trans-European Telematics Networks for Administrations Version 7.1 Enterprise DG Brussels, September 2004. – 39 p.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 681.3: 314.1:004.6

БРАЙЧЕВСЬКИЙ С.М., Інформаційний центр “Електронні вісті”**ІНФОРМАЦІЙНІ ПОТОКИ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ОБ’ЄКТИ**

Анотація. Розглянуто окремих випадок інформаційних об’єктів, що утворюються в колективах, діяльність яких пов’язана з підтримкою стаціонарних інформаційних потоків. Обговорюється ефект ерозії змісту документальних масивів, що виникає за рахунок колективних механізмів обробки інформації. Показано, що наявність у інформаційних об’єктів власної поведінки, здатної впливати на перебіг суспільних процесів, породжує проблему правового регулювання їх функціонування.

Ключові слова: інформація, інформаційні потоки, інформаційні об’єкти, колективні механізми, правове регулювання.

Аннотация. Рассмотрен частный случай информационных объектов, которые образуются в коллективах, деятельность которых связана с поддержкой стационарных информационных потоков. Обсуждается эффект эрозии смысла документальных массивов, который возникает за счет коллективных механизмов обработки информации. Показано, что наличие у информационных объектов собственного поведения, способного влиять на ход общественных процессов, порождает проблему правового регулирования их функционирования.

Ключевые слова: информация, информационные потоки, информационные объекты, коллективные механизмы, правовое регулирование.

Summary. The special case of information objects which are formed in the collectives which activity is connected with support of stationary information streams is considered. Effect of erosion of sense of documentary files which arises at the expense of collective mechanisms of processing of the information is discussed. It is shown that presence of own behavior at information objects, capable to influence a course of public processes, generates a problem of legal regulation of their functioning.

Keywords: the information, information streams, information objects, collective mechanisms, legal regulation.

Постановка проблеми. Протягом останніх років інформаційні потоки як явище сучасного суспільства привертають все більшу увагу [1 – 7]. Переважно їх вивчення пов’язано з генерацією та поширенням у мережі Інтернет інформації у вигляді новин [6, 7]. Насправді поняття інформаційного потоку є значно ширшим і включає в себе багато не менш важливих і цікавих явищ, деякі з яких лишаються практично не вивченими. Серед них – проблема поширення правового регулювання на нелінійні інформаційні системи, що мають складну поведінку, яка може безпосередньо впливати на перебіг суспільних процесів.

У пропонованій роботі буде розглянутий окремих випадок подібних ситуацій, пов’язаний із певними специфічними властивостями інформаційних потоків. Маємо на увазі ефекти, породжені швидким зростанням ролі машинної обробки інформації в структурі виробничих процесів в організаціях, що мають справу з інформаційними потоками. Актуальність проблеми стає очевидною, якщо врахувати, що до сфери інформаційних потоків, взагалі кажучи, відноситься в повному складі документообіг, який є основою адміністративної діяльності розвиненого суспільства. При цьому нас цікавитимуть не ті чинники, які пов’язані із свідомою цілеспрямованою діяльністю працівників адміністративного апарата (і, як правило, обговорюються в літературі), а колективні механізми, що ґрунтуються безпосередньо на технологічних засобах обробки

інформації в нелінійних системах з зворотними зв'язками. Нижче ми покажемо, що вплив подібних колективних механізмів на перебіг суспільних процесів за певних умов може набувати такого характеру, що має сенс говорити про ті чи інші елементи їх правового регулювання. Ключовим моментом тут є те, що на сучасному рівні технології обробки інформації остання може функціонувати незалежно від своїх носіїв.

Ця тема на даний момент лишається практично не розробленою і відкриває широкі перспективи різноманітних досліджень. Найбільш видатним, на нашу думку, досягненням в цьому напрямку є дослідження т. з. інформаційних об'єктів [8 – 13]. Результати цих досліджень в сучасному їх стані, очевидно, не можуть вважатися науковими в повному розумінні слова, до того ж існує досить широка критика основних ідей і методів. Але запропонований підхід до вивчення низки аспектів динаміки сучасного суспільства під кутом зору розвитку інформаційних технологій, безперечно, є досить продуктивним, щоб користуватися ним на загальному рівні.

Метою статті є дослідження властивостей інформаційних потоків щодо поширення правового регулювання на нелінійні інформаційні системи.

Виклад основних положень. Поняття інформаційного об'єкта (далі – ІО) тісно пов'язане з поняттям інформаційного простору. В рамках цитованої ідеології вважається, що інформаційний простір є розшированим на безструктурне середовище та структуровані (динамічні) об'єкти.

За прийнятим визначенням [8] інформаційний об'єкт – це багатоаспектна інформація, що має складну структуру, не залежить від конкретних носіїв, розвивається під дією власних імперативів, має поведінку і здатна до вияву емоцій. Такі об'єкти можуть утворюватися внаслідок цілеспрямованої дії окремих осіб чи людських колективів, але існують й інші механізми, в тому числі нелінійні взаємодії інформаційних потоків [13]. Важливим моментом є те, що ІО є автокаталітичною структурою в розумінні І. Пригожина, тобто може розглядатися як інформація, що генерує інформацію [15].

Термін “інформаційний об'єкт” за поширеною думкою слід вважати невдалим уже хоча б тому, що те, що він означає, насправді має в собі цілком виразний елемент суб'єктності [12], і саме це і робить його цікавим. Однак іншого терміна досі запропоновано не було, і ми будемо користуватися ним, усвідомлюючи всю його відносність.

Власне кажучи, саме розуміння того, що інформація за певних умов може сама по собі породжувати нову інформацію, на наш погляд, і є найбільш цінним досягненням у даному напрямі.

На жаль, дослідники інформаційних об'єктів, наскільки нам відомо, досі не виявляли цікавості власне до інформаційних технологій, сприймаючи саме поняття інформації скоріше в інтуїтивному, ніж строго науковому плані. В даній роботі, навпаки, акцент буде зроблено саме на технологічний аспект проблеми. А саме – ми спробуємо зрозуміти деякі особливості функціонування ІО (або чогось подібного), пов'язані зі специфікою процесів обробки інформації.

Для того щоб зрозуміти цю специфіку, необхідно усвідомити те, що в сучасних умовах термін “інформація” має дещо інший зміст, ніж прийнято вважати. Ця обставина, в свою чергу, зумовлює необхідність переосмислення таких понять, як “інформаційні процеси” та “інформаційні потоки”, що дозволить нам краще зрозуміти цілу низку механізмів функціонування організацій, діяльність яких ґрунтується на використанні інформаційних технологій.

Традиційно, яке б визначення поняття “інформація” не використовувалося, значною мірою воно має той самий зміст, що й поняття “відомості”. Тобто інформація – це те, що ми дізнаємось про речі та події навколишнього світу, а дізнавшись, використовуємо для досягнення власних цілей. Але сьогодні таке розуміння інформації більше відноситься до сфери журналістики, ніж інформаційних технологій. Тому виникає розбіжність між очікуванням з боку суспільства того, що повинні давати йому інформаційні технології, і тим, що вони реально дають.

Наявна теорія інформації початково будувалася для потреб оптимізації систем зв’язку, і тому центральне місце в ній займала саме така величина, як “кількість інформації”. Кількість, власне, чого, фактично просто не обговорювалося. Вважалося, що інформація – це те, що передається по лініях зв’язку, а передається те, що потрібно передавати. Те, що можна передавати позбавлені змісту послідовності символів, в першій половині ХХ-го століття просто нікому не спадало на думку. Але в загальному випадку таку можливість не можна виключати апіорі.

Важливим для розуміння ситуації є те, що прогрес в галузі інформаційних технологій мав принаймні два аспекти, які зумовили кардинальні зміни в розумінні природи інформації. Маємо на увазі зберігання інформації та її машинну обробку. Саме швидкий їх розвиток фактично призвів до того, що поступово на перший план вийшли технічні засоби зберігання та обробки даних, а внутрішній їх зміст (в кращому випадку) відійшов на другий план. В результаті під інформацією почали розуміти те, що допускає застосування цих технічних засобів. Отже, інформація в сучасному розумінні зовсім не обов’язково має бути осмисленими відомостями. Будь-яка послідовність символів (і не тільки символів, але це вже інша тема) підлягає накопиченню, обміну та машинній обробці, що є головними характеристиками інформації з точки зору сучасних інформаційних технологій. Таким чином, в певних умовах інформаційні процеси можуть мати значно більш формальний характер, ніж прийнято вважати. Це може породжувати багато специфічних ефектів, із яких в даній роботі ми розглянемо один – спотворення змісту документальних масивів, зумовлене колективними механізмами обробки інформації.

Зробимо ми це на прикладі одного з важливих різновидів інформаційних потоків, а саме – документообігу, який значною мірою визначає характер діяльності великих установ та організацій, робота яких заснована на обміні документацією як між власними підрозділами, так і з зовнішнім оточенням. Особливого значення даний чинник набуває в інформаційному суспільстві, в якому інформаційні процеси відіграють вирішальну роль. Головна причина полягає в тому, що стабільна робота такої організації вимагає підтримки стаціонарних інформаційних потоків.

Дійсно, кожний підрозділ організації, як і вона сама в цілому, повинні у визначений проміжок часу в певний спосіб обробити певну кількість інформації. Будь-яке відхилення веде або до простою, або до надмірного напруження – адже компенсувати обробку даних іншими засобами неможливо. З іншого боку, прийнятий в даній організації технологічний маршрут обробки вхідного потоку і генерації вихідного накладає обмеження на характер діяльності персоналу, оскільки надмірна ініціатива персоналу може призвести до порушення стаціонарності інформаційних потоків. Для організацій, в яких документообіг є другорядним, допоміжним процесом, все це не має особливого значення, але якщо на ньому ґрунтується профільна діяльність, даний чинник необхідно брати до уваги. Тому такі організації так чи інакше мають бути орієнтованими на забезпечення стаціонарності відповідних інформаційних потоків.

Але в сучасному суспільстві стаціонарність інформаційних потоків забезпечується деяким набором технологічних засобів, що надають можливість генерувати, накопичувати та обробляти інформацію. І якщо в певних умовах завдання підтримки стаціонарності інформаційних потоків є пріоритетним, то його виконання тією чи іншою мірою передбачатиме сприйняття суб'єктами відповідних інформаційних процесів інформації як формальної послідовності символів, з якими треба щось робити відповідно до існуючого технологічного маршруту.

До певної міри така точка зору має свій сенс, оскільки вона дозволяє досить ефективно формулювати і вирішувати конкретні задачі створення та подальшої експлуатації комп'ютерних систем. Але завжди існує можливість неконтрольованих процесів, що породжують несподівані наслідки, здатні кардинально змінити загальну ситуацію.

Така ситуація може виникнути, наприклад, коли до роботи підрозділів даної організації пред'являються виключно формальні критерії оцінки її ефективності. Іншими словами, працівники (включно зі своїм керівництвом) лише готують документацію відповідно до заданого набору затверджених форм. Підрозділ повинен видати на вихід потрібну кількість документів тієї чи іншої форми, при чому цей вихід одночасно є входом іншого підрозділу, що працює за тим же принципом. Аналіз та контроль змісту документів не входить до компетенції жодного з підрозділів такого ланцюжка, оскільки передбачається, що цим займаються інші підрозділи (організації), що отримують ці документи як свого роду інформаційну продукцію. Якщо це справді так, нічого страшного не відбудеться: кінцевий споживач поверне недоброякісний документ з вимогою переробити його. Але за певних умов цього може не відбутися, і однією з причин є та, про яку йшлося на початку: необхідність підтримувати стаціонарний режим роботи всього ланцюжка. Звичайно, випадкові послідовності символів тут траплятися не будуть, але відхилення від реального змісту цілком можуть виникати. Зауважимо, що генерація та споживання таких документів можуть бути потрібними системі для підтримання на належному рівні стаціонарних інформаційних потоків. Виключно важливим є те, що такий характер діяльності не фіксується працівниками на рівні індивідуальної свідомості.

Особливо небезпечними є ланцюжки підрозділів, які містять замкнені (або напівзамкнені) кільця. Мається на увазі такий технологічний процес обробки інформації, за якого деякий підрозділ свої вихідні дані (або їх частину) передає попередньому в ланцюжку підрозділу як вхідні. Тоді за сприятливих умов можуть встановлюватись додаткові зворотні зв'язки, що, в свою чергу, спричинять своєрідні резонансні явища: з кожним циклом обігу документи, задіяні в кільці, зазнаватимуть додаткове спотворення змісту. Тоді організація починає працювати “на холостому ході”.

В результаті в системі утворюється інформаційний об'єкт, який починає діяти за власними правилами у своїх власних інтересах (принаймні, маємо всі характерні ознаки власних інтересів), часто всупереч інтересам своїх носіїв, тобто працівників установи.

Врахування ефектів, породжених функціонуванням ІО, дозволяє поглянути на багато звичних речей під принципово іншим кутом зору. Слід визнати, що нелінійні взаємодії інформаційних потоків (поряд з іншими чинниками) можуть мати нетривіальні наслідки, що суттєво впливають на суспільну динаміку, і вплив цей може бути негативним.

Зрозуміло, що такі речі в будь-якому випадку не робляться зумисно. Працівники організації в певному розумінні стають заручниками колективних механізмів,

спрямованих виключно на відтворення в часі початково заданого набору процесів обробки інформаційних потоків.

У зв'язку з цим виникає серйозна проблема відповідальності за спотворення інформаційного поля, а ширше – правового врегулювання таких ситуацій.

Визначальною особливістю їх є не те, що маємо справу з колективними процесами, а те, що вони не пов'язані з цілеспрямованою (свідомою) діяльністю фізичних осіб. Колектив під певним кутом зору може розглядатися як суб'єкт правових відносин, але інформаційний об'єкт являє собою не колектив, а інформацію, яка з точки зору сучасних поглядів не є суб'єктом права. Інформацію неможливо притягти до відповідальності. В даному випадку ми зустрічаємося з явищем, породженим певним рівнем розвитку технології і таким, що не має аналогів на попередніх стадіях суспільного розвитку.

Висновки.

Те, що технології можуть активно впливати на перебіг подій, було відомо завжди. Але раніше вважалося, що цей вплив у принципі є повністю контрольованим. Існувала впевненість у тому, що техногенні системи принципово не можуть мати власної поведінки, а отже, і за наслідки повинні відповідати люди, які їх використовують. Така парадигма, безперечно, мала сенс, доки йшлося про системи, безпосередньо не пов'язані з інформацією. Але інформаційні системи, породжені сучасними технологіями, виявились в цьому плані набагато складнішими. І проблема не може бути вирішена (навіть в деякому розумному наближенні) шляхом тієї чи іншої корекції правових норм, що регулюють діяльність організацій в цілому та їх окремих працівників. Потрібне глибоке переосмислення самої концепції правового регулювання на новому рівні.

Особливо складним є випадок тих інформаційних об'єктів, які утворюються в результаті взаємодії інформаційних потоків. Головною причиною є те, що підтримувана їх стаціонарність стосується лише динамічних характеристик системи (обсяги даних, що перетинають одиницю “перерізу” каналу в одиницю часу), тоді як абсолютні обсяги оброблюваної інформації можуть бути надто великими для того, щоб забезпечити навіть загальний контроль. Маючи справу з інформаційними потоками, ми здатні реалізувати спостереження лише за поточним станом системи, тоді як для будь-якого контролю необхідно відстежувати характер процесу на значно ширших проміжках часу. В кращому випадку це можна зробити ретроспективно, досліджуючи архівні матеріали (якщо вони існують), але такі дослідження придатні лише для формування загального уявлення про характер процесів, пов'язаних з даним інформаційним об'єктом.

Використана література

1. Gianna M. Del Corso, Antonio Gullí, Francesco Romani. Ranking a stream of news. Proceedings of the 14th international conference on World Wide Web. Chiba, Japan. – 2005. – P. 97 – 106.
2. Department of Defense Trusted Computer System Evaluation Criteria – DoD, 1985.
3. Handbook for the Computer Security Certification of Trusted Systems – NRL Technical Memorandum 5540:062A, 12 Feb. 1996.
4. A Guide to Understanding Covert Channel Analysis of Trusted Systems, NCSC-TG-030, ver. 1 - National Computer Security Center, 1993.
5. А.А. Грушо. Теоретические основы защиты информации / А.А. Грушо, Е.Е. Тимонина. – М. : Агентство “Яхтсмен”, 1996.
6. Брайчевский С.М., Ландэ Д.В. Современные информационные потоки: актуальная проблематика // Научно-техническая информация. – 2005. – №11. – С. 21 –33. – [Сер. 1].

7. Д.В. Ландэ, А.А. Снарский, С.М. Брайчевский, А.Т. Дармохвал. Моделирование динамики новостных текстовых потоков : сборник работ участников конкурса Интернет-математика 2007. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2007. – С. 98 – 107.

8. СПБШС: Информационные объекты. – Режим доступа : [//www.traditio-ru.org/wiki/%D0%A1%D0%9F%D0%B1%D0%A8%D0%A1:%D0%98%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B5_%D0%BE%D0%B1%D1%8A%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%8B](http://www.traditio-ru.org/wiki/%D0%A1%D0%9F%D0%B1%D0%A8%D0%A1:%D0%98%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B5_%D0%BE%D0%B1%D1%8A%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%8B)

9. А. Лазарчук, П. Лелик. Голем хочет жить. – Режим доступа : [//www.ivanstor.narod.ru/GOLEM.htm](http://www.ivanstor.narod.ru/GOLEM.htm)

10. С. Переслегин, Е. Переслегина. Общество и эволюция информационной сети. – Режим доступа : [//www.archipelag.ru/geoculture/geo/anthology/society/](http://www.archipelag.ru/geoculture/geo/anthology/society/)

11. С. Переслегин. Альтернативная история как истинная система. – Режим доступа : [//www.igstab.ru/materials/Pereslegin/Per_TrueHistory.htm](http://www.igstab.ru/materials/Pereslegin/Per_TrueHistory.htm)

12. С. Переслегин. Дружба мушкетеров при живых королях. – Режим доступа : [//www.igstab.ru/materials/black/Per_Mushket.htm](http://www.igstab.ru/materials/black/Per_Mushket.htm)

13. С. Переслегин. Словарь группы КБ. – Режим доступа : [//www.igstab.ru/materials/black/Per_Dictionary.htm#InfoObj](http://www.igstab.ru/materials/black/Per_Dictionary.htm#InfoObj)

14. Р. Исмаилов Структурный анализ информационных объектов. – Режим доступа : [//www.igstab.ru/materials/black/Ism_StructAnalysys.htm](http://www.igstab.ru/materials/black/Ism_StructAnalysys.htm)

16. Ф. Дельядо, Р. Исмаилов. Краткая теория информобъектов. – Режим доступа : [// www.traditio-ru.org/wiki/ %D0%A4%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%BF%D0%BF_%D0%94%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D1%8F%D0%B4%D0%BE_%D0%A0%D1%83%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%BD_%D0%98%D1%81%D0%BC%D0%B0%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D0%B8%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%BE%D0%B1%D1%8A%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BE%D0%B2](http://www.traditio-ru.org/wiki/%D0%A4%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%BF%D0%BF_%D0%94%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D1%8F%D0%B4%D0%BE_%D0%A0%D1%83%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%BD_%D0%98%D1%81%D0%BC%D0%B0%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F_%D0%B8%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%BE%D0%B1%D1%8A%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BE%D0%B2)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 51-77

БАРАНОВСЬКИЙ О.М., аспірант НТУУ “КПІ”,
КАЧИНСЬКИЙ А.Б., доктор технічних наук,
ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ Є.Л., аспірант НТУУ “КПІ”,
ЛАНДЕ Д.В., доктор технічних наук

ХАРАКТЕРИСТИКИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОТОКІВ, ПОВ’ЯЗАНИХ З РЕФОРМУВАННЯМ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Анотація. Робота присвячена дослідженню властивостей інформаційних потоків, що відображають прояви громадянської активності населення під час подій податкового реформування в Україні в 2010 – 2011 роках. В статті розглядається процес отримання та первісної обробки часових рядів спостережень, що характеризують інформаційні потоки, а також здійснюється вивчення їх характеристик за допомогою методу нелінійної динаміки.

Ключові слова: контент-моніторинг, інформаційний потік, фрактальний аналіз.

Аннотация. Работа посвящена исследованию свойств информационных потоков, отражающих проявления гражданской активности населения во время событий налогового реформирования в Украине в 2010 – 2011 годах. В статье рассматривается процесс получения и первичной обработки временных рядов, характеризующих информационные потоки, а также осуществляется изучение их характеристик с помощью метода нелинейной динамики.

Ключевые слова: контент-мониторинг, информационный поток, фрактальный анализ.

Summary. The work is about researching of the properties of information flows, reflecting the manifestations of civic engagement of the population during the events of the tax reform in Ukraine in 2010 – 2011 respectively. This article discusses the process of obtaining and processing of time series describing the flow of information, as well as by the study of their properties by the method of nonlinear dynamics.

Keywords: content-monitoring, information flow, fractal analysis.

Постановка проблеми. При вивченні соціальних процесів однією з актуальних проблем є прогнозування майбутніх подій або явищ. Традиційно складання прогнозів спирається на гуманітарні науки і тому базується на вузькому наборі фактів та явищ, що ускладнює застосування математичних методів. Одним з найперспективніших методів моделювання соціальних процесів є дослідження подій, явищ або процесів в інформаційному середовищі, зокрема в мережі Інтернет, що стала одним з основних джерел новин.

Об’єктами дослідження обрано інформаційні потоки української частини мережі Інтернет, що відображали прояви громадянської активності в період прийняття Податкового кодексу України впродовж 2010 – 2011 років. Використовувалась класифікація проявів громадянської активності населення, запропонована Т. Жиро [1].

Метою статті є дослідження властивостей інформаційних потоків (хаотичність, випадковість, ергодичність), наявності та довжини пам’яті потоку, прогнозування тенденції подальшого розвитку.

Виклад основних положень. В попередній роботі [2] для формування відповідного інформаційного потоку авторами було розглянуто принципи побудови вербальних моделей та отримання даних за допомогою методів контент-аналізу та системи InfoStream.

В даній роботі досліджувались інформаційні потоки щодо наступних типів політичної активності населення: страйк, лобізм, демонстрація, бойкот, судовий процес, тиск та протест, політичне насилля, протест та делегітимізація, громадянська непокора в контексті проблеми реформування податкової системи України.

Для системи InfoStream було розроблено вербальні моделі, які дозволяють отримати показник кількості статей, що були зафіксовані системою у визначений день дослідження та відповідають визначеному типу активності населення. Використані вербальні моделі для кожного виду політичної активності наведені в Табл. 1.

Таблиця 1

Вид активності	Вербальна модель
Демонстрація	((подат~кодекс) (налогов~кодекс) (подат~реформ) (налогов~реформ)) &(митинг пикет митинг пикет демонстрац) &(country.UA geo.UA*)
Лобізм	((подат~кодекс) (налогов~кодекс) (подат~реформ) (налогов~реформ))&(Лобі Лобби) &(country.UA geo.UA*)
Судовий процес	((подат~кодекс) (налогов~кодекс) (подат~реформ) (налогов~реформ))&((Судов~процес) (Судебн~процесс)) &(country.UA geo.UA*)
Страйк	((подат~кодекс) (налогов~кодекс) (подат~реформ) (налогов~реформ))&(забастов страйк) &(country.UA geo.UA*)
Тиск та протест	((подат~кодекс) (налогов~кодекс) (подат~реформ) (налогов~реформ))&((давлен тиск)&(протест)) &(country.UA geo.UA*)
Бойкот	((подат~кодекс) (налогов~кодекс) (подат~реформ) (налогов~реформ))&(мовчанка бойкот) &(country.UA geo.UA*)
Громадська непокора	((подат~кодекс) (налогов~кодекс) (подат~реформ) (налогов~реформ))& ((граждан~неповиновен) (громад~непокора)) &(country.UA geo.UA*)
Делегітимізація	((подат~кодекс) (налогов~кодекс) (подат~реформ) (налогов~реформ))&(Делегітиміз Делегитимиз) &(country.UA geo.UA*)
Політичне насилля	((подат~кодекс) (налогов~кодекс) (подат~реформ) (налогов~реформ))&((полити~насил) (політич~насил)) &(country.UA geo.UA*)

Приклад отриманих первісних результатів для виду політичної активності “Тиск та протест” відображено на Рис. 1. Графічне відображення коефіцієнтів автокореляції для ряду, який відповідає типу активності “Тиск та протест”, свідчить про наявність розподілу кореляційних властивостей за сімома рівнями значень, що відповідають семи дням тижня (Рис.2). Таким чином, існує необхідність вилучення тижневого тренду з даних для отримання особливостей реальної поведінки інформаційного потоку.

Для видалення періодичної складової авторами був використаний запропонований в [3] метод зваженої “ковзної середньої”. Таким чином був отриманий новий ряд:

$$\xi_i' = \frac{1}{7} \sum_{j=i-3}^{j=i+3} \frac{\xi_j}{N_j}, \tag{1}$$

де: ξ_j – кількість статей, що були відібрані за вербальною моделлю, за j-ий день дослідження, N_j – загальна кількість статей, що було зафіксовано системою за j-ий день дослідження.

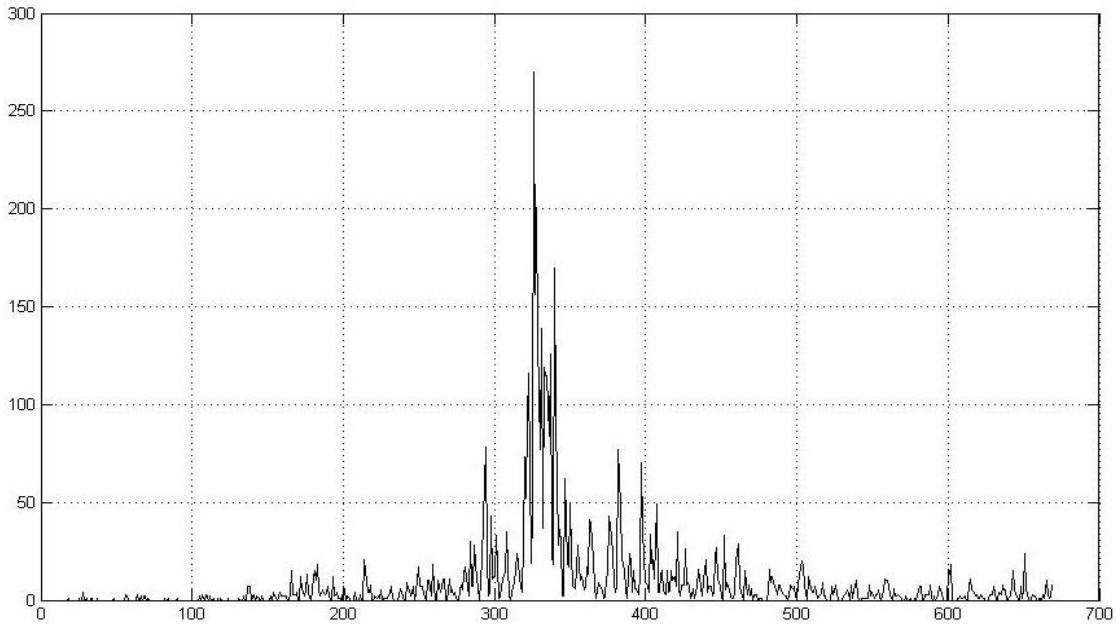

Рис. 1. Кількість публікацій, що відповідають типу активності “Тиск та протест”

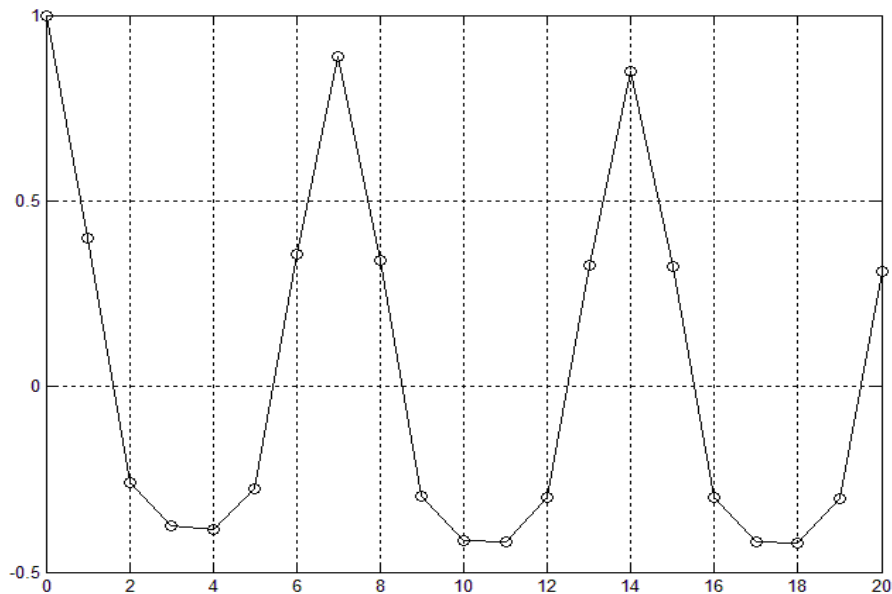

Рис. 2. Коефіцієнти автокореляції ряду, що відповідає типу активності “Тиск та протест”

На Рис. 3 зображено графічне представлення згладженого ряду, що відповідає типу активності “Тиск та протест”.

Графічне відображення коефіцієнтів автокореляції для згладженого ряду представлено на Рис. 4 та не містить піків та явно виражених гармонічних складових. Тобто в новому ряді не існує відкритої або скритої тижневої періодичності.

Вважається, що видалення періодичної складової дозволить досліджувати особливості реальної поведінки інформаційних потоків, що відповідають проявам політичної активності населення, та виключити вплив періодичності електронних ЗМІ [3]. Наведений вище алгоритм обробки був застосований для всіх отриманих рядів.

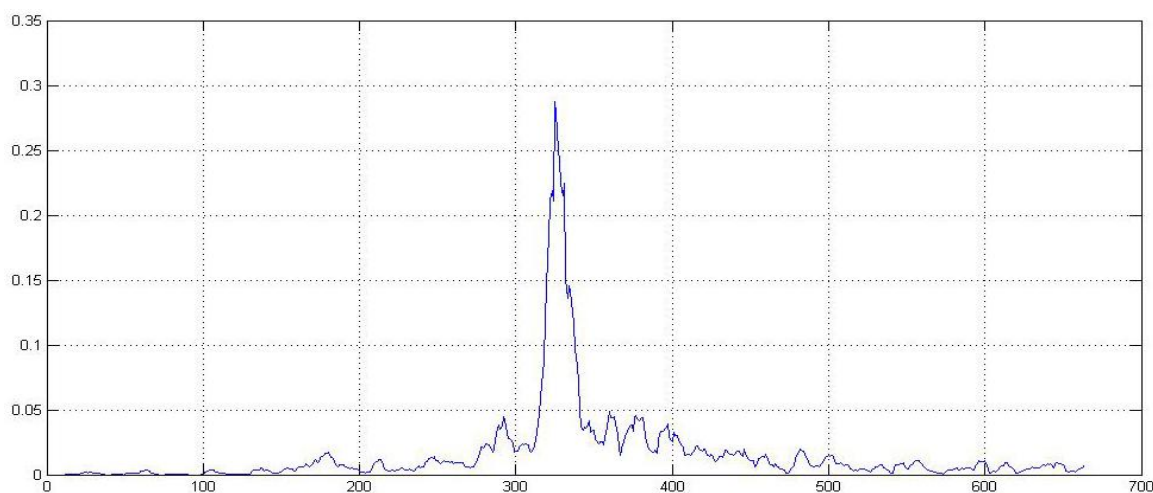

Рис. 3. Згладжений ряд, що відповідає типу активності “Тиск та протест”

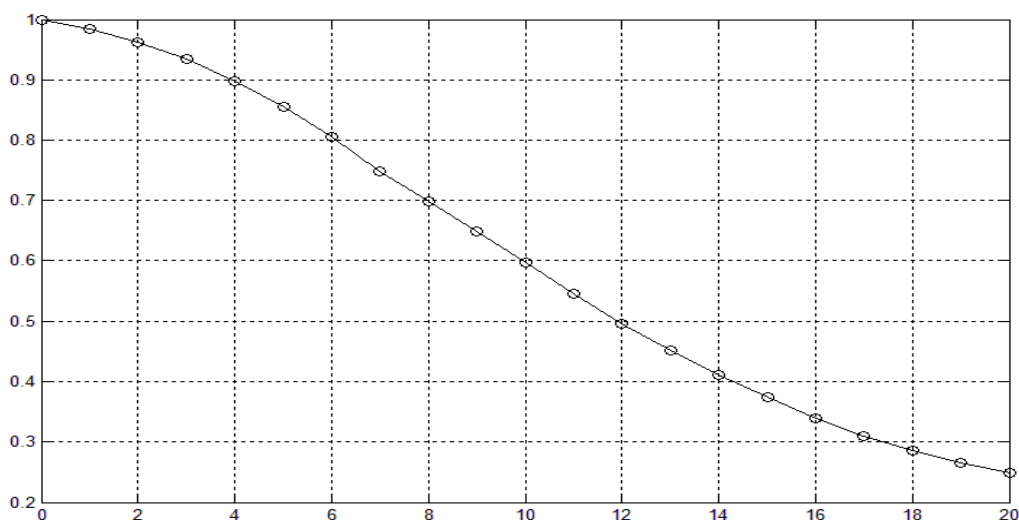

Рис. 4. Коефіцієнти автокореляції згладженого ряду, що відповідає типу активності “Тиск та протест”

Наступним кроком дослідження було визначення природи отриманих рядів. Згідно з [4] спостереження показують, що в будові і функціонуванні систем, що пов’язані з соціумом, спостерігається загальносистемна властивість самоподібності. Тобто системи однаково влаштовані в широкому діапазоні просторових, тимчасових або кількісних масштабів, що обумовлено деякою мірою масштабної симетрії. Тому малі фрагменти системи можуть бути подібні цілій системі. Для аналізу самоподібності використовують R/S-аналіз. Поняття фракталу було введено Бенуа Мандельбротом у 1970-ті роки [5]. Термін походить від латинського fractus, прикметника від дієслова frangere – ламати, розбивати на частини. Велика кількість спостережень природних процесів приводить до часових залежностей або рядів вимірів. Фрактальна статистика – галузь знань, що активно розвивається та володіє потужними інструментами опису складних самоподібних об’єктів і процесів. Поява цього підходу дає нове наближення для опису складних об’єктів на мові математики та дозволяє ввести кількісні характеристики для самоподібності, уявлення про яку на якісному рівні давно увійшло в різноманітні сфери знань. Часові послідовності вимірів таких величин, як температура, сток рік, кількість

опадів, індекси фінансових ринків, кількість сонячних плям можливо досліджувати за допомогою методу нормованого розмаху, або методу Херста [5].

Формула Херста (2) вперше була застосована при аналізі сумарних витрат води в річці Ніл за тривалий період часу.

$$R/S = (A * N)^H, \quad (2)$$

де: R – розмах між максимальним та мінімальним значеннями показника; R – середньоквадратичне відхилення; A – масштабна постійна, що залежить від масштабу використовуваних чисел; N – обсяг вибірки або час спостережень; H – показник Херста.

Варіанти оцінки показника Херста: $H = 0,5$; $0 \leq H < 0,5$; $0,5 < H < 1$.

При $0,5 < H < 1$ ряд є персистентним, або трендостійким, тобто, якщо ряд зростав у попередній період, то ймовірніше, що він буде зберігати цю тенденцію. Трендостійкість поведінки, або сила персистентності, збільшується при наближенні H до одиниці.

При $0 \leq H < 0,5$ ряд є антиперсистентним, тобто, якщо ряд зростав у попередній період, то ймовірніше, буде спадати в наступному періоді. Стійкість такої поведінки залежить від того, наскільки H наближується до нуля.

Чим ближчий H до 0,5, тим більше події є випадковими та некорельованими.

Для кожного з рядів, що відображають визначені види політичної активності, було обчислено показник Херста та побудовані (Рис. 5) в подвійних логарифмічних координатах криві залежності нормованого розмаху від часу спостережень. Нахил апроксимуючої прямої і визначає показник Херста.

Отримані результати свідчать про те, що ряди, які досліджуються авторами, є динамічними, не випадковими та мають відносно довгу пам'ять. Всі отримані показники Херста істотно перевищують 0,5.

Візуальний аналіз кривих для таких видів політичної активності, як демонстрації (показник Херста – 0,80), тиск та протест (0,86) та страйк (0,76) свідчить про те, що на часовому інтервалі приблизно в 160 діб спостерігається деякий цикл, який проявляється у відхиленні від лінійної залежності. Наявність однакового циклу в даних рядах свідчить про зв'язок між інформаційними потоками, що відображають вказані типи політичної активності. Цікаво також те, що при детальному аналізі можна зробити висновок про наявність циклу довжиною близько 30 діб в кожному з цих типів активності.

Щодо рядів, що відносяться до бойкоту (0,99), лобізму (0,99) та судових процесів (0,96), то криві вказують на наявність циклів зі зміщенням приблизно в 30 діб та їх закінчення близько 160 доби. Тобто на відміну від попередніх рядів цикли у даному випадку становлять близько 130 днів, але закінчуються одночасно з розглянутим у попередньому випадку.

Дуже схожу динаміку демонструють залежності для громадянської непокори (0,71) та делегітимізації (0,70). Цикли в даних рядах закінчуються близько 310 доби, але в ряді, що відповідає громадянській непокорі, цикли починаються зі зміщенням на 45 діб – близько 100 доби, а в делегітимізації зміщення початку циклу становить 55 діб.

Згідно з Е. Петерсом [6] перевірка ефективності R/S -аналізу може бути реалізована шляхом випадкового перемішування даних та застосування методу до перемішаного ряду. У новому ряді порядок елементів буде повністю відрізнятись від вихідного, а частотний розподіл залишиться незмінним. Таким чином, якщо елементи ряду є незалежними, то показник Херста має залишитись незмінним, бо відсутня кореляція між спостереженнями. Якщо ж існує довгострокова пам'ять, то перемішування даних знищить структуру системи, а H має наближуватись до 0,5.

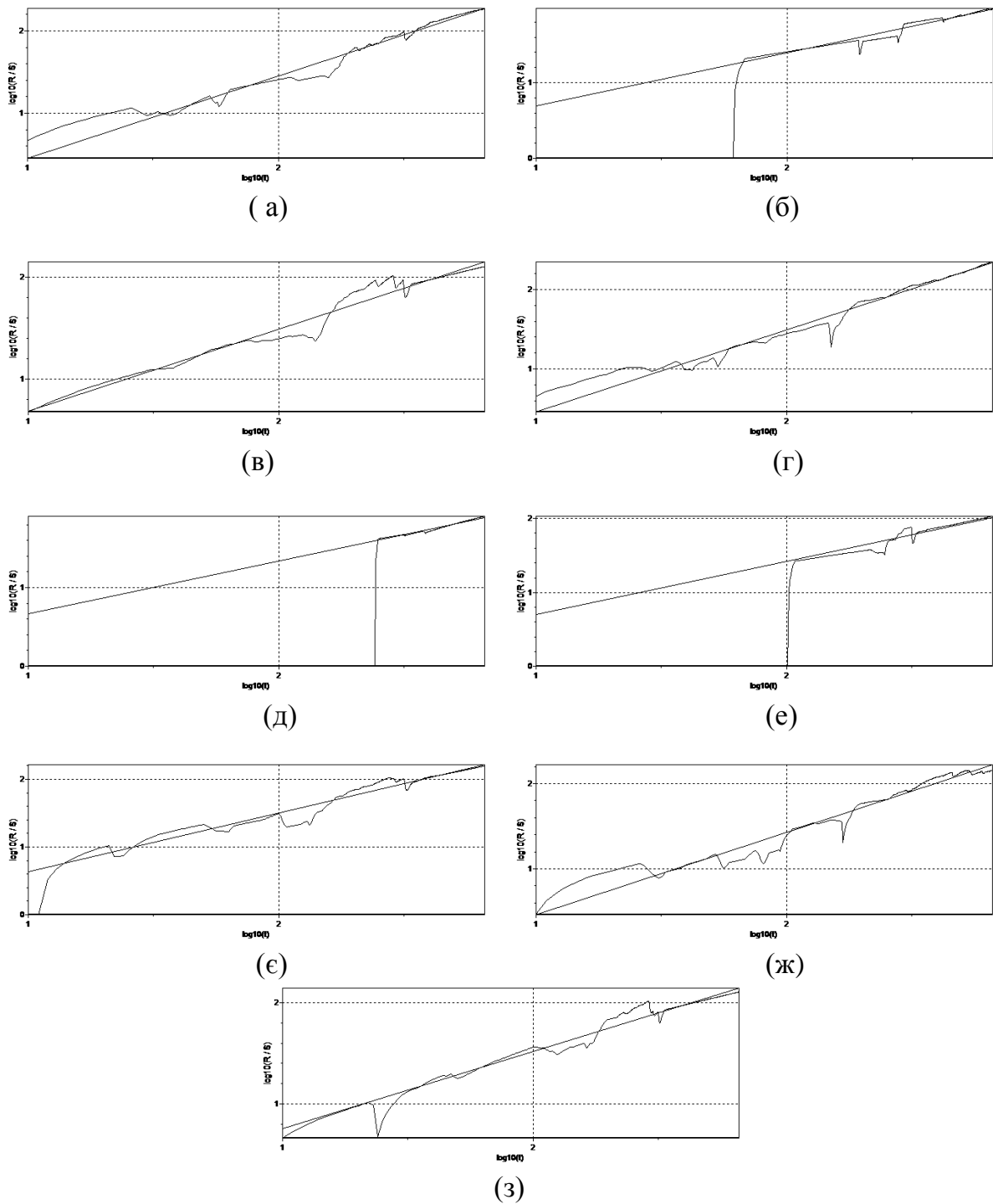

Рис. 5. Криві залежностей нормованого розмаху від часу спостережень: а – бойкот, б – делегітимація, в – демонстрації, г – лобізм, д – політичне насилля, е – громадянська непокора, є – тиск та протест, ж – судовий процес, з – страйк.

Авторами статті було проведено обчислення показника Херста для випадковим чином перемішаних рядів. Наведені в Табл. 2 результати свідчать про те, що отримані ряди дійсно мали довгу пам’ять, а при перемішуванні була порушена структура процесу, знищений ефект довгої пам’яті, та спостереження стали незалежними.

Таке падіння величини H свідчить про істинність твердження Мандельброта про те, що R/S-аналіз ефективний незалежно від розподілу часового ряду [6].

Таблиця 2

Вид активності	Показник Херста	Відхилення
Демонстрація	0,42	±0,16
Лобізм	0,47	±0,16
Судовий процес	0,49	±0,10
Страйк	0,44	±0,16
Тиск та протест	0,42	±0,17
Бойкот	0,49	±0,13
Громадська непокора	0,53	±0,17
Делегітимізація	0,43	±0,11
Політичне насилля	0,47	±0,12

Висновки.

В ході проведеного дослідження було зроблено висновок про те, що інформаційні потоки, що відображають прояви громадянської активності в період прийняття Податкового кодексу України, не є випадковими, а мають властивості реалізацій, породжуваних хаотичними системами.

Кожному з потоків властива наявність довгої пам'яті. Для окремих випадків було отримано показники довжини пам'яті для потоку. Зроблено висновок про наявність в деяких потоках циклів різної довжини.

Отримані показники Херста для кожного з інформаційних потоків, які розглядалися, свідчать, що останні є персистентними.

Використана література

1. Жиро Т. Политология / Жиро Т. ; науч. ред., авт. предисл. С.В. Быков, И.И. Царьков. – Харьков : Гуманит. Центр, 2006. – 425 с.
2. Качинський А.Б., Добровольський Є.Л., Барановський О.М., Ланде Д.В. Прикладні аспекти застосування моделей взаємозв'язку “ЗМІ-соціум-державна політика” на прикладі реформування податкової системи України // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – № 2(6) 2011. – 158 с.
3. Ландэ Д.В., Снарский А.А., Брайчевский С.М., Дармохвал А.Т. Моделирование динамики новостных текстовых потоков : сборник работ участников конкурса Интернет-математика 2007. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2007. – 224 с.
4. Давыдов А.А. Системный подход в социологии: новые направления, теории и методы анализа социальных систем / А.А. Давыдов. – М. : КомКнига, 2005. – 328 с.
5. Федер Е. Фракталы / Е. Федер. – М. : Мир, 1991. – 254 с.
6. Петерс Э. Хаос и порядок на рынках капитала. Новый аналитический взгляд на циклы, цены и изменчивость рынка / Э. Петерс. – Москва: Мир, 2000. – 277 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 004:347.453.8

БРАТІЦА М.С., заступник директора – начальник відділу Департаменту зв’язку Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв’язку та інформатизації України

САНДУЛ В.С., головний спеціаліст відділу взаємоз’єднання мереж та інфраструктури Департаменту зв’язку Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв’язку та інформатизації України

ПРО ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ПОСЛУГ

***Анотація.** Щодо врегулювання відносин між операторами/провайдерами телекомунікацій та споживачами з питань забезпечення якості телекомунікаційних послуг на рівні, встановленому законодавством України у сфері телекомунікацій.*

***Ключові слова:** телекомунікаційні послуги, рівень якості послуг, оператори/провайдери, споживачі телекомунікаційних послуг.*

***Аннотация.** Относительно урегулирования отношений между операторами/провайдерами телекоммуникаций и потребителями услуг в вопросах обеспечения качества телекоммуникационных услуг на уровне, который установлен законодательством Украины в сфере телекоммуникаций.*

***Ключевые слова:** телекоммуникационные услуги, уровень качества услуг, операторы/провайдеры, потребители телекоммуникационных услуг.*

***Summary.** Concerning settlement of the relations between operators/providers of telecommunications and consumers in questions of providing of quality of telecommunication services at level which is established by the legislation of Ukraine in the sphere of telecommunications.*

***Keywords:** telecommunication services, level of quality of services, operators/providers, users of telecommunication services.*

Постановка проблеми. Основні положення концепції людського розвитку полягають у тому, що головною цінністю суспільного розвитку визнається людина. Економіка та суспільний розвиток мають орієнтуватися на розвиток людини, забезпечити їй можливості мати доступ до накопичених людством знань, надати свободу особистого вибору. Людський розвиток – це процес зростання людських можливостей за рахунок тривалого та здорового життя, рівня освіченості, користування політичними і економічними свободами, правами людини, суспільною повагою до особистості [1]. Таким чином, основною метою людського розвитку є зростання якості життя людей. Поняття “якість життя людини” характеризується значно ширшим обсягом, ніж поняття “рівень життя”, яке, в першу чергу, характеризує суто матеріальну забезпеченість частини спільноти [2].

Якість життя як система включає такі складові, як якість освіти, якість культури та якість інформації, яку отримує людина. При цьому, кожна спільнота володіє своєю методикою оцінки якості та рівня життя. Прикладом найпростішого підходу при вирішенні зазначеного питання може бути афоризм – “Комусь перли мілкуваті, а для когось – щі рідкі”.

Починаючи з 90-х років минулого сторіччя категорія якості стає символом прогресу і виживаності цивілізації. Відбувається подолання традиційних уявлень про якість товару і якість продукції. З’являються поняття якості людини, якості життя, якості суспільного інтелекту, якості управління, якості інформації.

Якість інформації, яку отримує кожна людина, в першу чергу впливає на можливість кожного індивідууму брати безпосередню участь в урегулюванні суспільних відносин, можливість творчого самовираження, самореалізації особи, свободи вибору виду соціальної діяльності, життєвої позиції, стилю мислення і поведінки, наявність права на власну думку, і в тому числі в управлінні державою [2].

Значну постійно зростаючу частину обсягу інформації сучасна людина отримує шляхом користування засобами телекомунікацій та замовлення сучасних інформаційно-телекомунікаційних послуг. Тому на даний час виникають особливі вимоги до показників якості телекомунікаційних послуг, які характеризують споживчі властивості телекомунікаційної послуги, а головне визначають її здатність задовольнити заявлені, встановлені і замовлені потреби споживача.

Метою статті є подальше удосконалення упорядкування суспільних, зокрема, інформаційних, відносин між суб'єктами ринку телекомунікацій, операторами/провайдерами та споживачами телекомунікаційних послуг з питань забезпечення відповідного рівня якості зазначених послуг.

Виклад основних положень. Законодавством у сфері телекомунікацій встановлено, що телекомунікаційна послуга це продукт діяльності оператора та/або провайдера телекомунікацій, спрямований на задоволення потреб споживачів у сфері телекомунікацій [3].

У свою чергу послуги мобільного зв'язку поділяються на національний мобільний зв'язок, міжнародний мобільний зв'язок та транзит пакетних потоків.

За обсягами надання, можуть бути оптові послуги доступу (взаємоз'єднання), які оператори телекомунікацій надають при організації з'єднання на всіх типах мереж, організації початку з'єднання, транзиту та закінчення з'єднання з кінцевим устаткуванням користувачів та роздрібні – послуги, в тому числі загальнодоступні телекомунікаційні послуги, які оператори телекомунікацій надають споживачам із задіянням їх кінцевого устаткування і для завершення з'єднання на всіх типах мереж.

Телекомунікаційні послуги можуть групуватися на загальнодоступні, додаткові та послуги з сервісного обслуговування споживачів.

До загальнодоступних телекомунікаційних послуг належать послуги підключення кінцевого обладнання споживача до телекомунікаційних мереж фіксованого зв'язку загального користування (універсальний доступ), послуги фіксованого телефонного зв'язку в межах зони нумерації (місцевий телефонний зв'язок), а також виклик служб екстреної допомоги, послуги довідкових служб і зв'язку за допомогою таксофонів [3].

Згідно з пунктом 6 Правил оператори самостійно визначають перелік послуг, що надаються споживачам, крім випадку, коли на оператора відповідно до рішення регуляторного органу покладено обов'язки з розвитку та надання загальнодоступних телекомунікаційних послуг.

До сервісного обслуговування відноситься обслуговування абонентів і користувачів, терміналів, з питань підключення до мережі (наприклад, продаж sim-карт, або встановлення телефонного апарата).

Законодавством у сфері телекомунікацій встановлено, що телекомунікаційні послуги надаються за умови укладення договору між оператором, провайдером телекомунікацій і споживачем телекомунікаційних послуг відповідно до основних вимог до договору про надання телекомунікаційних послуг, установлених відповідним рішенням національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації [3]. Предметом договору є надання певних видів та обсягів телекомунікаційних послуг визначеної якості.

Забороняється включати до договору положення, які встановлюють показники якості основних і додаткових послуг, що гірші за визначені нормативно-правовими актами та нормативними документами у сфері телекомунікацій.

У той же час, ст. 39 вищезгаданого закону серед обов'язків операторів/провайдерів визначає надання телекомунікаційних послуг за встановленими показниками якості. Ту саму вимогу містять Правила надання та отримання телекомунікаційних послуг. Зокрема, пунктом 15 встановлено, що до укладення договору оператор, провайдер зобов'язаний безоплатно надати споживачеві для ознайомлення вичерпну інформацію про зміст, якість, вартість та порядок надання послуг, зокрема про встановлені відповідно до законодавства значення показників якості послуг, що надаються оператором, провайдером. А в пункті 35 “Споживачі під час замовлення та/або отримання послуг мають право на своєчасне і якісне одержання послуг” [4].

Отже, питання забезпечення споживачів послугами відповідної якості регулюється законодавством імперативно, тому вимоги щодо показників якості, на які державою встановлені граничні нормовані рівні, будуть діяти незалежно від того, вказана така умова у договорі чи ні.

При цьому, у разі якщо в договорі буде вказана умова щодо уникнення відповідальності провайдера/оператора стосовно якості надання даної послуги, то вона може бути визнана недійсною як така, що прямо порушує законодавство.

Визначення вимог щодо граничних нормованих рівнів показників якості телекомунікаційних послуг віднесено до повноважень центрального органу виконавчої влади у галузі зв'язку (ЦОВЗ).

Протягом 90-х років минулого століття було розроблено та прийнято ряд галузевих керівних нормативних документів та рекомендацій з питань якості обслуговування викликів та встановлення телефонних з'єднань, які діють до цього часу, а саме:

КНД 45-067-97 “Нормативи показників якості обслуговування викликів і якості встановлених телефонних з'єднань у телефонній мережі загального користування України”, затверджено наказом Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 22 квітня 1998 р. № 66;

КНД 45-076-98 “Система автоматизованого телефонного зв'язку для мереж загального користування (САТфЗ). Основні положення”, затверджено наказом Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 16 травня 2001 р. № 78;

Р 45-005-98 “Методи вимірювань та обчислення показників якості обслуговування викликів”, затверджено наказом Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 26 жовтня 2001 р. № 173;

Р 45-006-98 “Методи вимірювань та обчислення показників якості встановлених з'єднань”, затверджено наказом Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 26 жовтня 2001 р. № 173;

Р 45-020-2007 “Визначення вимог до показників та норм якості телекомунікаційних послуг та послуг поштового зв'язку. Загальні положення”.

Зазначені документи базуються на визначенні показників якості мережних параметрів функціонування телекомунікаційної мережі. В той же час, сучасний погляд на питання забезпечення якості телекомунікаційних послуг ґрунтується на необхідності проведення вимірювань рівнів показників якості послуг, за якими їх отримують кінцеві споживачі, а також шляхом здійснення розрахунків показників, які характеризують якість обслуговування споживачів. Такий підхід закладений в рекомендаціях Міжнародного союзу електрозв'язку (ITU) та відповідних стандартах Європейського інституту телекомунікаційних стандартів (ETSI).

Показники та параметри якості телекомунікаційних послуг відповідно до стандарту ETSI ETR 138 повинні ґрунтуватись на:

- вимогах споживача (абонента) до якості послуг;
- якості послуг, пропонованою оператором/провайдером або обумовленою конкретним видом телекомунікаційної послуги;
- якості послуг, досяжній для оператора (оцінка “зверху”);
- якості послуг, прийнятній для споживача (абонента).

Тому з метою вдосконалення національної нормативно-правової бази щодо системи показників якості телекомунікаційних послуг з урахуванням міжнародного та європейського досвіду в Україні протягом 2009-2010 років було введено в дію нові галузеві стандарти та затверджено ряд нормативно-правових документів.

Так, наказами Міністерства транспорту та зв'язку України (на той час виконувало функції ЦОВЗ) затверджені стандарти організацій України (СОУ), що визначають вичерпний перелік показників якості для послуг фіксованого телефонного зв'язку, рухомого (мобільного) зв'язку, передачі даних та доступу до Інтернету, а також описують методи їх випробувань.

Наказом Мінтрансзв'язку від 12.10.09 р. № 1053 “Про затвердження та надання чинності” СОУ 64.2 – 00017584 – 001:2009 “Телекомунікаційні мережі фіксованого телефонного зв'язку загального користування. СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ ЯКОСТІ ПОСЛУГ ТЕЛЕФОННОГО ЗВ'ЯЗКУ. Загальні положення” визначено назви показників якості послуг фіксованого телефонного зв'язку та СОУ 64.2 – 00017584 – 002:2009 “Телекомунікаційні мережі фіксованого телефонного зв'язку загального користування. ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНІ ПОСЛУГИ. Показники якості. Методи випробування”.

Наказом Мінтрансзв'язку від 07.12.09 р. № 1261 затверджено СОУ 64.2 – 00017584 – 005:2009 “Телекомунікаційні мережі рухомого (мобільного) зв'язку загального користування. Система показників якості послуг рухомого (мобільного) зв'язку. Загальні положення” та СОУ 64.2 – 00017584 – 006:2009 “Телекомунікаційні мережі рухомого (мобільного) зв'язку загального користування. ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНІ ПОСЛУГИ. Показники якості. Методи випробування”.

Наказом Мінтрансзв'язку від 22.07.10 р. № 513 затверджено СОУ 64.2 – 00017584 – 008:2010 “Телекомунікаційні мережі передачі даних загального користування. Система показників якості послуг з передачі даних та доступу до Інтернет. Загальні положення” та СОУ 64.2 – 00017584 – 009:2010 “Телекомунікаційні мережі передачі даних загального користування. ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНІ ПОСЛУГИ. Показники якості. Методи випробувань і оцінки”.

Також відповідними наказами Мінтрансзв'язку були встановлені граничні нормовані рівні якості телекомунікаційних послуг для послуг фіксованого місцевого, міжміського зв'язку та рухомого (мобільного) зв'язку. Зазначаємо, що граничні нормовані рівні якості для передачі даних та доступу до Інтернету не встановлені і повинні регулюватись відповідними договорами між постачальниками та споживачами послуг.

Одночасно відповідним рішенням органу державного регулювання у сфері телекомунікацій, який згідно з повноваженнями здійснює контроль за якістю телекомунікаційних послуг та задоволенням попиту споживачів, затверджено Положення про якість телекомунікаційних послуг. [5].

Це положення визначає організаційно-правові засади всебічного та періодичного інформування споживачів про рівні якості телекомунікаційних послуг, які надаються операторами, провайдерами телекомунікацій на ринку телекомунікацій. Положення

визначає порядок оприлюднення інформації про рівні якості телекомунікаційних послуг і організації проведення випробувань показників якості телекомунікаційних послуг.

Відповідно до вимог положення оператори телекомунікацій повинні оприлюднювати інформацію про рівні показників якості телекомунікаційних послуг в установлені терміни, в місцях та способами, що є доступними для споживачів.

На підставі щорічних звітів, що надсилаються операторами до органу державного регулювання у сфері телекомунікацій, останнім проводиться оцінка показників якості телекомунікаційних послуг, що надаються операторами.

При цьому така оцінка надається із значним запізненням та може бути не завжди об'єктивною, тому що ґрунтується на даних, що надає оператор/провайдер.

Адже загальновідомо, що метою діяльності у сфері телекомунікацій є задоволення споживачів телекомунікаційними послугами належної якості.

Проте не є секретом, що оператори телекомунікацій проводячи підприємницьку діяльність на власний розсуд та ризик, основною складовою своєї діяльності все ж таки вважають отримання прибутку і тому в деяких випадках нехтують дотриманням рівнів показників якості послуг.

Відповідно до законодавства споживачі телекомунікаційних послуг мають право на своєчасне і якісне одержання телекомунікаційних послуг операторів/провайдерів.

У Правилах надання та отримання телекомунікаційних послуг також зазначається про право споживача на отримання своєчасної та якісної послуги.

Але що важливо: у споживачів відсутня можливість своєчасно і особисто оцінити та встановити рівень якості отриманої телекомунікаційної послуги, за винятком деяких, наприклад таких як послуг голосової телефонії (за показниками чутності та розбірливості голосу) та якості передачі факсимільних повідомлень (за об'єктивними показниками) [6].

За станом на даний час основний перелік телекомунікаційних послуг надається з використанням нових технологічних досягнень в тому числі IP-телефонії.

Доступною стала послуга доступу до мережі Інтернет, якою користується значна кількість населення, і в першу чергу для отримання мультимедійних послуг.

Рівні показників якості та/чи інші технічні параметри надання зазначених телекомунікаційних послуг у відповідних нормативно-правових актах та нормативних документах у сфері телекомунікацій ще не є такими, що доступні для сприйняття та використання споживачами для оцінки їх якості. Якість таких послуг споживач своєчасно оцінити не в змозі ще і тому, що не встановлені не тільки такі нормативні показники, а й методологія оцінки якості більшості телекомунікаційних послуг та технологічні рішення, що можуть бути застосовані на рівні споживача.

Таким чином, на сьогодні оператор/провайдер телекомунікацій може надавати по суті послуги IP-телефонії та доступу до Інтернету будь-якої якості за умов дотримання технічних параметрів без відповідальності за це, оскільки вимог щодо показників якості для безпосередньої оцінки споживачами, центральним органом виконавчої влади в галузі зв'язку не встановлено.

Прикладом таких колізій можуть бути типові порушення договірних умов операторами/провайдерами, які свідомо не враховують погіршення якості деяких телекомунікаційних послуг у зв'язку з використанням новітніх технологічних рішень.

Наприклад, внаслідок використання IP-телефонії при наданні послуг місцевого телефонного зв'язку, міжміського фіксованого телефонного зв'язку в межах однієї зони нумерації, міжміського фіксованого телефонного зв'язку між зонами нумерації можуть погіршуватись показники якості послуг, що характеризують передачу мовної

інформації. Проте всупереч претензій споживачів щодо якості оператор завжди може висунути зустрічні аргументи щодо тимчасової невідповідності або відповідності таких показників існуючим технологічним рішенням. Також, при наданні послуг доступу до мережі Інтернет майже завжди виникають неузгодженості в оцінці сторін щодо швидкості вхідного та вихідного трафіку та точки оцінки таких показників якості.

Для прикладу. При укладенні договору про надання доступу до мережі Інтернет провайдер/споживач бере на себе зобов'язання забезпечити відповідну швидкість доступу до мережі, при цьому ухиляючись від визначення точки актуальності зазначеного показника якості. Одночасно у споживача відсутня технічна можливість для оцінки зазначених показників, а тому і можливість апелювати до відповідних інстанцій для відновлення своїх прав.

Законодавством у сфері телекомунікацій встановлено порядок повернення споживачу коштів, в тому числі в разі надання послуг неналежної якості або надання послуг, які споживач не замовляв, та в інших випадках, визначених законодавством [3]. Але у зв'язку з відсутністю у споживача можливості самостійно, об'єктивно та своєчасно оцінити рівень якості отриманих послуг реалізувати їм таку норму не завжди можливо.

Такий стан речей є причиною звернень споживачів при наданні послуг фіксованого телефонного зв'язку з питань тривалої відсутності зв'язку, незгоди з розміром виставлених рахунків за телекомунікаційні послуги, організації надання телекомунікаційних послуг, встановлення телефона, неякісного телефонного зв'язку та незгоди з розміром тарифів (абонплати) за телекомунікаційні послуги.

У зверненнях з питань організації надання послуг рухомого (мобільного) зв'язку споживачами порушувались питання щодо незгоди із зняттям коштів з особових рахунків, відсутності доступу до послуг (покриття, блокування номера телефона), організації надання послуг у роумінгу.

Споживачами порушувались питання щодо незгоди з розмірами виставлених рахунків, неякісного надання послуг та тривалої відсутності доступу до послуг, недостатнього інформування споживачів про вартість та умови надання цих послуг.

Таким чином, виникла нагальна необхідність врегулювання зазначених відносин шляхом:

встановлення нормативних показників якості телекомунікаційних послуг які відображали б показники якості в реальному часі, були сприйнятливі для користувачів при здійсненні моніторингу якості;

розробки та прийняття методик користування зазначеними показниками;

практичної реалізації зазначених методик операторами/провайдерами телекомунікацій із застосуванням сучасних технологічних рішень моніторингу та контролю;

оприлюднення операторами телекомунікацій інформації про якість телекомунікаційних послуг, а саме – даних щодо забезпечених/досягнутих рівнів показників якості, за якими вони надавались протягом звітного року.

Аналіз європейського законодавства щодо запровадження ефективного контролю за якістю телекомунікаційних послуг з боку держави та забезпечення захисту прав споживачів свідчить про вагомий роль національних органів регулювання у сфері телекомунікацій в організації цього процесу. Так, Директивою про універсальні послуги та права користувачів стосовно електронних мереж і послуг 2002/22/ЄС визначено, що:

держави-члени повинні здійснювати моніторинг якості послуг;

національні регулюючі органи повинні мати змогу систематично збирати інформацію стосовно якості послуг;

користувачі повинні мати доступ до інформації щодо якості телекомунікаційних послуг;

оператори повинні надавати регулятору інформацію щодо їх послуг та повідомляти її суспільству [8].

Заслугує на увагу існуюча методологія вирішення відносин між операторами /провайдерами та споживачами при наявності можливого розриву між рекламними та фактичними швидкостями широкополосного доступу (ШСД) до мережі Інтернет у державах, що входять до складу країн Європейської Співдружності.

Наприклад фінський регулятор на підставі проведеного аналізу контрактних умов основних провайдерів дійшов висновку, що вони не є справедливими, оскільки швидкості ШСД були визначені настільки нечітко, що кінцевим користувачам було важко довести наявність дефекту в послугі.

Для врегулювання зазначених відносин встановлені такі загальні принципи:

коли кінцевому користувачеві продається певне з'єднання, оператор повинен забезпечити можливість досягнення максимальної швидкості, зазначеної у контракті;

оператор повинен зазначити середні мінімальні та максимальні швидкості (середній діапазон швидкості) для вхідного та вихідного зв'язку. Наприклад, якщо продається з'єднання 8 Мбіт/сек. За технологією ADSL2+, оператор має заздалегідь переконатися та забезпечити, щоб абонентська лінія підтримувала таку швидкість до кінцевого пристрою споживача.

Висновки.

Таким чином, для своєчасного та якісного запровадження контролю за параметрами якості, в тому числі в українському сегменті мережі Інтернет, доцільно забезпечити проведення наступних заходів:

1. Розробити типові методики випробувань показників якості телекомунікаційних послуг, які можуть застосовуватись операторами, провести їх практичну апробацію на реальних мережах та затвердити відповідними наказами.

2. Прискорити розробку методик проведення випробування показників якості послуг фіксованого та рухомого зв'язку (перший етап – для показників якості, які не потребують проведення вимірювань технічних показників на телекомунікаційних мережах; другий етап – для решти показників якості) для здійснення заходів державного нагляду.

3. Реалізувати право споживачів українського сегмента мережі Інтернет самостійно контролювати показники якості послуг з доступу до Інтернету, що характеризуються швидкістю передавання даних до визначеної в межах території України точки обміну Інтернет-трафіком. Для цього забезпечити встановлення спеціалізованого апаратно-програмного комплексу, його підключення до визначеної на території держави точки обміну Інтернет-трафіком.

Всі ці заходи сприятимуть забезпеченню захисту прав споживачів, задоволенню їх особистих потреб у нових та якісних телекомунікаційних послугах, зокрема, шляхом здійснення операторами телекомунікацій самостійного контролю за якістю послуг, що, як наслідок, приведе до підвищення рівня якості телекомунікаційних послуг, а отже – і до зростання загального рівня якості життя населення України.

Використана література

1. Рівень життя населення України / НАН України. Інститут демографії та соц. досліджень. Державний комітет статистики України ; за ред. Л.М. Черненко. – К. : ТОВ “Видавництво “Консультант”, 2006.

2. Наталья Толстых. Методика оценки качества. – Режим доступа : [//www.i-soc.com.ua/journal/N1_1999r_8.pdf](http://www.i-soc.com.ua/journal/N1_1999r_8.pdf)

3. Про телекомунікації : Закон України від 18.09.03 р. № 1280-IV. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua).

4. Про затвердження Основних вимог до договору про надання телекомунікаційних послуг : Рішення НКРЗ від 26.03.09 р. № 1420. – Режим доступу : [//www.nkrz.gov.ua/img/zstored/File/r1420dod\(M\).pdf](http://www.nkrz.gov.ua/img/zstored/File/r1420dod(M).pdf)

5. Положення про якість телекомунікаційних послуг. – Режим доступу : [//www.nkrz.gov.ua](http://www.nkrz.gov.ua)

6. Правилах надання та отримання телекомунікаційних послуг. – Режим доступу : [//www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/295-2012-п/print1334643597948118](http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/295-2012-п/print1334643597948118)

7. Звіт щодо діяльності НКРЗ та стану телекомунікацій в Україні. – Режим доступу : [//www.nkrz.gov.ua](http://www.nkrz.gov.ua)

8. М.С. Братіца, А.В. Бучна, Т.В. Дубовик. Шляхи забезпечення всебічного інформування споживачів про рівні якості телекомунікаційних послуг в Україні / Національна комісія з питань регулювання зв'язку України. – Режим доступу : [//www.nkrz.gov.ua/uk/1282894968/1282895048](http://www.nkrz.gov.ua/uk/1282894968/1282895048)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 340.13+681.3+519.8

ЛАНДЕ Д.В., доктор технічних наук, старший науковий співробітник

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В УКРАЇНІ У ДЗЕРКАЛІ ВЕБ-ПРОСТОРУ

Анотація. Досліджується взаємозв'язок між подіями, пов'язаними з проблематикою захисту персональних даних в Україні, та їх відбиттям на веб-ресурсах мережі Інтернет. Представлено механізми дисперсійного, вейвлет- і фрактального аналізу часових рядів обсягів тематичних публікацій. Наведено методологічні принципи дослідження, показано дієвість розглянутих механізмів для аналізу тенденцій соціальних явищ.

Ключові слова: захист персональних даних, Інтернет, веб-середовище, статистичний аналіз, ретроспективний аналіз.

Аннотация. Исследуется взаимосвязь между событиями, связанными с проблематикой защиты персональных данных в Украине, и их отражением на веб-ресурсах сети Интернет. Представлены механизмы дисперсионного, вейвлет- и фрактального анализа временных рядов объемов тематических публикаций. Приведены методологические принципы исследования, показана действенность рассмотренных механизмов для анализа тенденций социальных явлений.

Ключевые слова: защита персональных данных, Интернет, веб-среда, статистический анализ, ретроспективный анализ.

Summary. Intercommunication is explored between events, related to issues of protection of the personal data in Ukraine, and their reflection on Internet web-resources. The mechanisms of dispersional, wavelet- and fractal analysis of rows of sentinels of volumes of thematic publications are presented. Methodological principles of research are resulted, effectiveness of the considered mechanisms is shown for the analysis of tendencies of the social phenomena.

Keywords: protection of the personal data, Internet, web-environment, statistical analysis, retrospective analysis.

Постановка проблеми. Системні дослідження такого багатоаспектного процесу, як захист персональних даних становлять не тільки теоретичний, а й суто практичний інтерес. Ці дослідження набувають особливої актуальності у нашій країні саме в даний час, коли Кабінет Міністрів України пропонує внести зміни до Закону “Про захист персональних даних” [1] та усунути прогалини, які були виявлені у ході застосування закону з 1 січня 2011 року. Відповідний законопроект, який розробило Міністерство юстиції, був ухвалений 10 травня 2012 року на засіданні Уряду. Цим законопроектом Уряд пропонує Верховній Раді конкретизувати механізми захисту персональних даних, які у чинному законі виписані у більш загальний спосіб. Крім того, з урахуванням виявлених проблем, пропонується спростити державну реєстрацію баз персональних даних, а також розширити права суб'єкта персональних даних. Зокрема, пропонується скасувати державну реєстрацію баз персональних даних, ведення яких пов'язане із забезпеченням та реалізацією трудових відносин, звільнити від обов'язку реєстрації баз персональних даних громадські, релігійні організації, а також політичні партії, розширити права суб'єктів персональних даних, надавши їм право відкликати згоду на обробку своїх даних, вносити застереження стосовно обмеження права на обробку своїх персональних даних при наданні згоди тощо.

При ретроспективному аналізі будь-якого процесу або явища інтерес становлять певні характеристики їх розвитку, а саме [2, 3]:

- кількісна динаміка, притаманна процесу або явищу, наприклад, кількість подій в одиницю часу або кількість цільових повідомлень;
- визначення критичних, порогових точок, що відповідають кількісній динаміці процесу або явища;
- визначення проявів процесу явища у критичних точках, наприклад, виявлення основних сюжетів публікацій у ЗМІ;
- після виявлення основних проявів процесу або явища у критичних точках ці прояви ранжируються, досліджується динаміка розвитку окремих визначених проявів до та після визначення критичних точок;
- здійснюється статистичний, дисперсійний, вейвлет-, фрактальний аналіз загальної динаміки та динаміки окремих проявів, на основі яких робляться спроби прогнозування розвитку процесу або явища та окремих його проявів.

Інформаційний простір мережі Інтернет дозволяє аналізувати взаємозв'язок можливих подій або подій, які вже відбуваються, з інформаційною активністю визначеного кола джерел інформації. Дослідження у рамках цієї роботи проводилися на базі веб-повідомлень, зібраних з мережі Інтернет системою InfoStream [4], яка забезпечує інтеграцію інформаційних ресурсів. За допомогою цієї системи охоплюються новини з тисяч вітчизняних і закордонних веб-сайтів. Система забезпечує доступ до унікального ретроспективного фонду, що перевищує 100 млн. записів за більш як 10 років, та підтримку аналітичної роботи в режимі реального часу, у тому числі виявлення сюжетних ланцюжків та діаграм появи у часі.

Метою статті є аналіз інформаційного потоку щодо тематики захисту персональних даних.

Виклад основних положень. Тематика досліджуваного інформаційного потоку визначалася запитом до системи InfoStream в інформаційному просторі країни:

((захист~персональн~даних)|(защит~персональн~данны)) & country.UA

Документи, релевантні наведеному запиту, можуть бути представлені двома мовами (українською та російською), містити словосполучення типу “*Захист персональн даних*” або “*Защита персональных данных*”. Джерелами інформації мають бути веб-ресурси з нашої країни.

Досліджувалися інформаційні потоки, що надходили з понад тисячі українських мережних інформаційних ресурсів, серед яких лідерами за кількістю релевантних запитів публікацій були такі авторитетні джерела, як Finance.ua, “Україна-Сьогодні”, “РБК-Україна”, “Українські національні новини”, ForUm, “Укррудпром”, “Українська правда” тощо. Ретроспективний період дослідження становив весь 2010 та весь 2011 роки, а також перші 4 місяці 2012 року, тобто 851 добу.

У результаті пошуку за наведеним запитом було знайдено 12052 веб-публікацій. На основі обробки цих даних були отримані повні картини експериментальних даних – часові ряди за заданий період. На Рис. 1 наведено графік кількості публікацій за запитом за вказаний період.

Представлений графік враховує тижневі коливання (у вихідні дні в мережі публікується значно менше документів, ніж у будні). Для більш наглядного відображення тенденцій подібні графіки згладжуються методом “ковзного середнього” з вікном спостереження, кратним 7 добам. На Рис. 2 наведено згладжений графік, що відповідає наведеній вище динаміці. Зокрема, можна бачити, що приблизно на 700-й день досліджуваного періоду загальна кількість повідомлень щодо захисту персональних даних різко збільшилася.

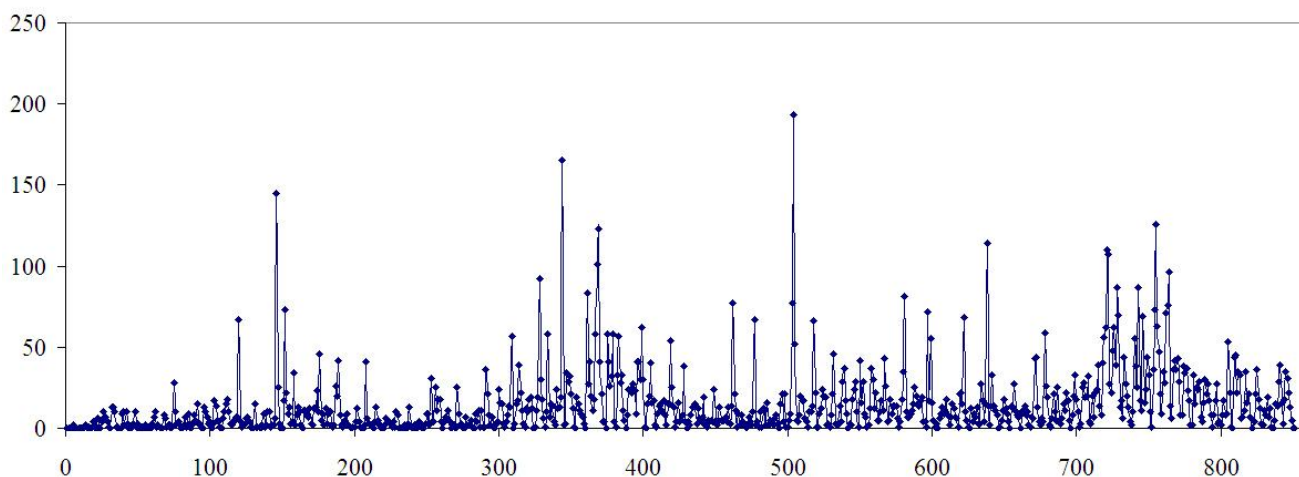

Рис. 1. Динаміка кількості публікацій за цільовим запитом за вказаний період (12052 веб-публікацій)

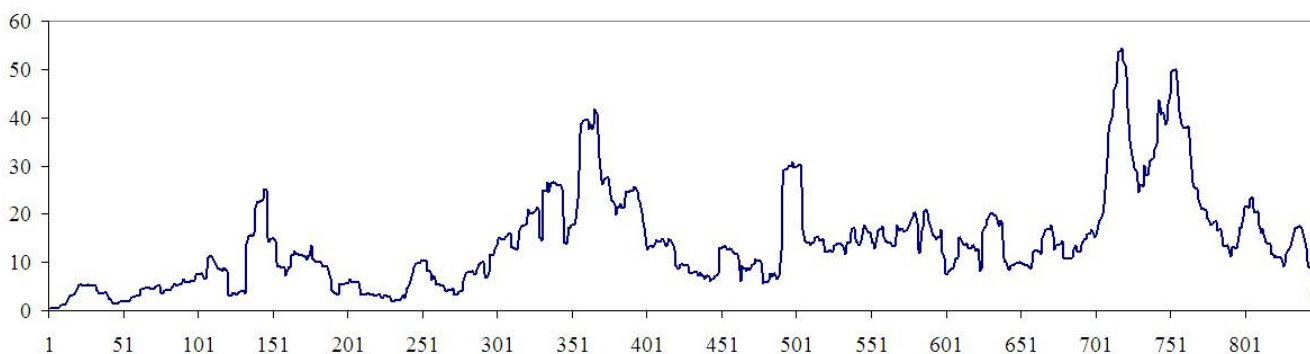

Рис. 2. Згладжений графік кількості публікацій за період досліджень

У Таблиці 1 наведено виявлені системою InfoStream основні сюжетні ланцюжки, які стосуються деяких пікових значень інтенсивності публікацій впродовж зазначеного періоду.

Таблиця 1. Основні сюжети щодо визначеної тематики

№	Дата	Заголовок повідомлення	Коментар
1	2010.05.26	Уряд затвердив план інтеграції до Євросоюзу	Для отримання дорожньої карти безвізового режиму Кабмін обіцяє забезпечити прийняття парламентом ряду законопроектів про захист персональних даних.
2	2010.06.01	Верховна Рада України ухвалила Закон “Про захист персональних даних”	Законом встановлюється, що володільцем чи розпорядником бази персональних даних можуть бути підприємства, установи і організації усіх форм власності, органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, фізичні особи-підприємці, які обробляють персональні дані відповідно до закону.
3	2010.12.10	Указом Президента України утворено та реорганізовано 17 державних служб України	Указом Президента України № 1085/2010 “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади” постановлено утворити Державну службу України з питань захисту персональних даних.

№	Дата	Заголовок повідомлення	Коментар
4	2011.05.19	Україна до кінця року перейде на біометричні паспорти	Андрій Ключев: “план лібералізації візового режиму також передбачає створення системи захисту персональних даних європейського рівня”.
5	2011.09.30	Податкова служба не має наміру збирати паспортні дані громадян в банках та обмінних пунктах.	Віталій Захарченко: “постанова Нацбанку щодо ідентифікації осіб, які обмінюють готівкову валюту, аж ніяк не відміняє законів, що регламентують банківську таємницю та захист персональних даних”.
6	2011.12.22	Ключев: “Україна виконала левову частку роботи для скасування візового режиму з ЄС”	Доповнення до угоди про спрощення візового режиму між Україною та Європейським Союзом можуть бути підписані ще до кінця зими.
7	2012.01.25	Мін’юст зареєстрував положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення	Відомості з Реєстру підпадатимуть під дію Закону “Про захист персональних даних”. Так, відомості з Реєстру надаватимуться виключно на запит державних органів, органів місцевого самоврядування з метою проведення спеціальної перевірки відомостей про осіб, які претендують на зайняття посад, пов’язаних з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування
8	2012.03.15	Хорошковський: впровадження біометричних документів - технічне завдання	Під час засідання окрему увагу було приділено завершенню законодавчої роботи у сферах управління міграцією та удосконалення захисту персональних даних.

До вихідного часового ряду може застосовуватися ще один різновид згладжування – експоненціальне ковзне середнє. Крива експоненціального ковзного середнього іноді краще апроксимує графік, ніж крива зваженого ковзного середнього, але вона залежить від вибору коефіцієнта згладжування α . Математична формула для розрахунку експоненціального ковзного середнього є рекурсивною і при значенні коефіцієнта згладжування α має вигляд:

$$E(i) = \alpha X(i) + (1 - \alpha)E(i - 1),$$

де: $X(i)$ – значення ряду спостережень в точці, $E(i - 1)$ – значення експоненціального ковзного середнього, розрахованого для попередньої точки ряду, α – регулюючий коефіцієнт. Початкового значення $E(1)$ набуває рівним $X(1)$. Чим більше значення регулюючого коефіцієнта, тим краще крива експоненціального ковзного середнього апроксимує графік, оскільки більшу вагу мають поточні значення (Рис. 3).

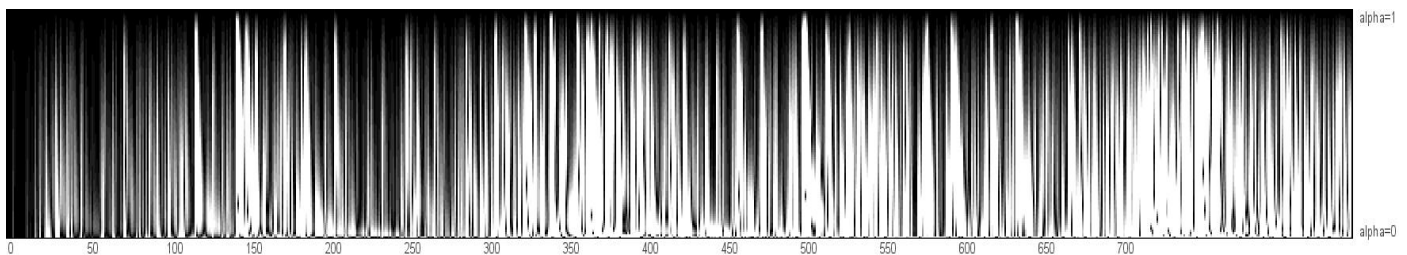

Рис. 3. Діаграми експоненціального згладжування при різних значеннях коефіцієнта α (світлі кольори відповідають більшим значенням)

Криві експоненціального ковзного середнього трактуються так само, як і криві звичайного (зваженого) ковзного середнього. В процесі аналізу слід знати, чому дорівнює значення регулюючого коефіцієнта.

Криві експонентного ковзного середнього часто використовуються при короткочасному аналізі, оскільки вони дозволяють відловлювати швидкі зміни. Для порівняння, криві простого ковзного середнього, навпаки, використовуються при довгостроковому аналізі, оскільки добре показують довгострокові тенденції.

Вивчення статистичних властивостей мережних документальних масивів [5 – 6] є багатоплановим, припускає активне використання сучасних методів, що дозволяють більш глибоко зрозуміти специфіку предметної області. У цьому плані перспективними представляються методи теорії детермінованого хаосу [6 – 7], застосування теорії фракталів при аналізі інформаційного простору. Найбільш цікавим у рамках даного дослідження виявляється наявність таких властивостей, як самоподібність (масштабна інваріантність, скейлинг), стійкі взаємні кореляції.

Важливою характеристикою рядів, що мають хаотичну поведінку, є показник Херста, який визначається в результаті так званого R/S -аналізу [7], що базується на аналізі нормованого розкиду – відносини розкиду R значень досліджуваного ряду до середньоквадратичного відхилення S . У разі якщо співвідношення R/S має сталий тренд, можна говорити про співвідношення:

$$R/S = \left(\frac{N}{2}\right)^H,$$

де: H – показник Херста.

На Рис. 4 представлено співвідношення R/S для досліджуваного ряду з результатів наведеного вище запиту. Як можна бачити, крива нормованого розмаху (рис. 6) досі задовільно апроксимується прямою у подвійному логарифмічному масштабі. Нахил цієї прямої відповідає показнику Херста. Чисельні значення H характеризують різні типи корельованої динаміки (персистентності). При $H = 0,5$ спостерігається некорельована поведінка значень ряду, а значення $0,5 < H < 1$ відповідають ступеням автокореляції ряду.

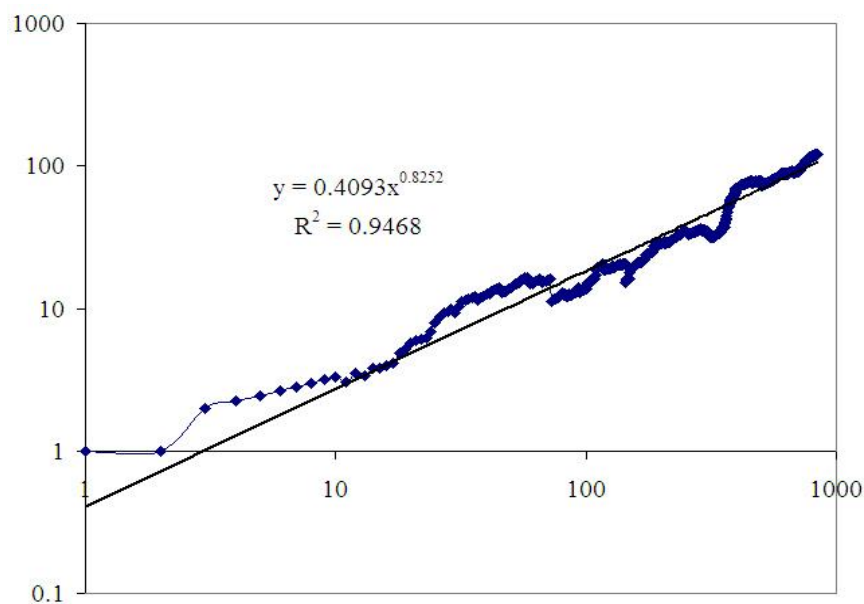

Рис. 4. Показник нормованого розкиду R/S в логарифмічній шкалі для всього періоду спостережень

Значення Херста для досліджуваних інформаційних потоків відповідає величині $\sim 0,83$, що підтверджує припущення щодо самоподібності та ітерактивності публікацій щодо захисту персональних даних в інформаційному просторі. Це означає, що деякі резонансні публікації багаторазово дублюються, переказуються, обговорюються. При цьому загальна інформаційна напруженість залишається на великому рівні. Як тільки зникає “шлейф” одного сюжету щодо заданої теми, йому на зміну виникає новий сюжет, інколи, більш інтенсивний.

До кола поширених засобів оцінки рядів спостережень відноситься вейвлет-аналіз [8, 9], який особливо ефективний в тих випадках, коли необхідно виявляти локальні особливості поведінки досліджуваного процесу.

Головна ідея вейвлет-перетворення полягає в тому, що нестационарний часовий ряд розподіляється на окремі “вікна спостереження” і на кожному з них виконується обчислення величини, що показує ступінь близькості закономірностей досліджуваних даних з різними зрушеннями до деякого вейвлета (спеціальної функції) на різних масштабах. Вейвлет-перетворення генерує набір коефіцієнтів, що є функціями двох змінних: часу і частоти, і тому утворюють поверхню у тривимірному просторі. Вейвлет-коефіцієнти можна представити в графічному вигляді, якщо по одній осі відкласти зрушення вейвлета (вісь часу), а по іншій – масштаби (вісь масштабів) і офарбувати точки схеми, що вийшла, залежно від величини відповідних коефіцієнтів (наприклад, чим більше коефіцієнт, тим яскравіше кольори). Отримані зображення називають скейлограмами.

Технологія використання вейвлетів дозволяє виявляти цикли, одиничні та нерегулярні “сплески”, різкі зміни кількісних показників у різні періоди часу, зокрема, обсягів тематичних публікацій в Інтернеті. Також виявляються моменти, коли за періодами регулярної динаміки настають хаотичні коливання [10, 11].

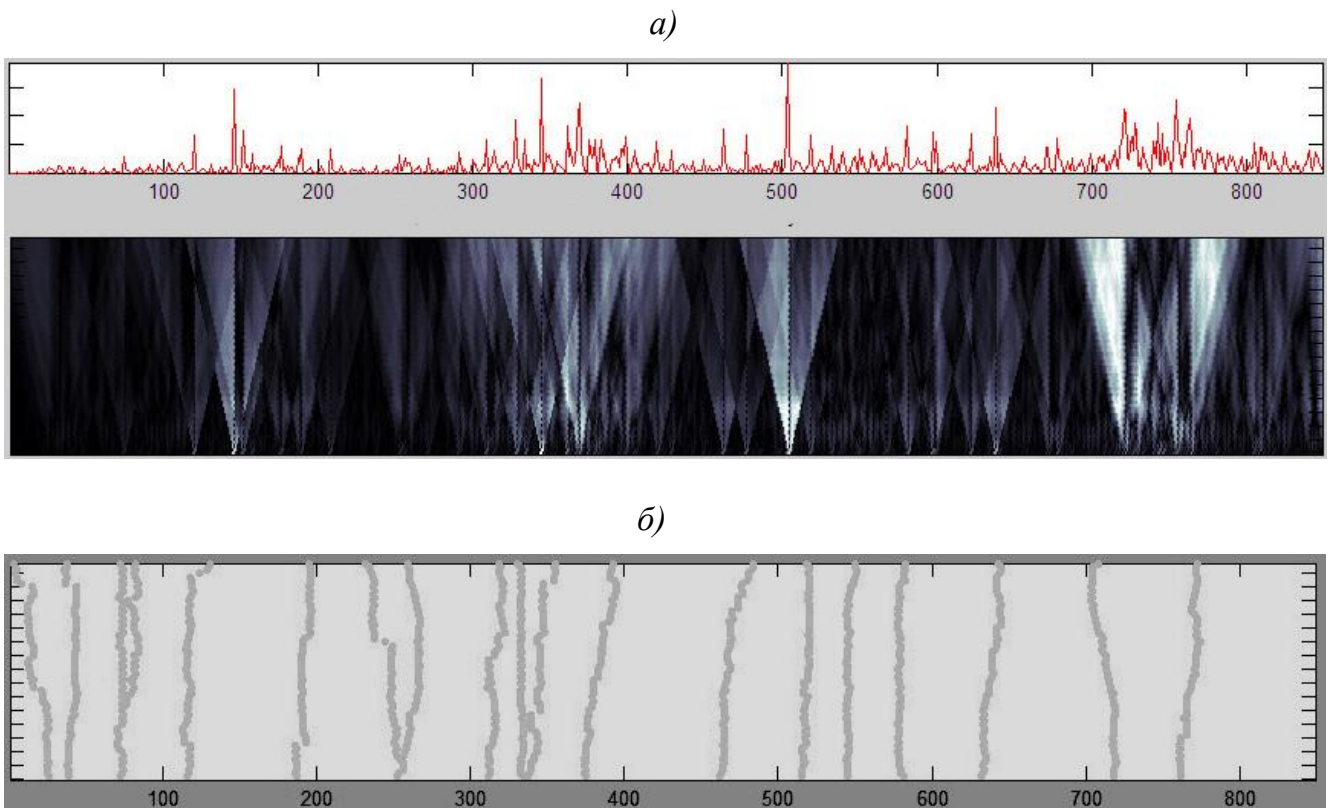

Рис. 5. Результат вейвлет-аналізу (неперервне вейвлет-перетворення):
а) вейвлет-скейлограма; б) лінії локальних максимумів (скелетон)

Кожний з основних факторів динаміки вихідного процесу має свій характерний відбиток на скейлограмі, при цьому інформація представляється в наочному й зручному для вивчення виді. На Рис. 5 наведена скейлограма – результат неперервного вейвлет-аналізу (вейвлет Хаара) часового ряду, що відповідає процесу, який досліджується.

До висновків.

Вейвлет-аналіз дозволяє виявляти не тільки очевидні аномалії в досліджуваному ряді, а й критичні значення, які приховані за відносно невеликими абсолютними значеннями елементів ряду. Наприклад, на скелетоні на більшості частот відмічено не тільки 344-й, 504-й, 755-й дні, а й неявні екстремуми (208-й, 253-й, 550-й дні тощо).

З метою візуалізації та аналізу часових рядів, пов'язаних із публікаціями в інформаційному просторі мережі Інтернет, був розроблений новий метод дисперсійного аналізу – ΔL -метод [12]. У відповідності з цим методом візуалізується відхилення точок ряду накопичення від локальної лінійної апроксимації. Така візуалізація у вигляді “рельєфної” діаграми становить певний інтерес для вивчення особливостей процесів, що відповідають вихідним часовим рядам (Рис. 6).

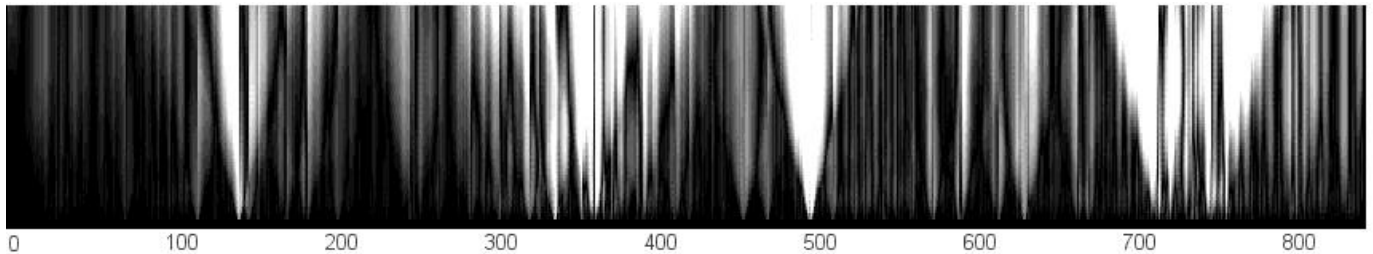

Рис. 6. ΔL -діаграма часового ряду інтенсивності тематичних публікацій

Запропонований метод візуалізації абсолютних відхилень ΔL , як і метод вейвлет-перетворень, дає змогу (і як показано на прикладі – не гірше) виявляти одиничні та нерегулярні “сплески”, різкі зміни значень кількісних показників у різні періоди часу.

На діаграмі, Рис. 6, додатково до вже розглянутих чітко видні аномалії у 120-й (ЄС передав Україні список з вимогами для скасування візового режиму, 2010.04.30), 328-й (ЄС висунув до України 60 вимог – для безвізового режиму, 2010.11.24), 622-й (МВС відмовляється повідомляти, за ким закріплені автомобілі з серією ВР, 2011.09.14) дні тощо.

Передрукування, цитування, повтори через певний час породжують високий рівень статистичної автокореляції в інформаційних потоках на досить тривалих часових інтервалах. Зокрема, на розглянутому прикладі висока персистентність процесу свідчить про загальну тенденцію високого рівня відображення у веб-просторі інформації щодо тематики захисту персональних даних.

Враховуючи тенденції розвитку сучасного світу, інформаційного суспільства, застосування та подальший розвиток запропонованих підходів та механізмів на базі статистично-семантичного аналізу контенту веб-простору може стати дієвим засобом аналітичної діяльності щодо оцінки процесів, явищ та подій.

Використана література

1. Про захист персональних даних : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – С. 481.
2. Фурашев В.М., Ланде Д.В. Інформаційні операції крізь призму системи моніторингу та інтеграції Інтернет-ресурсів // Правова інформатика. – 2009. – № 2(22). – С. 49 – 57.

3. Ландэ Д.В., Фурашев В.М. Основи інформаційного і соціально-правового моделювання : монографія. – К. : ТОВ “ПанГот”, 2012. – 144 с.
4. Григорьев А.Н. InfoStream. Мониторинг новостей из Интернет: технология, система, сервис : научно-методическое пособие / А.Н. Григорьев, Д.В. Ландэ, С.А. Бороденков и др. – К. : ООО “Старт-98”, 2007. – 40 с.
5. Ландэ Д.В. Фрактальные свойства тематических информационных потоков из Интернет // Реєстрація, зберігання і обробка даних. – 2006. – № 2. – С. 93 – 99.
6. Van Raan A.F.J. Fractal Geometry of Information Space as Represented by Cocitation Clustering // Scientometrics. – 1991. – 20. – № 3. – P. 439 – 449.
7. Федер Е. Фракталы. – М. : Мир, 1991. – 254 с.
8. Чуи К. Введение в вэйвлеты. – М. : Мир, 2001.
9. Астафьева Н.М. Вейвлет-анализ: основы теории и примеры применения // Успехи физических наук. – 1996. – 166. – № 11. – С. 1145 – 1170.
10. Давыдов А.А. Вейвлет-анализ социальных процессов // Социологические исследования. – 2003. – № 11. – С. 97 – 103.
11. Давыдов А.А. Системная социология. – М. : КомКнига, 2006. – 192 с.
12. Ландэ Д.В., Снарский А.А. Динамика отклонения элементов ряда измерений от локальных линейных аппроксимаций // Реєстрація, зберігання і оброб. даних. – 2009. – № 1. – С. 27 – 32.

~~~~~ * * * ~~~~~

І н ф о р м а ц і й н а   б е з п е к а

УДК 340.13 + 007.51 + 165.12

ФУРАШЕВ В.М., кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,
доцент, професор РАЕ

КІБЕРПРОСТІР ТА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР, КІБЕРБЕЗПЕКА ТА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА: СУТНІСТЬ, ВИЗНАЧЕННЯ, ВІДМІННОСТІ

***Анотація.** Дослідження сутності кіберпростору та інформаційного простору, визначення на їх базі понять “кібербезпека”, “інформаційна безпека” та відмінностей цих просторів і понять.*

***Ключові слова:** інформація, інформаційний простір, інформаційна безпека, національна безпека, захист інформації, кіберпростір, кібербезпека, кібернетична безпека.*

***Аннотация.** Исследование сущности киберпространства и информационного пространства, определения на их базе понятий “кибербезопасность”, “информационная безопасность” и отличий этих пространств и понятий.*

***Ключевые слова:** информация, информационное пространство, информационная безопасность, национальная безопасность, защита информации, киберпространство, кибербезопасность, кибернетическая безопасность.*

***Summary.** Research of the intension of cyberspace and information space, the definition of “cybersecurity” and “information security” concepts based on these terms, and the differences between these spaces and definitions.*

***Keywords:** information, information space, information security, national security, information protection, cyberspace, cybersecurity, cybernetic security.*

Постановка проблеми. У дослідженнях [1– 3] було встановлено наступне.

По-перше, у переважній більшості чинних законодавчих та інших нормативно-правових актів, які спрямовані на встановлення, розвиток та регулювання інформаційних відносин, не застосовується поняття “інформаційна безпека”.

По-друге, переважна більшість положень законів України та інших нормативно-правових актів, які мають безпосереднє відношення до інформаційних відносин, спрямовані саме на захист інформації.

По-третє, об'єктами інформаційних відносин є інформація, норми і правила, які визначають ці відносини, а також людина, суспільство, держава, а суб'єктами – держава, суспільство, людина, норми і правила, які визначають ці відносини.

По-четверте, об'єктами інформаційної безпеки є інформація у всіх її проявах, джерела інформації, механізми та засоби її створення, доступу і розповсюдження та наслідки її використання, а також установчі і регуляторні нормативно-правові та адміністративно-організаційні норми і правила, які визначають процеси і процедури формування, використання та припинення дії цих механізмів та засобів, людина, суспільство та держава, а суб'єктами – держава, людина, суспільство.

По-п'яте, об'єктом захисту інформації є інформація, а суб'єктами – дії з інформацією на всіх стадіях її “життєвого циклу” (створення, розповсюдження, збереження, знищення, спотворення, фальсифікація та ін.).

Одним з основних результатів цих досліджень стало надання наступного визначення поняття “інформаційна безпека”: *“інформаційна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого запобігається завдання шкоди через:*

- *негативний інформаційний вплив за допомогою, в першу чергу, несанкціонованого створення, розповсюдження, використання свідомо спрямованої за визначеною метою неповної, невчасної, невірогідної та упередженої інформації;*
- *негативні наслідки застосування інформаційних технологій;*
- *несанкціоноване порушення режиму доступу до інформації з подальшим її розповсюдженням та використанням”.*

Також було надане наступне визначення поняття “безпека інформації”: *“безпека інформації – склад та стан інформації, а також дії з нею, за яких забезпечується визначений рівень інформаційної безпеки”.*

Наприкінці цього була висловлена необхідність продовження досліджень, об’єктом яких повинні бути механізми та засоби захисту власне інформації, а суб’єктами – принципи, методи та засоби отримання, передачі, обробки та збереження інформації.

Формування мети. Для проведення подальших досліджень у напрямі визначення міри взаємозв’язку понять “інформаційна безпека” та “кібернетична безпека” (“кібербезпека”) спочатку необхідно визначитися із суттю та тлумаченням понять “кібербезпека”, або “кібернетична безпека” та “інформаційний простір”.

Але це можливо зробити, на думку автора, лише у тому випадку, коли буде чітко розуміння сутності поняття “кіберпростір”.

Підтвердженням цьому є висновки дослідників Дубова Д.В. і Ожевана М.А., які дійшли висновку, що: *“незважаючи на широке використання поняття “кіберпростір” як у науковій літературі, так і офіційних документах, існують обґрунтовані сумніви щодо можливості його використання у суто практичній площині. Значною мірою через це більшість держав світу продовжують протидію злочинним діям в кіберпросторі, послуговуючись “традиційним” законодавством (наприклад, щодо порушення телекомунікаційних мереж, отримання несанкціонованого доступу до інформації тощо).*

З огляду на вищезазначену термінологічну невпорядкованість щодо центрального поняття ще більш складною постає проблема визначення похідних від нього понять, що активно використовуються в офіційних документах провідних країн світу та безпекових організацій: “кібервійна”, “кібератака”, “кіберзахист”, “кібербезпека”, “кіберзброя”, “кібертероризм” тощо” [4, с. 13]

Даний висновок було зроблено на підставі аналізу “Національної військової стратегії для операцій у кіберпросторі” (США, 2006 рік) [5], офіційних документів ЄС [6], “Стратегії безпеки кіберпростору для Об’єднаного Королівства: убезпеченість, безпека та еластичність кіберпростору” [7], “Стратегії кібербезпеки для Німеччини” [8], “Національної стратегії кібербезпеки” (Голландія) [9], французьких “Білої книги оборони та національної безпеки” [10] і “Оборони та безпека інформаційних систем. Стратегія для Франції” [11].

Виклад основних положень. У роботі [3] автор вже торкався проблеми визначення поняття “кібербезпека” і з’ясував, без детальних пояснень, що *кібербезпека – стан спроможності людини, суспільства і держави запобігання та уникнення спрямованого, в першу чергу – несвідомого, негативного впливу (управління) інформації, запропонувавши це визначення до широкого обговорення.*

Але наскільки це запропоноване визначення відповідає його сутності та кореспондується із сутністю поняття “кіберпростір”, спробуємо детальніше розібратися.

Цілком логічно, що поняття “кіберпростір”, “кіберзахист”, “кіберзлочинність”, “кібервійна”, “кіберзброя”, “кібератака”, “кібертероризм” як вираження визначених явищ, сфер, дій, взаємопов’язані і не можуть існувати один без одного, причому домінуюче положення має саме “кіберпростір”.

У словосполученні “кіберпростір” є два слова – “кібер”, або “кібернетичний” та “простір”. У цьому словосполученні основним є слово “простір”, а спрямованість, характер цього простору визначає слово “кібернетичний”.

Енциклопедичне визначення поняття “простір” має два значення:

“Простір (математ.) – множина об’єктів, між якими встановлені відношення, подібні за своєю структурою зі звичайними просторовими відношеннями типу околу, відстані та ін.

Простір – форма співіснування матеріальних об’єктів процесів (характеризує структурність і протяжність матеріальних систем). Загальні властивості простору – протяжність, єдність дискретності та неперервності” [12].

Для розуміння спрямованості простору, якій розглядається, слід згадати, що означає поняття “кібернетика”, похідною якого є “кібернетичний”.

Кібернетика – наука про управління, зв’язки і переробку інформації. Основний об’єкт дослідження – так звані кібернетичні системи, що розглядаються абстрактно, незалежно від їх матеріальної природи. Приклади кібернетичних систем – автоматичні регулятори у техніці, ЕОМ, людський мозок, біологічні популяції, людське суспільство. Кожна така система є множиною взаємопов’язаних об’єктів (елементів системи), здатних сприймати, запам’ятовувати та переробляти інформацію, а також обмінюватися нею [12].

Виходячи з наведеного можна зробити попередній висновок, що **кіберпростір – це форма співіснування сукупності матеріальних та нематеріальних об’єктів і процесів, спрямованих на породження, сприйняття, запам’ятовування, переробку та обмін інформацією.**

Деякою мірою, кіберпростір – це віртуальний світ, який базується на реальному матеріальному фундаменті та з реальними наслідками свого “існування та розвитку”.

Кіберпростір є дуже складним явищем, що об’єднує в собі реальність і віртуальність, матеріальне і нематеріальне, абстрактність і дійсність.

Кіберпростір має наступні властивості:

- протяжність;
- єдність дискретності та неперервності;
- матеріальність та нематеріальність;
- абстрактність і дійсність;
- реальність загальнодіючого впливу.

Кіберпростір має свою розмірність/протяжність, яка визначається кількістю наявних матеріальних і нематеріальних об’єктів на даний період часу. Коли протяжність кіберпростору з точки зору наявності матеріальних об’єктів, обмежена поверхнею земної кулі, то з точки зору наявності нематеріальних об’єктів – протяжність кіберпростору практично необмежена.

Процеси, які відбуваються у кіберпросторі, мають, в основному, як дискретний, так і неперервний характер. Але вони є взаємодоповнюючими один одного, а часто-густо й взаємопов’язаними, які забезпечують існування та розвиток цього простору.

Кіберпростір включає в себе як матеріальну складову, наприклад, засоби обчислювальної техніки, засоби зв'язку, матеріальні складові телекомунікаційних мереж, написання алгоритмів і кодів та ін., так нематеріальну – інформацію, процеси зчитування кодів, процеси передачі інформації та ін. Але при цьому необхідно зауважити, що під матеріальністю, у даному випадку, ми розуміємо, на відміну від філософського розуміння, все те, що можна побачити, відчувати або доторкнутися.

Кіберпростір, в цілому, неможливо побачити, відчувати, почути або до нього доторкнутися. Він, а особливо процеси, які у ньому відбуваються, людиною сприймається як щось абстрактне. Але окремі складові цього простору можна не тільки побачити, але й доторкнутися.

Але сам по собі кіберпростір не міг ані сформуватися, ані розвиватися. Потрібні були спонукальні мотиви.

Цими спонукальними мотивами є діяльність людини, суспільства, їх намагання до удосконалення свого особистого і громадського життя, особистого та суспільного розвитку, удосконалення і розширення обміну інформацією та ін.

Таким чином, кіберпростір є рукотворним дітищем людини, яке він формував для себе та під себе для задоволення своїх потреб, не думаючи про “побічні” явища, мова про які буде нижче.

Саме це та вищенаведене дає підстави сказати, що:

- об'єктами кіберпростору є живі істоти та їх угруповання, які спроможні сприймати, запам'ятовувати та переробляти інформацію, а також обмінюватися нею, серед яких, в першу чергу, людина, визначені верстви суспільства та суспільство в цілому, держава, природні та штучні інформаційні відносини між ними та їх формування і використання, а також матеріальні та нематеріальні об'єкти і процеси, спрямовані на породження, сприйняття, запам'ятовування, збереження, переробку та обмін інформацією;

- суб'єктами кіберпростору є людина, суспільство, держава, а також жива істота, яка спроможна сприймати, запам'ятовувати та переробляти інформацію, а також обмінюватися нею.

Автор не помилився – людина, суспільство, держава одночасно є як об'єктами кіберпростору, так і – його суб'єктами.

Але для подальших досліджень по визначенню поняття “кібербезпека” напрошується необхідність визначення відмінностей у поняттях “інформаційний простір” та “кіберпростір”.

В роботі [1] автор вже торкався питання інформаційного простору, але під іншим кутом зору. Тому наразі необхідно повернутися до цього питання.

Ще задовго до появи людини вже існував інформаційний простір. Фактично він ровесник планети під назвою “Земля”, тому що навіть неживі елементи природи були і є джерелами різноманітної інформації. Справа полягала лише в тому, що на той час були відсутні істоти, які були спроможні сприймати, запам'ятовувати, переробляти та використовувати цю інформацію.

З появою живих істот, навіть простіших, інформаційний простір почав “оживати”, наповнюватися змістом, сенсом та усвідомлюватися. З розвитком життя на Землі одночасно розвивався й інформаційний простір.

Взагалі людство існує в суцільному інформаційному просторі, в якому кожна жива істота є елементарною (простою) або більш розвинутою (складною) інформаційною системою та одночасно є джерелом і користувачем інформації. Навіть, як було вже зазначено, неживі суб'єкти природи, навколишнього середовища є джерелами інформації.

Саме тому можна говорити про те, що *інформаційний простір – це форма співіснування сукупності матеріальних та нематеріальних об'єктів і процесів, спрямованих на задоволення інформаційних потреб всіх живих істот на Землі.*

Дане визначення охоплює інформаційний зв'язок та інформаційні відносини між суб'єктами “живої” і “неживої” природи.

Особливо важливим інформаційний простір є для людства.

Виходячи з наведеного визначення можна сказати, що:

- об'єктами інформаційного простору є суб'єкти природного середовища, природні та штучні інформаційні відносини між ними та їх формування і використання, матеріальні та нематеріальні об'єкти і процеси, спрямовані на задоволення інформаційних потреб для забезпечення збереження життя та життєдіяльності живої істоти, угруповання живих істот;

- суб'єктами інформаційного простору є живі істоти та їх угруповання, які спроможні сприймати, запам'ятовувати та переробляти інформацію, а також обмінюватися нею.

Інформаційний простір має властивості, які, за великим рахунком, збігаються з властивостями кіберпростору, а саме:

- протяжність;
- єдність дискретності та неперервності;
- матеріальність та нематеріальність;
- абстрактність і дійсність;
- реальність загальнодіючого впливу.

Порівнюючи надані визначення понять “кіберпростір” та “інформаційний простір”, одразу бачимо, що це – два різних “простори”, і відмінність їх полягає у їх спрямованості.

Кіберпростір, який охоплює *лише живі істоти*, які спроможні сприймати, запам'ятовувати та переробляти інформацію, а також обмінюватися нею, є невід'ємною складовою інформаційного простору, якій охоплює абсолютно *всі джерела інформації* без вимог щодо спроможності сприймати, запам'ятовувати та переробляти інформацію, а також обмінюватися нею.

Запропоновані визначення, які, до речі, не претендують на істину в останній інстанції, є, скоріше, загальноохоплюючими, філософськими.

У реальній життєдіяльності людина, визначена верства суспільства або суспільство в цілому, держава користуються принципом практичного прагматизму, реальними або ілюзійними уявленнями щодо свого буття та розвитку, вирішення тих чи інших питань та проблем.

Саме це визначає вибір об'єктів інформаційного простору та кіберпростору для вибудовування штучних або пристосування природних інформаційних відносин, що, у свою чергу, здійснює вплив на вибір або формування, створення матеріальних та нематеріальних об'єктів і процесів, спрямованих на задоволення визначених інформаційних потреб.

Вся історія появи та розвитку життя на Землі пов'язана з інформацією.

Будь-яка жива істота є інформаційною системою. Простою або складною, але інформаційною системою.

Найскладнішою інформаційною системою в сучасному світі є саме людина. Отримання інформації людиною здійснюється через всі чотири органи, якими її наділила природа: зір, слух, відчуття та дотик.

Можна сказати, що людина стала людиною тоді, коли змогла не тільки видавати та сприймати інформаційні сигнальні звуки, не тільки сприймати та на початковому рівні

аналізувати інформаційні знаки суб'єктів навколишнього середовища, а тоді, коли почала породжувати, збирати та використовувати у власних цілях цю інформацію.

Важливість та цінність інформації, як суспільної, так й особистої, відома людству здавна. В епоху виникнення людства питання наявності або відсутності необхідної інформації було еквівалентом питання “жити або померти”. Тому з давніх часів зусилля людини, племені, суспільства концентрувалися, з одного боку, на отриманні, збереженні, переробці та використанні у своїх цілях необхідної інформації будь-яким способом, а з другого – на недопущенні витоку цієї інформації.

Здавна людина, хай на інтуїтивному рівні, усвідомила, що інформація має вплив на іншу людину, іншу живу істоту, що за допомогою інформації можна вирішувати багато питань особистого та суспільного життя, інтересів соціальних інституцій.

З розвитком людства, появою писемності шляхи та засоби як отримання, так й збереження інформації постійно розвивалися та вдосконалювалися. Але в центрі цих процесів знаходилась інформація.

Ситуація почала змінюватись принципово з появою нових засобів комунікацій – телефонізації, радіомовлення, телебачення, засобів обчислювальної техніки, інформаційно-комунікаційних технологій.

Роль інформації у суспільному житті почала суттєво змінюватися в бік стрімкого зростання її значення. Інформація перестає бути доступною лише для визначеного кола адресатів, зі всіма наслідками, що витікають з цього. Вона стає доступнішою, глибше проникає у свідомість як конкретної людини, групи людей, так і цілого суспільства.

Інформація починає впливати на людину на рівні не тільки свідомості, а й підсвідомості, тобто попри її волю. Інформація починає здійснювати домінуючий вплив на свідомість, поведінку людини та, відповідно, на суспільство в цілому.

Розуміючи “силу” інформації, людство постійно створювало та вдосконалювало механізми управління інформацією, інформаційними потоками.

В цьому криється як позитив, так й негатив у розвитку людини і всього суспільства. Це привело до того, що у даний час інформація перетворилася на справжню зброю, інформаційну зброю.

Але це вірно лише у тому випадку, коли інформація виступає як додаток до звичних видів озброєння чи коли вона виконує або функції, які зазвичай виконують окремі складові звичайних видів озброєння, або функції, які повністю або частково заміщують окремі складові звичайних видів озброєння.

Але питання управління інформацією у напрямі перетворення та застосування інформації у якості зброї, зміни свідомості людини, визначених верств суспільства, суспільства в цілому є об'єктом кіберпростору як невід'ємної складової інформаційного простору.

Питання управління інформацією є елементом забезпечення національної безпеки, державної безпеки.

Виходячи з наведеного, визначення, які надані у роботі [3], що *“кібербезпека – стан спроможності людини, суспільства і держави запобігання та уникнення спрямованого, в першу чергу – несвідомого, негативного впливу (управління) інформації”* та у роботі [2] – *“інформаційна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого запобігається завдання шкоди через:*

- негативний інформаційний вплив за допомогою, в першу чергу, несанкціонованого створення, розповсюдження, використання свідомо спрямованої із визначеною метою неповної, невчасної, невірогідної та упередженої інформації;

- негативні наслідки застосування інформаційних технологій;

- несанкціоноване порушення режиму доступу до інформації з подальшим її розповсюдженням та використанням”, є справедливими.

Порівняння цих визначень показує їх тотожність. Вони й не могли бути різними, бо кіберпростір є невід’ємною складовою інформаційного простору, а це означає, що об’єкти і суб’єкти, в даному випадку, в них одні і ті ж, матеріальні та нематеріальні об’єкти і процеси та їх спрямованість – одне і те ж.

Висновки.

1. На основі проведених досліджень сутності понять “кіберпростір” та “інформаційний простір” встановлено, що:

- **кіберпростір** – це форма співіснування сукупності матеріальних та нематеріальних об’єктів і процесів, спрямованих на породження, сприйняття, запам’ятовування, переробку та обмін інформацією;

- **інформаційний простір** – це форма співіснування сукупності матеріальних та нематеріальних об’єктів і процесів, спрямованих на задоволення інформаційних потреб всіх живих істот на Землі.

2. **Об’єктами кіберпростору** є живі істоти та їх угруповання, які спроможні сприймати, запам’ятовувати та переробляти інформацію, а також обмінюватися нею, серед яких, в першу чергу, людина, визначені верстви суспільства та суспільство в цілому, держава, природні та штучні інформаційні відносини між ними та їх формування і використання, а також матеріальні та нематеріальні об’єкти і процеси, спрямовані на породження, сприйняття, запам’ятовування, збереження, переробку та обмін інформацією;

Суб’єктами кіберпростору є людина, суспільство, держава, жива істота, яка спроможна сприймати, запам’ятовувати та переробляти інформацію, а також обмінюватися нею.

3. **Об’єктами інформаційного простору** є суб’єкти природного середовища, природні та штучні інформаційні відносини між ними та їх формування і використання, матеріальні та нематеріальні об’єкти і процеси, спрямовані на задоволення інформаційних потреб для забезпечення збереження життя та життєдіяльності живої істоти, угруповання живих істот;

Суб’єктами інформаційного простору є живі істоти та їх угруповання, які спроможні сприймати, запам’ятовувати та переробляти інформацію, а також обмінюватися нею.

4. Кіберпростір є невід’ємною складовою інформаційного простору.

5. Поняття “кібербезпека” та “інформаційна безпека” є тотожними за своєю сутністю. Застосування будь-якого з цих понять не змінює сутності процесу або явища, лише може внести термінологічну плутанину. Тому краще застосовувати поняття “кібербезпека” як термін, що більш чітко відображає сутність процесу, явища.

Перспективи щодо подальших досліджень. Базуючись на результатах проведених досліджень можна та потрібно розглядати питання сутності понять “кібервійна”, “кібератака”, “кіберзахист”, “кібербезпека”, “кіберзброя”, “кібертероризм” тощо, їх визначення та відмінності.

Використана література

1. В. Фурашев. Питання законодавчого визначення понятійно-категоріального апарату у сфері інформаційної безпеки // “Інформація і право”. – № 1(4)/2012. – С. 46 – 55.

2. В. Фурашев. Сутність та визначення понять “інформаційна безпека” і “безпека інформації” // “Правова інформатика”. – № 2(34)/2012. – С. 51 – 59.

3. Фурашев В.М. Ключові аспекти проекту Закону України “Про безпеку інформації” // “Віче”. – 2012. – № 6/2012(315). – С. 29 – 30.
4. Дубов Д.В. Кібербезпека : світові тенденції та виклики для України / Д.В. Дубов, М.А. Ожеван. – К. : НІСД, 2011. – 30 с.
5. National Military Strategy for Cyberspace Operations. – Режим доступу : [//www.dod.gov/pubs/foi/ojcs/07-F-2105doc1.pdf](http://www.dod.gov/pubs/foi/ojcs/07-F-2105doc1.pdf)
6. Glossary and Acronyms (Archived) / European Commission. – (Accessed 03 Nov 2009). – Режим доступу : [//www.ec.europa.eu/information_society/tl/help/glossary/index_en.htm#c](http://www.ec.europa.eu/information_society/tl/help/glossary/index_en.htm#c)
7. Cyber Security Strategy of the United Kingdom: safety, security and resilience in cyber space. – Режим доступу : [//www.official-document/cm76/7642/7642.pdf](http://www.official-document/cm76/7642/7642.pdf)
8. – Режим доступу : [//www.enisa.europa.eu/media/news-items/german-cyber-security-strategy-2011-1](http://www.enisa.europa.eu/media/news-items/german-cyber-security-strategy-2011-1)
9. – Режим доступу : [//www.enisa.europa.eu/media/news-items/dutch-cyber-security-strategy-2011](http://www.enisa.europa.eu/media/news-items/dutch-cyber-security-strategy-2011)
10. The French White Paper on defence and national security. – Режим доступу : [//www.livreblancdefenseetsecurite.gouv.fr/IMG/pdf/white_paper_press_kit.pdf](http://www.livreblancdefenseetsecurite.gouv.fr/IMG/pdf/white_paper_press_kit.pdf)
11. – Режим доступу : [//www.enisa.europa.eu/media/news-items/french-cyber-security-strategy-2011](http://www.enisa.europa.eu/media/news-items/french-cyber-security-strategy-2011)
12. Советский энциклопедический словарь ; гл. ред. Прохоров А.М. – [4-е изд.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1986. – 1600 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 351.746.1

СКУЛИШ Є.Д., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА: НОВІ ВИКЛИКИ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВУ

***Анотація.** Проведено аналіз сучасних загроз та викликів інтересам держави в інформаційній сфері з урахуванням тенденцій розвитку останньої, а також наукового осмислення знань, накопичених у галузі забезпечення інформаційної безпеки. На основі аналізу визначено пріоритетні завдання суб'єктам забезпечення національної безпеки України.*

***Ключові слова:** інформаційна сфера, національна безпека України, загрози.*

***Аннотация.** Осуществлен анализ современных угроз и вызовов интересам государства в информационной сфере с учетом тенденций развития последней, а также научного осмысления знаний, накопленных в области обеспечения информационной безопасности. На основе анализа определены приоритетные задачи субъектам обеспечения национальной безопасности Украины.*

***Ключевые слова:** информационная сфера, национальная безопасность Украины, угрозы.*

***Summary.** Whereas the latest trends in information sphere, as well as scientific comprehension of the knowledge gained in the field of information security, the analysis of up-to-date threats and challenges to the state's interests in this domain is carried out. Based on the analysis priorities tasks to the subjects of national security of Ukraine are identified.*

***Keywords:** information sphere, national security of Ukraine, threats.*

Постановка проблеми. Інформаційна революція, що триває протягом останніх десятиріч, зумовила кардинальні зміни в суспільстві: зароджуються нові культурні та економічні тенденції, формуються нові види соціальної комунікації, інформація стає не лише товаром, а й новим фактором виробництва.

З огляду на сучасні тенденції суспільного розвитку національна безпека України не могла залишитися поза впливом внутрішнього інформаційного фактора. Адже в умовах інформаційного суспільства всі без винятку об'єкти національної безпеки (людина, суспільство, держава) стають чутливими до інформації, яка їх оточує. Таким чином, цілеспрямовано змінюючи інформацію, зафіксовану на певних носіях, керуючи каналами комунікації, впливаючи на технічні засоби обробки інформації, можна змінювати рішення, а відтак, і дії об'єктів національної безпеки [1, с. 23].

Водночас, об'єкти національної безпеки перебувають під впливом зовнішнього інформаційного фактора, що визначається змінами у сфері міжнародних відносин:

- руйнуванням біполярної моделі світу та формуванням поліполярної;
- виходом на міжнародну арену не лише окремих держав та їх об'єднань, а й таких нетрадиційних гравців, як, наприклад, транснаціональні корпорації, міжнародні терористичні рухи тощо;
- загостренням протиборства між традиційними та новими геополітичними центрами;
- інтенсифікацією глобалізаційних процесів, з одного боку, та зростанням тенденцій дезінтеграції, навіть у досить стабільних суспільствах, з іншого;
- перенесенням дій щодо розгортання та вирішення міжнародних конфліктів в інформаційний простір;
- переформатуванням інформаційного суспільства в інформаційно-комунікативне [2, с. 146].

Об’єктивним результатом впливу цих факторів на систему національної безпеки є поява нових викликів інтересам держави. З огляду на це перед інститутами сектору безпеки постають завдання зі створення нової парадигми, теорії і практики національної безпеки в умовах інформаційно-комунікативного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатоаспектність проявів інформаційної складової у різних сферах національної безпеки України обумовила появу широкого кола наукових досліджень з питань забезпечення інтересів особи, суспільства та держави з урахуванням зазначених вище факторів. Так, окремі питання інформаційних загроз інтересам держави у контексті національної безпеки розглядали Г. Новицький [3], В. Хлевицький [4]. Дослідження політико-правових питань забезпечення інформаційної безпеки проводились І. Бачило [5], В. Брижком [6], Р. Калюжним [7], Б. Кормичем [8], А. Марущаком [9]. Вплив інформаційно-комунікативних технологій на військовий потенціал держави був предметом вивчення В. Толубка [10]. Моніторинг актуальних загроз національній безпеці України в інформаційній сфері систематично здійснюється фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень [11]. На думку автора, настав час для наукового осмислення та упорядкування здобутих знань у сфері забезпечення інформаційної безпеки держави з метою отримання своєчасного зворотного зв’язку та коригування відповідних завдань суб’єктам забезпечення національної безпеки України.

Метою статті є визначення актуальних загроз інтересам держави в інформаційній сфері з урахуванням тенденцій її розвитку як складової системи національної безпеки України.

Виклад основних положень. Насамперед, розглянемо умови, в яких відбувалося становлення системи забезпечення інформаційної безпеки в Україні.

Ретроспективний аналіз свідчить, що на момент проголошення незалежності на території України були зосереджені найкращі наукові розробки та фахівці інформаційної галузі:

- академік Лебедєв С.А. у Києві створив першу в СРСР і третю у світі електронно-обчислювальну машину;
- у 1964 році перший директор Інституту кібернетики НАН України академік Глушков В.М. запропонував радянському уряду проект загальнодержавної системи збирання й обробки інформації для керування економікою країни. Таким чином було введено розуміння основ інформаційно-комп’ютерних технологій;
- в Україні розроблено такі наукові напрямки як штучний інтелект, теорія самоорганізації, системний аналіз, що ґрунтуються на відтворенні діяльності мозку людини при вирішенні складних прикладних завдань. Ці напрями характеризуються як якісний стрибок у кібернетиці;
- Україна входила до п’ятірки країн із найбільшим кадровим потенціалом фахівців із комп’ютерних наук [12].

Період входження України в “інформаційну цивілізацію”, на думку автора, розпочався з прийняття нормативних актів, що регулюють суспільні інформаційні відносини. Підґрунтям для їх розробки та впровадження стала Конституція України, відповідно до ст. 17 якої забезпечення інформаційної безпеки є однією із найважливіших функцій держави. Правові засади інформатизації українського суспільства утворюють закони України “Про інформацію” [13], “Про Національну програму інформатизації” [14], “Про телекомунікації” [15], “Про електронні документи та електронний документообіг” [16], “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки” [17], “Про доступ до публічної інформації” [18] тощо. Низка нормативних актів спрямована на захист інтересів особи, суспільства, держави в інформаційній сфері, а саме:

укази Президента України “Про затвердження Положення про технічний захист інформації в Україні” [19], “Про Положення про порядок здійснення криптографічного захисту інформації в Україні” [20], “Про Доктрину інформаційної безпеки України” [21], а також закони України “Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах” [22], “Про захист персональних даних” [23] та ін.

Аналіз зазначених нормативних актів надає підстави стверджувати, що на державному рівні пріоритет надається наступним напрямкам розвитку інформаційного суспільства:

- забезпеченню широкого доступу до Інтернету пересічним громадянам;
- розвитку цифрового телебачення;
- розміщенню в Інтернеті всебічної (правової, політичної та ін.) інформації про Україну, діяльність органів державної влади;
- впровадження технологій електронного урядування;
- розвитку електронної комерції.

Водночас, фахівці в галузі національної безпеки дійшли висновку, що розвиток інформаційного суспільства в Україні стримується внаслідок впливу таких трьох основних процесів. По-перше, це зміна основ суспільного ладу, поступовий відхід від ідеології “реального соціалізму”, що отримав назву постколоніального транзиту. По-друге, формування України як самостійної держави відбувається в умовах фінансової нестабільності. По-третє, однією з актуальних проблем національної безпеки України є недосконалість державної інформаційної політики [24].

Зокрема, аналіз Стратегії національної безпеки України [25] свідчить, що основними чинниками, які заважають повноцінному розвитку інформаційного суспільства в Україні, є:

- неструктурованість та неузгодженість інформаційного законодавства;
- відсутність повноцінної комплексної національної програми соціально-економічного розвитку на базі інформаційного суспільства;
- погляд на розвиток інформаційного суспільства як на міжвідомчу проблему, а не на пріоритетний напрям розвитку всієї країни;
- недостатня загальнодержавна координація щодо створення елементів інформаційної інфраструктури, зокрема при побудові загальнодержавних, корпоративних і відомчих інформаційно-телекомунікаційних мереж;
- низька державна координація впровадження послуг, побудованих на використанні Інтернет-технологій.

Зазначені проблемні питання створюють передумови для ескалації окремих загрозливих тенденцій в інформаційній сфері. Так, на думку автора, з огляду на глобалізацію інформаційних процесів, обумовлену впровадженням Інтернет-технологій, актуалізується проблема **співвідношення відкритості та обмеження доступу до інформації** (ст. 7 Закону України “Про основи національної безпеки України” [26]). Зауважимо, що мова йде не лише про інформацію, яка містить державну таємницю, а й про іншу передбачену законом таємницю (комерційну, банківську тощо), й зокрема службову інформацію. Адже, як свідчить моніторинг матеріалів ЗМІ, останнім часом питання комерційного шпигунства набуває все більшої актуальності.

Таким чином, в процесі становлення державності перехід від інформаційної ізоляції за часів СРСР до інформаційної відкритості сучасного українського суспільства потребує не лише формування нових поглядів на роль і місце інформаційної складової в усіх сферах життєдіяльності, забезпечення управлінської діяльності органів державної влади в нових

інформаційних умовах, а й оновлення практики інститутів сектору безпеки через взаємодію з інститутами громадянського суспільства.

Бурхливий розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій, поряд із беззаперечними перевагами, створив передумови для реалізації інформаційних загроз у кіберпросторі. З одного боку, інформація набула системоутворювального значення, з іншого – інформаційно-телекомунікаційна інфраструктура отримала статус критичної (життєво важливої для існування держави) і потребує високотехнологічного захисту. З огляду на перспективи подальшої інформатизації українського суспільства тенденція до поширення *комп'ютерної злочинності* та проявів *комп'ютерного тероризму* буде зберігатись.

З огляду на системоутворювальне значення, якого набула інформація у сучасному суспільстві, поширеним явищем стало її використання в якості засобу для досягнення мети, тобто інформація з об'єкта захисту перетворилась на інструмент впливу. Індивідуальна, суспільна й масова свідомість все більшою мірою піддаються агресивним інформаційним впливам, що нерідко завдає шкоди моральному здоров'ю громадян, руйнує духовні норми життя суспільства, призводить до дестабілізації соціально-політичної обстановки. Сучасне розуміння безпеки в контексті визначення оптимального співвідношення інтересів особи, суспільства та держави ставить завдання розгляду нового аспекту цієї проблеми – *інформаційно-психологічної безпеки*. Принциповий характер для безпеки України мають на сьогодні такі проблеми, як протидія деструктивним культам, запобігання інформаційним агресіям, транснаціональним інформаційним впливам, маніпулюванню суспільною свідомістю через засоби масової інформації та соціально орієнтовані сервіси Інтернету.

Виокремлення інформаційно-психологічної безпеки особи із загальної проблематики інформаційної безпеки в самостійний напрям визначається низкою чинників:

1. У зв'язку з переходом до інформаційно-комунікативного суспільства, збільшенням масштабів і ускладненням змісту та структури інформаційних потоків та всього інформаційного середовища, багатократно посилюється його вплив на психіку людини, а темпи цього впливу стрімко зростають. Це визначає формування нових механізмів захисту людини від інформаційно-психологічних впливів, а суспільства – від глобальних інформаційних втручань.

2. Взаємодія психіки людини з інформаційним простором відрізняється якісною специфікою і не має відповідних аналогів серед інших типів структур (технічних, соціальних, соціотехнічних тощо).

3. Людина та її свідомість – центральна мета інформаційного впливу. Від окремих осіб, їхніх взаємозв'язків і взаємин залежить нормальне функціонування соціально-політичної системи.

Висновки.

Проведений у статті аналіз передумов формування в Україні інформаційного суспільства, нормативно-правових актів, які регулюють інформаційні суспільні відносини, наукових публікацій з проблем інформаційної безпеки свідчить, що найбільш актуальними питаннями забезпечення національної безпеки України в інформаційній сфері на сьогодні є:

1) співвідношення відкритості та обмеження доступу до інформації – захист інформації з обмеженим доступом в умовах відкритого інформаційного суспільства є нетривіальним завданням, що потребує збалансованої державної політики, і насамперед – гнучкого нормативного регулювання;

2) протидія комп'ютерній злочинності та комп'ютерному тероризму – захист інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури є необхідною передумовою функціонування усіх галузей виробництва, водночас критично важливою – для банківських

установ, транспортних організацій, об'єктів підвищеної небезпеки;

3) забезпечення інформаційно-психологічної безпеки – захист суспільної, масової, індивідуальної свідомості від прихованих інформаційних впливів, які загрожують безпеці особи, суспільства і держави, є новим завданням, актуальність якого обумовлена ефективністю сучасних комунікативних технологій.

З огляду на викладене, пріоритетними завданнями для суб'єктів забезпечення національної безпеки України в умовах глобального інформаційно-комунікативного суспільства є:

- стимулювання впровадження новітніх інформаційних технологій і виробництва конкурентоздатного національного інформаційного продукту, зокрема, сучасних засобів і систем захисту інформаційних ресурсів;

- забезпечення безпеки інформаційно-телекомунікаційних систем, які функціонують в інтересах управління державою, забезпечують потреби оборони та безпеки держави, кредитно-банківської та інших сфер економіки, систем управління об'єктами критичної інфраструктури;

- створення національної системи кібербезпеки, що потребує залучення суспільства, бізнесу й держави до активних дій з розбудови інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури;

- чітке визначення місця й ролі кожного сектору (держави, бізнесу, громадськості) в процесі розвитку інформаційно-комунікативного суспільства, адже забезпечення інформаційної безпеки вимагає об'єднання зусиль різних державних і недержавних відомств, інститутів громадянського суспільства;

- підвищення рівня свідомості суспільства, зосередження ресурсів для розвитку інформаційно-комунікативного суспільства з метою досягнення національних пріоритетів.

Подальші дослідження автора будуть спрямовані на розробку організаційно-правових засад реалізації зазначених завдань.

Використана література

1. Панченко В.М. Поняття інформаційної безпеки в сучасному юридичному дискурсі / В.М. Панченко // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2009. – № 2 (2). – С. 22 – 27.

2. Горошко Е.И. Информационно-коммуникативное общество в тендерном измерении / Е.И. Горошко. – Х. : ФЛП Либуркина Л.М., 2009. – 816 с.

3. Новицький Г.В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України / Г.В. Новицький. – К. : Інтертехнологія, 2008. – 496 с.

4. Хлевицький В.Б. Інформаційна безпека як одна із складових національної безпеки України / В.Б. Хлевицький // Євроатлантикінформ. – 2006. – № 1(7). – С. 70 – 72.

5. Бачило И.Л. Методология решения правовых проблем в области информационной безопасности / И.Л. Бачило // Информатика и вычислительная техника. – 1992. – №2. – С. 22 – 30.

6. Брижко В. До питання застосування у правотворчості понять “інформація” та “дані” / В. Брижко // Правова інформатика. – 2005. – № 4 (8). – С. 31 – 37.

7. Калюжний Р. Проблеми та перспективи правового забезпечення безпеки інформації з обмеженим доступом, що не становить державної таємниці / Р. Калюжний, Д. Прокоф'єва // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні : науково-технічний збірник / НТУУ “КПІ”, Міністерство освіти і науки України, Департамент спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації СБ України. – К., 2000. – С. 27 – 31.

8. Кормич Б.А. Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України : монографія / Б.А. Кормич. – Одеса : Юридична література, 2003. – 472 с.

9. Марущак А.І. Правомірні засоби доступу громадян до інформації : науково-практичний посібник / А.І. Марущак. – Біла Церква : Вид-во “Буква”, 2006. – 432 с.
10. Толубко В.Б. Інформаційна боротьба (концептуальні, теоретичні, технологічні аспекти) : монографія / В.Б. Толубко. – К. : НАОУ, 2003. – 315 с.
11. Дубов Д.В. Кібербезпека: світові тенденції та виклики для України : аналітична доповідь / Д.В. Дубов, М.А. Ожеван. – К. : НІСД, 2011. – 30 с.
12. Колодюк О.В. Національні стратегії інформаційного суспільства: необхідність, переваги та стан щодо запровадження в Україні / О.В. Колодюк // Сайт “Информационное общество”. – Режим доступу : http://www.isu.org.ua/viewarticle/publications/117?new_lang=u.
13. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. 2657-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
14. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.98 р. № 74/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 27 – 28. – Ст. 181.
15. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.03 р. № 1280-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 12. – ст. 155.
16. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.03 р. № 851-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 26. – Ст. 349.
17. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 09.01.07 р. № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102.
18. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.11 р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.
19. Про затвердження Положення про технічний захист інформації в Україні : Указ Президента України від 27.09.99 р. № 1229 // Офіційне Інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/stateauthority/authorofstate/prezidlist/prezidentadmin>.
20. Про Положення про порядок здійснення криптографічного захисту інформації в Україні : Указ Президента України від 22.05.98 р. № 505/98 // Офіційне Інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/stateauthority/authorofstate/prezidlist/prezidentadmin>.
21. Про Доктрину інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 08.07.09 р. № 514/2009 [Електронний ресурс] // CD-вид-во “Інфодиск”, 2010. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Назва з титул. екрану.
22. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 05.07.94 р. № 80/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 31. – Ст. 286.
23. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.10 р. № 2297-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – С. 481.
24. Шерр Дж. Політика національної руйнації / Дж. Шерр / Дзеркало тижня. – 2008, 02 серпня року. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/1000/1550/63671>.
25. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 12.02.07 р. № 105/2007 // Офіційне Інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/stateauthority/authorofstate/prezidlist/prezidentadmin>.
26. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.03 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

~~~~~ * * * ~~~~~

ДОРОНІН І.М., кандидат юридичних наук, доцент

БАЛАНС МІЖ РЕАЛІЗАЦІЄЮ ФУНКЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

Анотація. До визначення співвідношення і впливу реалізації функції забезпечення державної безпеки на дотримання прав і свобод людини в інформаційній сфері у контексті можливого обмеження прав.

Ключові слова: забезпечення державної безпеки, інформаційна сфера, обмеження прав і свобод, реалізація функції держави.

Аннотация. К вопросу соотношения и влияния реализации функции обеспечения государственной безопасности на соблюдение прав и свобод человека в информационной сфере в контексте возможного ограничения прав.

Ключевые слова: обеспечение государственной безопасности, информационная сфера, ограничение прав и свобод, реализация функций государства.

Summary. Influence of the implementation of the state security function to the rights and freedoms in the information sphere considering the possibility of limiting the rights.

Keywords: state security ensuring, informational environment, restriction of rights and freedoms, implementation of state functions.

Постановка проблеми. Питання обмеження прав і свобод людини і громадянина під час здійснення окремих функцій держави є надзвичайно важливим, але мало дослідженим у науковій літературі. Особливої актуальності зазначене питання набуває в умовах трансформації суспільних інститутів, зміни характеру сучасного громадянського суспільства в умовах глобалізації. Сучасні виклики та загрози суспільству мають динамічний характер, який постійно впливає на сутність, структуру та особливості діяльності суспільних інститутів. Надзвичайність цих викликів та загроз обумовлює і надзвичайний характер форм і методів реалізації функцій держави. Разом з цим, захист прав і свобод людини є найважливішою цінністю. Тому дослідження окремих аспектів визначення балансу між необхідністю здійснення функцій держави та дотриманням прав і свобод людини і громадянина є важливим науковим завданням.

Метою статті є дослідження проблематики обмеження окремих прав і свобод людини та громадянина в інформаційній сфері у сучасних умовах під час реалізації функцій держави із забезпечення державної безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Міжнародно-правові акти, які регламентують питання захисту прав і свобод, та українське законодавство містять правові норми, які визначають загальні критерії обмеження за окремих умов. Питання щодо обмеження цих прав, насамперед у міжнародному праві військових конфліктів та у кримінальному судочинстві, є предметом уваги багатьох науковців [1 – 13]. Досліджуючи складнощі у визначенні балансу між дотриманням прав і свобод людини та наявністю певних обставин надзвичайного характеру, що можуть призвести до відповідних обмежень, автори, як правило, не розглядають на теоретичному рівні сутність, зміст та методи реалізації окремих функцій держави. Науковці, що зосереджували свою увагу на питаннях інформаційного права, лише у загальних рисах констатують наявність обставин, які можуть призводити до обмежень прав в інформаційній сфері [14 – 16].

Разом з цим, сучасний глобалізаційний вплив на усі без винятку суспільні інститути, у тому числі і на право, зумовлює необхідність зміни підходів і у дослідженні проблематики держави та її функцій. На сьогодні глобалізація призвела і до глобалізаційності усього суспільства, а враховуючи стан, що постійно змінюється, до формування особливого суспільства – суспільства “ризиків” [17 – 19]. Зазначене зумовлює постійний вплив різних факторів на сутність та стан реалізації функцій сучасної держави.

Таким чином, питання щодо обмеження окремих прав і свобод людини і громадянина залишається малодослідженим сучасними науковцями, що зумовлює обрання теми статті.

Виклад основного матеріалу. За останні роки спостерігається сплеск наукового інтересу до проблеми функцій сучасної держави, оскільки підхід, що домінував у вітчизняній науці протягом майже 60 років, ґрунтувався на спрощеному розумінні суті держави, її властивостей та функцій. Цьому факту у сучасній правовій літературі дана належна оцінка і запропоновано змінити як сам підхід до пізнання феномену функцій держави, так і до конкретних наукових дефініцій [20, с. 30 – 31]. З огляду на обсяг викладення матеріалу, не вдаючись до дискусії з приводу визначення суті поняття “функція держави” у сучасних умовах, слід визначити основний напрям розуміння функцій держави. На нашу думку, слід підтримати точку зору, що визначає функцію держави як такий окремий вид діяльності держави, потреба у здійсненні якої породжує необхідність існування самої держави [21, с. 90 – 91; 22, с. 138]. На сьогодні, враховуючи сучасний стан розвитку держави, необхідно підтримати точку зору по розумінню функцій держави як таких напрямів діяльності останньої, у яких безпосередньо реалізується її соціальне призначення і потреба у здійсненні котрих породжує необхідність її існування, що ґрунтується на положеннях статей 1 та 3 Конституції України. Разом з цим, слід підтримати і висловлену у науковій літературі точку зору щодо розуміння функцій держави як взаємопов’язаних видів і напрямів діяльності, спрямованих на реалізацію завдань держави [18, с. 401].

Визначення окремих функцій, при цьому як їх переліку, класифікації, систематизації, так і суті кожної з них, на науковому рівні залишається мало дослідженим, попри численну літературу. Головна причина у цьому – відсутність системного підходу, який мав би своїм підґрунтям певне конкретне розуміння щодо суті держави та її соціального призначення. Насамперед науковці диференціюють функції держави на внутрішні та зовнішні розкриваючи, при цьому, окремі види функцій залежно від їх належності до зовнішніх чи внутрішніх. Але у питанні визначення суті забезпечення державної безпеки як функції держави та її місця у системі функцій, необхідно означити більш чіткий підхід. Насамперед, слід визнати, що забезпечення власної безпеки є надзвичайно важливим для будь-якої системи, у тому числі і держави [23, с. 202]. Слід зазначити також, що класифікація функцій держави на сьогодні потребує ґрунтовних досліджень на теоретико-правовому рівні, що значно ускладнюється множинністю сучасних точок зору та комплексним характером предмета дослідження – держави як соціального явища.

Стаття 17 Конституції України визначає, що забезпечення державної безпеки покладається на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави. На цей час державним правоохоронним органом спеціального призначення, що забезпечує державну безпеку, є Служба безпеки України. На Збройні Сили України покладено такі функції, як: оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Розвідувальні органи України здійснюють відповідну діяльність з

метою захисту національних інтересів від зовнішніх загроз. Відповідні функції покладено також і на інші державні органи та військові формування.

У той же час безпосередньо зміст поняття “забезпечення державної безпеки” законодавчо не визначено. Автором свого часу було зроблено певне дослідження щодо зміни підходів до визначення поняття “забезпечення державної безпеки” з урахуванням соціально-політичних змін у нашій державі [24, с. 129 – 130]. На наш погляд, забезпечення державної безпеки можна визначити як окрему функцію – складову охоронних функцій, що проявляє себе як діяльність на виконання такої функції. У даному випадку йдеться насамперед про захист (охорону) найневід’ємніших властивостей держави – її суверенітету, території, державних органів від тих чи інших загроз та прямих посягань. Звичайно, захист прав і свобод громадян також є одним із завдань діяльності із забезпечення державної безпеки. При цьому функцію забезпечення державної безпеки неможливо ототожнити ані виключно з внутрішньою, ані виключно із зовнішньою, зважаючи на її комплексний характер. Можливо лише стверджувати, що забезпечення державної безпеки є комплексною функцією держави, яка проводиться як на території країни, тобто має внутрішню складову, так і за її межами, тобто проявляється у зовнішній складовій. На нашу думку, неможливо ототожнювати функцію забезпечення державної безпеки також і з оборонною функцією держави, оскільки у сучасних умовах глобалізованого світу розуміння цієї функції також підлягає перегляду, враховуючи неоднозначність розуміння сучасної оборони держави [25, с. 34, 161 – 162, 165; 26, р.122].

Традиційно у радянській правовій науці вважалось, що кожна функція держави має відобразитись у певному напрямі діяльності апарату управління, а окремі функції відповідних органів управління мають становити реалізацію відповідної функції держави. Але уже в той час було зроблені певні, хоча і вкрай обережні, припущення щодо низького рівня ефективності роботи апарату управління по виконанню функцій і завдань держави, що було викликано збільшенням кількості органів управління та напрямів діяльності, які охоплювались їх компетенцією [27, с. 10], проте сумнівів щодо самого визначення суті управління тоді з огляду на причини ідеологічного характеру не виникало.

На сучасному етапі розуміння процесів державного управління прийнято вживати термін “державна політика”, яка розуміється як відносно стабільна, організована й цілеспрямована діяльність (бездіяльність) державних інституцій, здійснена ними безпосередньо чи опосередковано щодо певної проблеми або сукупності проблем, яка впливає на життя суспільства [28, с. 80 – 81], при цьому однією з визначальних рис державної політики є визначення її суті як відповіді на суспільні вимоги чи вимоги учасників процесу політики. У випадку із державною політикою у сфері забезпечення державної безпеки її все ж слід визначати як відповідь на суспільні вимоги як суспільства, так і окремих учасників процесу, а саме – державних інституцій. При цьому в демократичних суспільствах протиріч між цими вимогами не може існувати.

Це знайшло своє відображення і у чинному законодавстві, зокрема щодо визначення наявності на сучасному етапі основних реальних та потенційних загроз національній безпеці України, стабільності в суспільстві, у тому числі і у сфері державної безпеки. До числа таких загроз належать розвідувально-підбивна діяльність іноземних спеціальних служб, загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян; поширення корупції, хабарництва в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої

злочинної діяльності; злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму; загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України; можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів; спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави; прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України.

Отже, на законодавчому рівні визначено наявність існування певної сфери забезпечення національної безпеки, а саме – сфери державної безпеки. У цій сфері відповідним чином визначаються і основні напрями державної політики.

Діяльність, спрямована на нейтралізацію та усунення зазначених загроз, є реалізацією функції держави із забезпечення державної безпеки. Оскільки поряд з правовою формою реалізації функцій держави існує також і організаційна, питання щодо належної правової регламентації такої форми у сучасних умовах потребує відповідної наукової розробки. Сутність організаційної форми реалізації функції забезпечення державної безпеки полягає у застосуванні спеціальних методів діяльності спеціально уповноважених органів. В деяких країнах зазначені методи запропоновано виводити з числа методів правоохоронної діяльності [25, с. 167; 29, с. 219]. Разом з цим міжнародно-правові акти Ради Європи визначають верховенство прав і свобод людини і громадянина і обмежують окремі дії державних органів з реалізації окремих функцій держави. Особливо це стосується реалізації функції забезпечення державної безпеки. Окремі обмеження та виключення встановлюються лише в інтересах національної та громадської безпеки та економічного добробуту країни. Разом з цим, як показує аналіз правозастосовної практики країн-членів Ради Європи та її інтерпретації Європейським судом з прав людини, така обмеженість, як правило, застосовується до прав в інформаційній сфері – права на повагу до приватного та сімейного життя та права на свободу вираження поглядів. При цьому існує і спеціальна норма права, яка визначена статтею 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і містить можливість відступу країною від зобов'язань внаслідок надзвичайної ситуації. Трактатування надзвичайної ситуації на сьогодні є дещо розмитим, що дало можливість сучасному юристу і філософу Дж. Агамбену висловитись про звичайний характер такої надзвичайної ситуації [30, с. 11 – 12]. Подібний погляд висловлено і в науковій юридичній літературі [1, р. 223; 4, р. 106 – 107; 13, р. 673;].

Побіжний аналіз висловлених у літературі думок з цього приводу дає змогу визначити, що такі обмеження досить поширені, а висловлені правові позиції щодо конкретних ситуацій уникають термінологічної визначеності. Зазначене зумовлено в основному телеологічним тлумаченням норм міжнародно-правових актів, що передбачає цільовий підхід, а не надання конкретних дефініцій абстрактного характеру. Разом з цим слід констатувати, що аналіз правових позицій судів та правозастосовної практики на жаль перебуває поза увагою науковців.

Висновки.

По-перше, сучасний розвиток суспільства впливає на функції держави, викликаючи трансформації зазначених функцій, проте зазначене не означає відмову держави від реалізації своїх функцій. Особливо це стосується функції забезпечення державної безпеки, оскільки вона притаманна будь-якій державі, а її існування нерозривно пов'язано з існуванням держави як соціального інституту.

По-друге, процеси глобалізації значним чином впливають і на розуміння надзвичайного характеру умов реалізації окремих функцій держави. Саме розуміння надзвичайності на сьогодні з огляду на постійність та трансформацію викликів і загроз потребує ґрунтовного наукового дослідження з урахуванням напрацювань правової науки.

По-третє, реалізація функції забезпечення державної безпеки неодмінно кореспондується із питанням обмеження прав і свобод людини та громадянина у сучасних умовах, і особливо це стосується інформаційної сфери.

По-четверте, сучасна правозастосовна практика, втілена у правових позиціях вищих судових органів, має в своїй основі цільовий підхід до конкретної ситуації, але не дає дефініцій. Зазначений підхід зумовлює загальне ставлення до проблеми і має сприяти подальшій науковій розробці цієї проблематики.

Використана література

1. Novius B. The Limitation Clauses of the European Convention on Human Rights: A Guide for the application of section 1 of the chapter? / Berend Novius // *Ottawa Law Review*. – 1985. – Vol 17 (2). – P. 213 – 261.
2. Oraa J. Human rights in states of emergency in International Law/ Jaime Oraa. – Oxford: Clarendon Press, 1992. – 285 p.
3. Fitzpatrick J. Human rights in crisis: the international system for protecting rights during states of emergency / J. Fitzpatrick. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1994. – 260 p.
4. Aolain F.N. The emergence of diversity: differences in human rights jurisprudence/ Fionnuala N.Aolain // *Fordham International Law Journal*. – 1995. – Vol. 19, Issue 2. – P. 101 – 142.
5. Кузьменко П.М. Забезпечення правомірності обмеження особистих конституційних прав і свобод людини в діяльності Служби безпеки України : посіб. / П.М. Кузьменко; Нац. акад. Служби безпеки України. – К. : Алефа, 2003. – 61 с.
6. Савченко О. До визначення поняття обмеження прав і свобод людини та громадянина у діяльності міліції / О. Савченко // *Право України*. – 2004. – № 8. – С. 40 – 42.
7. Гасанов К.К. Абсолютные права человека и ограничения прав / К.К.Гасанов, В.А. Стремоухов // *Правоведение*. – 2004. – № 1(252). – С. 164 – 173.
8. Hickman T.R. Between Human Rights and the Rule of Law: Indefinite Detention and the Derogation Model of Constitutionalism/ T.R.Hickman // *The Modern Law Review*. – 2005 – Vol. 68, Issue 4. – P. 655 – 688.
9. Wong K.C. The Impact of of USA Patriot Act on American society: an evidence based assessment / Kam C.Wong. – New York : Nova Science Publishers, Inc., 2007. – 404 p.
10. Осинська О. В. Проблемні аспекти меж і обмежень прав людини, їх співвідношення / О. В. Осинська // *Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. – № 41. – С. 133 – 138.
11. Назаров В.В. Конституційні права людини та їх обмеження у кримінальному процесі України: монографія / В.В. Назаров. – Х. : Золота миля, 2009. – 400 с.
12. Garlicki L. “Constitutional Values” And The Strasbourg Court/L.Garlicki // *Acta Societatis Martensis*. – 2009-2010. – Vol 4. – P. 13 – 21.
13. Hafner-Burton E.M. Emergency And Escape: Explaining Derogations From Human Rights Treaties/ Emilie M. Hafner-Burton, Laurence R. Helfer, Christopher J. Farris // *International Organization*. – 2011. – № 65. – P. 673 – 707.
14. Дика Ю.В. Види адміністративно-правових обмежень прав громадян на екологічну інформацію / Ю.В. Дика // *Форум права*. – 2008. – № 1. – С.113 – 118. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08djvnei.pdf>.
15. Марценюк О.Г. Теоретико-методологічні засади інформаційного права: реалізація права на інформацію: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / О.Г. Марценюк; КНУВС. – К., 2009. – 22 с.

16. Лопатін С.І. Адміністративно-правові відносини у сфері забезпечення права громадян на інформацію: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / С.І. Лопатін ; ДНДІ МВС України. – К., 2010. – 22 с.
17. Марченко М.Н. Государство и право в условиях глобализации / М.Н. Марченко – М. : Проспект, 2011. – 400 с.
18. Наливайко Л.Р. Державний лад України : теоретико-правова модель : монографія / Л.Р. Наливайко. – Х.: Право, 2009. – 597 с.
19. Приятельчук О.А. Соціально-філософський конструкт суспільства ризику / О.А. Приятельчук, О.М. Іщенко // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка, серія “філософія, політика”. – 2011. – № 104. – С. 23 – 27.
20. Лоцихін О. Економічна функція у системі функцій сучасної держави / О. Лоцихін // Право України. – 2006. – № 8. – С. 29 – 34.
21. Пискотин И.М. К вопросу о функциях советского государства в современный период / И.М.Пискотин // Советское государство и право. – 1958. – С. 89 – 100.
22. Тененбаум В.О. Государство : система категорий / В.О. Тененбаум – Саратов : Изд. Саратов. ун-та, 1971. – 212 с.
23. Викторов А.Ш. Введение в социологию безопасности : курс лекций / А.Ш. Викторов // М. : Канон+, РООИ “Реабилитация”, 2008. – 568 с.
24. Доронін І. Забезпечення державної безпеки як функція сучасної держави / І. Доронін // Право України. – 2006. – № 4. – С. 127 – 131.
25. Картер Эштон Б. Превентивная оборона : Новая стратегия безопасности США / Эштон Б. Картер, Уильям Дж. Перри : [пер. с англ.]. – М. : Наука, 2003. – 203 с.
26. O’Leary Margaret R. The Dictionary Of Homeland Security and Defense / Margaret R. O’Leary. – Lincoln (NE), iUniverse, 2006. – 500 p.
27. Пискотин И.М. Функции социалистического государства и аппарат управления / И.М. Пискотин // Советское государство и право. – 1973. – № 10. – С. 3 – 11.
28. Тертичка В. Державна політика : аналіз та здійснення в Україні / В. Тертичка – К. : Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 750 с.
29. Дондуков М.Ю. Разведка в государственном механизме США / М.Ю. Дондуков – М. : Кучково поле, 2008. – 448 с.
30. Агамбен Дж. Homo sacer. Чрезвычайное положение / Дж. Агамбен ; [пер. с итал.]. – М. : Европа, 2011. – 148 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

002.6:343.971

ХАХАНОВСЬКИЙ В.Г., доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри інформаційних технологій
Національної академії внутрішніх справ

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Анотація. Про запобігання та протидію торгівлі людьми в мережі Інтернет.

Ключові слова: кіберзлочинність, віртуальна педофілія, безпека дітей, мережа Інтернет.

Аннотація. О предупреждении и противодействии торговли людьми в сети Интернет.

Ключевые слова: киберпреступность, виртуальная педофилия, безопасность детей, сеть Интернет.

Summary. On preventing and couteraction of human trafficking in the Internet.

Keywords: cybercrime, virtual pedophilia, child safety, the Internet.

Постановка проблеми. Сьогодні у світі до глобальної мережі Інтернет має доступ близько трьох мільярдів осіб. Виявляється, що 17 % користувачів Інтернету в Європі мешкають у чотирьох країнах – Білорусії, Росії, Молдові та Україні. Росія за таким показником в Європі знаходиться на другому, а Україна – на дев'ятому місці.

Велика користь від використання Інтернету всім людством, а також дітьми та підлітками сьогодні ні у кого не викликає сумнівів. Можливості спілкування і доступу до інформації, а також до культурних цінностей; доступ до всесвітньої бібліотеки, розвиток дистанційних форм навчання з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем і технологій – це далеко не повний перелік тих переваг, що надає глобальна мережа Інтернет.

Разом з тим, існують й негативні властивості Інтернету, а саме: поширення вірусів, екстремістської інформації, порнографічної продукції, шахрайство тощо. З метою боротьби з такими негативними явищами у правоохоронних органах країн світу створені відповідні підрозділи, утворюються національні та загальноєвропейська платформи сигналізації кіберзлочинів, організуються різні мережі зв'язку у режимі реального часу, розробляються нормативно-правові акти щодо міжнародного співробітництва правоохоронців, їх співпраці з провайдерами; обов'язків останніх (щодо надання необхідних даних, фільтрації певних ресурсів, зокрема, обмеження доступу до дитячої порнографії тощо).

Проблемам боротьби з кіберзлочинністю присвятили свої наукові публікації вітчизняні та зарубіжні автори, зокрема: В.М. Бутузов, В.Б. Вехов, В.Д. Гавловский, В.О. Голубев, В.Є. Козлов, А.Б. Кочарян, Е.В. Рижков, Б.В. Романюк, В.С. Цимбалюк, І.Р. Шинкаренко, В.П. Шеломенцев, Н.Г. Шурухнов та ін. (див., зокрема, [1 – 6]). Разом з тим, здебільшого вказаними та іншими авторами проблеми боротьби з кіберзлочинністю розглядалися фрагментарно або стосувалися певного аспекту проблеми.

Метою статті є розгляд однієї з найважливіших проблем сучасності – безпеки дітей у глобальній мережі Інтернет.

Виклад основних положень. Сьогодні у світі близько половини всіх дітей проводить в Інтернет від однієї до трьох години на день, а кожна десята дитина – від п'яти до десяти годин на день. Безконтрольність роботи дітей в мережі Інтернет може призвести до отримання ними шкідливої інформації. Адже підлітки мають можливість спілкуватися в чатах з незнайомими людьми, купувати різні товари тощо. Тому діти потребують відповідного захисту від інформації шкідливого та агресивного характеру, яка, на жаль, існує в Інтернеті [7].

Одним із способів забезпечення безпеки дітей в Інтернеті є блокування доступу чи фільтрація негативної інформації оператором зв'язку. Правильним було б, щоб батьки сліdkували за тим, чим займаються їх діти в Інтернеті, встановлювали межі і визначали, в якій мірі підростаючому поколінню можна користуватися новим інформаційним середовищем. Так, в межах послуги “Батьківський контроль” дорослі можуть накладати обмеження на використання мережі Інтернет дітьми, самостійно вирішуючи, чи треба вмикати фільтрацію контенту [8].

Фахівці стверджують, що мережа Інтернет містить більш ніж 30 млрд. сторінок з порнографічними матеріалами, а провайдери вважають, що ефективно закрити доступ до порносайтів без закриття значної кількості сегментів Інтернету неможливо. У всьому світі та у нашій країні спостерігається збільшення сексуальних злочинів проти дітей саме з використанням Інтернету. Половина таких злочинів вчиняється у соціальних мережах. Педофіли обмінюються дитячою порнографією за допомогою технологій P2P, “торентів”, через електронну пошту; заманюють дітей до віртуальних контактів через сайти знайомств; ведуть з ними розмови за допомогою комунікаційної системи Skype тощо.

Ю.М. Горвиць у проблемі безпеки дітей в мережі Інтернет виділяє програмно-технічний і соціально-культурний аспекти. Перший аспект забезпечується шляхом застосування спеціальних технічних та програмних засобів для огороження дітей від небажаного впливу інформаційного середовища.

Психологи відзначають, що педофілія є найбільш поширеним та найтяжким серед статевих відхилень. Кожен рік у світі вчиняються сотні тисяч дитячих зґвалтувань, багато з них відбувається й віртуально, а у такому випадку знайти винних чи довести факт розбещення достатньо складно [9].

Для порушення кримінальної справи необхідна заява потерпілих. Як правило, із заявою щодо протиправних дій проти дитини до правоохоронних органів звертаються її батьки. Дитину, наприклад, дочку, опитують у присутності матері. Батьки можуть надати журнал розмов, проведених між дитиною та підозрюваним (скажімо, через комунікатор Skype).

Часто педофіли ставлять ультиматум дитині, щоб вона знайшла контакти зі своїми друзями й однокласниками, щоб вони теж підключалися до непристойних дій перед веб-камерою. Надалі педофіл може погрожувати дитині фізичним насильством, побиттям. Дитина може отримати психічний шок, вона дуже налякала і після цього часто розповідає про все своїм батькам. Зокрема, існує сайт “jivotno.com”, який пропонує цікаві ігри для маленьких дітей і призначений для спілкування дітей від 7 до 14 років. На сайті можна розміщати фотографії, публікації на загальний чат, обмінюватися особистими повідомленнями. Цей сайт був зареєстрований на 29-річного І.Л., який видавав себе за хлопчика. Їм було розміщено багато об'яв, звернень до дівчаток від 8 до 13 років з непристойними пропозиціями. Загалом профіль педофіла налічував 510 контактів. Він також створив профіль на іншому популярному сайті знайомств, де представлявся як 13-річний хлопчик. Адміністратор сайту надав всі необхідні дані: адреси електронної пошти, журнал розмов з жертвами, IP-адреси.

На іншому популярному сайті педофіл представлявся 14-річним, який шукає подругу 14-16 років. Адміністратор сайту надав необхідні відомості (про записи поштової скриньки, входу в акаунт, контакти на цьому сайті знайомств).

Всі дані, представлені адміністраторами сайтів, засвідчили, що доступні дві IP-адреси адресного простору двох постачальників Інтернету з м. Пловдива. Одну IP-адресу було надано за договором на ім'я сестри педофіла за адресою, де вона жила разом з його сім'єю. Інша IP-адреса належала комп'ютеру в Інтернет-клубі,

розташованому недалеко від місця мешкання педофіла. За словами адміністратора клубу, 29-річний І.Л. кожного дня відвідував клуб з 19 до 24 години. Адміністратор та відвідувачі клубу бачили, що він спілкується в Інтернет з маленькими дітьми і спонукає їх до непристойних дій перед веб-камерою. Адміністратор клубу кілька разів попереджав, що викличе правоохоронців. Через декілька днів І.Л. було заарештовано за комп'ютером в Інтернет-клубі, де було вилучено два жорстких диски від комп'ютера, які він використовував. Під час обшуку квартири затриманого були також вилучені три комп'ютерні системи, знайдено більш ніж п'ять тисяч порнографічних зображень дітей.

У подальшому були проведені відповідні допити підозрюваного, потерпілих та свідків, призначено медичну, психіатричну, комп'ютерно-технічну, художню судові експертизи [10 – 12].

Існує декілька способів виявлення педофілів у мережі Інтернет. Одним із найбільш поширених є метод, який полягає у тому, що особа видає себе у соціальній мережі за малолітню дитину. Така “ловля на живця” спрацьовує досить часто, але навіть наявність доказів у вигляді відповідних скріншотів і лог-файлів не дозволяє у нашій державі притягати до кримінальної відповідальності педофіла за так званій “грумінг” (залицання, приставання до дитини в Інтернет з ціллю входження до неї у довіру).

Другий метод, який вважають найефективнішим, полягає у спілкуванні правоохоронця у мережі, вдаючи себе за педофіла. Для цього треба знати лексичні та сленгові особливості, що застосовуються педофілами. Надалі складається власний психологічний портрет в очах оточуючого середовища, вивчаються доступні списки користувачів форуму та виявляються серед них ті, хто вказав у своєму профілі e-mail чи номер ICQ. Потім встановлюються персональні дані користувача.

Знайомство може відбуватися у тематичних чатах або соціальних мережах. Так, на відомому сайті “Mail.ru” існує система чатів, які поділяються на різні тематичні кімнати. В одній з них спілкуються педофіли-одиночки. Чат відкритий, але спілкування педофілів там відбувається непомітно.

Існує декілька сайтів, які ведуть нібито борці з педофілами. Насправді ж вони належать саме останнім. Поруч з кожним учасником відображена адреса електронної пошти, тому встановити таких осіб нескладно.

Сьогодні існує низка спеціалізованих програмних засобів для здійснення контролю доступу до контенту на стороні користувача, зокрема “ParentalControl” та “KidsControl”. Подібні системи засновані на наявності набору фільтрів, налаштованих на негативні матеріали (нецензурна лексика, насилля тощо), що дозволяє вибирати різні параметри фільтрації для власної дитини.

В Одеській національній академії зв'язку ім. О.С. Попова було розроблено метод блокування і автоматичної заборони доступу до сайтів з порнографічними зображеннями і відеофільмами, який заснований на концепції контекстного пошуку зображень за зразком. Метод передбачає створення дворівневої бази зображень – зразків людської шкіри. Попередній аналіз завантажених браузером зображень для виявлення тих, які можуть бути порнографічними, здійснюється шляхом вилучення з цих зображень дескрипторів домінантного кольору і подальшого контекстного пошуку таких зображень у базі. В процесі аналізу відбувається квантування статичних зображень чи опорних кадрів відеопотоку для зменшення кольорової надлишковості. Надалі визначається частина тілесних кольорів та приймається рішення про блокування сайту.

Соціальна безкоштовна послуга “Батьківський контроль” надається програмою “Київстар” “Безпека дітей в Інтернеті”. Така послуга дозволяє відвідувати гарантовано безпечні сайти (нині їх 44), які схвалені Інститутом психології ім. Костюка.

В Росії та Молдові вирішили боротися з педофілами як у багатьох країнах світу – методом примусової хімічної кастрації. Такий закон набрав чинності в Росії у лютому 2012 р. В РФ також вирішується питання щодо посилення покарання для педофілів-рецидивістів, включаючи довічне ув'язнення. В Молдові такий закон набере чинність з 1 червня 2012 р.

У 2011 р. Верховною Радою України розглядався законопроект про примусову хімічну кастрацію педофілів, але не набрав потрібних голосів. Разом з тим, у лютому 2012 р. Верховна Рада підтримала законопроект щодо посилення відповідальності за злочини проти статевої свободи і статевої недоторканності особи. Відповідно до змін, внесених до Кримінального кодексу України, тепер за звалтування малолітніх передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі.

Висновки.

Отже, глобальна мережа Інтернет, крім низки позитивних якостей, має негативні прояви, одним з яких є торгівля людьми та дитяча порнографія. Такі прояви потребують адекватного реагування з боку держави та суспільства.

Особлива роль у запобіганні та протидії проявам педофілії у віртуальному просторі належить правоохоронним органам. Працівники підрозділів по боротьбі з кіберзлочинністю разом з працівниками підрозділів по боротьбі із злочинністю в сфері торгівлі людьми повинні вміти документувати та розкривати такі злочини. Тому при підготовці фахівців з нової спеціалізації “Протидія кіберзлочинності” у Національній академії внутрішніх справ в рамках спеціалізованих навчальних дисциплін передбачено вивчення нової теми з відпрацюванням певних навичок у віртуальному просторі.

Використана література

1. Бутузов В.М. Документування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку при проведенні дослідчої перевірки : наук. практич. посіб. / В.М. Бутузов, В.Д. Гавловський, Л.П. Скалозуб та ін. ; за заг. ред. Л.П. Скалозуба, І.В. Бондаренка. – К. : Вид. Дім “Аванпост-Прим”, 2010. – 245 с.
2. Козлов В.Е. Теория и практика борьбы с компьютерной преступностью. – М. : Горячая линия. – Телеком, 2002. – 336 с.
3. Хахановський В.Г. Киберзлочинність : застосування сучасних технологій при вчиненні злочинів – проблеми досудового розслідування та міжнародної співпраці / В. Г. Хахановський // Правова інформатика. – № 1 (13). – 2007. – С. 65 – 70.
4. Рыжков Э.В. Кадровое обеспечение борьбы с компьютерной преступностью / Э.В. Рыжков // Международное сотрудничество в борьбе с компьютерной преступностью: проблемы и пути их решения : матер. міжнар. наук.-практич. конф. – Донецьк, 2007. – С. 276 – 279.
5. Хахановський В.Г. Проблема підготовки кадрів з протидії кіберзлочинності / В. Г. Хахановський // Митна справа. – 2011. – № 2 (74). – Ч. 2. – С. 305 – 307.
6. Кочарян А.Б. Виховання культури користувача Інтернет. Безпека у всесвітній мережі : навч.-метод. посіб. / А.Б. Кочарян, Н.І. Гущина. – К. : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2011. – 100 с.
7. – Режим доступу : [//www.mincom.gov.az](http://www.mincom.gov.az)
8. – Режим доступу : [//www.edu.gov.az](http://www.edu.gov.az)
9. – Режим доступу : [//www.obozrevatel.com](http://www.obozrevatel.com)
10. – Режим доступу : [//www.ua.partnersinlearningnetwork.com](http://www.ua.partnersinlearningnetwork.com)
11. – Режим доступу : [//www.onlandia.org.ua/pages/UNESCO_research_whitepaper](http://www.onlandia.org.ua/pages/UNESCO_research_whitepaper)
12. – Режим доступу : [//www.sputnikmedia.net/news/854](http://www.sputnikmedia.net/news/854).

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 342.95:323.285:004

ТРОФІМОВ С.А., кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових та кримінально-правових дисциплін Кримського юридичного інституту Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”

УРЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ НАДАННЯ ХОСТИНГ-ПОСЛУГ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

***Анотація.** До проблеми врегулювання порядку надання хостинг-послуг як фактору забезпечення ефективної антитерористичної діяльності.*

***Ключові слова:** протидія тероризму, терористична діяльність, послуги з надання хостингу, антитерористична діяльність.*

***Аннотация.** К проблеме урегулирования порядка предоставления хостинг-услуг как фактора обеспечения эффективной антитеррористической деятельности.*

***Ключевые слова:** противодействие терроризму, террористическая деятельность, услуги по предоставлению хостинга, антитеррористическая деятельность.*

***Summary.** To the problem of settlement of procedure of grant of hosting-services as a factor of providing of effective counterterrorist activity.*

***Keywords:** counteraction to terrorism, terrorist activity, services of hosting, counterterrorist activity.*

***Постановка проблеми.** Суспільство впродовж століть мало стійку тенденцію до вдосконалення технологій, якими все частіше користуються значна кількість його представників. Протягом останніх десяти років лідером у поширеності технологій стала мережа Інтернет, без якого неможливо уявити людство на даному етапі еволюції.*

Окремими проблемами забезпечення антитерористичної діяльності в інформаційно-правовому аспекті у своїх наукових дослідженнях займалися І.В. Арістова, К.І. Беляков, В.В. Грибакін, В.В. Коноплев, О.В. Лукасевич, Т.А. Мартиросян, А.І. Марушак, В.Я. Настюк, О.В. Петришин, О.О. Погрібний, В.Г. Пилипчук, Г.П. Середа, Є.Д. Скулиш, Д.А. Соломін, Д.В. Сорокін та інші вітчизняні та іноземні науковці, але питанням запровадження адміністративної відповідальності суб'єкта господарювання, який надає хостинг-послуги за інформацію терористичного спрямування, що розміщена на його технічних потужностях, приділялася недостатня увага.

***Метою статті** є висвітлення небезпеки безконтрольного використання інформаційних технологій, зокрема послуг з надання хостингу, та визначення шляхів унормування цієї сфери діяльності.*

***Виклад основних положень.** З урахуванням розвитку телекомунікаційної сфери та швидко зростаючого інтересу провідників тероризму до мережі Інтернет в якості своєрідної платформи до поширення ідеології тероризму, передачі інформації своїм прибічникам, а також дослідження потенційного деструктивного впливу на електронні системи різних державних органів, установ, підприємств та організацій постає питання про необхідність врегулювання процедури надання хостинг-послуг, під якими розуміються послуги з надання обчислювальних потужностей для фізичного розміщення інформації на сервері, що постійно знаходиться у мережі. Як правило, це мережа Інтернет.*

Зазначимо, що виділяють багато різновидів хостинг-послуг, зокрема:

1. Віртуальний сервер. В даному випадку надається місце на диску для розміщення веб-сайтів, середовище виконання веб-сервісів єдине для багатьох користувачів, ресурси розподілені між усіма користувачами на одному сервері, де може розміщуватись від 50 до 1000 користувачів. Невеликі дешеві хостинг-провайдери часто нехтують безпекою і взагалі не розмежують привілеїв користувачів, що дозволяє одному користувачеві на сервері мати доступ до сайтів сотень інших користувачів.

2. Віртуальний виділений сервер (VPS або VDS). Це послуга, в рамках якої користувачеві надається так званий віртуальний виділений сервер. У плані управління операційною системою здебільшого вона відповідає фізичному виділеному серверу, зокрема передбачає права адміністратора, root-доступ, власні IP-адреси, порти, правила фільтрування і таблиці маршрутизації.

3. Виділений сервер. В цьому випадку надається сервер повністю. Використовується для реалізації нестандартних завдань (сервісів), а також розміщення “важких” веб-проектів, які не можуть співіснувати на одному сервері з іншими проектами і вимагають під себе всі ресурси сервера.

4. Колокація, яка передбачає надання місця в дата-центрі провайдера для обладнання клієнта (зазвичай шляхом монтажу в стійці) і підключення його до мережі Інтернет.

5. E-mail хостинг. Він являє собою сервіс у телекомунікаційній галузі, відповідно до якого постачальник послуги створює електронну поштову скриньку та надає вільний простір на своєму сервері, щоб клієнти могли тримати свої дані на сервері. Клієнти можуть отримати доступ до електронної пошти, адресної книги, управління завданнями та документи з різних місць і за допомогою різних способів передачі інформації.

За умовами надання хостинг часто поділяється на платний і безкоштовний. Зазвичай компанія, що надає безкоштовний хостинг, заробляє шляхом показу реклами на сторінках, розміщених на ньому. Безкоштовний хостинг, як правило, повільніше платного, надає тільки базові послуги і ненадійний. Приватні особи для своїх домашніх сторінок на початковому етапі їх розвитку використовують безкоштовний хостинг. Громадські організації можуть використовувати як платний хостинг, так і безкоштовний. Комерційні організації практично завжди користуються послугами платного хостингу [1].

Слід підкреслити, що на сьогодні надання телекомунікаційних хостинг-послуг здійснюється у спрощеному порядку без необхідності проходження ліцензування або отримання будь-якого спеціального дозволу. Фактично суб'єкт господарювання, який надає названі послуги, не несе будь-якої відповідальності за зміст інформації, що розміщена на його ресурсах. За відповідним договором між оператором (провайдером) хостинг-послуг та клієнтом відповідальність за розміщену інформацію покладається лише на клієнта хостинг-послуг. Оператор (провайдер) не має обов'язку контролювати відповідне наповнювання веб-сайтів, які розміщені на його серверах, що створює можливість для їх використання провідниками терористичної діяльності та їх прибічниками задля досягнення своєї мети.

З урахуванням вищевикладеного можна дійти висновку про необхідність запровадження адміністративної відповідальності суб'єкта господарювання, який надає хостинг-послуги, тобто можливості для розміщення на серверах, що йому належать, інформації терористичного спрямування (приміром, заклики до вчинення терористичних актів, пропаганда ідеології тероризму тощо), яка буде доступна користувачам веб-сайтів у мережі Інтернет. В даному випадку є пропозиція щодо

солідарної відповідальності суб'єкта, який розмістив інформацію терористичного спрямування, і суб'єкта, який надав технічну можливість розміщення інформації. Перший суб'єкт повинен нести відповідальність кримінального характеру, а другий – адміністративного. Також необхідно враховувати те, що у разі, якщо суб'єкт господарювання, який надає хостинг-послуги, знає, що користувач хостинг-послуг буде використовувати його технічні можливості для розміщення інформації терористичного спрямування, та не зважаючи на це дає таку можливість, то в даному випадку постає питання про притягнення винуватих осіб не до адміністративної, а до кримінальної відповідальності.

З огляду на вищевикладене, на нашу думку, слід рекомендувати внести відповідні зміни у вітчизняне законодавство, зокрема у:

1. Закон України “Про телекомунікації” від 18.11.03 р. № 1280-IV [2] щодо встановлення обов'язку щоденного моніторингу суб'єктами підприємницької діяльності, які надають хостинг-послуги, інформації, яка розміщена на їх серверах, з метою виявлення інформації терористичного спрямування й оповіщення відповідних державних органів про встановлені ними випадки. Технічна можливість такого моніторингу існує й не потребує суттєвих витрат фінансового та часового характеру.

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення щодо закріплення відповідальності посадової особи або громадянина, який займається підприємницькою діяльністю, що надають хостинг-послуги, за інформацію терористичного спрямування, яка розміщена на його технічних потужностях, у випадку невиконання обов'язку щоденного моніторингу такої інформації або недонесення до відома державних органів про випадки використання його можливостей з терористичною метою.

У зв'язку з цим ми пропонуємо до Закону України “Про телекомунікації” від 18.11.03 р. № 1280-IV [2] внести наступні зміни:

а) статтю 1 доповнити поняттями “послуги з надання хостингу” та “інформації терористичного спрямування”:

“Послуги з надання хостингу – послуги з надання обчислювальних потужностей для фізичного розміщення інформації на сервері, що постійно знаходиться у мережі”;

“Інформація терористичного спрямування – відомості:

- про спеціальні засоби, технічні прийоми і тактику проведення антитерористичних операцій;

- що мають на меті пропаганду або виправдання тероризму;

- що містять висловлювання осіб, які чинять опір чи закликають до опору суб'єктам антитерористичної діяльності;

- що містять висловлювання осіб, які закликають до терористичної діяльності;

- що містять дані про предмети та речовини, які безпосередньо можуть бути використані для вчинення терористичних актів”;

б) доповнити вищевказаний Закон статтею наступного змісту:

“Порядок адміністрування послуг з надання хостингу

1. Суб'єкти, які надають на платній чи безоплатній основі послуги з надання хостингу, зобов'язані здійснювати щоденний моніторинг інформації, яка розміщена на серверах, що знаходяться під їх адмініструванням, з метою виявлення інформації терористичного спрямування.

2. У разі виявлення інформації терористичного спрямування суб'єкти, які надають на платній чи безоплатній основі послуги з надання хостингу, зобов'язані закрити доступ користувачів до такої інформації та невідкладно повідомити про це до територіального управління Служби безпеки України.

3. Особи, винні у недотриманні вимог законодавства щодо адміністрування послуг з надання хостингу, несуть відповідальність згідно із законом”.

Задля створення матеріальних норм, що нададуть можливість притягувати суб'єктів господарювання, які надають хостинг-послуги, за недотримання вищевказаних правил, пропонуємо доповнити главу 15 КпАП України статтею з назвою: “Порушення встановленого порядку адміністрування послуг з надання хостингу”, в якій передбачити адміністративну відповідальність за наступні діяння:

1. Порушення встановлених законом термінів моніторингу інформації, розміщеної в рамках надання послуг з хостингу, – тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

2. Повторне протягом року вчинення правопорушення, передбаченого частиною першою цієї статті, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, – тягне за собою накладення штрафу в розмірі від тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією обладнання, яке використовувалося для поширення інформації терористичного спрямування, або без такої.

3. Порушення встановленого законом порядку дій у випадку виявлення інформації терористичного спрямування – тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі від трьох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією обладнання, яке використовувалося для поширення інформації терористичного спрямування, або без такої.

Пропонуємо наступний аналіз складу даного правопорушення.

- об'єкт адміністративного правопорушення – суспільні відносини щодо дотримання встановленого порядку адміністрування послуг з надання хостингу;
- об'єктивна сторона може виражатися лише у пасивній формі, тобто бездіяльності;
- суб'єктом відповідальності може бути посадова особа або громадянин, який займається підприємницькою діяльністю – оператори (провайдери) хостинг-послуг;
- суб'єктивна сторона передбачає умисну форму вини.

Висновки.

Підсумовуючи викладене, слід вказати, що такі зміни, на нашу думку, створять суттєві додаткові бар'єри на шляху провідників тероризму щодо поширення ідеології тероризму та нададуть ефективний інструментарій з притягнення до відповідальності суб'єктів, що нехтують безпекою всього суспільства заради певних корисних мотивів.

Необхідно зазначити, що більшість вітчизняних та зарубіжних правознавців активно підтримують позицію щодо безпосередньої залежності між ефективністю заходів з протидії тероризму й розмірів фінансування цієї сфери. Як приклад можна навести думку А.Ф. Істоміна, В.А. Горбуліна, В.І. Зарубіна, що прийняття комплексу заходів щодо створення загальнодержавної системи протидії тероризму, яка включає в себе зміцнення державних органів, що беруть участь у попередженні й припиненні його проявів; поліпшення матеріально-технічної оснащеності й озброєння, впровадження додаткових соціальних пільг співробітникам і членам їх родин, посилення гарантій правової захищеності й особистої безпеки учасників антитерористичних операцій, включаючи свідків і потерпілих, особливо на стадії розслідування й судового розгляду, – все це дозволить істотно обмежити тероризм і терористичну діяльність і стабілізувати обстановку в країні [3, с. 14].

Беручи до уваги досвід Російської Федерації, яка щороку витрачає мільярди доларів на фінансування ефективної роботи суб'єктів протидії тероризму й керівників “неблагополучних” в плані розвитку терористичної діяльності регіонів Російської Федерації. Як свідчить практика, більшість цих коштів за допомогою різноманітних

«схем» привласнюються вищевказаними суб'єктами та їх прибічниками. Частина із цих коштів витрачається на фінансування діяльності провідників тероризму задля змушення влади через суспільство витратити ще більше, аргументуючи це необхідністю тотальної протидії цьому негативному явищу [4]. Саме цим пояснюються вчинення актів тероризму в таких місцях і в такий спосіб, які можуть викликати найбільш суттєвий суспільний резонанс, та їх стабільна кількість.

Із врахуванням вищевикладеного можна стверджувати про відсутність прямого зв'язку між ефективністю протидії тероризму та обсягом її фінансування. Безумовно, ефективно протидіяти тероризму неможливо без відповідних ресурсів (людських, технічних, фінансових тощо), але насамперед необхідно зробити акцент на оптимізації структури органів влади, які задіяні у цій протидії, розробити чіткий механізм контролю за діяльністю та витратами як цих органів, так і безпосередніх керівників, а також членів їх родин та родичів. За відповідні порушення слід розробити жорстку систему покарань з обов'язковою конфіскацією майна.

Запропоновані нами зміни у вітчизняне законодавство не потребують значних фінансових ресурсів, але позитивний ефект, що можна отримати від їх впровадження, на нашу думку, буде достатньо суттєвим.

Як висновок слід зазначити про суттєву небезпеку безконтрольного використання ринку послуг в інформаційній сфері для рівня захищеності нашої держави від загрози тероризму. Саме названа сфера викликає підвищений інтерес з боку провідників тероризму з огляду на масовість використання та потенційні складнощі щодо ідентифікації таких осіб. Отже, порядок адміністрування послуг з надання хостингу потребує чіткого регламентування та буде запорукою становлення в Україні ефективної антитерористичної діяльності.

Використана література

1. Значення слова “хостинг”. – Режим доступу : [//www.uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3](http://www.uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3)
2. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.03 р. № 1280-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 12. – Ст. 155.
3. Истомин А.Ф. Пути совершенствования норм Уголовного кодекса РФ как законодательной основы борьбы с терроризмом / А.Ф. Истомин, В.А. Горбулин, В.И. Зарубин // Журнал российского права. – 2001. – № 1. – С. 8 – 14.
4. Терроризм : угроза Вашему дому. – Режим доступа : [//www.apn.ru/opinions/article22734.htm](http://www.apn.ru/opinions/article22734.htm)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 343.148:061.1(477)

ПАЛАДІЙЧУК О.Ю., здобувач наукового ступеня Національного університету біоресурсів і природокористування України

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ СЛУЖБИ ЯК ЦІЛІСНОЇ СТРУКТУРИ В УКРАЇНІ

***Анотація.** У статті розглянуто етапи становлення експертно-криміналістичної служби, основні типи організаційної структури управління, принципи структурної побудови і діяльності експертної служби в Україні; запропоновано удосконалення структури експертно-криміналістичної служби в Україні.*

***Ключові слова:** органи внутрішніх справ, експертно-криміналістична служба, структура управління, принципи будови, науково-обґрунтовані основи.*

***Аннотация.** В статье рассмотрены этапы становления экспертно-криминалистической службы, основные типы организационной структуры управления, принципы структурного построения и деятельности экспертной службы в Украине; предложено усовершенствование структуры экспертно-криминалистической службы в Украине.*

***Ключевые слова:** органы внутренних дел, экспертно-криминалистическая служба, структура управления, принципы строения, научно-обоснованные основы.*

***Summary.** The stages of establishment of Forensic Services, the main types of organizational structure, principles of structural construction and operation of the Service in Ukraine are considered in the article and improving the structure of forensic service in Ukraine.*

***Keywords:** organs of internal affairs, expertly-criminalistics service, management structure, principles of structure, scientifically-grounded bases.*

Постановка проблеми. Зміцнення законності і правопорядку, охорона прав і законних інтересів громадян України знаходять свій прояв у реалізації соціальної функції науки криміналістики через мережу експертних установ, завдяки яким діяльність експертно-криміналістичних підрозділів відіграє специфічну роль і набуває особливого значення. Із зростанням актуальності вирішення завдань боротьби зі злочинністю і через все більш нетерпиме ставлення суспільства до цього соціального зла, що загрожує національній безпеці України, підвищується і суспільна значимість організації діяльності криміналістичної служби.

Метою статті є дослідження генезису експертно-криміналістичної служби в Україні та її структурного удосконалення.

Виклад основних положень. Судово-експертні установи в Україні в їх сучасному вигляді почали створюватися лише після скасування старих судових установ. Криміналістичні установи органів внутрішніх справ беруть свій початок з березня 1922 року, коли на Всеросійському з'їзді начальників губернських адміністративних відділів і підвідділів кримінального розшуку було визнано за необхідне організувати роботу по розслідуванню злочинів на наукових засадах. На виконання цього рішення при Центrorозшуку на базі кабінету судової експертизи був створений науково-технічний відділ кримінального розшуку НКВС РРФСР, що став новою організаційною формою криміналістичної служби.

Офіційну дату виникнення цієї служби прийнято пов'язувати з організацією в травні 1922 року науково-технічного відділу Управління кримінального розшуку РРФСР. В Україні ще в 1917 – 1920 роках кабінети науково-судової експертизи Києва та

Одеси при розслідуванні кримінальних справ вже здійснювали різноманітні криміналістичні експертизи: графічну, судово-балістичну, технічну експертизу документів [1, с. 46].

Крім того, у 1923 році було організовано третій кабінет науково-судової експертизи у м Харкові. Ініціатива його створення належала керівнику кафедри судової медицини Харківського медичного інституту, заслуженому професору М.С. Бокаріусу. Завдання по організації діяльності кабінетів науково-судової експертизи були визначені в спеціальному Положенні, затвердженому Раднаркомом УРСР у 1923 році.

Виникнення науково-експертних підрозділів було викликане такими важливими в 1922 – 1923 роках подіями в юридичному житті країни, як кодифікація законів, створення прокуратури, проведення реорганізації судової системи і органів розслідування, появою кримінально-процесуального кодексу, де був виділений особливий вид доказів — висновок експерта, а законодавча регламентація питань судової експертизи вимагала створення спеціальних наукових установ, покликаних не тільки здійснювати функції судової експертизи, але і розробляти науково-технічні прийоми і засоби розслідування справ, збирання і дослідження судових доказів [6, с. 3].

Наприкінці 1925 року обласні кабінети наукової експертизи були перетворені в інститути науково-судової експертизи. Структура і порядок їх діяльності знайшли своє закріплення у спеціальному розділі Положення про судоустрій УРСР, який був прийнятий на другій сесії ВУЦВК IX скликання, де були передбачені такі секції: 1) індивідуальної ідентифікації; 2) судової фотографії; 3) судової хімії; 4) судової медицини; 5) судової біології; 6) кримінальної психології і психопатології (яка існувала до 1931 року).

Характеризуючи діяльність експертних установ в Україні у перші роки радянської влади С.І. Тихенко вказував, що всі ці установи застосовували у своїй роботі прогресивні науково-технічні засоби і прийоми, які були освоєні і розроблені ще до 1917 року. видатними криміналістами (Є.Ф. Буринський, В.І. Лебедєв, С.М. Трегубов та ін.), та судовими медиками. Створення експертних установ і особливо науково-технічного центру в структурі кримінальному розшуку МВС України означало по суті не початок науково-технічної і експертної діяльності в органах міліції, а скоріше організаційне і практичне оформлення цієї діяльності [4, с. 21].

Структурно науково-технічний підрозділ відділу кримінального розшуку складався з таких підрозділів: 1) кабінет науково-технічної експертизи, у складі якого працювали три експерти і один перекладач; 2) фотохімічна лабораторія (два фотографи і два лаборанти); 3) центральне-реєстраційне бюро (вісім співробітників: завідувач бюро, чотири дактилоскопісти і три реєстратори); 4) статистична частина (чотири статисти); 5) музей, що обслуговувався одним співробітником. Загальна кількість співробітників науково-технічного підрозділу, включаючи начальника і діловодів до середини 1923 року сягала двадцяти чотирьох чоловік.

У перші роки становлення криміналістичні експертні установи нашої держави тривалий час не мали свого координаційного центру, який би поєднував їх. Вони працювали без систематичного зв'язку один з одним, без загального плану, який координував би їх науково-дослідну та експертно-криміналістичну діяльність.

Ще у 1940 році А.І. Вінберг зазначав, що всі його спостереження переконали його в необхідності організації центрального інституту для об'єднання всіх підрозділів, які проводять криміналістичні експертизи, що став би методичним центром завдяки, якому була б налагоджена методична робота, яка розрізнено ведеться в кожному інституті і лабораторії.

На даному історичному етапі, структура експертно-криміналістичної служби формується на основі акцентуації функцій, необхідних для організації і підтримки нормальної діяльності.

При лінійному типі організаційної структури кожен керівник у межах своєї компетенції володіє усіма функціями управління підлеглими, кожен з яких має лише одного безпосереднього керівника [2, с. 6].

До числа переваг цього типу організаційної структури належить так звана очевидна простота. Керівнику легше вирішити одне з найскладніших завдань управління — координацію діяльності підлеглих. Усі вони виконують його вказівки. Підпорядковані лише одному керівникові, підлеглі не зазнають численних і не завжди узгоджених керуючих впливів з боку кількох службових осіб. Важливою перевагою даного типу можна вважати з'ясування компетенції і відповідальності, бо будь-який суб'єкт управління відповідає за все, що входить в коло задач очолюваної ним системи.

Проте у такій структурі є й помітні недоліки. У системах підвищеної складності, якими й є експертно-криміналістичні підрозділи, суб'єкт управління має здійснювати кваліфіковане керівництво і приймати рішення з різноманітних і різнопланових комплексних проблем. Крім того, керівництво тут пов'язане з наданням керуючих впливів на таку кількість підлеглих, що значно перевищує можливості безпосереднього управління ними. У цих умовах точне додержання лінійної організаційної структури управління може призвести або до некваліфікованого, зверхнього керівництва, або до неприпустимої повільності у здійсненні керуючого впливу. Тому не випадково у чистому вигляді лінійний тип організаційної структури управління існує, як правило, лише в низових апаратах, де працюють безпосередні виконавці, які не мають підлеглих.

Подолати труднощі управління складними системами допомагає наявність функціональних структурних підрозділів, через які здійснюється спеціалізоване управління окремими дільницями системи. Такий тип організаційної структури називається функціональним.

Така структура дозволяє розвантажити лінійних керівників від необхідності детально вникати і знати роботу всіх співробітників, диференціювати її, але ускладнює координацію діяльності виконавців, забезпечення єдності волі і предметної відповідальності як їх, так і структурних підрозділів в цілому, адже вказівки можуть надходити від кількох керівників одночасно. Основним недоліком є те, що така структура суперечить принципу єдиноначальності, що є найбільш актуальним в органах внутрішніх справ.

У процесі розвитку лінійне управління органічно поєднується з функціональним, що зумовлює формування лінійно-функціональної організаційної структури управління, вільної від недоліків, притаманних окремо лінійній і функціональній системам. У той же час вона використовує і їх переваги: єдиноначальність, що забезпечується першою і кваліфіковане галузеве та функціональне управління, характерне для другої.

Суттєвість лінійно-функціональної організаційної структури управління полягає в тому, що у лінійного керівника з'являється спеціальний підрозділ, який реалізує функцію загального керівництва і складається з функціональних підрозділів, що, як правило, відповідає певній конкретній функції. Вона вимагає створення спеціальних рад. У зв'язку з цим інколи спостерігається штучне розширення апарату управління, його відрив від об'єкту управління. Створюється небезпека надмірної централізації управління; не маючи права самостійно вирішувати ті або інші питання, підрозділи неминуче перевантажують начальника підрозділів величезною кількістю вхідної інформації. У результаті він вимушений повністю або частково делегувати їм свої

повноваження, тобто вдаватися до організаційної структури управління, що називається системою обмеженого функціоналізму.

Управління експертно-криміналістичної служби базується на лінійно-функціональній структурі, через їх особливо ефективні форми управління при вирішенні незмінних та повторюваних протягом тривалого часу завдань. Цим забезпечується найбільша стабільність організації, створюються найсприятливіші основи для формальної регламентації повноважень, відповідальності і характеру взаємодії керівників підрозділів і окремих співробітників.

У практичній діяльності організаційна структура управління криміналістичних підрозділів розглядається як сукупність ланок, що знаходяться у взаємозв'язку і підпорядкованості, що наділені правами, обов'язками і відповідальністю що виконують певні функції. Організаційна система управління фіксується у схемі структури управління, штатних розкладах, положеннях про структурні підрозділи, де закріплюються функції управління підлеглими і встановлюються раціональні взаємозв'язки між ними. Завдяки чому визначається ефективність функціонування цієї системи [2, с. 12].

Діяльність експертно-криміналістичних підрозділів повинна бути чітко організована для повної відповідності інтересам слідства і розшукової роботи. Проте й до цього часу питанням організації діяльності експертно-криміналістичної служби приділяється недостатньо уваги, немає наукових розробок з викладенням основ координації і організації діяльності криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ.

Проведений аналіз стану роботи експертно-криміналістичної служби і повсякденної предметної діяльності криміналістичних підрозділів МВС України дозволив виявити відсутність на сьогоднішній день науково-обґрунтованих основ організації цієї діяльності. Це дозволяє визнати питання структурної побудови і проблеми прийняття наукових основ організації діяльності експертно-криміналістичної служби МВС України недостатньо дослідженими у криміналістичній науці, а тому потребує вивчення з метою уникнення відомчої обмеженості, методичного різнобою, паралелізму і дублювання. Усунути зазначені недоліки, на погляд автора, можна було б, реалізацією ідеї В.П. Колмакова (1969 р.) про створення єдиного органу з координації керівництва установами судової експертизи у вигляді, наприклад, Комітету з питань судової експертизи при Кабінеті Міністрів, який би в державному масштабі визначав пріоритетні напрями розвитку необхідної мережі установ судової експертизи в державі, планував підготовку і перепідготовку кадрів, координував розробку нових методів і засобів експертних досліджень, здійснював нагляд за діяльністю цих установ, незалежно від їх відомчої приналежності, і втілював у життя такі принципи структурної побудови і діяльності експертної служби в Україні:

1) принцип процесуальної уніфікації організації діяльності судової експертизи незалежно від відомчої належності експертної установи (для реалізації цієї мети необхідно прийняти законодавчий акт, який би, крім процесуальних умов передбачав би компетенцію і організаційну структуру експертних підрозділів, регламентував правові основи діяльності експерта, порядок заміщення посад та проходження служби);

2) принцип нейтральності (незалежності) експертних установ від органів влади та місцевого самоврядування і органів попереднього розслідування, розшуку або суду;

3) принцип компетентності, який визначає сукупність спеціальних знань, навиків і умінь у певній галузі науки, техніки, мистецтва, що дозволяє вирішувати ті або інші питання стосовно проведення певного виду експертиз. Що стосується компетенції

експерта, то тут повинно бути суворо визначено, хто може вирішувати питання щодо відповідності кандидата посаді експерта з питань дослідження у певній галузі знань, ступеня оволодіння ним кваліфікацією, періодичності атестації експерта та визначення його класу;

4) принцип науковості методик експертного дослідження повинен стати обов'язковим принципом будь-якої експертизи, що виключає використання неперевіраних даних, науково не обґрунтованих методів досліджень і т. п. Для встановлення істини експерт повинен користуватися науково-обґрунтованими і перевіреними на практиці методами, методиками, засобами, пристроями і прийомами;

5) принцип внутрішнього переконання експерта повинен стати найважливішою гарантією проти випадків адміністрування, що іноді проявляються з боку керівників експертних установ, які намагаються нав'язати свою думку чи висновок, а це є грубим порушенням вимог закону про всебічність, повноту і об'єктивність дослідження по справі;

б) принцип відповідальності особи, яка призначила експертизу, за достовірність початкових даних і матеріалів, поданих на експертизу. Даний принцип підкреслює, що не експерт повинен піклуватися про якість матеріалів, які надаються для дослідження, а та посадова особа, яка призначила експертизу. Вона ж і повинна нести всю відповідальність за можливі помилки, викликані недоброякісністю відібраних зразків та інших матеріалів для експертного дослідження [3, с. 23 – 24].

Дані положення вже знайшли законодавче втілення. Так, на сьогоднішній день Верховною Радою України обговорена Концепція судово-правової реформи, яка передбачає не лише прийняття нових законів та вдосконалення судової системи України, але і розглядаються питання щодо реформування органів розслідування: прокуратури, адвокатури, юстиції відповідно до соціально-економічних та політичних змін, які відбуваються в суспільстві. В даній концепції також йдеться про створення дієвої системи судової експертизи, як важливої і самостійної інституції, незалежної від органів попереднього розслідування і суду [5, с. 21].

Висновки.

На роботі експертно-криміналістичної служби негативно відбивається відсутність в системі експертно-криміналістичних підрозділів наукового центру, в якому вирішувалися б питання повного використання її можливостей в розкритті злочинів, забезпеченні якості, форм експертної роботи, засвоєння, розробки і впровадження нових методик, засобів криміналістичних експертиз, координації наукових досліджень, здійснюваних на місцях, перепідготовки експертів вищої кваліфікації і т. ін. Завдання сьогодення полягає у створенні таких організаційних структур служби, які б найповніше відповідали сучасним умовам функціонування експертно-криміналістичних підрозділів.

Для вирішення проблеми вдосконалення науково-обґрунтованих основ організації діяльності експертної служби необхідно створити єдиний орган з керівництва усіма установами судової експертизи, наприклад, Комітет з питань судової експертизи при Кабінеті Міністрів України, який би в державному масштабі визначав необхідну мережу установ судової експертизи, планував підготовку кадрів, координував розробку нових методів та засобів експертиз, здійснював контроль за діяльністю цих установ, незалежно від їх відомчої приналежності.

Використана література

1. Винберг А.И. Введение в науку. Раздел 1 // Криминалистика. – М. – 1962.
2. Герасимов А.П. Организационная структура ОВД. – М., 1984.

3. Колмаков В.П. Принципиальные основы организации государственной судебно-экспертной службы в СССР // Вопросы судебной экспертизы. – Баку. – 1969. – № 9.

4. Крылов И.Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы. – Ленинград, 1975.

5. Палій В.М. Судова експертиза повинна бути неупередженою // Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы : сб. науч.-практ. материалов ; ред. коллегия : М.Л. Цымбал, Э.Б. Ефремян, А.Ф. Дьяченко и др. – Харьков : Право. – 1998. – С. 21 – 24. – (К 75-летию основания Харьковского НИИ судебных экспертиз им. проф. Н.С. Бокариуса).

6. Цымбал М.Л. К истории Харьковского научно-исследовательского института судебных экспертиз им. проф. Н.С. Бокариуса // Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы : сб. науч.-практ. материалов ; ред. коллегия: М.Л. Цымбал, Э.Б. Ефремян, А.Ф. Дьяченко и др. – Харьков : Право. – 1998. – (К 75-летию основания Харьковского НИИ судебных экспертиз им. проф. Н.С. Бокариуса).

~~~~~ * * * ~~~~~

Д о в і д о м а а в т о р і в

Редакційна колегія журналу звертає увагу авторів статей на дотримання вимог до наукових фахових видань та пропонує:

1) подавати статтю українською мовою, виготовлену у друкарський спосіб, та її електронну версію (структура та зміст якої повністю відповідають друкованому варіанту) у вигляді файлу:

- у текстовому редакторі *Word*, шрифт – *Times New Roman*, з розширенням *.doc*, кегль – 13;
- параметри сторінки – формат *A-4*, розташування тексту (таблиці, діаграми тощо) книжне, береги поля (верхній, нижній, лівий і правий краї) – 20 мм;
- відстань між рядками – 1 інтервал;
- кількість матеріалу однієї статті – не більше 10 стор.

Стаття має передбачати такі обов'язкові структурні елементи:

- *УДК*;
- ім'я та прізвище, науковий ступінь, вчене звання автора;
- назва статті;
- анотація та ключові слова – укр., рос., англ. мовами (анотація англ. надається розширеною);
- розв'язання проблеми:
  - постановка проблеми (загальна характеристика) та аналіз досліджень (публікацій), в яких започатковано розв'язання проблеми, виділення не вирішених її частин, котрим присвячується стаття;
  - формування мети (постановка завдання) статті;
  - виклад основних положень (вирішення завдання та обґрунтування отриманих результатів);
- висновки, пропозиції за результатами розв'язання проблеми та перспективи щодо подальших досліджень;
- використана література (згідно з державним стандартом України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006);
- підпис, адреса (e-адреса), телефон автора;

2) подавати письмовий експертний висновок на статтю, підписаний особою, яка має науковий ступінь.

Висновок в обов'язковому порядку має висвітлювати такі питання:

- актуальність теми;
- новизна та обґрунтованість одержаних результатів;
- наукова (практична) цінність результатів;

3) рукопис статті та експертний висновок мають бути ретельно вчитаними, виправленими і підписаними відповідними особами.

Інформація і право

Науковий журнал

Засновники	Науково-дослідний центр правової інформатики Національної академії правових наук України; Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського Національної академії наук України; Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”.
Видавець журналу	© Науково-дослідний центр правової інформатики Національної академії правових наук України.
Адреса редакції	01032, м. Київ, вул. Саксаганського, 110-В. Науково-дослідний центр правової інформатики Національної академії правових наук України. Тел.: 234-94-56, 234-91-33.
Веб-сторінки журналу у мережі Інтернет	//www.ipri.org.ua (НДЦПІ НАПрН України); //www.nbuv.gov.ua (Нац. бібліотека України ім. В.І. Вернадського).
Реквізити для сплати послуг щодо публікації	ПІБ, Код ЄДРПОУ 25959933, р/р № 31258272210479, МФО 820019 в ГУДКУ у м. Києві (з приміткою – “Науковий журнал”).

Створення оригінал-макета, дизайн та наукове редагування – Брижко В.М.

Редагування – Москаленко А.М. (укр.), Майстренко І.А. (англ.)

Формат 70 x 108/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.

Офсетний друк. Ум. друк. арк. 17.3. Тираж 100 прим.

Виготовлено з оригінал-макета в друкарні ТОВ “ПанТот”, м. Київ, вул. Щорса, 29.